

**KENT BELLEĞİNİN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN
ROLÜ: DENİZLİ ÖRNEĞİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı**

Muharrem ALTINTAŞ

Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

Haziran, 2023

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Muharrem ALTINTAŞ

ÖNSÖZ

Birazdan huzurlarınıza sunacak olduğum doktora tezime başladığım günden bugüne kadar bilimsel bir araştırma yapmanın tüm zorluklarını yaşadım. Bu süreçte önemli kazanımlarım ve kayıplarım oldu. Ancak çalışmanın her bir anında önemli bir faaliyet sürdürdüğümün farkında oldum ve bunun keyfi ve heyecanı beni bir an olsun yalnız bırakmadı.

Çalışmanın konusunu seçerken yaşadığım zorluk ve kararsızlıklar, çalışmanın sonuna geldiğimde ne kadar doğru bir tercih yapmış olduğumun kıvancı ile taçlandı.

Doktora hayatım boyunca çevremdekiler beni hep destekledi ve bana olan inançlarını kaybetmediler. Bundan dolayı hepsine minnettarım. Yalnızca tez sürecinde değil hayatın diğer alanlarında da bana olan desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Oktay Demircioğlu, Halil Yılmaz, Hasan İnmez, Fatma İpek, Serkan Ekim, Abdülhamit Acı ve uzun tutmamak adına adlarını sıralayamadığım nice arkadaşlarıma; mülakat yaptığım katılımcılara ulaşmamda bana destek olanlara ve benimle mülakat yapmayı kabul ederek çalışmaya çok önemli katkılar sunan başta geçmiş belediye başkanları olmak üzere tüm katılımcılara, doktora sürecini birlikte geçirdiğimiz ve bu süreci keyifli kılan Enis Öksüz, Burak Gökalp ve Onur Donat'a; ders aşamasından başlamak suretiyle, her altı ayda bir yaptığımız tez izleme toplantılarında değerli görüşlerini benden esirgemeyen Sayın Prof. Dr. H. Aliyar Demirci ve Sayın Prof. Dr. Hüseyin Gül hocalarıma; çalışma konusunun seçiminden çalışmanın tamamlanmasına kadar bütün süreçlerde beni destekleyen, cesaretlendiren, yönlendiren, deneyimlerini benden esirgemeyen ve böylelikle bu eserin ortaya konmasında en büyük paya sahip olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Pınar Savaş Yavuzçehre'ye; hayatıma sonradan dahil olmasına rağmen varlığını her zaman yanımda hissettiren İsa Namlı'ya; tüm hayatım boyunca beni mutlak bir kararlılıkla destekleyen, benden hiçbir şey esirgemeyen, doktora sürecimi layıkıyla tamamlamamı mümkün kılan sevgili annem ve babam Özler ve Burhan Altıntaş'a ve son olarak tüm hayatım boyunca hayattaki en büyük şansım olarak gördüğüm, her şeyim, kardeşim Ceren Altıntaş Namlı'ya sonsuz teşekkürlerimi bir borç biliyorum.

ÖZET
KENT BELLEĞİNİN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ:
DENİZLİ ÖRNEĞİ

ALTINTAŞ Muharrem

Doktora tezi

Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

Haziran 2023, XI+299 sayfa

Bu çalışma Denizli kentini ele almaktadır. Çalışmanın içerisinde oldukça köklü bir tarihî geçmişe sahip olmakla birlikte küreselleşen dünyaya olabildiğince hızlı bir şekilde ayak uyduran ve kendi iç dinamikleri ile hızlı bir gelişim göstererek adını “Anadolu Kaplanları” arasına yazdıran Denizli kentinde, yerel yönetimlerin Denizli kent belleğini koruma kapasitesi ve Denizli kent belleği üzerindeki olası dönüştürücü etkisi ortaya konmuştur. Bu yapılırken hem kronolojik olarak dönemler itibarı ile hem de çalışmanın kavramsal kısmında tespit edilen bellek unsurları itibarıyla Denizli’deki yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine olan etkileri analiz edilmiştir.

Kolektif bellek bir toplumun yaşantısını belirleyen ve bir arada kalmasını mümkün kılan dinamikleri kodlayan toplumsal bilgidir. Kolektif bellek, bir kentteki yaşantı aracılığıyla çeşitli şekillerde mekân üzerine kazanılmaktadır. Kentler bir topluma ait belleğin görünür hale geldiği mekânlardır. Kolektif belleğin sahip olduğu bu özellik onun mekân üzerinde belirleyici olmasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada toplumsal iktidar ilişkileri devreye girmektedir. Toplumsal iktidar ilişkilerinin dönüşümü bir anlamda belleğin dönüşümü anlamına geldiği için toplumsal iktidarın dönüşümü ile kent de bir dönüşüm geçirmektedir. Çalışma için önem arz eden bir diğer kavram olan yerel yönetimler hemen bütün ülkelerde bir yöredeki ortak ve yerel ihtiyaçları karşılamak üzere oluşturulmaktadır. Yerel yönetimlerin bu özelliği onları kentlilere en yakın yönetim birimi olmaları haline getirmektedir. Bundan dolayı yerel yönetimler bir kent üzerindeki yaşantıyı en yakından kavrayabilen yönetsel birimlerdir. Yerel yönetimleri bir kentin yaşantısından, yani belleğinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Kent Belleği, Toplumsal İktidar, Denizli Kenti, Denizli Kent Belleği

ABSTRACT
THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN PROTECTING THE MEMORY
OF THE CITY: THE CASE OF DENİZLİ

ALTINTAŞ Muharrem

Ph.D. Dissertation

Department of Urbanization and Environmental Problems

Doctoral Program of Political Science and Public Administration

Advisor of the Thesis: Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

June 2023, XI+299 pages

This study deals with the city of Denizli. In the study, the capacity of local governments to protect the Denizli city memory and its possible transformative effect on the Denizli city memory were revealed in the city of Denizli, which, despite having a fairly deep-rooted historical past, keeps pace with the globalizing world as quickly as possible and decrees its name among the “Anatolian Tigers” by showing rapid development with its own internal dynamics. While doing this, the effects of local governments in Denizli on the urban memory of Denizli were analyzed both in terms of chronological periods and in terms of memory elements determined in the conceptual part of the study.

Collective memory is social knowledge that encodes the dynamics that determine the life of a society and make it possible to stay together. Collective memory is engraved on space in various ways through life in a city. Cities are places where the memory of a society becomes visible. This feature of the collective memory brings it to be decisive on the space. At this point, social power relations come into play. Since the transformation of social power relations means the transformation of memory in a sense, the city is also undergoing a transformation with the transformation of social power. Local governments, which is another important concept for the study, are established in almost all countries to meet the common and local needs in a region. This feature of local governments makes them the closest administrative unit to urban residents. Therefore, local governments are the administrative units that can comprehend the life on a city most closely. It is not possible to think of local governments separately from the life of a city, that is, from its memory.

Key Words: Local Governments, Urban Memory, Social Power, the City of Denizli, Urban Memory of Denizli

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM YEREL YÖNETİMLER, KENT ve BELLEK

1.1. Yerel Yönetim Kavramı.....	11
1.1.1. Yerel Yönetimlerin Varlık Nedenleri.....	13
1.1.2. Yerel Özerklik.....	16
1.2. Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı ve Türkiye’de Gelişimi.....	17
1.3. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları.....	24
1.4. Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Kent Belleği.....	30
1.5. Kimlik, Mekân ve Kamusal Alan.....	32
1.6. Bellek ve Kent.....	37
1.6.1. Bellek Kavramı.....	38
1.6.2. Kolektif Bellek.....	42
1.6.3. Hafıza, Bellek ve Tarih.....	46
1.7. Kent Belleği.....	49
1.7.1. Kent Kimliği ve Kent Belleği.....	53
1.8. Kent Belleğini Oluşturan Unsurlar.....	55
1.8.1. Yer Adları.....	56
1.8.2. Doğal Çevre.....	56
1.8.3. Mimari.....	58
1.8.4. Tarihi Kent Çekirdekleri.....	58
1.8.5. Anıt Eserler.....	59
1.8.6. Anıtlar.....	60
1.8.7. Somut Olmayan Kültürel Miras.....	60
1.8.8. Endüstri.....	61
1.8.9. Gastronomi.....	62

1.8.10. Askeriye, Savunma ve Savaş.....	63
1.9. Kent Belleğinin Korunmasında Etkili Olan Aktörler	64
1.9.1. Merkezî Yönetim.....	64
1.9.2. Yerel Yönetimler	64
1.9.3. Sivil Toplum Kuruluşları.....	65
1.9.4. Üniversiteler	65
1.9.5. Bireyler	66

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: İKTİDAR VE KENT

2.1. İktidar Kavramı	68
2.1.1. Michel Foucault’da İktidar	72
2.1.2. İktidar ve Kent.....	74
2.2. Neo-Liberal Küreselleşme	82
2.2.1. Küreselleşme Süreci	86
2.2.2. Post-Modern Durumun Etkisi	90
2.2.3. Neo-Liberal Küreselleşme Süreci ve Kent.....	95
2.3. Toplumsal Değişme	106
2.3.1. Toplumsal Değişme Kuramları	107
2.3.2. Toplumsal Değişme ve Kent	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ KENTİ

3.1. Denizli Kenti	114
3.1.1. “Denizli” Kelimesinin Kökeni	121
3.1.2. Denizli Tarihi	122
3.1.2.1. Antik Çağ’da Denizli	122
3.1.2.2. Orta Çağ’da Denizli	126
3.1.2.3. Modern Çağ’da Denizli	132
3.1.2.4. Küresel Çağ’da Denizli.....	137
3.2. Denizli Kent Belleği.....	141
3.3. Denizli Kentinin Yerel Yönetim Serüveni.....	145
3.3.1. Genel Bilgiler	145
3.3.2. Denizli Belediyesi’nin Kullandığı Binalar	148
3.3.3. Denizli’de Büyükşehir Belediyesi Deneyimi	150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ KENT BELLEĞİ VE YEREL YÖNETİMLER

4.1. Denizli’de Yerel Yönetimlerin Kent Belleğine Olan Etkilerinin Genel Görünümü	157
4.1.1. “Büyükçe Bir Köy” Döneminde Yerel Yönetimlerin Etkisi	158
4.1.2. Büyükçe Bir Köyden Küresel Kente Geçişte Yerel Yönetimler	162
4.1.2.1. Kentin Yeniden İnşası.....	163
4.1.2.2. Neo-liberalizm Sarmalında Denizli	168
4.1.2.3. Kararsızlık Yılları	176

4.2. Belleğin Korunmasında Müzelerin Rolü ve Denizli’de Kent Müzesi Kurma Girişimleri	181
4.3. Denizli’de Yerel Yönetimlerin Kent Belleğinin Korunmasında Karşılaştıkları Sorun Alanları.....	185
4.4. Denizli Kent Belleği Unsurları ve Yerel Yönetimler.....	191
4.4.1. Yer Adları.....	191
4.4.2. Doğal Çevre.....	193
4.4.3. Mimari.....	198
4.4.4. Tarihi Kent Çekirdekleri	210
4.4.5. Anıt Eserler.....	220
4.4.6. Anıtlar.....	228
4.4.7. Somut Olmayan Kültürel Miras	235
4.4.8. Endüstri	240
4.4.9. Gastronomi	245
4.4.10. Askeriye, Savunma ve Savaş.....	248
SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME.....	254
KAYNAKÇA	267
ÖZ GEÇMİŞ.....	299

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri	24
Şekil 2. Kent Kimliğinin Bileşenleri	54
Şekil 3. Denizli İl Haritası.....	114
Şekil 4. Hüsnü Örnek'e Ait El Yazısı Not	145
Şekil 5. 1967 Tarihli Denizli Nazım İmar Planı	206

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Pamukkale Üniversitesi	116
Fotoğraf 2. Denizli Horozu	117
Fotoğraf 3. Denizli Kentinin Yeşil Varlığı	118
Fotoğraf 4. Laodikya Antik Kenti.....	123
Fotoğraf 5. 4 Mayıs 1967 Tarihli Doğuş Gazetesi Haberi.....	137
Fotoğraf 6. 20 Ağustos 1976 tarihli Hizmet Gazetesi Manşeti.....	137
Fotoğraf 7. Bayramyeri'ndeki Belediye Binası	148
Fotoğraf 8. Denizli Halkevi Binası	148
Fotoğraf 9. Delikliçınar İş Hanında Yer Alan Denizli Belediyesi Ana Hizmet Binası	149
Fotoğraf 10. 15 Aralık 1982 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi	150
Fotoğraf 11. 22 Eylül 1998 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi.....	152
Fotoğraf 12. Güzel Kent Hareketi Etkisinde Denizli	160
Fotoğraf 13. 18 Şubat 1972 Tarihli Doğuş Gazetesi Haberi.....	162
Fotoğraf 14. 28 Nisan 1967 Tarihli Doğuş Gazetesi Manşeti.....	162
Fotoğraf 15. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Hürriyet Caddesi).	165
Fotoğraf 16. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Barış Caddesi)	165
Fotoğraf 17. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Atatürk Caddesi) ..	166
Fotoğraf 18. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Lozan Caddesi) ...	166
Fotoğraf 19. 21 Mart 1981 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi.....	168
Fotoğraf 20. 17 Şubat 1979 Tarihli Hizmet Gazetesi Manşeti.....	169
Fotoğraf 21. 22 Eylül 1998 Hizmet Gazetesi Haberi.....	171
Fotoğraf 22. Yusuf Batur Endüstri Meslek Lisesi'nin Taş Atölyeleri.....	183
Fotoğraf 23. Kent Girişinde Yer Alan Denizli Tabelası	192
Fotoğraf 24. 5 Temmuz 1972 tarihli Doğuş Gazetesi Haberi	194
Fotoğraf 25. 22 Haziran 1967 tarihli Doğuş Gazetesi Haberi.....	194
Fotoğraf 26. 11 Haziran 1990 tarihli Hizmet Gazetesi Haberi	196
Fotoğraf 27. Denizli Büyükşehir Belediyesi Tarafından Koruma Altına Alınan Anıt Ağaç	198
Fotoğraf 28. Geleneksel Denizli Evi.....	199
Fotoğraf 29. İnşa Edildiği Yıllarda SSK İşhanı	200
Fotoğraf 30. Çaybaşı Caddesi	201
Fotoğraf 31. Saltak Caddesi'nin Eski ve Yeni Hali	201
Fotoğraf 32. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın Turan Bahadır Döneminde Açılan Kısmı	209
Fotoğraf 33. Üçgen Mevkii.....	210
Fotoğraf 34. Demokrasi Meydanı	210
Fotoğraf 35. Delikliçınar Meydanı.....	210
Fotoğraf 36. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı (1961)	211
Fotoğraf 37. Tarihi Süreç İçerisinde Bayramyeri Meydanı	214
Fotoğraf 38 Enverpaşa Caddesi	215

Fotoğraf 39. Halk Sandığı Tarafından Delikliçınar'a Yerleştirilen Saat.....	217
Fotoğraf 40. Fatma Hoca Camii	221
Fotoğraf 41. İnşa Edildiği Yıllarda Yeni Camii.....	221
Fotoğraf 42. Tarihi Ulu Camii ve Hemen Arkasında Yeni İnşa Edilen Ulu Camii	223
Fotoğraf 43. Meserret Kıraathanesi ve Oteli.....	224
Fotoğraf 44. Vali Konağının Uzaktan Görünüşü	225
Fotoğraf 45. Vilayet Hükümet Konağı ve Adliye Binası	226
Fotoğraf 46. Yıkılan Kız Endüstri Meslek Lisesi Binası	227
Fotoğraf 47. Valilik Binası Önündeki Cumhuriyet Anıtı	228
Fotoğraf 48. 15 Temmuz Şehitler Anıtı	230
Fotoğraf 49. Delikliçınar Meydanı'ndaki Cam Horoz Heykeli.....	231
Fotoğraf 50. Pamukkale Belediyesi Tarafından Yapılan Işıklı Horoz Heykeli	232
Fotoğraf 51. Ahmet Hulusi Efendi Anıtı	233
Fotoğraf 52. Çatalçeşme Parkı'nda Yer Alan Özay Gönlüm Heykeli.....	233
Fotoğraf 53. İlbade Mezarlığı	234
Fotoğraf 54. Çıplak Kadın Heykeli.....	235
Fotoğraf 55. Denizli'deki 11. Tugay Komutanlığı'nın Kuşbakışı Görünüşü	249

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Denizli Kentinin Yıllar İtibarıyla Nüfus Artışı	115
Tablo 2. 1990'lı yıllarda Denizli'de Nüfus Artışı	140
Tablo 3. Denizli Kent Belleği Tablosu	144
Tablo 4. Denizli'deki Mevcut Belediyeler	146
Tablo 5. 1976-2000 Yıllarında Denizli Merkez'de Bulunan Belediyeler ve Kuruluş Yılları	152

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AVM	: Alışveriş Merkezi
akt.	: Aktaran
a.n.	: Araştırmacının Notu
BMM	: Büyük Millet Meclisi
ÇEKÜL	: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
Çev.	: Çeviren
ÇMO	: Çevre Mühendisleri Odası
Der.	: Derleyen
DİOSB	: Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi
DOSB	: Denizli Organize Sanayi Bölgesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör(ler)
EGS	: Ege Sanayicileri Derneği
GEKA	: Güney Ege Kalkınma Ajansı
Haz.	: Hazırlayan(lar)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yöreler
Lat.	: Latince
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y. A.	: Yurt Ansiklopedisi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan(lar)

GİRİŞ

İnsanlar doğada var olduğu günden bu yana en temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında doğaya bağımlı kalmıştır. Yeme, içme, giyinme, soğuğa karşı korunma, vahşi hayvanlarla mücadele etme gibi konular başta olmak üzere dünyada var olmayı mümkün kılan temel gereksinimlerde doğa, insanlar için temel başvuru kaynağı olmuştur. Başka bir deyişle “var olma hali”ni ifade eden kelime, yani *barınma* (var/bar) kavramı, tarihin başlangıcından itibaren birbiri ile mücadele halinde olan insan ve doğa arasında mecburi bir birlik oluşturmuştur.

İnsan ile doğa diyalektiğinin çıktısı niteliğinde olan insan yerleşimleri, insanların dünyada var olma deneyiminin kendisidir. Bu deneyim uygarlığın ilk safhalarında çok daha ilkel formlar ihtiva ederken günümüzde on milyonlarla ifade edilen çok daha kompleks görünümler sergilemektedir. Öte yandan insanların dünyada var olma deneyimi uygarlığın her aşamasında her bir bireyin bireysel deneyimlerinden oluşan belirli bir kolektivitelyi beraberinde getirmiştir.

İnsan yerleşimlerindeki kolektivite, bu yerleşimlerdeki yaşam koşulları üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu sebeple “yaşantı” kavramı çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Walter Benjamin’e göre (2019: 98) “bir mekânda yaşamak orada izler bırakmak demektir.” Günümüz dünyasında temel insan yerleşimi kentler olduğu için çalışma içerisinde insan yerleşimlerini ifade etmek için “kent” kavramı; insan yaşamının, yani bir kentte var olan yaşantının bu kent üzerinde Benjamin’in ifadesi ile bıraktığı iz, “bellek” olarak nitelenecektir. Başka bir ifadeyle “kent belleği” kavramı çalışma içerisinde bir kentteki yaşantıya işaret edecek şekilde kullanılmıştır.

Çalışmanın anahtar kavramı olan yaşantı kavramı literatürde karşılığı olan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Örneğin Mumford (Keleş, 2005: 9) kentleri zamanın bir ürünü ve birikimi olarak nitelemektedir. Bunun yanı sıra Lefebvre’in bir mekândaki ilişkiler bütünü ifade etmek için kullandığı toplumsal mekân kavramı (2014: 24), Norberg-Schulz’un (1976: 5) insanların günlük yaşamında yüzleşmek zorunda olduğu

somut gerçekliğe işaret eden “genius loci” kavramı, Rossi’nin (1982: 130) kentlilerin kolektif belleği olarak gördüğü ve kentin karakteristik ilkesi olan lokus kavramı, Tuan’ın anahtar kavram olarak deneyim kavramını tercih etmesi (2001: 7) temelde bir kentteki yaşantının kent belleği ile ilişkisini ortaya koyan kavramlar ve bakış açılarından ilk akla gelenleridir.

Bellek kavramının yaptığı ilk çağrışım yaşanan olayları hatırlamaya yarayan bir tür zihinsel mekanizma olduğudur. Bu haliyle bellek son derece bireysel bir faaliyeti yansıtmaktadır. Antik Yunan düşünürlerinden başlamak suretiyle Orta Çağ, Rönesans ve Aydınlanma düşünürlerine kadar yüzyıllar boyunca belleğin bireysel-biyolojik bir fenomen olarak ele alınması geleneği değişmemiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu tutum yerini yavaş yavaş belleği bireysel olmaktan öte sosyo-kültürel bir zeminde ele alan düşüncelere bırakmıştır. Belleğin toplumsal boyutu ile ilgili düşünceler ortaya koyan ilk düşünür olmasa da Maurice Halbwachs’ın belleğin toplumsal boyutuna yani kolektif belleğe dair düşünceleri bu konuda bir milat oluşturmaktadır.

Kolektif bellek her düzeydeki toplumsallığı (küçük arkadaş gruplarından, ulus, ümmet gibi en üst düzeydeki toplumsal gruplara kadar) mümkün kılan değerler dizgesini yansıtmaktadır. Bir toplumsal grubun geçmişte yaşadığı hatıralar, bugünkü dinamiklerini belirlemektedir. Halbwachs’ın deyimiyle (2018: 85) “kolektif hafıza gruba, geçmişi söz konusu olduğu için şüphesiz zaman içerisinde gelişen fakat hep bu ardışık imgelerle tanınacağı biçimde ilerleyen kendi tablosunu” sunmaktadır. Belleğin topluma kendi tablosunu sunması ya da kendi toplumsallığına ayna tutması, kent belleği açısından bakıldığında kentlilerin yaşadıkları mekânla kurdukları ilişki ile mümkün olmaktadır. Mekânla kurulan ilişki, kentlileri bir arada tutan ve yaşadıkları kente bağlayan kodların, yani kent belleğinin, kent üzerinde temerküz etmesini sağlamaktadır. Mekânın anlamsız bir boşluktan ziyade bir topluma ait olması, kendine özgü özellikler geliştirerek bir kimlik kazanması kısacası herhangi bir insan kalabalığından ziyade bir kent halini alması bu şekilde mümkün olmaktadır.

Georges Duby’ye göre kent, kendini saran ortamdan, iktidarın kök salma noktası olarak ayrılmaktadır (1993: 90). Bu sebeple her farklı dönemin, her farklı coğrafyanın, her farklı ideolojinin, her farklı inanç sisteminin (örnekleri uzatmak mümkündür) kenti, kendine özgüdür. Toplumsal iktidar bir kentteki yaşantı üzerinde belirleyicidir. Toplumsal iktidar bunu, kent belleği üzerinde etkide bulunmak suretiyle hayata geçirmektedir. Örneğin İslamiyet etkisinde gelişen geleneksel Denizli kentinde mahremiyet anlayışına uygun olarak çıkmaz sokaklar çoğunluktadır. 19. yüzyıldan

İtibaren modernitenin etkisiyle gelişen modern kent planlama anlayışında çıkmaz sokaklara yer yoktur. Bu sebeple Denizli’de de 1950’lerden itibaren çıkmaz sokaklar çıkar hale getirilmeye başlanmıştır. Zira bu dönemde Denizli yeni bir toplumsal iktidarın, modernizmin etkisi altındadır. Görüldüğü gibi herhangi bir dönemde var olan toplumsal iktidar ilişkileri, kent belleğini dönüştürmek sureti ile kentsel mekânı dönüştürme gücüne sahiptir.

Çalışma içerisinde kent belleği kavramı bir kente kimlik kazandıran unsurların tarihsel dayanağı olarak ele alınmıştır. Bahsi geçen iki kavramın birbiri ile olan ilişkisini şu şekilde özetlemek mümkündür: En yalın tanımla bir kentin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan kent kimliği, kentin bugününe ait bir fotoğraf sunarken, kent belleği bu fotoğrafın tarihsel dayanaklarını ve zamanın süzgecinden geçen mirasını oluşturmaktadır (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2020: 445).

Kent belleği kavramı oldukça yeni bir kavramdır. Öyle ki Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan 1980 tarihli Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde kent belleği kavramı yer almamaktadır. Öte yandan kavramın daha çok mimarlık disiplini tarafından ele alındığı göze çarpmaktadır. Haliyle kent belleği konulu çalışmalar öncelikle tarihi yapılar ve tarihi kent merkezleri özelinde yapılmıştır. Ancak 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü’ne göre (akt. Demirarslan, 2018: 912); “Tarihi kültür varlığı kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz. Bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil; ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.” Sadece tarihi çevreyi içerip geleneğin göz ardı edildiği bir alan, yalnızca dekor olarak kalmakta (Koyuncu Okça ve Bilici, 2019:31) “yaşantıyı” içermemektedir. Bu sebeple çalışma içerisinde, tarihi kent merkezleri, anıtlar/abideler gibi mimari unsurların yanı sıra endüstri, doğal ve yapay çevre, gastronomi, somut olmayan kültürel miras gibi unsurlara da bir kentteki yaşantıyı etkilemesi bağlamında kent belleği kapsamında yer verilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, iktidar ilişkileri, neo-liberal küreselleşme süreci ve toplumsal değişim olmak üzere üçlü bir sac ayağı şeklinde kurgulanmıştır. Bir kente özgünlük kazandıran ve bu doğrultuda kentin kimliğini şekillendiren kent belleği, bu misyonunu kent içerisindeki toplumsal yaşantıyı belirlemek ve yönlendirmek suretiyle yerine getirmektedir. Kent belleğine böylesi bir gücü kazandıran temel argüman ise kent üzerindeki toplumsal iktidar ilişkileridir. İktidar ilişkileri, herkesin üretimine katkıda bulunduğu toplumsal girdilerden oluşmaktadır. İktidar ilişkilerinin çıktısı ise toplumsal

yaşantıdır. Çalışma Foucauldyan iktidar anlayışını benimsemektedir. Kuramsal kısımda bir diğer başlık olarak neo-liberal küreselleşme sürecinin seçilmesinin sebebi ise tıpkı uygarlık tarihi boyunca her dönemin kendi kentini yarattığı gibi küreselleşme sürecinin de neo-liberalizmin etkisiyle yeni bir kenti dizayn etmesidir. Bu durumun da kent belleği üzerinde önemli etkilerinin olduğuna inanılmaktadır. Son olarak toplumsal değişimin ayrı bir başlık olarak ele alınmasının nedeni kent yaşantısının dinamik yapısı ile ilgilidir. Kentler, bünyelerinde barındırdıkları bu dinamizm gereği sürekli değişime açık yapılardır. Değişim de bellek ile doğrudan ilgili bir kavramdır. Son birkaç on yıldır tartışılan kamusalın çöküşü tezleri, bellek ile değişim arasındaki ilişkiyi irdelenmesi gereken bir konuma taşımıştır.

Çalışmaya anlam kazandıran bir diğer kavram ise yerel yönetim kavramıdır. Kamu yönetiminin kendine özgü bir parçasını oluşturan yerel yönetimler, ülkelerin ulusal-kamusal nitelikteki ihtiyaçları dışında kalan ihtiyaçlarını gidermeleri için oluşturulmaktadır. Batı'nın tarihi gelişim çizgisi içerisinde yerel yönetimlerin geçmişini, geniş anlamda Antik Yunan sitelerine, dar anlamda ise pre-modern dönem kent parlamentolarına kadar geri götürmek mümkündür. Modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla da merkezî yönetime karşı ve merkezî yönetimin eksikliklerini gidermek üzere gelişen bir yönetsel birim olarak konumlanmıştır. 19. ve 20. yüzyıl boyunca dünyanın diğer coğrafyalarına tedrici olarak yayılmıştır. Ülkelerin hukuki ve yönetsel tercihlerine göre kapsam ve yoğunlukları değişse de ana işlevleri genel olarak yerel-kamusal ihtiyaçları karşılayarak hizmetlerin etkin sunumunu sağlamak ve demokrasiyi yerel düzeyde mümkün kılmaktır.

Yerele en yakın yönetim birimleri olmaları itibarıyla yerel yönetimlerin yerel ihtiyaçları, sorunları ve talepleri daha iyi izleme imkân ve kabiliyetleri bulunmaktadır. Bu sebeple, kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi hususunu o kenti en iyi tanıyan, hatta bizzat o kentin özünden doğan yerel yönetimlerden bağımsız düşünmek mümkün görünmemektedir. Bir kentteki yaşantıyı önemli ölçüde yansıtan yerel yönetimler o kentteki toplumsal iktidar değişimlerinden de doğrudan etkilenmektedirler. Yerel yönetimlerin sahip oldukları bu özelliğin kentleri bir kimlik ve bellek bunalımına sürüklemesi kaçınılmaz olmakla birlikte bu durum çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel ilgi alanı kent belleği kavramıdır. Bir kentin geçmişi, bugünü ve geleceği arasında bağ kuran ve kent kimliği, kentlilik bilinci, kent kültürü gibi kavramlarla da yakın ilişki içerisinde olan kent belleği kavramı, çalışma içerisinde yerel

yönetimlerin kent belleğine olan etkileri düzleminde tartışılacaktır. Bu bağlamda genelde yerel yönetimlerin özelde ise Denizli'deki yerel yönetimlerin, Denizli kent belleğinin korunması ve geliştirilmesinde ne ölçüde etkili olduğu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın ana amacı; kent belleği kavramını, kent kimliğinin oluşmasında önemli bir bileşen olarak ele alarak, yerel yönetimlerin belleğin korunması ve sürdürülmesi üzerindeki etkilerini Denizli özelinde tartışmaktır.

Bir kent üzerinde yaşanan değişimleri, o kentin yönetiminden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığı yukarıda vurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel problemini şu şekilde ortaya koymak mümkündür: Yerel yönetimlerin, halka en yakın kuruluşlar olarak bir kentte yaşanan değişim ve dönüşümler üzerindeki temel aktörlerden biri olması sebebiyle; sosyo-kültürel, ekonomik ve yönetsel dönüşümlerden yoğun olarak etkilenmesi bir kentteki yaşantının dönüşmesine ve kent belleğinin zayıflamasına neden olmaktadır.

Yukarıda belirlenen problemin çalışma özelinde ortaya konmasına yönelik çeşitli önermeler geliştirilmiştir. Çalışmanın önermeleri;

Önerme 1: Yerel yönetimler bir kentin belleği üzerinde birincil düzeyde etkili olan aktörlerin başında gelmektedir. Denizli için de durum böyledir. Ancak Denizli kent belleği yerel yönetimler tarafından yeterince korunamamıştır.

Önerme 2: Literatürde neo-liberal dönemde kentlerin işlevsel özelliklerinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerle birlikte (kentlerin ekonomik birimler olarak örgütlenmesi, üretimden çok tüketime odaklanmaları, uluslararası ticaretin kentlere hâkim olması vb.) yerel yönetimlerin, çeşitli hizmet kalemlerinin yoğunlaştığı yönetsel bir kuruluş olmaktan ziyade, neo-liberalizmin isteklerini hayata geçiren birimler haline geldikleri yönünde yaygın bir iddia bulunmaktadır. Bu durum kent belleğinin yerel yönetimler eliyle tahrip edilmesine yol açmaktadır. Denizli de kendine özgü koşullar içerisinde bu durumu deneyimlemektedir.

Önerme 3: Kent belleği bir kentteki yerel yönetim sisteminin niteliğinden ve gücünden etkilenmektedir. Denizli'nin kent belleği de Denizli'deki yerel yönetimlerin niteliğinden ve gücünden etkilenmiştir.

Çalışmanın temel problemini ele almak ve yukarıda sıralanan önermelerin bu problem özelinde geçerli olup olmadığını bilimsel olarak ortaya koymak adına çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, olguların ve olayların doğal

ortamında, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik, yorumlayıcı bir sürecin izlendiği araştırmalardır. (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 18). Çalışmada nitel araştırma yönteminin seçilmiş olmasının sebebi; çalışma içerisinde kent belleği kavramının ele alınış biçimidir. Çalışma özelinde kent belleği kavramı bir “yaşantı” ve “tarihi bir inşa” olarak ele alınmıştır. Öte yandan kent belleği rakamsal ifadelerle dökülmeye müsait bir kavram değildir. Kent belleği kavramının sahip olduğu bu özellikler, kavramı nitel araştırma yöntemine daha uygun hâle getirmektedir.

Yöntem olarak nitel araştırma yönteminin seçilmiş olması sebebiyle çalışmada çoklu veri toplama tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilirken detaylı literatür taraması yapılmış; Denizli kent belleğinin ve yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine olan etkilerinin tespiti için ise bu konuda kaleme alınmış olan eserler (tez, makale, araştırma/derleme, anı, rapor ve benzeri) yanı sıra yerinde tespit, gözlem, fotoğraflama, sahadan bilgi toplama ve yerel politikacı ve uzmanlarla yapılan derinlemesine mülakat teknikleri bir arada kullanılmıştır. Ayrıca Denizli’de yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri değerlendirilirken, ilgili yerel yönetimlerin faaliyet raporları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Yapılan derinlemesine mülakatlarda sorulan soruların konuşmacıları belirli cevaplara yönlendirmemesi konusunda titiz davranılmış, bilimselliğe yakışmayan üslup ve taleplerden kaçınılmıştır. Görüşme yapılan ortamın tercihi genellikle konuşmacıya bırakılmış, sorulan sorulara verilen cevaplarda rahat olmaları sağlanmıştır. Sorulara verilen cevapların bilimsel bir çalışmaya uygun olması, dürüstçe cevaplanması ve karalama, iftira, siyasi hırs gibi yöntemlere başvurulmaması gerektiği konuşmacılara önceden hatırlatılmıştır. Bunun yanı sıra ana problemin ortaya konması için yerel gazete ve yayınlardan da önemli ölçüde faydalanılmıştır. Çalışma içerisinde yararlanılan yerel gazete ve dergilerin bir kısmında, yöneticilerinden önceden izin almak sureti ile gazetelere ait arşiv taraması yapılmıştır. Millî Kütüphane ve Denizli İl Halk Kütüphanesi’nde yer alan Denizli kentine ait yerel yayınlar, ilgili kütüphaneler aracılığıyla taranmıştır. Bunun yanında Millî Kütüphane’nin dijital ortamda sunduğu yerel yayınlar, dijital kütüphane üzerinden taranmıştır. Ancak ülkemizde arşivleme konusunda yaşanan eksiklikler çalışma özelinde de hissedilmiştir. Bu durum çalışmanın temel kısıtını oluşturmuştur.

Bilimsel araştırmalarda örneklem, evrenin; onu en iyi temsil ettiği düşünülen daha küçük kısmıdır. Bu çalışmada da örneklem olarak Denizli kenti seçilmiştir. Denizli kenti Ege Bölgesi’nde, verimli ve sulak bir alana yerleşik, nispeten ılıman iklime sahip

ve önemli ticari yollara yakın bir kenttir. Denizli'nin tarih boyunca sahip olduğu bu coğrafi özellikleri 20. yüzyılın son çeyreğinde üretim süreçlerinde yaşanan yapısal dönüşümler neticesinde tüm dünyada etkisini gösteren ve esnek üretim, sanayisizleşme, post-modernizm, yerelcilik gibi alt başlıkları bünyesinde barındıran küreselleşme sürecinin de etkisiyle, önemli sanayi atılımları yapması ve bunu ihracat ile taçlandırması sonucunu doğurmuştur. Kendisine “Anadolu Kaplanı” unvanı kazandıran bu gelişme, Denizli kenti açısından en önemli tarihî kırılmaların başında gelmektedir. Denizli'nin yaşamış olduğu bu dönüşüm, konu yalnızca ekonomik olarak ele alındığında birçok açıdan olumlansın, Denizli'nin toplumsal yapısı, mimarisi, yüzyıllar boyunca edinmiş olduğu kültürü, kısacası Denizli'deki yaşantı açısından sorgulanması gereken bir sonuç doğurmuştur. Çalışmada örneklem olarak Denizli kentinin seçilmiş olmasının sebeplerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

- Denizli'nin oldukça köklü bir geçmişe sahip olması kent belleği noktasında Denizli'yi dikkat çekici bir kent haline getirmektedir.
- Denizli kenti Laodikya'dan Lâdik'e oradan da Denizli'ye evrilen belirgin bir tarihsel süreklilik göstermektedir.
- Antik Çağ, Orta Çağ, Modern Çağ ve küreselleşme sürecinin karakteristik özellikleri Denizli kentinde ziyadesiyle okunabilmektedir.
- Denizli kenti özellikle 1970'lerden itibaren yoğun göç alan ve yine aynı dönemde küreselleşme dinamiklerini belirgin şekilde yaşayan bir kenttir.
- Denizli kenti, belediye, il özel idaresi, bütünşehir, büyükşehir gibi farklı kentsel yönetim modellerini tecrübe eden bir kenttir. 1990'lardan itibaren Denizli'nin büyükşehir belediyesi statüsü kazanma çabaları ve özellikle de bütünşehir yönetim modeli Denizli'yi bu anlamda özel kılmaktadır.
- Araştırmacı, Denizli kentinde ikamet etmekte ve kenti yakından tanımaktadır.

Sıralanan ilk beş özellik kent belleği ve yerel yönetimler ile ilgili yapılan bir araştırmada Denizli kentini ideal bir konuma taşımaktadır. Ayrıca araştırmacının Denizli'de ikamet ediyor olması ve Denizli'yi yakından tanıyor olması, Denizli ile ilgili yapılacak nitel bir araştırma için önemli avantajlar sunmaktadır.

Çalışmanın mekânsal kısıtı şu şekilde tespit edilmiştir: Öncelikle çalışma Laodikya kentinin halefi olan Denizli kentini ele almaktadır. İlçe ve belde belediyelerinin kent belleği ile ilgili çalışmaları ise Denizli kentini ilgilendirdiği ölçüde çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca 2014 yılında yapılan yerel seçimlerden itibaren, Denizli

Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları tüm ilin mülkî sınırlarını kapsadığı için Büyükşehir Belediyesinin çalışmaları, ilçelerde yer alsada dahi çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Çalışma Denizli kentinin büyükşehir belediyesi statüsü kazandığı 2014 yılından önceki dönem açısından il özel idaresini kapsamaktadır. Ancak köyler çalışma kapsamına alınmamıştır.

Çalışmaya önem kazandıran en önemli husus, genellikle mimarlık, peyzaj mimarlığı, şehir ve bölge planlama gibi disiplinlerce ele alınan kent belleği kavramına kamu yönetimi penceresinden bakması ve kamu yönetiminin (çalışma özelinde yerel yönetimlerin) kent belleğinin korunmasındaki önemini ortaya koymasıdır. Ulusal Tez Merkezinde yapılan taramada, kent belleği kavramının birçok disiplin tarafından gerek yüksek lisans düzeyinde gerekse doktora düzeyinde çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Söz konusu disiplinler; kamu yönetimi (Mehmetoğlu, 2017; Atalay, 2019; Ayvaz, 2022); mimarlık (Alkan, 2022; Tülün, 2021; Okyay, 2015; Bilal, 2019; Tıra, 2017; Karadeniz, 2019; Dereli Gencal, 2019; Oral, 2022; Çelik, 2000; Seçer Kariptaş, 2019; Babacan Güngör, 2018; Özger, 2021; Alkan, 2022; Topaloğlu, 2013; Börekçioğlu, 2013; Kul, 2012; Uğursal, 2011; Uysal, 2023; Uysal, 2019; Fesci, 2022; Yanmaz, 2018; Yurttürk Gedikli, 2022; Öztürk Ustaoglu, 2019; Kısaer, 2019; Kaplan, 2021; Yıldırım, 2020; Elmazı, 2021; Curavcı, 2021; Güneş, 2022; Türk, 2022; Akcanca, 2022; Tağrikulu, 2022; Koçkar, 2021; Savaş, 2019; Eriz, 2016; Nartkaya, 2016; Avşar, 2015; Çakmak, 2008; İsmailoğlu, 2018; Avsan, 2015; Ganiç, 2016; Saylan, 2016; Usta, 2018; Bakıcıoğlu, 2017; Kır, 2016; Epli İşler, 2010; Abdula, 2019; Biket 2004; Yılmaz Şirin, 2018; Ardatürk, 2015; Cöcen, 2007; Gülman, 2004; Kelkit, 2022; Tefek, 2020; Pehlivan, 2019; Öztürk, 2019); arkeoloji (Mean, 2021); gazetecilik (Badioğlu Erdik, 2011); müzecilik (Öztopçu, 2018; Öztürk Konya, 2019); halk bilimi (Akkaya, 2016; Bakırtaş, 2014; Dallı, 2021; Pamukcu, 2021); iç mimarlık ve dekorasyon (Cihangiroğlu, 2019); sanat tarihi (Öz Baysal, 2017; Kılıç, 2020; Alarслан Uludaş, 2022); şehircilik ve bölge planlama (Sayar, 2011; Görgeç, 2016; Baysan, 2007; Aksoy, 2019; Tan, 2014; Yılmaz, 2019; Kepenek, 2011; Çolpan, 2017; Ertoğrul, 2019; Uzunoğlu, 2018; Karademir, 2019; Karpuz, 2016; Gürleyen, 2018; Delice, 2012; Elhan, 2009; Seçkiner, 2009; Otman, 2021; Günen, 2019); peyzaj mimarlığı (Kutay Karaçor, 2012; Üresin, 2019; Demir, 2021; Çelebi, 2021); sahne ve görüntü sanatları (Gürbüzoglu, 2019) halkla ilişkiler (Çolak, 2014); güzel sanatlar (Kurtyiğit, 2022; Erdöl, 2020; Savçın, 2022); sosyoloji (Yüksel, 2019); radyo-televizyon (Özgül, 2019) ve Batı dilleri ve edebiyatı'dır (Tan Metreş, 2016). Kent belleği konusunda Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan tezler arasında kamu yönetimi disiplini içerisinde

yalnızca üç tez bulunmakta (Mehmetoğlu, 2017; Atalay, 2019; Ayvaz, 2022) ve bu tezler, yerel yönetimlerin kent belleği üzerindeki etkisini konu etmemektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, temel kavramların ortaya konduğu bölümdür. Yerel yönetim ile kent belleği kavramları çalışmanın bu bölümünde ortaya konmuştur. Yerel yönetimlerin tanımı, yerel yönetimlere neden ihtiyaç duyulduğu, farklı ülkelerin yerel yönetimlere bakış açıları ve yerel yönetimlerin Türkiye serüveni çalışmanın bu bölümünde ele alınmıştır. Öte yandan bu bölümde öncelikle “yer” ve “mekân” kavramları ekseninde, kentteki yaşantının aktığı kentsel mekân kavramı ortaya konmuştur. Ardından bellek kavramı tanımlanarak bunun kentsel mekândaki tezahürü olan kent belleği kavramına ulaşılmıştır. Bölüm, kent belleğini oluşturan unsurlar ile kent belleği üzerinde etkili olan aktörler ele alınarak tamamlanmıştır.

İkinci Bölüm çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bölümün öne çıkan başlıkları, kentin toplumsal iktidar karşısındaki konumu, kentlerin neo-liberal küresel süreçte geçirmiş olduğu dönüşümler ve toplumsal değişme kavramıdır. Bölüm içerisinde öncelikle Faucoldyan iktidar anlayışı ortaya konulmuş, ardından neo-liberalizmin kentler üzerinde ne gibi dönüşümlere sebep olduğu ele alınmıştır. Bölüm toplumsal değişme kavramının kentler üzerindeki etkisi ile son bulmaktadır.

Üçüncü Bölümde öncelikle Denizli hakkında genel bilgilere yer verilmiş ve Denizli'nin tarihi incelenmiştir. Denizli kenti keskin bir tarihsel sürekliliğe sahiptir. Bunda oldukça köklü bir tarihi geçmişinin olması önemli bir etkidir. Denizli'nin tarihi farklı çağlar itibarıyla ele alındıktan sonra Denizli kent belleği tablosuna ulaşılmıştır. Ancak bu tablo Denizli kent belleğine dair bir envanter çalışması niteliğinden ziyade bir koleksiyon hüviyetindedir. Bellek unsurları bazında oluşturulan tabloda her bir bellek unsuruna ait ögeler teker teker sıralanmak yerine bunları tanıtıcı örneklere yer verilmiştir. Nitekim bir sonraki bölümde yapılan analiz üst başlıklar, yani bellek unsurları itibarıyla yapılmıştır. Üçüncü bölümün son kısmında ise Denizli kentinin kendine özgü yerel yönetim tecrübesi (idari parçalanma, bütünşehir, sınır tespit kararı ve benzeri) ortaya konmuştur.

Dördüncü Bölüm Denizli'de yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkisinin tartışıldığı bölümdür. Bu bölümde öncelikle dönemler itibarıyla analiz yapılmıştır. 1950-60'lı yıllara kadar Denizli büyükçe bir kasaba görünümündedir. Denizli'nin esas atılım yaptığı ve küresel ağlara eklemendiği yıllar 1970'lerde başlamıştır. Bu durum da öncelikle kentin altyapı olarak yeni döneme hazırlanmasını gerektirmektedir. Bölümün temel vurgusu 1970 ve 80'li yıllarda Denizli'nin bizzat yerel yönetimler eliyle neo-

liberalizmin gerekleri doğrultusunda dönüşüm geçirmiş olmasıdır. Bölümün son kısmında ise yerel yönetimlerin etkisi Denizli özelinde bellek unsurları itibarıyla ele alınmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi bu bölümde yapılan analiz Birinci Bölümde belirtilen kent belleği unsurlarına paralel şekilde yapılmıştır. Her bir bellek unsuruna ait öğeler burada ortaya konulmak istenen argümanı desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Bu bölümde, Birinci Bölümde tespit edilen kent belleği unsurlarına atfen, yerel yönetimlerin çalışmaları değerlendirilmiştir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme bölümü ise elde edilen bulgular ışığında başta kolektif bellek, kent ve yerel yönetimlerin bağlantısı hakkında, ardından Denizli'nin kent belleğine yerel yönetimler yolu ile yapılan müdahalelerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Giriş bölümünde belirtilen önermeler elde edilen bulgular ışığında sınanmış ve yerel yönetimlere kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi noktasında çeşitli öneriler sunulmuştur. Ayrıca çalışma sürdürülürken karşılaşılan; fakat, çalışmanın kapsamına dahil olmayan konularda sonraki araştırmacılara çeşitli öneriler getirilerek çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YEREL YÖNETİMLER, KENT ve BELLEK

1.1. Yerel Yönetim Kavramı

Hizmetlerin merkezî yönetimden kaynaklanan olumsuzlukları en aza indirecek şekilde yerel düzeyde etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlayan kuruluşlara yerinden yönetim kuruluşları adı verilmektedir. Keleş'e göre (2009: 21-22) yerinden yönetim kuruluşları yer bakımından sınıflandırıldığında ikiye ayrılmaktadır: yetki genişliği ve yerel yönetimler¹. Buna göre yetki genişliği merkezî yönetimin, merkezden uzak bir yeri yönetmesi için belirli yetkilerini kendi hiyerarşisindeki organlara devretmesi ile gerçekleştirilirken; yerel yönetim, yine merkezden uzak bir yerin yönetiminde, yönetim organlarının, merkezin hiyerarşisinden ayrı, özerk kuruluşlar olarak birtakım idarî ve malî yetkilerle donatılması ile oluşturulmasıdır.

Yerel yönetim düşüncesi, "... il, kent, belde, köy gibi belirli yerleşimlerde ya da coğrafi alanda yaşayan yerel topluluklara, yerel ortak gereksinimlerini yeterince, etkin ve zamanlı bir biçimde yasada öngörülen organları eliyle karşılayabilmeleri için, merkezî yönetim yapısı dışında yönetsel, mali ve sınırlı ölçüde de siyasal özerklik tanınmasıdır" (Gül vd. 2014: 39). Bu şekilde ele alındığında yerel yönetimler "...merkezî yönetimin dışında yerel bir topluluğun ortak gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulan, karar organlarını doğrudan halkın seçtiği, demokratik ve özerk bir yönetim kademesi, bir kamusal örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilirler." (Ergün ve Bozkurt, akt. Tortop vd. 2008: 14-15). Yerel yönetimler ile ilgili daha kapsamlı bir tanım ise Yıldırım (akt. Köse, 2004: 9) tarafından yapılmıştır:

"yerel topluluk üyelerinin (belde halkının) ortak ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik, sosyal ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin yerel hizmetleri görmek üzere kurulan; bu hizmetleri genel yetki ile, kendi sorumluluğu altında ve yerel topluluğun yararları doğrultusunda yerine getiren; hiçbir ayırım gözetmeden insanı yerel demokrasinin temeli kabul eden; işleyişinde açıklığı, şeffaflığı, insan haklarını, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren; yetkilerin yerel topluluğa en yakın yönetim birimince kullanıldığı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özerk ve demokratik bir yönetim."

¹ Birleşmiş Milletler, Türkçe'de yerinden yönetim kavramının karşılığı olan "decentralization" kelimesini hem yetki genişliği hem de yerinden yönetim olarak kullanmaktadır. Henry Maddick ve Ruşen Keleş de yetki genişliğini, yerinden yönetimin bir türü olarak görmektedir. Buna karşılık, Onar, Tortop, Eroğlu, bölgesel idarenin başında bulunan memura merkezin yetkisini verilmesi anlamında yetki genişliğini, merkezden yönetimin bir şekli olarak görmektedir (Görmez, bt. :40).

1982 Anayasası da benzer bir tanım yaparak yerel yönetimleri, “il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunda belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri” olarak tarif etmiştir. Bu tanımlarda yerel yönetimlerle ilgili öne çıkan hususlar yerellik, ortak ihtiyaç ve merkezden ayrı bir kamu tüzel kişiliğinin varlığıdır.

Yerel yönetimler ülkelerin yönetim sistemlerinin bütünlüğü içinde yer almaktadırlar. Merkezî yönetimin hiyerarşisi içerisinde yer almasalar da merkezin özel bir tür denetimi altında (vesayet denetimi) faaliyet göstermektedirler. Öte yandan yerel yönetimlerin kuruluşları, görev ve yetkileri, malî ve ekonomik durumları, hedef, ilke ve standartları merkez tarafından belirlenmektedir. Bu sınırlar içerisinde yerel yönetimler, sunacakları hizmetle ilgili kararları almak, tercihleri yapmak, bunlar için kaynak bulmak ve benzeri konularda yönetsel özerklikten yararlanmaktadır (Yalçındağ, 1991: 123).

Yerel yönetimlerin en önemli özelliği sunduğu mal ve hizmetlerin yerel halkın arzu ve tercihlerine göre ayarlanabilmesine olanak tanınmasıdır. Bu yüzden adalet, diplomasi, milli güvenlik gibi ulusal nitelikli hizmetlerden ziyade yerel nitelikli ihtiyaçların karşılanması, yerel yönetimlerin en önemli varlık nedenini oluşturmaktadır (Sharpe, 1970: 154; Ulusoy ve Akdemir, 2005: 22; Watt, 2006: 8). Zira merkezî yönetim, farklı özellik ve ihtiyaçlara sahip her bir yerelin kendine özgü koşullarını takip edecek ve kavrayacak donanıma sahip değildir (Sharpe, 1970: 155; Kâlin, 1999: 47). Gerçekten de yerel yönetimlerin vatandaşa en yakın konumda olan birimler olması ve yerel yönetimlerin içinde faaliyet göstermesi gereken ortamı oluşturan sosyal, demografik, politik ve ekonomik faktörler, her bir yerel yönetimi benzersiz kılmakta ve sundukları hizmetleri çeşitli ve karmaşık hale getirmektedir (Goldsmith, 1992: 295; Pustu, 2005: 131).

Merkezî yönetimin yerele olan uzaklığı yalnızca coğrafi düzeyde değil bilişsel ya da psikolojik düzeyde de kendini göstermektedir. Bunun anlamı merkezin sunmuş olduğu hizmetlerin yerel halkın taleplerinden ziyade merkezin bizzat kendisinin -hatta kimi durumlarda belirli ideolojik hedef ve çıkarları da içerecek şekilde- belirlemiş olduğu hizmetlerden oluşmasıdır (Kâlin, 1999: 47). Bu durumda da yerel halkın yapmış olduğu hizmet talebi ile merkezin sunmuş olduğu hizmet arzı arasında bir dengesizlik oluşması kaçınılmaz olmaktadır.

Yerel yönetimler genellikle daha yüksek özgürlük ve demokrasi düzeylerine bir ön hazırlık ya da eğitim yeri olarak lanse edilmektedir. Tocqueville (akt. Sharpe, 1970:

161), özgürlükler karşısında yerel yönetimlerin, bilim karşısında; onu insanların ulaşabileceği bir yere koyması ve kullanmaya alıştırmaları anlamında ilkokulun üstlendiği role benzetmektedir. Buna göre yerel yönetimler insanları özgürlükleri kullanılmaya alıştırmaktadır, bunları hayatın bir parçası haline getirmektedir. Benzer şekilde Bentham (akt. Sharpe, 1970: 163), yerel yönetimlerin demokratik işlevlerini “yüksek yasama yeri için bir kreş” olarak tanımlayarak yerel yönetimleri demokrasinin öğrenildiği yerler olarak görmektedir.

Literatürde yerel yönetimleri demokrasinin ve yerel ihtiyaçların karşılanması ayrılmaz bir parçası olarak gören görüşlerin yanı sıra yerel yönetimlerin varlığını sorgulayan ve modern ulus-devletin yetkili organları varken bu kurumlara ihtiyaç olmadığını düşünen görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Rousseau ve Kant gibi düşünürler “özgür kentli” ile “özgür devlet” arasında yerel yönetimler gibi ara kurumları sokmaya ihtiyaç duymamışlardır (Keleş, 2009: 35). Bunun yanında sonraki yüzyılda Toulmain Smith, Langrod ve Moulin gibi isimler, yerel yönetimlerin gücünü yalnızca geleneklerden alan kurumlar olduğu ve bu yönüyle demokrasinin gelişmesi önünde engel olduklarını düşünmüşlerdir (Yıldız, 1997: 6; Ulusoy ve Akdemir, 2005: 27-28).

Langrod’a göre (1953: 27-28) demokrasi eşitleyici ve birleştirici, bu açıdan da özü gereği merkezleşmeye doğru hareket eden bir süreç olduğu için, yerel yönetimler, beraberinde getirdikleri bölünme ve çeşitlilikle demokrasi açısından olumsuz bir durum yaratmaktadır. Öte yandan yerel yönetimler kamu yönetiminin bir yansımasını oluşturmaktan ziyade kimi zaman yerel oligarşilere, siyasi zümrelere ve anti-demokratik odaklara hizmet ederek demokrasi için bir fren görevi görebilir. Moulin yerel yönetimlerle ilgili olarak yoğun bir klientalizm vurgusu yaparak (Moulin, 1954: 433-434) yerel yönetimin uygulanmasının, yerel demokrasi okulu olmasından ziyade esasen, katı ve dar anlamda yerel ve neredeyse bireysel olan çıkarların savunulmasına yönelik bir eğitim olduğunu ve ulusun yüksek çıkarları ve aynı zamanda demokratik etiğin özelliklerinden biri olan topluluk ruhunun genellikle göz ardı edildiğini (veya gerekirse feda edildiğini) (Moulin, 1954: 433-436) belirtmektedir.

1.1.1. Yerel Yönetimlerin Varlık Nedenleri

Yerel yönetim, insanların bir arada yaşamlarının beraberinde getirdiği olumlu dışsallıktan dolayı ortaya çıkmış toplumsal bir örgütlenmedir. Bir arada yaşamak, barınma, savunma, beslenme gibi temel insanî ihtiyaçların karşılanması için birtakım avantajlar sunmaktadır. Tarihi gelişim çizgisi içerisinde, toplumsal hayat karmaşık hale geldikçe bir arada yaşamının gerektirdiği ihtiyaçlar da karmaşık hale gelmiştir. Ortak

yerel ihtiyaçlar olarak nitelenen ve insanların belirli bir coğrafyada topluluk halinde yaşamalarından kaynaklanan bu ihtiyaçların karşılanması yerel yönetimlerin en önemli varlık nedenidir.

Ortak yerel ihtiyaçların karşılanması hukuki ve yönetsel düzeyde birtakım ön koşullar gerektirmektedir. Olowu (akt. Haqu, 2012: 2), yerel yönetimlerle ilgili olarak tüzel kişilik, yerellik, vatandaşların etkin katılımı, bütçe ve personel ile ilgili olarak merkezî yönetimin sınırlı kontrolü ve farklı işlevleri yürütmek için belirli yetkiler olmak üzere beş temel nitelik sıralayarak bu niteliklerin yerel yönetimleri diğer kurumlardan ayırt etmede önemli olduğunu belirtmektedir. Yerel yönetimlerin özgün yanlarını vurgulamak adına yerel şartların farklılığı, mekânsal uzaklık, halkın yönetime katılma kanallarının açılması daha iyi hizmet sunma gibi nedenler de sıralansa da (Eryılmaz, 2018: 183) literatürde geniş bir uzlaşuya varıldığı üzere yerel yönetimlerin varlık nedenlerini başlıca özgürlük, fonksiyonel etkinlik² ve katılım (Dupré, akt Sharpe, 1970: 156; Tekeli, 1983: 3; Kâlin, 1999: 49; Eryılmaz, 2018: 183; Sezer, 2021: 9) olarak ele almak mümkündür.

Yerel yönetimlerin etkin olması ile en basit anlamda yerel ihtiyaçların karşılanması için yerel hizmetlerin etkin bir sağlayıcısı olmaları kastedilmekte ve bunun temelinde yerel yöneticilerin, o yer hakkında merkezdeki yöneticilere nazaran daha fazla bilgi sahibi olması yatmaktadır (Goldsmith, 1992: 394; Kâlin, 1999: 50). Böylelikle yerel yönetimlerin yerel hizmetlerin üretimi ve dağıtımını yerel halkın ihtiyaç ve taleplerine merkezî yönetime nazaran daha uygun ve daha etkin bir düzeyde yerine getirebilecek olduğu (Köse, 2004: 11) kabul edilmektedir.

Yerel yönetimlerin etkinliği konusunda önemli bir ilke hizmette halka yakınlık ilkesidir. Subsidiarite olarak da bilinen ve ikincil, ikame ya da yardımcı otorite anlamında kullanılan hizmette halka yakınlık ilkesi daha üst düzeyde bulunan merkezin, yerel yönetimin çeşitli ihtiyaçları karşılayamaması halinde “ikincil, ikame ya da yardımcı otorite” olarak devreye girmesini öngörmektedir (CDLR, 1998: 9-10). Hizmette halka yakınlık, farklı yönetim düzeyleri arasında yetki ve görev bölüşümünü esas almaktadır. Bu ilke hizmetlerin görülmesinde önceliği alt düzeydeki yönetim basamaklarına bırakmayı öngörmektedir (Ulusoy ve akdemir, 2005: 31). Bu şekilde kent planının yapılması/uygulanması, altyapı ya da ulaşım sisteminin kurulması, atık yönetimi, yerel

² Kamusal hizmetlerin sunumunda “verimlilik” kelimesinden ziyade “etkinlik kelimesi tercih edilmektedir (Eryılmaz, 2018:183). Kent belleğini koruma ve bu konuda atılan adımlar için de etkinlik hedefi daha ön planda olmalıdır. Zira bu hizmetler sunulduğunda bunun kente doğrudan ekonomik bir katkısı olmayabilir fakat sunulan hizmet bunun karşılığında katılan maliyetten daha yüksek bir ihtiyacın karşılanmasına hizmet etmektedir.

kalkınma, kent belleği gibi yerel aktörlerin daha iyi kavrayabileceği konularda yerel yönetimler yetkili olacak, diplomasi, savunma, adalet gibi yereli aşan ve faydası ülke düzeyine yayılacak hizmet alanlarında merkez devreye girecektir³. Ancak hizmette halka yakınlık ilkesi sadece merkezin daha alt düzeyde yer alan yerel yönetimlerin yetki alanına giren konulara karışmama anlamında negatif bir uygulanabilirliğin yanında, yerel yönetimlerin hizmet sunumuna yeterli kaynak ve araçların sağlanması anlamında pozitif bir yükümlülüğü de içermektedir (Keleş, 1995: 5) Hizmette halka yakınlık ilkesinin hem negatif hem de pozitif yönlü uygulanması, yerel yönetimlerin etkinliğini güçlendirici önemli bir unsurdur.

Yerel yönetimleri katılım ile eş tutan görüş, yerel yönetimlerin -katılımın kent hakkı gibi kentin bizzat kentlilere ait olduğunu iddia eden Lefebvrian-radikal formlarını da içerecek şekilde (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021: 565)- doğal kurumlar olduğundan hareket etmektedir. Katılım argümanının başlangıç noktası yerelin önceliği iddiasında saklıdır. Buna göre ulus gibi daha üst yapılar, insan eseridir; ancak yerel, doğanın bir eseridir⁴ (Sharpe, 1970: 158).

Yerel yönetimlerin, demokrasinin beşiği olduğu konusunda genel olarak bir uzlaş (Köker, 1995: 52) bulunduğu kuşku yoktur. Yerel yönetimlere önde gelen demokratik kurumlar gözüyle bakılmasının sebebi, yerel yönetimlerin halkın kendi kendini yönetmesine olanak tanıyan kurumlar olmasıdır. Halk bunu bizzat kendisinin seçtiği organlar eliyle yapmaktadır. Ancak yerel yönetimlere demokratik nitelikleri kazandıran temel uygulamalar yalnızca belirli aralıklara yapılan seçimler değildir. Bir kurumun demokratik niteliklere sahip olduğunu iddia etmek için halkın kararlara ve süreçlere katılımının da sağlanması vazgeçilmez bir zorunluluktur (Keleş, 2009: 63; Kâlin, 1999: 52). Yerel yönetimlerde, yönetenlerle yönetilenler arasındaki toplumsal ve mekânsal uzaklık en aza indiğinden, yönetilenler yönetenleri daha etkili bir şekilde ve doğrudan denetleme imkânı bulmakta ve böylece yerel yönetimler demokrasinin tabandan tavana doğru yayılmasına katkı sağlamaktadırlar (Pustu, 2005: 124).

Yerel yönetimlerin varlık nedenini oluşturan bu üç faktör birbiri ile oldukça yakın ilişki içindedir. Örneğin yerel yönetimlerin etkin ve verimli bir şekilde hizmet sunabilmelerinin ön koşulu, “üstlendikleri hizmetlere ilişkin temel tercihleri yapma ve uygulama kararlarını da içerecek biçimde kural oluşturma, planlama, personel, iç

³ Türk kamu yönetiminde sık sık dillendirilen “hizmeti halkın ayağına götürmek” deyimini, hizmette halka yakınlık ilkesinden esinlenerek (Aykaç, 1999: 7) kullanılsa da “götürme” ve “yakın olma” ifadelerinden anlaşılacağı gibi ilkinin merkezi yönetimi ikincisinin ise yerel yönetimi çağrıştırdığı ortadadır.

⁴ “İnsanlar, krallıkları ve cumhuriyetleri yaratır, ama kasabalar Tanrı’nın elinden çıkmış gibi görünmektedir” (Tocqueville, akt. Sharpe, 1970: 159).

örgütlenme konularında yerel yönetimlerin merkez yönetiminin onayına gerek kalmadan uygulanabilir nitelikte kararlar almalarıdır” (Yalçındağ, 1991: 127). Bu da yerel demokrasi ile mümkündür. Yerel demokrasi de kişinin kendi hayatı ile ilgili kararlara katılımı ya da özgürlüklere erişim imkânı anlamına gelecek şekilde demokrasi ile özgürlükleri merkezî yönetime nazaran daha ulaşılabilir kılan önemli bir aygıttır (Kâlin, 1999: 52). Bu şekilde ele alındığında yerel yönetimlerin varlık nedenini oluşturan özgürlük, etkinlik ve katılım ilkelerinden her üçünün de birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşıdıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

1.1.2. Yerel Özerklik

Yerel yönetimlerin varlık gerekçelerini oluşturan özgürlük, fonksiyonel etkinlik ve katılım ilkelerinin bir teminatını oluşturan, özellikle de yerel yönetimlerin özgürlüklerinin bir ön şartı niteliğinde olan, önemli bir ilke de yerel özerkliktir. “Özerklik, bir toplumda demokratik hükümet etmenin gerçekleştirilmesinde, insan hak ve hürriyetlerinin korunmasında bazı kurumlar için temel bir unsur sayılmakta, bazı hizmetlerin bu kurumlar aracılığı ile yürütülmesinde ülke çıkarları yönünden yarar görülmektedir. Özerklik, merkezden yönetimin ve bürokratik çalışmanın sakıncalarını gidermek veya azaltmak için düşünülen bir yönetim biçimidir” (Tortop, 1986: 19; Tortop, 1991: 3).

Özerklik, özerklik tanınan idarelerin etkin karar almaları ve uygulamaları ile ülke çıkarlarıyla daha uyumlu hizmetler yapmalarını sağlamak (Tortop vd., 2008: 104), kısacası yerel yönetimlerin etkinliğini artırmak için tanınmaktadır. Bunun için yerel yönetimlerin, karar organlarının oluşumuna ve karar alma süreçlerine müdahale edilmeyen bağımsız gelir kaynaklarına sahip, yerel nitelikteki toplumsal ihtiyaçları karşılayan kurumlar olması gerekmektedir (Görmez, 2000: 82).

Yerel özerklik yerel demokrasi ile doğrudan ilgilidir. Yerel özerkliğin altında yatan temel amaç halkın kendi kendini yönetebilmesidir. Özerklik, demokratik anlayışın bir ürünü ve bir koşuludur. Bu durumda halkın kendi kendini yönetmesi, ancak ve ancak kendi organlarını seçmek, bu organlar vasıtasıyla karar vermek ve uygulamak ve bunları yaparken kendine has gelir kaynaklarını kullanmak ile mümkündür (Yüksel, 1998: 91-92).

Yerel özerkliğin sağlanması, vesayet denetimin en aza indirilmesi, tüm katılım yollarının açık tutulması, belirli bir demokratik birikimin oluşması, kentlilerin örgütlü olması, yerel uygulama ve kararların denetlenmesi, yerel yönetimler yeterli mali olanakların sağlanması gibi hususları içermektedir (Erkul, 2013: 13). Avrupa Konseyi, 1957 yılında yerel özerklik ile ilgili benzer kriterler sıralamıştır: yerel özgürlüklere saygı,

yerel yaşamın partiler üstü niteliğinin korunması, merkezî yönetimin yerel yönetim üzerindeki denetiminin bağımsız yargı tarafından gerçekleştirilmesi, yerel yönetimin malî özgürlüğü ve yerel birime ilişkin topluluk bilincinin geliştirilmesi (Tekeli, 1983: 4).

1.2. Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı ve Türkiye’de Gelişimi

Yerel yönetimlerin dünya üzerinde ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusu kesin olarak bilinmemektedir. Yerel yönetimler de kamu yönetiminin bir parçası olduğu için kamu yönetiminin tarihi gelişimine paralel bir seyir izlediğini düşünmek yanlış olmamakla birlikte, gelişimi de tıpkı kamu yönetimi gibi dünyanın her yerinde eşanlı değildir (Leblebici ve Çelik, 2021: 439). Antik Çağ’da kendi kendini yöneten, belli bir toprak parçası üstünde yaşayan insanların oluşturduğu en küçük, demokratik yönetim birimi olan “site”, Antik Yunan’da toplumsal yaşamın en gelişmiş örgütlenme biçimi olarak görülen “polis”, Roma Dönemi’nde kimi siyasal ve yönetsel yetkileri kullanan ve yerel özerklikten yararlanan “municipe”, yerel yönetimlerin ilk örnekleri olarak gösterilmektedir (Keleş, 2009: 31-32). Ancak Ortaylı’ya göre (1982: 137-138) Antik Dönem kentlerini yerel yönetimlerin ya da yerel demokrasinin ilk örnekleri olarak gösterenler olsa da yerel yönetim düşüncesi, toplumun bütün kesimleri üzerinde kontrol yetkisine ve gücüne sahip bir merkezî otorite karşısında mümkün olabileceğinden, modern yerel yönetimler geç Orta Çağ ürünüdür.

Yerel yönetimlerin kökeni, Orta Çağ Avrupa’sında beliren, belirli bir mekân üzerinde yaşamını sürdüren bir topluluğun birlikte yaşamaktan kaynaklanan sorunlarını çözmek ve toplu gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulan ve yasama yürütme ve yargı erklerini ellerinde bulunduran komünlere uzanmaktadır⁵ (Ertan, 2002: 23). Esasında Avrupa tarihine bakıldığında, siyasal kültürün ve katılım pratiklerinin özellikle kentlerin gelişimi ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu sebeple kent yönetimleri olarak yerel yönetimler, Batı’nın siyasal ve yönetsel kurumsallaşmasında ve demokratik gelişiminde önemli bir role sahiptir ve böylece Avrupa’da merkezîyet yerine yerel bilinç daha fazla gelişmiştir (Eryılmaz, 2002: 6-7). Ancak Bookchin (akt. Keleş, 2009: 35), ulusçuluk ve ulus-devlet kavramlarının gelişiminin, devlete kent karşısında ideolojik bir üstünlük sağladığı iddiasındadır. Özellikle ulus-devletlerin 16. yüzyıldan itibaren gelişmesi kent yerine devleti kamu yönetiminin temel kurumu haline getirmiştir. Devletin

⁵ Fransa’da ilk komün, 1066 yılında kral tarafından ilan edilen bir fermanla bu statüyü elde eden Mans bölgesidir (commun des Mans). Mans komünü bu fermanla ayrı bir idari örgüte, yargıya, maliyeye ve kolluk kuvvetine sahip olmuştur (Ortaylı, 1982: 139).

güçlenen erkine rağmen özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda bir bölgenin ya da kentin malî ve yönetsel alanda özerklik elde edip bunu güçlendirmesi ile Avrupa'nın çeşitli coğrafyalarında yerel yönetimler birer birer ortaya çıkmaya başlamıştır (Ortaylı, 1982: 138; Keleş, 2009: 34; Özmen, 2021: 134-136).

Türkiye’de ise yerel yönetimler, tarihsel gelişimleri sürecinde demokrasinin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Devrim niteliğindeki kimi düzenlemelerin ilk uygulandığı mecra yerel siyaset olmuştur. Tanzimat döneminde muhasıllık meclisleri ile ilk defa içinde seçilmişlerin yer aldığı bir meclis deneyiminin yaşanması, Mebusan Meclisi üyelerinin idare meclisi üyeleri tarafından seçilmesi, 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde kadınların ilk kez seçme haklarını kullanmaları ve 2000’li yıllarda yapılan reformlar ile katılımcılığın nispeten artırılması, Türkiye’de yerel yönetimlerin demokrasiye sunduğu önemli katkılardır (Koçak ve Ekşi, 2010: 305). Ancak Türkiye Batılı anlamda bir yerel yönetim geleneğine sahip değildir. Türkiye’de yerel yönetimlerin güçsüzlüğünü Batı’da 10. ve 12. yüzyıllarda kentlerin gelişmesi ile başlayan köklü tarihi temellerden yoksun oluşuna bağlamak mümkündür (Eryılmaz, 2018: 239). Öte yandan yerel yönetim hareketi Türkiye için çelişkili bir orijine sahiptir. Gündüzöz’e göre (2012: 114) “Türkiye, talihsiz bir şekilde, Batı’nın Osmanlı’yı dağıtma ve mirasını paylaşma projesi çerçevesinde” modern anlamda yerel yönetim düşüncesi ile tanışmıştır. Bu sebeple Türkiye’de merkezî eğilimler her dönem için daha ön planda olmuştur.

Türkiye’de yerel yönetim serüveni açısından Tanzimat Dönemi bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Tanzimat’tan önce Osmanlı taşrasındaki yerel hizmetler, vakıflar, loncalar, ayanlar, cemaat örgütleri, kethüdalar ve kadılık müessesesi⁶ tarafından yerine getirilmiştir. Ancak adı geçen kurumlar özünde birer yerel hizmet birimleri gibi çalışsalar da Tanzimat Dönemi’ne kadar yerel yönetim gibi bir kavramdan, hatta devamlılık kazanmış yerel bir kuruldan söz etmek oldukça güçtür. Tanzimat öncesi dönemde ne kadının ne de yardımcı personelinin yerel halk tarafından seçilip denetlenmesi veya halkın belirli statü ve kurallar çerçevesinde yönetime katılması söz konusu değildir (Ortaylı, 1982: 141; Kaya, 2007: 102; Çiçek, 2014: 56; Yaprak, 2020: 321).

Eryılmaz, Tanzimat sonrası Türk siyasi ve yönetsel hayatında yerel yönetimlerin geçirmiş olduğu evreleri yedi aşamada incelemektedir (2002: 8): Muhasıllık meclisleri;

⁶ Osmanlı Klasik Dönemi’nde kent yönetiminde, beledî ve mülkî idare fonksiyonları birbirinden ayrılmış vaziyette değildir. Kadı kentin yargı makamı olduğu kadar, asayişin amiri, vakıfların denetçisi, yerel hizmet ve yerel kolluk görevlerinin de amiridir (Ortaylı, 2008: 283).

İstanbul Şehremaneti ve Altıncı Belediye Dairesi; Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayetler Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi; 2. Meşrutiyetin ilanı; 1930 yılında yapılan belediye seçimleri; 1961 Anayasası sonrası dönem; 1982 Anayasası sonrası dönem. Türkiye'de yerel yönetimlerin gelişimini açıklayan bu dönemlere ilave olarak tarihî olarak oldukça özel koşullar taşıyan 1921 Anayasası dönemini eklemek gerekmektedir.

Muhassılık meclisleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile vergi sisteminde iltizam usulünden emanet usulüne⁷ geçilmesiyle, halkı yeni malî düzenin bir parçası ve temsilcisi haline getirmek ve böylece yeni düzene muhalefeti engellemek için oluşturulan, merkezden atanan muhassılların yanında teşkil edecek meclislerdir. Bir süre sonra bu kurumdan istenilen sonuç alınamayınca bu kurumlar lağvedilerek, mülki derecesine göre vali ve kaymakamların başkanlığında “memleket meclislerine” dönüştürülmüştür (Efe, 2002: 55-56; Ortaylı, 2008: 408; Yılmaz, akt. Özmen, 2021: 144). Muhassılık meclisleri Türkiye'de seçim geleneğinin yerleşmesi açısından oldukça önemli (Efe, 2002: 65) bir tarihsel aşamayı ifade etmektedir.

1854 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk belediye örgütü olan İstanbul Şehremaneti⁸ kurularak başına bir Şehremini getirilmiştir. İstanbul'da yaşanan ilk belediyecilik deneyimi olan İstanbul Şehremaneti'nin başında merkez tarafından atanan şehremini bulunmuş, ayrıca meclis, merkez (Bab-ı Ali'nin seçimi ve Padişah'ın onayı) tarafından atanmıştır. Ancak atanan şehreminiler ne görüşleri ne de yetenekleri bakımından, kentlerin o dönemdeki yoğun değişim dinamiklerine ayak uyduramamış ve uygulama başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Tortop, 1986: 1; Görmez, 1989: 90; Urhan, 2008: 86; Koçak ve Ekşi, 2010: 297). Bunun üzerine belediye örgütü hakkında bir kuruluş tasarısı hazırlamak üzere oluşturulan İntizam-ı Şehir komisyonu İstanbul'un her semtinde belediye daireleri kurulmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine pilot uygulama olarak 1858 yılında Beyoğlu ve Galata bölgelerini içine alan Altıncı Belediye Dairesi kurulmuş (Tortop vd.; 2008: 88) ve varlığını Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürdürmüştür⁹.

⁷ Devletin resmi memurları aracılığı ile vergi toplaması

⁸“Şehremanetin şehrin zorunlu ihtiyaç maddelerini sağlamak, narh koymak ve uygulatmak, yol ve kaldırım yaptırıp onarmak, temizlik işleri ve esnafın kontrolü gibi görevleri bulunmaktadır” (Yaprak, 2014: 57).

⁹ Şehremanetin sayısı İstanbul genelinde, 1868 yılında çıkartılan “Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi” ile 14'e ve 1877 yılında hazırlanan Dersaadet Belediye Kanunu ile de 20'ye yükseltilmiştir (Erkul, 2013: 50).

Birinci Meşrutiyetten sonra Osmanlı Parlamentosu toplandığında 1876 yılında çıkarılan Kanun-i Esasi'nin 112. madde hükmü¹⁰ doğrultusunda ilk ele aldığı konu Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi olmuştur. Osmanlı Parlamentosu İstanbul'u diğer kentlerle eşit görmediği için Dersaadet Belediye Kanunu ile İstanbul'u ayrıca düzenlemiştir. Bu kanunlar ile İstanbul'daki belediye sayısı artırılmış ve belediye yönetimi İstanbul'a özgü olmaktan çıkarılarak ülkedeki tüm kentlere yayılmıştır. Vilayet Belediye Kanunu ile her kent ve kasabada bir belediye örgütü kurulması, yerel yönetim seçimlerinde uygulanacak usuller gibi (Tortop, 1986: 3; Görmez, 1989: 92-93; Eryılmaz, 2002: 10; Keleş, 2009: 138; Erkul, 2013: 50) Türk yerel yönetim geleneğinin temel çizgileri oluşturulmuştur.

Osmanlı'nın son yıllarında yöneticiler, yerel yönetimleri sadece kentsel hizmetlerin düzenli bir şekilde görülmesi amacı ile istemişlerdir. İkinci Meşrutiyet döneminde yerel yönetimler örgüt olarak geliştirilip tüzel kişilik kazandıkları halde önceki dönemlerden daha güçlü merkezîyetçi politik baskı ile karşılaşmışlar ve her yerde merkezî yönetime bağımlı hale gelmiştir. Bu durum bu haliyle Cumhuriyet Dönemi'ne miras kalmış ve yeni kurulan devletin en önemli sorunlarından biri haline almıştır (Ortaylı, 1982: 148). Dönemin önemli bir gelişmesi de 1913 yılında çıkarılan kanun¹¹ ile il yönetiminin genel ve özel olarak ayrılmak suretiyle Cumhuriyet Dönemi'nin yönetim sisteminin de temelini atılmasıdır (Erkul, 2013: 40).

1921 Anayasası, devletin örgütlenmesinde hem merkezi hem de yerinden yönetim ilkelerini dikkate almış, yerel yönetimlerin özerkliğini güçlü bir biçimde vurgulamıştır. “Yalnızca anayasa metnine bakarak şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Anayasa yerinden yönetim ilkesine ağırlık vermiş, bir başka deyişle âdem-i merkezîyetçiliği esas almıştır¹²” (Uygun, 2015: 7). Anayasal düzenleme ile vilayet ve nahiyelerin idari ve mali özerkliğinin arttırılması, belediye seçimlerine katılımın genişletilmesi ve belediye başkanı seçim yönteminin (belediye meclisi tarafından seçilme usulü) değiştirilmesi bu dönemde öne çıkan düzenlemeler olmuştur (Ersoy, 1992: 327; Oktay, 2020: 174).

Cumhuriyetin ilanından sonra, tek parti döneminde belediyecilik Osmanlı son döneminin bir devamı niteliğindedir. Ankara'nın başkent seçilmesi ile Ankara'nın

¹⁰ Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclisleri ile idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili vevezaifi ve azasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tayin kılınacaktır” (akt. Erkul, 2013: 22).

¹¹ İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkat

¹² Anayasa'da özerk nitelikteki il ve bucaklardan ve buralarda oluşturulacak meclislerden bahsetmektedir; ancak, dönemin koşulları gereği bu meclisler oluşturulamadığı için bu ilkeler uygulanamamıştır (Uygun, 2015:7).

modern bir kent olarak tüm Türkiye'ye örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Ankara bu dönemde belediyeçilik için Görmez'in ifadesi ile (1989: 102) adeta bir laboratuvar niteliğindedir. Beledî hizmetleri konusunda İstanbul'dakine benzer Şehremâneti idaresi 1924 yılında Ankara'da oluşturulmuştur. Ankara Şehremanetinde şehremini, İçişleri Bakanlığı tarafından atanmakta, meclis üyeleri ise seçmenler tarafında seçilerek işbaşına gelmektedir¹³ (Tortop, 1986: 3-4; Oktay, 2020: 177). Öte yandan Türkiye'de uzun yıllar belediyeçiliği düzenleyen Belediye Kanunu, Umumî Hıfzısıhha Kanunu, Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu, Belediyeler Yapı ve Yollar Kanunu, Köy Kanunu gibi temel kanunlar bu dönemde çıkartılmıştır (Görmez, 1989: 101-120).

1930'lu yıllarda oldukça geniş yetkilerle donatılan ve çağdaşlaşma görevi yüklenen yerel yönetim modelinin, esnaf türü gelenekçi güçlerle ilişkisi yüksek ve tutucu küçük girişimci tabanın etkinliğini kırmak isteyen tutumu, 1950'lerle birlikte dönüşüme uğramıştır. 1950'li yılların havası yerel yönetim kanunlarında önemli bir değişim yaratmasa da Demokrat Parti'nin yerel yönetim anlayışı yeniden esnaf ve küçük girişimci zümreye dayanmıştır (Tekeli, 1983: 9). Bu dönemin tek parti döneminden temel farkı, merkezdeki siyasi iktidarın, oy aldığı kesimlere belediyeler aracılığı ile olanaklar yaratmaya girişmesidir (Erençin, 2004: 59).

Eryılmaz (2002: 18), 1961 Anayasası döneminde demokrasi ve insan hakları temelinde yaratılan özgürlükçü ortamın, belediyelerdeki demokrasi uygulamasını işlevsel hale getiremediğini, merkezî yönetimin kullandığı idari vesayet zaman zaman siyasi ve mali vesayet şeklinde uygulandığını belirtmektedir. Öte yandan Türkiye'de yerel yönetimleri de kapsayan kamu yönetimi reformuna ilişkin çabalar 1960'larda başlamıştır (Yalçındağ, 1991: 130; Göymen, 2004: 33). Bu çalışmalardan biri de Türkiye'nin ilk ve en geniş kapsamlı kamu yönetimi araştırması olan Merkezî Hükümet Teşkilat ve Araştırma Projesidir (MEHTAP). Projede, merkezî hükümetin taşra birimlerinin yerel yönetimlerle hizmet bakımından birtakım bağları olduğundan hareketle merkezî hükümet birimleri ile mahalli idarelerin birlikte ele alınması gerektiği üzerinde durulmuştur (Yaprak, 2020: 325-326).

1970'li yıllar belediyelerin önemli politik aktörlere dönüştüğü yıllardır. 1973 seçimleri sonrasında özellikle büyük kentlerde belediyelerin iktidardan farklı bir siyasi partinin kazanması ve merkezin elindeki gücü bu belediyelere karşı kullanmasıyla belediyeler, etkin muhalefet yapan birimler haline dönüşerek politikleşmiştir. Öte yandan

¹³ İstanbul ve Ankara'daki şehremaneti idareleri, ülkedeki bütün belediyeleri tek bir çatı altında toplayan 1580 Belediye Kanunu ile kaldırılmıştır.

bu dönemde belediyeler halk tarafından birer siyasi arena olarak görülmeye başlanmıştır (Kazancı, 1983: 36; Tekeli, akt. Erençin, 2004: 60). Kentsel kesimin beklentilerine karşılık verme, kentliler ile yerel yönetimin bütün öğelerini yan yana getirebilme, kentlilerle yerel yönetimlerin arasının sürekli sıcak tutulmasını öngören bu harekete bir ölçüde tabandan kaynaklanması nedeniyle de “Demokratik Yerel Yönetim Hareketi” adı verilmektedir (Kazancı, 1983: 37). Böyle bir akımın doğmasında 1973 seçimlerinde ilk kez büyük kentlerin belediyelerinin sosyal demokrat adaylarca kazanılması ile yerel yönetimlerin, merkezî yönetim ile aynı parti çatısı altında olma uygulamasının sona ererek muhalefetin denetimine geçmesi etkili olmuştur (Tekeli, 1983: 9).

1970’li yılların Türk yerel yönetimler tarihi açısından bir diğer önemi, “...yerel yönetimlerin yönetsel ve malî tıkanıklıklarını gidermek, böylece bu yönetimlere etkinlik ve işlerlik kazandıracak düzenlemeleri yapmak” amacıyla (Keleş, 2009: 470) Yerel Yönetim Bakanlığı’nın kurulmasıdır. Yerel Yönetimler Bakanlığı, yeni birimler kurmak yerine daha önce kurulmuş ve devlet teşkilatı içerisinde farklı kurumlar bünyesinde bulunan kimi kamu kurumlarını (İmar ve İskân Bakanlığında İller Bankası, İçişleri Bakanlığında Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, DPT’den İl ve Mahalli İdareler Planlama Şubesi vb.) bünyesine katarak örgütlenmiştir. Yerel Yönetimler Bakanlığı’nın yerel yönetimlere sunduğu kimi katkılar olsa da bir süre sonra Bakanlık, yerel yönetimleri “denetleyen” bir kuruluş hâlini almıştır (Görmez, 2000: 84; Keleş, 2009: 471-474).

1982 Anayasası’nın yerel yönetimler ile ilgili hükümleri 1961 Anayasası’na benzemektedir, fakat temel noktalarda kimi farklılıklar bulunmaktadır¹⁴. İki anayasa arasında yerel yönetimler açısından en önemli fark, 1982 Anayasası’nın merkezî yönetimi güçlendirici düzenlemeleridir. 1982 Anayasası, İçişleri Bakanlığı’na yerel yönetim organlarını görevden alma yetkisi tanımış ve merkezin yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet yetkisini açık bir şekilde belirtmiştir (TÜSİAD 1995: 34; Eryılmaz, 2002: 19; Erençin, 2004: 60-61; Kırışik ve Sezer, 2006: 22). 1970’li yıllarda merkezî yönetim ile yerel yönetimlerin farklı siyasi partilerin denetiminde olması ve merkezin, malî kaynakları yerel yönetimler üzerinde kısıtlayıcı bir güç olarak kullanması, yerel yönetimleri, devlete yapmaları gereken ödemeleri (SGK ödemeleri, TEK’e olan enerji borcu vb.) aksatmaları yani hukuk dışına çıkmaları sonucunu doğurmuş bu da 1980 sonrası dönemde merkezîyetçiliğin güçlendirilmesine önemli bir gerekçe oluşturmuştur (Tekeli, 1983: 11). Ancak 1980’li yılların yerel yönetim açısından en önemli gelişmesi, 1982 Anayasası’nın büyük yerleşim yerleri için kanun ile özel yönetim biçimlerinin

¹⁴ 1982 ve 1961 Anayasaları arasındaki farklılıklar için bkz. Keleş, 2009: 143-146

getirilmesine ilişkin düzenlemesidir. Bu sayede 1970’li yıllardan itibaren, Ankara’da atanmışlarla seçilmişlerin yoğun çabaları sonuç vermiş ve Özal hükümetinin hızlı reaksiyon göstermesi ile 1984 yılında çıkartılan 195 sayılı KHK ile Ankara, İstanbul ve İzmir’de büyükşehir belediyeleri kurulmuş ve aynı yıl çıkartılan 3030 sayılı kanun ile yasal statüsüne kavuşmuştur (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016: 905). Türkiye’nin çok katmanlı yerel yönetim tecrübesi 1990’lar, 2000’ler ve 2010’lu yıllar boyunca sayıca ve kapsam olarak artış göstermiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı’nın isteği üzerine TODAİE tarafından 1988 yılında başlatılarak 1991’de tamamlanan KAYA (Kamu Yönetimi Araştırma Projesi) (Yalçındağ 1992: 3) raporunun temel hedefi, merkezi-bürokratik niteliği ağır basan yerel yönetim sistemine, güçlü, demokratik ve etkili/verimli hizmet üreten bir yerel yönetim kurumu niteliği kazandırmaktır¹⁵ (Yalçındağ, 1991: 132). Nitekim KAYA Raporu’nda, yerel yönetimlerle ilgili olarak, demokratik niteliklerinin yetersiz olduğu, yetki, sorumluluk, kaynak ve yürütülebilir karar alabilme bakımlarından güçsüz oldukları ve etkin ve verimli hizmet üretmedikleri sonucuna varılmıştır (Akın, 1998: 97).

2000’li yıllar Türkiye’de yerel yönetimler için önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu dönemin gerek yerel yönetimler gerekse Türk idari teşkilatı açısından ilk önemli gelişmesi, 3 Kasım 2003’te kamuoyuna açıklanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı’dır. Yasa tasarısının gerekçesinde yerel yönetimler ile ilgili olarak merkez ile yerel yönetimler arasındaki uygun olmayan görev dağılımı, merkezin vesayet uygulamaları ve aşırı bağımlılığın yanı sıra yetersiz mali kaynaklar sorun olarak tanımlanmakta ve yerel yönetimlerin toplam kamu harcamaları içinde görece olarak düşük paya sahip olma durumları belirtilmektedir (Göktürk ve Akkaya, 2004: 45). Bir çerçeve kanun özelliği taşıyan bu tasarıyla “merkezî yönetim artık hizmetlerin görülmesinde ikincil konuma düşmekte, daha çok yerel yönetimlere eşgüdümü sağlayan, hizmetlerin hukuka, ulusal politika ve standartlara uygunluğunu denetleyen bir konuma getirilmektedir”. (Urhan, 2008: 89).

Yerel yönetimlerle ilgili yapılan çalışmalarda en önemli adımlardan biri 2004 yılında belediyeler, büyükşehir belediyeleri ve il özel idarelerini düzenleyen kanunların değiştirilmesi ile atılmıştır. Yapılan düzenlemelerle yerel yönetimler güçlendirilmiş, daha özerk ve daha katılımcı bir yerel yönetim anlayışı hedeflenmiş, yerel yönetimlerin kaynaklarında artış sağlanmıştır (Koçak ve Ekşi, 2010: 304; Özer, 2013: 104; Gül vd.,

¹⁵ KAYA Raporu’nda üç kademeli bir yerel yönetim modeli önerilmiştir. Birinci kademe köyler ve küçük belediyeler, ikinci kademe ilçe yerel yönetimi, üçüncü kademe ise il yerel yönetimi yer almaktadır (Yalçındağ, 1992: 9-10; Gül ve Aktel, 2004: 84)

2014: 147, 209). Büyükşehir belediyeleri üzerindeki en köklü düzenleme ise 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun¹⁶ ile gerçekleştirilmiştir. 6360 sayılı torba kanun yeni bir büyükşehir kanunu olmamakla birlikte, önceki büyükşehir belediyesi düzenlemeleri ve genel olarak idari teşkilat üzerinde yarattığı değişim oldukça kapsamlıdır (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016: 919).

Şekil 1. Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri (Partigöç, 2018: 90)

Kanun ile yapılan düzenlemelere genel olarak bakılacak olursa, kanun 13 ilde yeni büyükşehir belediyesi kurmuş ve öncekiler de dahil olmak üzere bütün büyükşehir belediye sınırları il mülkî sınırı olmuştur. Bu illerde belde ve köyler kaldırılarak bunlar bir belediyenin mahallesine dönüştürülmüştür. Ayrıca büyükşehirlerdeki bütün ilçe belediyelerinin sınırı ilçe mülkî sınırı olmuştur. Kanun ile 29 ildeki il özel idareleri kaldırılarak yerlerine Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur (Arıkboğa, 2013: 67). Yerel yönetimlerle ilgili yapılan son düzenlemeler, katılım ve ölçek ile ilgili kimi tartışmaları da beraberinde getirmekle birlikte bu konuda yapılan çalışmaların devam edeceğine işaret etmektedir.

1.3. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları

Türkiye’nin yerel yönetim serüveninin başlangıcında yer alan Osmanlı Devleti, yerel demokrasiyi güçlendirmek, halkın yönetime katılmasının kanallarını genişletmek, yerel özerkliği geliştirmek gibi amaçlarla yerel yönetimleri oluşturmak amacını

¹⁶ On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

taşınamıştır¹⁷. Tam aksine merkezî yönetimin uzantısı olarak gördüğü yerel yönetimleri, sıkı bir kontrol altına almış ve varlıklarını kendisinin bir lütfu olarak görmüştür. Osmanlı Dönemi'nde siyaset yalnızca merkezin ellerine bırakılmış olduğu için yerel siyaset de sadece yönetime (administration), yani genellikle vergi tahsilatı ile ilgili olarak merkezin verdiği direktifleri veya emirleri yerine getirmeye indirgenmiştir. Osmanlı'da ilk yerel yönetim birimleri Tanzimat Dönemi'nden sonra, klasik dönemdeki siyasi anlayıştan çok da farklı olmayacak şekilde yeni bir merkezî bürokratik yönetimin taşra birimleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayışla yapılan yasal ve yapısal düzenlemeler, yapılan birçok reform girişimlerine rağmen günümüze kadar etkisini sürdürmüştür (Köker, 1995: 54; TÜSİAD, 1995: 31; Görmez, 2000: 82; Ünal, 2011: 246).

Tarihi, sosyo-kültürel ve toplumsal anlamda ithal bir kurum olmakla birlikte Türkiye'de modern yerel yönetimlerin takribi olarak 160 yıllık bir geçmişi vardır. Devlet kurma ve teşkilatlanma geleneği oldukça eski tarihlere kadar götürülebilen Türk devlet geleneğinde merkezî yönetim hızla kurumsallaşmış ve teşkilatlanmışken, yerel yönetimlerin ilk kuruldukları 1854 yılından bu yana önemli gelişmeler kaydetmelerine karşın merkezî yönetim kadar kurumsallaştıklarını söylemek zordur. Bunun temel sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de yerel yönetimlerin Batı'da olduğu gibi bir mücadelenin ürünü olmaktan ziyade (Erkul, 2013: 1) tepeden aşağı dizayn edilmesidir.

Türkiye'de yerel yönetimlerin sorunlarından bahsederken yukarıda bahsedilen sebeplerle ilk durak genellikle merkezîleşme olmaktadır. “Kurumların kendilerine ait olan yetkilerin bu kurumlardan alınarak, yukarıya, odak noktasına çekilmesi” şeklinde oluşan (Güran, 2003: 181) merkezîyetçilik iki şekilde ortaya çıkmaktadır: coğrafi merkezîyetçilik ve örgütsel merkezîyetçilik. Coğrafi merkezîyetçilik, yerel yönetimlere karar alma ve uygulama noktasında oldukça az yetki verilmesidir. “Yetki merkezîliği” de denen örgütsel merkezîyetçilik ise karar alma yetkisinin en üst otorite ve organlarda toplanmasıdır (Eryılmaz, 2003: 185; Eryılmaz, 2018: 140).

Türkiye'de yerel yönetimler merkezî yönetimin vesayetindedir. Batılı yerel yönetim geleneğinin aksine “Türkiye'de yerel siyaset, merkezî otorite tarafından ve merkezî otorite için oluşturulmuştur” (Köker, 1999: 51). Ortaylı'nın belirttiği gibi “Osmanlı belediyesi, otoriter bir merkezîyetçiliğin filizlendiği dönemde, o sistemin ayrılmaz bir parçası olarak doğmuştur” (Ortaylı, akt. Ersoy, 1989: 46). Osmanlı'da

¹⁷ Osmanlı'da yerel yönetim geleneğinin başlangıcı, dönemin bürokratlarının modernleşme arzusuna dayanmaktadır. Nitekim Ortaylı'ya göre (2010: 505) Tanzimatın, taşra yapılanmasını ithal ettiği Fransa'nın aksine, küçük yerleşim yerlerini (köyleri) kentlerle aynı yerel statüye koymamasının nedeni İstanbul ve büyük kentlerin bir an önce modernleşmesini sağlamaktır.

yöneticiler belediyeleri yerel demokrasi ya da katılım gibi yerel yönetimin doğasından kaynaklanan sebeplerle değil, sadece kentsel hizmetlerin düzenli bir şekilde yerine getirilmesi ya da merkezî yönetimin işleyişinin yerel düzeyde yürütülmesi için istemişlerdir. Hatta Osmanlı'nın son dönemlerinde belediyeler tüzel kişilik kazandıklarında merkezin belediyeler üzerindeki etkisi daha da artmış, belediyeler merkeze daha da bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne miras kalan onlarca husustan biridir (Ortaylı, 1982: 148; Genç, 2015: 275).

1921 Anayasası özerk bir yerel yönetim modeli ön görmüşse de Cumhuriyet Dönemi'nde ve ilerleyen yıllarda yerel yönetimler merkezin, seçimle iş başına gelen taşra örgütleri haline gelmiştir. Zira personel, bütçe, denetim, bürokrasi ve benzeri alanlarda merkezî yönetimden çok da farklı bir nitelik sergilemeyen bir yerel yönetim organının biçimsel farklılıktan öte bir anlam taşımayacağı aşikardır (Aykaç, 1999: 4). Tanzimat Dönemi'nde oluşturularak Cumhuriyet Dönemi ve hatta 1982 Anayasası'ndan sonra dahi etkisini gösteren merkezî-bürokratik yapı demokratik ve güçlü yerel yönetimi dışlamıştır (TÜSİAD, 1995: 32). Böyle bir durumda yerel yönetimler, sadece merkezî yönetim tarafından alınan kararların etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamakla mükellef olup (Öztürk, 1996: 114) kendilerinden beklenen etkinliği göstermelerini, katılım kanalları açmalarını ve özerk kuruluşlar olarak kendi kendilerini yönetebilmelerini beklemek güçtür.

Yönetim sistemlerinin genel amacı toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Merkezî yönetimler daha çok toplumun geneline yayılan kamusal ihtiyaçları karşılarken (adalet, diplomasi, milli güvenlik vb.) yerel yönetimler, yerel nitelikli ortak ihtiyaçları (kentsel alt yapı, kent içi ulaşım vb.) karşılamaktadır (Gül vd. 2014: 2). Her iki yönetim kademesi arasındaki görev bölüşümü ise yukarıda da bahsedilen subsidiarite ilkesi ile şekillenmektedir. Buna göre yerel yönetimler halka en yakın kuruluşlar olarak ortak ihtiyaçları karşılayacak, bu kuruluşların etkinlik gösteremedikleri adalet, diplomasi gibi temel kamusal hizmetlerin karşılanması ise merkezî yönetime bırakılacaktır (Eryılmaz, 2018: 188-189).

Türkiye'de kamu hizmetlerinin merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasında bölüşümünü belirleyen tek ölçüt, "mahallî müşterek ihtiyaç"¹⁸ ölçütüdür (Eryılmaz, 2018: 190). Anayasa'da yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerin mahallî ve müşterek

¹⁸ Şu durumda bir hizmetin "mahalli müşterek" niteliğinin nasıl ayırt edileceği sorusu gündeme gelmektedir. Bunun için literatürde ölçek ekonomisi, dışsallık, karar alma, yönetim maliyeti, adalet ilkesi gibi kriterler önerilmektedir (Özdemir, 2004: 457; Öztürk, 1996: 112-113).

nitelikleri vurgulansa da uygulamada merkeziyetçi ve bürokratik eğilimler merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasındaki görev bölüşümünü merkez lehine doğrudan etkilemektedir. “Merkezin yerel yönetimlerle görev bölüşümündeki isteksizliği malî kaynakların paylaşımına, yerel yönetimlerin kendilerine özgü gelir kaynaklarını kullanmalarına da yansımakta ve yerel yönetimlere ilişkin sorunların temelinde yer almaktadır.” (Genç, 2015: 281) Merkezileşme, merkezî yönetim ile yerel yönetim arasındaki bu görev bölüşümünde dengesizlikler yaratmakta, yerel yönetimlerin yerel halka yakın olma avantajını ortadan kaldırarak hizmetlerin etkin bir şekilde sunumunu engellemektedir.

Görev paylaşımından doğan sorunlar, yalnızca merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasında değil, yerel yönetimlerin kendi aralarında da var olan bir sorundur. Örneğin büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki görev ve yetkinin belirsizliği bu türden bir sonucu beraberinde getirmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2005: 359; Genç, 2015: 282; Güleç Solak, 2021: 424). Alıcı, 2012 yılında İstanbul’daki büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri üzerine yapmış olduğu araştırmasında büyükşehir yönetim modeli ile birlikte, ilçe belediyeleri üzerinde uygulanmak üzere özellikle imar ve bütçe konularında büyükşehir belediyesine birçok yetki verildiği, böylece vesayet içeriği değil sadece kullanıcısının değiştiği ve bu durumun da bir tür “yerel idarî vesayet” olarak ele alınabileceği sonucuna ulaşmıştır (Alıcı, 2012: 201). Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasında bir tür örgütsel merkeziyetçilikten söz etmek mümkündür.

Yukarıda belirtildiği gibi bazı kamu hizmetlerinin yerel yönetimler tarafından sunulmasında kamu açısından yarar vardır. Ancak bu noktada yerel yönetimlerin malî güçleri ve personel yeterlilikleri önemli bir noktadır. Türkiye’de kentlerin hızla büyümesi ve ülke nüfusunun giderek daha büyük bir bölümünün kentsel alanlarda yaşaması, yerel yönetimlerden beklenen hizmetler için gereken giderlerin, yerel yönetim gelirlerinden oldukça yüksek olmasını beraberinde getirmiştir (Tekeli ve Gülöksüz, 1976: 15). Bu durumda yerel yönetimlerin kendi giderlerini, matrah ve oranlarını kendisinin tespit edeceği vergilerle ve kendi kuracağı iktisadi işletmelerle karşılaması, yerel yönetimin özerkliği açısından önem arz etmektedir (Görmez, 1989: 78; Aydın, 2004: 533). Nitekim hem merkezî yönetim hem de yerel yönetimler sundukları hizmetlerin karşılığını oluşturan kaynaklarını yine aynı kaynaktan, yani aynı ulusal ekonomiden karşılayacakları için (Keleş, 2009: 345) merkezî yönetim karşısında yerel yönetimleri güçlü kılmak için

bu kaynaktan yerel yönetimlere düşen payın yeterli olması ve net bir şekilde belirlenmiş olması gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin kaynaklarının yetersiz olması, hizmetlerini yerine getirmelerinde birtakım aksaklıklara yol açabilmekte ve daha da önemlisi yerel yönetimlerin merkezî yönetime olan bağımlılıklarını attırabilmektedir. Bu durum da merkezî yönetimden bağımsız davranma yetilerinin kaybı anlamına gelmekte, merkezin yerel yönetimlerin kararlarına daha fazla müdahale etmesinin önünü açmaktadır (Tortop, 1996: 7; Ulusoy ve Akdemir, 2009: 264).

Merkezî yönetim gerek yeni istihdam olanakları yaratma gerekse mevcut olanakları genişletme kabiliyetine sahipken yerel yönetimlerin istihdam hacmini artırabilmeleri mümkün değildir (Tortop vd. 2008: 475). Ayrıca yerel yönetimlerin personel yapısı üzerine merkezin ciddi bir etkisi bulunmaktadır¹⁹. Örneğin 5393 sayılı kanun ile getirilen belediyelerin norm kadroları belediye meclisince belirlenmekteyken bunlara uygulanacak ilke ve standartlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı²⁰ ile Devlet Personel Başkanlığı tarafından belirlenmektedir (Pekküçükşen, 2021: 401). Öte yandan yerel yönetimlerde bilgili ve yetenekli personel istihdamı konularında seçme, işe alma, değerlendirme ve yükseltme gibi insan kaynağı yönetimi süreçlerinde de sorunlar yaşanmaktadır (TÜSİAD, 1995: 37).

Türkiye’de yerel yönetimlere dair bir diğer sorun alanı hizmet sunulan yörenin ölçeği ile ilgilidir. Türkiye’de hızlı kentleşme sonucu kentsel alanların büyümesi (Tekeli ve Gülöksüz, 1976: 7) uzun yıllar boyunca ölçek arayışlarını beraberinde getirmiştir. Yerel yönetimlerin ölçeği, sunulan yerel kamusal hizmetin verimlilik ve maliyet düzeyi, bir yörede ne kadar yerel yönetim birimi olması gerektiği, her bir yerel yönetim biriminin hizmet sunması gereken nüfus miktarının ne olması gerektiği, hangi kamusal hizmetin ne kadarlık alanda etkin bir şekilde sunulabileceği gibi sorulara cevap vermektedir (Öztürk, 1996: 111; Ceritli, 2000: 321; Ulusoy ve Akdemir, 2005: 74-75). Bu açıdan bakıldığında yerel yönetimlerin ölçeği yerel yönetimlerin etkinliği ve katılım mekanizmalarının hayata geçirilmesi konularında önem teşkil etmektedir. “Etkin hizmet için daha uygun olduğu

¹⁹ 1580 sayılı Belediye Kanunu personel sayısı maaşı kadrosu bakımlarından serbest bırakmışken 1939 yılında çıkartılan 3656 sayılı kanun bu durumun getirebileceği suiistimal ve israfların önüne geçebilmek için bu serbestliği ortadan kaldırmıştır. Bu kanun ile Bakanlar Kurulu’na bırakılan kadro ihdas yetkisi 657 sayılı kanun ile İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir. Nihayet 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediye personeli genel personel sisteminden çıkartılarak norm kadro rejimi uygulanmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2019: 350-351).

²⁰ İlke ve standartları belirleme yetkisi 2019 yılında” Belediye ve Bağlı Kuruluşları İle Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke Ve Standartlarına Dair Yönetmelik’te” yapılan değişiklik ile İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na verilmiştir.

düşünülen büyük ölçekler, temsil, katılım ve demokratik işleyiş açısından önemli sorunlar taşımaktadır. Diğer yandan küçük yerleşim yerlerinde ise temsil ve katılım kolaylaşırken hizmet maliyetleri yükselmekte, hizmet sunma kapasitesi düşmektedir” (Aydınlı, akt. Genç, 2015: 285).

Küçük ölçekli belediyelerin özelliklerini öz gelir elde etme kapasitelerinin, teknik personel istihdam etme kapasitelerinin ve halk katılımı kapasitelerinin düşük olması, birçok yerel kamusal hizmeti yürütemedikleri ve genellikle daha büyük belediyelerin etrafında kümelenedikleri şeklinde özetlemek mümkündür (Canpolat, 2010: 94). Özgür (2002:295), küçük belediyelerde genellikle ölçek, yapı, personel ve maddi kaynak ile ilgili sorunların iç içe geçtiğini belirtmektedir. Bu belediyeler herhangi bir şekilde bir yeterli kaynak sağlasa dahi verimli bir örgüt kuramamakta, nitelikli personeli kendine çekememekte, yeni bir teknolojiyi alamamaktadır.

Türkiye’de önceleri küçük belediyeleşme ve bu eksende yaşanan kaynak israfı ve eşgüdüm sorunları gibi sorun alanları varken 2012 yılında 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyelerinde yapılan düzenleme, ölçek ile ilgili olarak büyükşehir belediyelerinin kırsal alan yönetimi gibi yeni hizmet alanları, hizmet sunumu, kurumlar arası koordinasyon eksikliği, mevzuata dayalı sorunlar gibi yeni sorunları beraberinde getirmiştir (Güleç Solak, 2021: 427).

Yerel yönetimlerde çağdaş yönetim tekniklerinin uygulanması ve teknolojiye adaptasyon konularında eksiklikler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı ile ilgili olarak yerel yönetimlere 2000’li yıllarda yapılan değişikliklerle yasal düzeyde bir zorunluk getirilmiş olsa da uygulamada bu konuda sorunlar bulunmaktadır. Stratejik planlama ya da performans yönetimi gibi uygulamaları çağdaş yönetim tekniklerine örnek olarak vermek mümkündür. Ancak yerel yöneticilerin/çalışanların bu konuda bir eğitimden geçmedikleri düşünüldüğünde, belediyelerde hizmetlerin büyük bölümünün el yordamı ile yürütüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır (Genç, 2015: 294-295). Büyük belediyelerde de bu konuda önemli sorun alanları bulunmakla birlikte özellikle küçük belediyelerde hizmetler sunulmadan önce çeşitli stratejiler ya da siyasetler belirlemek yerine, kriz ortaya çıktığında ya da sorunlar hakkında baskılar arttığında önlem alınmak yoluna gidilmektedir (Özgür, 2002: 299). Bu durum da halkın yerel yönetimden beklediği görünür ve saklı beklentilerinin tatmini (Peker, 1996: 16-17) anlamında yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetin kalitesini düşürücü ve bu hizmetlerin sunulması için kullanılan kaynakların verimliliğini azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

1.4. Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Kent Belleği

Kent belleği, içinde filizlendiği kentin toplumsal yaşamına içkindir. Kentler, farklı yaşam tarzına sahip ve farklı ekonomik uğraşları olan bireylerden, farklı amaçlar için kullanılan binalardan, farklı kullanımlara özgülenen alanlardan oluşmaktadır. Sıralanan bu husular bir kentteki yaşantıyı belirleyen unsurlardır. Bir kentin yaşantısı o kentin belleğinin sınırlarını çizmektedir. Bir kentteki toplumsal yaşantıya en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimler, kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi konusunda da merkezî bir konumdadır. Yerel yönetimlerin varlık nedenlerini oluşturan etkinlik, özgürlük ve katılım ilkeleri kent belleğinin korunması konusunda vazgeçilmez öneme sahiptir.

Türkiye’de, kent belleğini oluşturan unsurların korunması noktasında temel yetkili aktör merkezî yönetimdir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 10. Maddesine göre “Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldirmek ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir.” Kent belleğinin korunması konusunda yerelleşme eğilimleri 2000’li yıllardan sonrasında rastlamaktadır. Örneğin 2004 yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu’na 5226 sayılı kanun ile yapılan değişiklikte “Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Yardım Sağlanması ve Katkı Payı” başlığını taşıyan bir düzenleme getirmiş ve yerel yönetimler için kent belleğinin korunması noktasında önemli finansman kaynağı yaratılmıştır (Basmacı, 2017: 80). Ayrıca yine aynı kanun ile yukarıdaki madde hükmüne “yapmak” ibaresinden sonra gelmek üzere “...veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak...” ibaresi eklenmek suretiyle kent belleğinin korunması hususu yerel yönetimler (ve valilikler) lehine esnetilmiştir.

Türkiye’de kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi ile ilgili görev ve sorumluluk yükleyen bazı kanunlar şu şekildedir (csb.gov.tr):

- 5393 sayılı Belediye Kanunu
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
- 3194 sayılı İmar Kanunu
- 2872 sayılı Çevre Kanunu
- 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu

- 775 sayılı Gecekondu Kanunu
- 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun
- 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu
- 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu
- 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 5366 sayılı Yıpranan Tarihî ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun
- 4123 sayılı Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun

Sıralanan kanunlar Türkiye’de yerel yönetimlerin kent belleğini koruma ve sürdürme konusunda yetkilendiren kanunlardır. Bu kanunlar arasında temel yerel yönetim kanunları önemlidir. 5393 sayılı kanun 13. maddesinde hemşehri hukukunu düzenlemiş ve belediyenin “hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerinin korunması” konusunda gerekli çalışmaları yapacağını düzenlemiştir. 14. maddesinde ise belediyeye mahalli müşterek nitelikte olması kaydıyla verilmiş görevleri arasında kültür ve sanat faaliyetlerini de saymıştır. Yine 14. maddenin b fıkrasında belediyenin “kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların” korunması bakımı onarımı ve gerektiğinde yeniden inşası konusunda belediyeleri yetkilendirmiştir. Büyükşehir Belediyesi kanunu görev ve sorumluluklarını düzenleyen 7. maddenin n fıkrasında büyükşehir belediyeleri “gerektiğinde mabetler ile ... ve kültür hizmetleri için bina ve tesisler yapmak” konusunda yetkilendirilmiştir. Yine aynı maddenin o fıkrasında “kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların” korunması bakımı onarımı ve gerektiğinde yeniden inşası konusunda belediye kanununa paralel bir düzenleme yapmıştır. Ayrıca benzer bir yetki de büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan ilçe belediyelerine verilmiştir. 15. madde ile kurulması zorunlu komisyonlar arasında “eğitim, kültür, gençlik ve spor komisyonu” da sayılması kanunun kültür çalışmalarına verdiği önemi göstermektedir. İl Özel İdaresi Kanunu 6. maddesinde diğer yerel yönetim kanunlarına benzer şekilde mahalli müşterek nitelikteki görev ve sorumlulukları arasında kültür sanat ve turizm faaliyetlerini de saymıştır. 16. maddede ise “eğitim, kültür ve sosyal hizmetler” komisyonunu kurulması zorunlu komisyonlar arasında saymıştır. 6360 sayılı kanun “ilçe belediyelerinin veya ilçe belediyelerinin talep

etmeleri hâlinde büyükşehir belediyelerinin bu Kanuna göre tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüşen köylerde yapılacak ticari amaç taşımayan yapılar için yürürlükteki imar mevzuatı doğrultusunda yörenin geleneksel, kültürel ve mimari özelliklerine uygun tipte mimari projeler yapması konusunda yetkilendirmiştir.

1.5. Kimlik, Mekân ve Kamusal Alan

Yaygın bir tanıma göre kent, “tarımsal olmayan üretim yapılan ve tüm üretimin denetlendiği, dağıtımının koordine edildiği; belirli teknolojinin beraberinde getirdiği, büyüklük, yoğunluk, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine varmış yerleşme türüne” (Mimarlar Odası; akt. Özer, 2004:4) işaret etmektedir. Ancak kent, anlamsız bir yığın değil; mekân, zaman ve hareket düzleminde sınırlarını bulan, canlı ve cansız varlıklara anlam getiren, zaman boyutu üstünde tutunan bir organizmadır (Çizgen, 1994:19). Demek oluyor ki kent ekonomik, mekânsal, sosyo-kültürel gibi boyutlarda kendisine içkin olacak şekilde atfedilen bu değerlerden önce, bizzat insanların ve toplumların yaşantısıdır.

David Harvey, “kentsel olguları ve genel olarak toplumu anlayabilmek için uygun bir mekân kavramı tanımlamanın yaşamsal önemde” olduğunu belirtmektedir (2013a: 18). Kent açısından vazgeçilmez öneme sahip olan kentsel mekânlar, bir kentin ana bütünleşme aracıdır. Kentsel mekânlar kentlilerin ya da değişik kullanıcılarının kültürel birikimlerini paylaştığı, aktardığı ve tekrar öğrendiği yerlerdir. Aynı zamanda kentin tanımlanması, kimlik kazanması ya da kente dair imaj oluşumu bağlamında kullanıcıların kentli olma deneyimini elde etmesi de bu mekânlarda gerçekleşmektedir (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009:131). Kentsel mekân kavramı ile ilgili böylesi bir düşünüş öncelikle bu kavramın, kimlik ve mekân bağlamında ele alınmasını ve bu kavramlarla bağlantısının ortaya konmasını gerektirmektedir.

Kent kimliğini kent imgesi bağlamında ele alan Kevin Lynch kimliği, “bir nesnenin tanımlanması, böylelikle diğer şeylerden ayrıştırılması ve bir varlık olarak kabul edilmesi” (2017: 8) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda diğer şeylerden ayrıştırılma ve özellikle de bir varlık olarak kabul edilme işlevleri kimliği, -diğer nesne ve olgularda da olduğu gibi- kentler açısından vazgeçilmez önemi haiz kılmaktadır.

Bir yerin kimliği, bireyin yaşadığı fiziksel dünya hakkındaki, -kişinin günlük yaşantısını tanımlayan duygular, düşünceler, tutumlar, değerler ve anlamlar gibi- kavrayışlardan oluşan, bireyin benliğinin temelidir. Bireye ait bu tür kavrayışların

temelinde kişinin biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan, yaşadığı ortamla/çevreyle ilgili geçmişi yer almaktadır (Proshansky, Fabian ve Kaminoff, 1983: 59). İşte kent kimliği, benlik ile kentsel çevre arasındaki karmaşık ilişkinin bir sonucudur. Burada kent, bir kişinin kişisel deneyimlerine ev sahipliği yapan genel bir sembol haline gelmektedir. Ancak bu sadece deneyimlerin basit bir yansıması değildir. Aynı zamanda kent kimliği kişiye belirli sosyal değişikliklerden bağımsız zamansal bir süreklilik sağlamaktadır²¹. Kent kimliğinin bir başka merkezî işlevi ise bir kentte yaşayanları diğerlerinden ayırma özelliğidir. Bu durum sadece bir “farklı olma” durumundan ziyade kişiye kente bağlı birtakım nitelikler de kazandırmaktadır (Lalli, 1988: 306-307).

Mekân, kimlik kavramına içeridekiler-dışarıdakiler dikotomisi içerisinde bir zemin sunmaktadır. Şöyle ki kimlik toplumların yaşam deneyimlerine bağlı olarak kendilerini diğer toplumlardan ayırabilmelerine olanak tanırken; mekân da içinde yaşayanları dışarıdakilerden ayıran fiziksel somutun içine kodlanmış bir boşluk (Asiliskender, 2004:74) olarak kendini göstermektedir.

Günümüzün mekân anlayışı, mekânı salt haliyle değil, bağlantılar bütünü olarak görmektedir (Usta, 2020: 26). Bu da mekândan farklı olarak “yer” kavramını gündeme getirmektedir. Mekân ve kimlik arasındaki ilişki sahiplenme, kendileme, aidiyet gibi duygularla görünür hale gelmekte ve bu duygular yaşanan mekâna birtakım kimlik özellikleri ve anlamlar yüklemektedir (Solak ve Görmez, 2017: 82). Bir alanı sadece fiziksel form ve fiziksel sınır ile yalnızca soyut olarak tanımlamak eksik kalacaktır. Bir kentin kimliğini ortaya çıkarmak için gerçek insan deneyimine ve o kentin algısal yönüne daha fazla dikkat etmek gerekmektedir (Ujang ve Zakariya, 2015: 715). Başka bir deyişle kent kimliği için önemli olan, yalnızca fiziksel olarak “mekânı” değil, toplumsal ilişkileri de içinde barındıran yeri, tarihsel, ekonomik, politik, toplumsal, deneyimsel ve benzeri katmanlarıyla irdeleme gereğidir. Her mekânın bir yer olmadığı, yerin mekândan çok daha farklı anlamlar barındırdığının kabul edilmesi ve mekân okumasının bir yeri anlamak üzere genişletilmesi (Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012: 2), bir kentin kimliğini oluşturan gündelik yaşantının, deneyimlerin ve toplumsal farklılıkların anlaşılması açısından önemlidir.

Yer, bir yere duyulan duygusal bağları da kapsamakla birlikte bu bağların ötesinde, belirli yerlere ait olan bir dizi tutum, değer, düşünce, inanç, anlam ve davranış

²¹ Lalli (1988: 307) aynı sürekliliği aile gibi sosyal ilişkilerin de sağladığını vurgulamaktadır.

eğilimi ile karakterize edilen karmaşık bir bilişsel yapıdır (Proshansky vd, 1983: 61). Antropocoğrafyacı Tim Cresswell'e göre hem basit hem de karmaşık bir kavram olan "yer", her yerdir. Bu özelliği yeri, bölge (territory) ya da manzaradan (landscape) ayırmaktadır (2005: 1-2). Cresswell'e göre yer, insanların kendilerini bağlı hissettikleri ve anlamlı hale getirdikleri/anlam yükledikleri mekânlardır (2005: 7). Mekân ise belirli bir hacim ve alana sahip olan yere göre daha soyut bir kavramdır²² (2005: 8).

Yer kavramı, kimliği oluşturan deneyimsel bir süreçtir. Bu deneyimde önemli olan, insanların bir yer duygusu yaratmaya çalışırken bir bölgeye yükledikleri anlamlardır. Böylece yer ile kurulan ilişkinin insan varlığının temel özelliği (Bott, Cantrill ve Mayers, 2003: 100; Ujang ve Zakariya, 2015: 713) olduğu sonucuna varmak mümkündür. Çünkü "yer" doğrudan doğruya soyut bir mekândaki somut "yaşantıya" işaret etmektedir.

Türkçede "mekân" ve "yer" kavramlarının birbirinden farklı yönlerini ortaya koymak adına, kavramsal bir ayırım bulunmamaktadır. Ancak İngilizcede bunun için "space" ve "place" olmak üzere net bir ayırım olduğu görülmektedir (Usta, 2020: 27). Özellikle "yer" kelimesinin gündelik dildeki kullanımının yoğunluğu yer kavramı ile çok doğrudan bir ilişki kurulmasını kolaylaştırır da bu kullanımların farklılığı kavrama dair daha derin bir kavrayış geliştirilmesini zorlaştırmaktadır²³. Örneğin "Pınar'ın yeri" ifadesi, bir sahiplik ya da aidiyet durumunu anlatmaktadır. Ancak "Pınar'ın toplumdaki yeri" dendiğinde bir sosyal ilişkiler ağı içindeki konumlanmadan ya da "her şey yerli yerinde" ifadesinde de bir mekânda tasarlanan bir düzene olan uyumluluktan bahsedilmektedir. Gündelik hayat içerisinde daha da çoğaltılabilecek bu örneklerin ortak özellikleri; 1. Bir konum 2. Birtakım bağıntıları kuran bedensel bir düzenleme 3. Bir yer duygusu ya da yere yüklenen anlamdır. Tüm bu etmenler bir araya geldiğinde de soyut bir mekân, (örneğin bir oda, bir bahçe ya da bir kent), anlamlı ve bağlantılarla dolu bir "yer" haline gelmektedir (Berber, 2011: 146).

Önceleri matematik, geometri gibi disiplinlerde soyut olarak kullanılan; ancak, felsefe alanında küçümsenen ve *a priori* kabul edilen mekân kavramına, özellikle -Henri Lefebvre'nin deyişiyle- "kozmonotların başarılarından ve gezegenler arası füzelerden sonra" ilgi artmıştır (Lefebvre, 2014: 21). Varoluş, bellek gibi kavramların mekân

²² Cresswell bu farkı anlatmak için Central Park'a (New York-Manhattan) ait bir konum bilgisini kullanır. Buna göre 40.46QN 73.58QW şeklinde ifade edilen bir koordinat, anlamdan yoksun, soyut bir konum (mekân) iken; Central Park orada yaşayan insanlar için zengin anlamlarla yüklü bir "yerdir" (2005:2).

²³ Kent tarihçisi Dolores Hayden, yer kavramı için, "kapağını kimsenin kapatmadığı çok dolu bir bavul gibi" (akt. Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012: 2) benzetmesini yapmaktadır.

kavramı ile bir arada incelenmesi ile birlikte 1960-1970'lerden itibaren, gestalt²⁴ psikoloji okulu ve fenomenolojiden önemli ölçüde etkilenen çalışmalarda, “yer”, “yer hissi”, “yerin ruhu” “yere bağlılık”²⁵ gibi yerle ilgili birçok kavram sıklıkla kullanılır olmuştur²⁶ (Usta, 2020: 27; Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012: 2).

Edward Relph, coğrafi deneyimin değişken bir ifadesi olarak tanımladığı yer kavramını (1976:4) fenomenolojik bir bakış açısıyla ele alan yazarlardandır. Relph'e göre dünyaya ilişkin anlık deneyimlerin önemli bir merkezini teşkil eden yer, insan ile doğal düzenin bir kaynaşmasını yansıtmaktadır. Yer, yaşanan dünyanın doğrudan deneyimlenmesi ile oluştuğu için anlamlarla doludur (Relph, 1976: 141). Yeri bir fenomen olarak niteleyen Norberg-Schulz'a göre eylemlerin ve olayların meydana geldiği ve bir yerelliğe referansla anlam kazanan yer, soyut bir “konumdan” fazlası ve varoluşun ayrılmaz bir parçasıdır. Yer, madde, şekil doku ve renge sahip olan somut şeylerden oluşan bir toplamdır ve tüm bunlar, yerin esas niteliğini oluşturan bir “çevresel atmosfer” yaratırlar (1976: 6-7). “Mekân ve Yer” isimli kitabının anahtar kelimesini “deneyim” olarak seçen (Tuan, 2001: 7) Yi Fu Tuan, mekânın yere nazaran daha soyut bir kavram olduğunu düşünmektedir. Ona göre belirleyici bir özelliği olmayan tekdüze bir mekân, daha iyi tanınıp kendisine bir değer atfedildiğinde yere dönüşmektedir (2001: 6). Mekân ve yer ayrımına ilişkin sıralanan bu kabullere göre, sokaklar da içinde duran yapılar ve diğer nesnelere de mekâna aittir. Bu mekandaki hareket ve davranış örüntüleri, gündelik yaşam rutinleri, kişisel deneyimler bu mekânı bir yere dönüştürmektedir (Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012: 7). Yer ve mekân arasındaki kabul gören bu ayrımı tersine çeviren Michael de Certeau için “mekân eylemler tarafından üretilirken, yer, üzerinde eylemlerin meydana geldiği boş bir sistemdir” (Usta, 2020: 28).

Yer kavramının böylesi bir popülerlik kazanması, yer kavramı etrafında şekillenen politik bir ilgi alanını da beraberinde getirmiştir. Yer ile ilgilenen özellikle Marksist literatür içinde yer alan kuramcılar, yerin kentsel ve toplumsal anlamda nasıl

²⁴ Yirminci yüzyılın başlarında Almanya'da ortaya çıkan gestalt yaklaşımı birçok teorinin temelini oluşturmaktadır. Türkçede biçim, düzen anlamına gelen “gestalt” sözcüğü Almancada bir bütünün kendisini oluşturan parçaların algılanışını etkilediğini ifade eden bir sözcüktür (Aytem, 2005:10).

²⁵ Yer kavramı ile ilgilenen bazı yazarlar, kavramın tanımlanması zor ya da karmaşık kimi özelliklerini vurgulamak için anımsatıcı ve kıskırtıcı deyişlerden oluşan bir kelime dağarcığı oluşturmuşlardır (Bott vd. 2003: 102).

²⁶ Bu kavramları çalışmalarında kullanan yazarlar, fenomenoloji ve sembolik etkileşimden (temel argümanı insan davranışlarının sosyal olarak oluştuğu üzerinedir) etkilenen hümanistik coğrafyacılar. Hümanistik coğrafyaya göre insanların çevre ile kurduğu ilişkiler öznel ve kişilerin algıları farklılık göstermektedir. Eğer algılar öznelse, coğrafya bu algıları anlamaya yönelik çalışmalar yürütmelidir. Anlamak, derine inmeyi ve insan davranışlarını tüm karmaşıklığı ile yorumlamayı gerektirmektedir. Bu sebeple sayısal verileri önceleyen nicel araştırmalar yerine nitel araştırma ön plandadır (Öztürk ve Karabağ, 2012: 425-426).

yapılandırıldığını ve bu yapılanışın ayrışmayı ve dışlanmayı nasıl beraberinde getirdiğini sorgulamışlardır (Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012: 4). Lefebvre'e göre toplumsal bir ürün olan mekân bir ilişkiler bütünüdür ve üretim, ürün gibi kavramlar ve bunların ilişkilerinin derinleştirilmesini gerektirmektedir. Üretken emeğin örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağları vb. yollarla mekân üretim ilişkilerine ve üretici güçlere dahildir. Hem bir ürün hem de bir üretici olan mekân, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin dayanağıdır (2014: 24). Bu ilişkilerin sürdürülme yöntemlerinin toplamı olan mekân bu özelliği ile kapitalist hegemonyanın etkisi altındadır (2014: 41-42). Harvey, (zamanı da kapsayacak şekilde) mekân konusundaki nesnel kavrayışların zorunlu olarak toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve süreçler aracılığı ile yaratıldığını düşünmektedir (2012b: 230).

Kentsel mekânlar, gündelik hayatın geçtiği, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıları içeren alanlardır. Gündelik hayatın geçtiği bu alanlar, yaşamın öznel ve psikolojik süreçlerinin geçtiği, algı ve deneyimlerin bilince, kişiliğe ve anılara dönüştüğü yerler olarak inşa edilirken, kişilerin mekâna yüklediği farklı kimliklerle şekillenmektedir. Bu özellikleri sayesinde kentsel mekânlar hem kentin hem de kişilerin benliğini ve kimliğini şekillendirmekte, hem de sosyal yaşantının bir tezahürü olarak kendini göstermektedir (Güleç Solak, 2017: 14-15). Öte yandan kentsel mekânlar, kentin soluklandığı, nefes aldığı, insanların buluştukları/toplaştıkları, ortak yaşanmışlıklar, hatıralar ve izler bıraktıkları yerler olarak, aynı zamanda kentlilerin mekân üzerindeki bireyselliklerine, kendilik yüklü özel tarihlerinin inşasına kültürel bir arka plan oluşturmaktadır (Aytaç, 2013: 139). Demek oluyor ki kentsel mekân ile “yer” hakkında ilgili yukarıda yapılan açıklamalar dikkate alındığında, bu iki kavram arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Bu sebeple kentsel mekân kavramının soyut bir mekân kavramından çok “yer”e karşılık geldiğini iddia etmek yanlış değildir.

Çalışmanın bu kısmında kentsel mekân ile yakından ilişkili olan kamusal alan kavramına da değinmekte yarar vardır. Kamusal alanlar, en yalın haliyle; tüm kentlilerin erişebildiği, tüm kentlilerin kullanımına sunulan ve ortak bir sosyal hayatın oluşmasına temel hazırlayan, önemli kentsel mekanlardır (Erdönmez ve Çelik, 2016: 145). Kentleri sürekli değişen, dönüşen ve gelişen yani yaşayan organizmalar haline getiren en önemli unsur kamusal alanlardır (Erdönmez ve Çelik, 2016: 146).

Kamusal alan ile ilgili çalışmalarda literatürde başı çeken eserinde²⁷ Jürgen Habermas kamusal alanı, “modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavram” (akt. Toraman ve Ormanlı, 2019: 193) olarak tanımlamıştır. Hannah Arendt’e göre ise (akt. Bahçeci, 2018: 115) kamusal alan “herkese açık, insanların birer yurttaş olarak herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın, uyum içinde bir araya gelerek birlikte hareket ettikleri yerdir.” Benzer bir bakış açısıyla Éric Dacheux kamusal alanı, “politikanın meşrulaştırılma yeri, politik cemaatin temeli ve politikanın görünürlük kazandığı bir sahne” olarak tanımlamaktadır (2012: 21).

Kamusal alanlar, yurttaşların tartışabildiği, politikaya katılabildiği, farklı etnik ve dinsel gruplara mensup kişilerin ortak politik bir topluluk oluşturmak için bir araya geldikleri, politik sorunların görünür ve algılanır hale geldiği alanlardır (Dacheux, 2012: 21). Camillo Sitte, kamusal alanların, Antik Yunan’da ve Orta Çağ’da görmüş oldukları işlevlerinin Modern Çağ ile birlikte ortadan kalktığını belirtmektedir (akt. Medanipour, 1999: 883-884). Bu konuda benzer düşüncelere sahip Richard Sennett, kamusal alanların işlevlerini kaybetmesini, sanayi kapitalizminin biçim verdiği değişim, yeni bir sekülerliğin biçim verdiği kamusal inanç ve sanayi öncesi dönemden miras kalan ideoloji (Sennett, 2010: 36) olmak üzere üç sebebe dayandırmaktadır.

1.6. Bellek ve Kent

Kentler, insanlık tarihi boyunca yaşanan toplumsal süreçlerin baş aktörü olmuşlardır. Bu sebeple insanlık tarihi bir anlamda kentlerin tarihidir. Kentsel mekânlar ise bu insanlık yaratımı ve insanlık durumunun bir bütünü, gündelik hayatın, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıların mekânıdır. Başka bir deyişle kentsel mekânlar, gündelik yaşamın gerçekleştiği, belleğin içinde saklanan bilgiye göre şekillenen, içinde yaşayan toplumun birer tezahürüdür (Güleç Solak ve Görmez, 2017: 69). Walter Benjamin’in ünlü özdeyişine göre “bir mekânda yaşamak orada izler bırakmak demektir²⁸” (2019: 98). Benzer şekilde Italo Calvino da kentlerin içinde yaşayanlar için birer takas mekânı olduğunu düşünmektedir; fakat kentler yalnızca ticari değeri olan malların değiş tokuş edildiği yerlere değil, aynı zamanda bireysel anıların,

²⁷ Habermas, J. “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü”

²⁸ Walter Benjamin, bu özdeyişi özellikle iç mekân için kullanmaktadır; ancak, kent belleği özelinde böylesi bir kullanımın kent ölçeğinde de anlamlı olduğu düşünülmektedir.

hikâyelerin, yaşanmışlıkların, kullanılan dilin ve kurulan tarihlerin de takas edildiği birer mecraya işaret ederler (akt. Al, 2011: 27). Tüm bunlardan hareketle kentleri birer kolektif bellek mekânı olarak görmek yanlış olmayacaktır. Böyle bir önermeyi ortaya koyduktan sonra çalışmanın bu kısmında bellek, kolektif bellek ve kent belleği kavramları üzerinde durmakta fayda vardır.

1.6.1. Bellek Kavramı

Hatırlama, artık geçmiş denilen bir zaman diliminde var olmuş bir olayın ya da durumun istemli veya istemsiz bir şekilde şimdiki bilinç durumuna gelmesidir. (Güngör, 2015: 61). Bellek ise –çok sade bir anlatımla- hatırlama eylemini mümkün kılan bilişsel uzamı ifade etmektedir. Her disiplin, bellek kavramını, kendi bakış açısı ile ele almaktadır. Örneğin bellek konusuna yoğun ilgi duyan nöroloji, psikoloji, felsefe ve sosyolojiye bakıldığında; nörologlar, belleğin nörolojik temellerini araştırırken, psikologlar; belli durumlardaki bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini, filozoflar; belleğin olgusunu son olarak sosyologlar ise topluluk belleklerinin oluşumunu (Öymen Özak, 2008: 9) ele almaktadırlar. Öte yandan Douwe Draaisma (2007: 101) bu çeşitliliğin yalnızca akademik düzeyle sınırlı kalmadığını düşünmektedir. Bellek konusundaki düşüncelerin çeşitlenmesini “insan zihni ile ilgili düşüncelerin sekülerleşmesine” bağlayan Draaisma’ya göre bellek, on dokuzuncu yüzyılda frenologların kafa haritalarında bir hücre, romantik yazarların eserlerinde bir peyzaj, şiiirlerde okyanus derinlikleri, beyin anatomistlerinin rehber kitaplarında nörolojik bir süreç, görsel bellekle ilgili teorilerde fotoğraf levhası halini almaktadır.

Günlük kullanımda bellek, birbiriyle yakından bağlantılı iki bakış açısını yansıtmaktadır: Birincisi, diğer deneyimler unutulmuşken bir şekilde zihinde canlı kalmış veya sıkışmış geçmiş deneyimlerin bir kalıntısı ve ikincisi, geçmişi hatırladığımız bir yetenek (Criston, 2005: XII). Türk Dil Kurumu bellek kavramını, “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, hafıza, zihin.” olarak tanımlamış ve kavramı ruh bilimine ait bir kategori olarak nitelemiştir. Felsefe Sözlüğüne göre bellek, bireyin dünyayla etkileşiminin sonuçlarını kendinde koruma yetisidir. Bellek, daha sonraki etkinliklerde, bireyin bunları yeniden üretmesini ve onlardan yararlanmasını, onları süreçlendirerek sistemler içinde bileştirmesini olanaklı kılmaktadır (Frolov, 1991: 43). Toplumbilim Terimleri Sözlüğü’nde Özer Ozankaya (1975: 19) belleği; “İnsanın toplumsal bir varlık olmasını sağlayan, çevresi ile etkileşmesinin sonuçlarını anlığında saklayabilmesi ve daha sonraki etkinlikleri sırasında bu sonuçları anımsayabilmesi yeteneği.” olarak tanımlamaktadır.

Cambridge Felsefe Sözlüğü ise belleği, geçmiş deneyimlerin veya önceden edinilmiş bilgilerin saklanması veya bunu saklama kapasitesi olarak tanımlanmıştır (Audi, 1999: 553). Bütün bu tanımlar bir arada değerlendirildiğinde belleğe dair iki kavramın öne çıktığı görülmektedir: 1. Bilinç, 2. Kapasite.

Bellek geçmişini günümüze taşımak için değişmeyen bir araç değildir; bellek bir süreçtir (Zelizer, akt. Olick ve Robins, 1995: 122). Öte yandan hatırlama ya da anımsama edimi, geçmişten bugüne veri aktarımı gibi sıradan bir eylem olmayıp bilinçle yaşanan bir süreçtir. Geçmişten olay ya da olgu devşirmek gayri ihtiyari yapılan bir eylem değil; bireyin ve / veya grubun dolaylı ya da dolaysız katılımını gerektiren –ki belleğin bu özelliği ister istemez belirli bir kapasiteye işaret etmektedir- bir eylemdir (Çağla, 2007: 217).

Bellek genellikle geçmişle ilişkilendirilmektedir. Ancak belleği geçmiş ile bugün arasındaki bağlantı ve geleceğin temeli olarak görmek gerekmektedir. Zira bellek içinde yaşanan zaman ve “değişimle” ilgili güçlü referanslar taşımaktadır (Nadia, Vanessa ve Calliari, 2017). Connerton’a göre (2019: 9) bugüne ilişkin deneyimler, büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgilere dayanmaktadır. Bugün, geçmişte yaşanan olaylar ve geçmişte algılanan nesnelere bağlamında yaşanmaktadır. Bu da şimdiki zamanın, çeşitli geçmiş olaylardan hangisiyle bağlantısı kurulabilirse ona göre yaşanacağı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki her anımsama kopmaz biçimde geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa bile, herhangi bir anımsama ediminin zamansal statüsü daima “şimdi”dir (Huyssen, 1999: 13).

Bellek Antik Yunan düşünürlerinden bu yana sosyal teorisyenler için büyük bir ilgi kaynağı olmuştur. Ancak 19. ve 20. yüzyılın sonlarına kadar, bellek konusunda toplumsal bir bakış açısı ortaya konmamıştır (Olick ve Robbins, 1998: 106). Belleği ayrı bir kavram olarak kullanan ilk düşünür Platon’dur. Bellek, Antik Yunan için Platon’dan önce de önemlidir; ancak, kavramsal değil pratik açıdan önemlidir, zira özellikle M.Ö. 12. ila 8. yüzyıllar arasındaki zengin sözlü kültürün aktarılması, eğitilmiş ve disiplinli bir hatırlama sürecine bağlıdır (Whitehead, 2009: 4-5).

Platon bellek ile ilgili görüşlerini, “Meno” adlı eserinde dile getirmiştir. Platon’a göre bilgi, öğretme yoluyla aktarılan bir şeyden ziyade hatırlamadır²⁹. Öğrenme süreci,

²⁹ Platon, bilinebilir olanın doğasını Phaedo adlı eserinde ele almıştır. Buna göre tüm hissedilebilir nesnelere sürekli bir değişim akışındadır, bu sebeple bunlar hakkında bilgi olmaz. Yani bilinebilir olan, etrafımızdaki somut nesnelere değil, zihin tarafından bilinen düşünce nesnelere aittir (Lloyd, akt. Coleman, 1995: 6).

hali hazırda akılda olan bilgiyi ortaya çıkarma, sırayla hatırlama ve böylece kişinin şimdiye kadar farkında olmadığı bir bilgiye sahip olmasıdır (Coleman, 1995: 5). Mum metaforu bu durumu izah etmektedir: Buna göre insan ruhunda yumuşak bir mum parçası bulunmaktadır. Kişi bu mum parçasını, duyular ile düşüncelerinin altına koyup üzerine anımsamak istediği şeyin işaretini basmaktadır. İşte basılmış olan işaret orda olduğu sürece anımsanır, yani bilinir³⁰; işaret silinmiş ya da hiç basılmamışsa anımsanmıyor, yani bilinmiyor demektir³¹ (Ricoeur, 2012: 27). Bilginin duyulardan geldiği empirik³² kavramından Platon'dan daha fazla etkilenen Aristoteles, Platon'un balmumu modelini miras almaktadır (Whitehead, 2009: 23). Aristotelesçi kuramda bellek sadece geçmiş duyu imgelerinin zihinde tutulması olarak, anımsama ise geçmiş imgelerin bilinci olarak tanımlanır; anımsama yetisi unutulmuş olan ideaları geri getirmek ve tutarlı bir biçimde birbirleriyle ilişkilendirmek amacıyla geçmiş imgeleri kullanmaya muktedirdir³³ (Barash, 2007: 5).

Bellek ile ilgili olarak klasik dönemi değerlendirirken üstünde durulması gereken bir diğer konu “bellek sanatı”³⁴⁻³⁵dır. Belleği retorik ile ilişkilendirerek anlamaya çalışan Çiçero, “De Oratore” adlı eserinde bellek sanatının kurallarını belirlemiştir (Karararşlan, 2019: 32): bellek becerisini eğitmek isteyen kişiler, kimi yerler belirlemeli ve hatırlamak istedikleri şeylerin görüntülerini zihinlerinde canlandırarak, onları belirledikleri yerlerde depolamalıdır. Böylece bu yerlerin düzeni, hatırlanmak istenen şeylerin de düzenini muhafaza edecektir (Connerton, 2012: 14).

Orta Çağ tarihçileri tarafından yazılan tarihin işaret ettiği, Cicero ve diğer Romalı modellerle büyük ölçüde tutarlıdır; ancak, Orta Çağ'da tanrının insan kurtuluşu için tasarımının kapsayıcı ve örnek niteliğindeki teması içerisinde yer almaktadır (Coleman, 1995: 276). Öte yandan geçmişi nasıl hatırladığımızı dair Orta Çağ ve Rönesans tartışmasının merkezinde, dünya hakkındaki zihinsel söyleme işaret eden geleneksel

³⁰ Platon için öğrenme, anımsamadır. Zihnimizde bilgiler zaten mevcut olduğundan, onları bilinç düzeyine çıkarmak gereklidir (Çağla, 2007: 220).

³¹ Bu sayede unutma faaliyeti de açıklanmış olmaktadır. Şöyle ki izlerin silinmesi anlamında unutuş ve mührün mum üstünde bıraktığı işaretle mevcut imgenin çakışmaması anlamında unutuş (Ricoeur, 2012: 26).

³² Aristoteles için, bellek mutlaka duyulardan girenlerin görüntülerini içerir; Aristoteles, Platon'dan farklı olarak düşünce nesnelerinin maddi dünyadan ayrı olarak var olabileceğine inanmaz (Whitehead, 2009: 23)

³³ Bu yüzden Aristoteles, belleği sadece insanlara değil gelişmiş hayvan türlerine de atfetmiş ama anımsama yetisini sadece insanlarla sınırlandırmıştır (Barash, 2007: 5).

³⁴ Antik Roma'da ezberleme faaliyeti, öğrenilecek ve teknik olarak ustalaşılacak bir 'sanat' seviyesine yükseltilmiştir. Bu sanat retoriğe aittir ve öncelikle hatibin hafızasını geliştirebileceği ve uzun konuşmaları doğrulukla sunabileceği bir araçtır (Whitehead, 2009: 28).

³⁵ Bellek ve yer arasındaki ilk doğrudan bağlantı, hafıza sanatında yer alan anımsatıcı süreçlerin bağlantısıdır (Mitroiu, 2014: 2).

dilin³⁶, zihnin geçmiş ve şimdiki söylemleri anlamlandırma aracı olduğu iddiası yer almaktadır. Dil olmadan bizim için anlamlı olan hiçbir şeyi hatırlayamayız; bu yüzden hatırlamanın anlamı, ayrılmaz bir şekilde dil mantığının aracı işlevi ile bağlantılıdır (Coleman, 1995: 463-464). Aydınlanma filozoflarına bakıldığında ise bu dönemin filozofları için belleğin değerli olduğu görülmektedir; ancak, bellek konusuna, daha önce depolanmış olan bilgiyi hatırlama yeteneği için ya da geçmiş olayları teyit etme kapasitesi için değil, daha ziyade iç gözlemsel olarak kendi kendine düşünme imkânı sunduğu için değer verilir (Whitehead, 2009: 62-63).

Belleği tümüyle “bireysel” olarak yorumlayan Sigmund Freud, bellekle ilişkili hatırlama ve unutma pratiklerinin bireysel seçimlerin sonucu olduğunu düşünmektedir. Bilinçaltının hatırlanmak istenmeyenleri bastırması ile unutma gerçekleşir ve bu “ego”nun kendini savunmasının bir yoludur (Çalak, 2012: 34). Bellek konusunu bireysel düzeyde ele alan bir diğer düşünür olan Henri Bergson’a göre, biri “hayal eden” diğeri “tekrarlayan” iki tür bellek bulunmaktadır³⁷ (2007: 62). Hayal eden bellek türü yalnızca bir tasarımdır ve tinsel bir sezgiye bağlıdır. Geçmişe ait olan bu tür bir bellek yalnızca insana özgüdür (2007: 61-62). Öte yandan “bir alışkanlığın tüm özelliklerine sahip olan” tekrarlayan bellek ise tasarımdan ziyade, daima eyleme dönüktür, şimdiki zamanın içinde bulunmaktadır ve yalnızca geleceğe bakmaktadır³⁸ (2007: 60-62). Bellek konusunu edebiyat alanına taşıyan (Karaarslan, 2018:36) Marcel Proust ise belleği istemli ve istemsiz bellek olarak ikiye ayırarak ele almaktadır. Proust’a göre istemli belleğin sunduğu imge gerçeğe çok uzaktır. Bu tür bir hatırlama girişimi başlı başına bir kurgudur. Zira tek bir gerçek izlenim vardır ve bu, kişinin denetimi dışındadır. Anıların, bilinçdışı/istemli bir şekilde aniden ortaya çıkması Proust’un bellek modelinin temelini teşkil etmektedir. (Güngör, 2015: 65-66).

Bu zamana kadar daha çok bireysel düzeyde ele alınsa da Warburg, hafıza ile kültürel formların dili arasındaki temas ederek, Halbwachs hafıza ve grup arasındaki ilişkiyi düzenleyerek, kolektif bilgi ile ilgili söylemi biyolojik bir çerçeveden sosyo-

³⁶ Orta Çağ ve Rönesans düşünürleri için geleneksel bir konuşma ve yazma dili ve bir de düşünce dili vardır. (Coleman, 1995: 464).

³⁷ Bergson (2007: 60), bu dikotomiye izah etmek için “ezberlenen ders” metaforunu kullanmaktadır. Buna göre bir ders ezberlenebilmek için defalarca tekrarlanır. Her yeni okumada, sözcükler birbirine giderek daha iyi bağlanır ve sonunda bir bütün halini alırlar. Böylece ders, artık ezbere bilinmektedir. Bu örnekte dersin ezberlenmesi bir alışkanlığın tüm özelliklerine sahiptir. Ancak tekrarlanan okumalardan herhangi biri, örneğin ikinci ya da üçüncü okuma, alışkanlığın hiçbir özelliğine sahip değildir.

³⁸ Ricoeur’a göre Bergson’un bu analizi eylem ile temsil arasındaki bağı “duru bir yalınlıkla” vurgulamaktadır. Bu şekilde öne çıkarılan, yürüme ya da yazma alışkanlıklarında olduğu gibi “beceriler” bütünüdür ve bu tür becerilerin, baştan/yeniden öğrenme çabasını gerektirmeden kullanılabilir olma gibi bir özellikleri vardır (2012: 44-45).

kültürel bir çerçeveye kaydırılmışlardır (Assmann, 1995: 125, 129). Nihayet 1925 yılında Maurice Halbwachs'ın yayınladığı “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi” çalışması ile “kolektif bellek³⁹⁻⁴⁰” kavramı, bellek ile ilgili temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir.

1.6.2. Kolektif Bellek

Kolektif bellek; küçük gayri resmi gruplardan resmi örgütlere, ulus devletlere ve hatta küresel topluluklara kadar farklı düzeylerde, bir kolektivite tarafından paylaşılan, karşılıklı olarak kabul edilen ve pekiştirilen geçmiş hakkındaki bilgi anlamına gelmektedir (Savelsberg ve King, 2007: 191). Buradan hareketle denilebilir ki kolektif bellek, tanımı gereği bir topluluğun varlığını gerektirir ve doğası gereği toplumsaldır. Ancak işin içine karışan toplumsal süreçlerin organizasyonu, farklı bilim insanlarınca farklı şekillerde yorumlanmaktadır (Wertsch, 2015: 168). Belleğin toplumsal oluşu karşılıklı bir ilişki ortaya koymaktadır: Buna göre bellek, gruplar ve topluluklar halinde yaşanmasına olanak sağlarken; benzer şekilde topluluklar da bellek oluşumuna olanak sağlamaktadır (Assmann, 2008: 109).

Kolektif bellek, bir topluluğa mensup kişilerin ortak paylaşımı, geçmişi ve bugünlerini de etkileyen şekillendiren, devingen bir olgudur (Doğu ve Varkal Deligöz, 2017: 547). Halbwachs'a göre (2018: 35) her topluluk, üyelerine daha öncekilere benzer bir kanaati devam ettirmek için çaba sarf etmektedir. Şöyle ki bireysel zihinlerden çok, kurallar, kanunlar, standartlaştırılmış usuller ve kayıtlar halinde kurumlara yerleşmiş ve yerleştirilmiş olan kolektif bellek, geçmişin manevi devamlılığını (gelenek, kimlik, kariyer) ifade etmekte ve bireylerin farkında bile olmadan faydalandıkları bilgileri depolayarak, iletmektedirler (Shudson, 2007: 179-180).

Olick (2014: 192-194) bireysel bellek karşısında kolektif belleğe dair üç önemli sav ileri sürmektedir: Bunlardan ilki, bireysel süreçlere indirgenemeyecek belirli sosyalleştirme kalıplarının kolektif hatırlama süreçleriyle alakalı olmasıdır. Buna göre gruplar, bireylere belirli olguların neden önemli görülmesi gerektiğine dair açıklamaları sağlamaktadır. İkincisi, kolektif bellek sayesinde geçmişin, şimdiki zamanda ve bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden kurgulanması mümkündür. Son olarak, hatırlamayı mümkün

³⁹ Kısmen veya tamamen “kolektif bellek” kavramına denk gelen farklı kullanımlar için bkz. Karaarslan, 2019: 39-45 ve Olick ve Robbins, 1998: 111

⁴⁰ Kolektif belleğin İngilizcesi “collective memory”de yer alan “collective”, eski Fransızca bir kelime olan *collectif*, -ive ve Latince *collectivus* kelimesinden gelmektedir. Kökeninde “collect”, yani bir araya getirmek, toplamak anlamını taşıyan “colligere” fiilinden türemiştir; “col-together + legere” (seçmek veya toplamak), anlamı ise bir grup, ya da insanın tamamı tarafından yapılan ve paylaşılan şeydir (Oxford, akt. Uludağ ve Aycı, 2016: 752).

kılan tek yol beyin değildir. Zira not almak, fotoğraf çekmek ve benzerleri hatırlama yetisini önemli ölçüde artırarak bireysel belleklere muhtaçlığı azaltmaktadır. Olick⁴¹'e göre (2014: 194) bu sayede mitoloji, gelenek, miras ve benzerlerinin bir biçim olarak ve kendi özellikleri içerisinde açıklamak mümkün hale gelmektedir. Öte yandan Licata, Klein ve Gely'ye göre (akt. Bilgin, 2013: 35), kolektif belleğin, grup kimliği üzerinde dört önemli işlevi bulunmaktadır: Bunlar, kimlik tanımlama, kimlik yüceltme, grup eylemlerini meşrulaştırma ve grubun harekete geçirilmesidir.

Kolektif bellek terimi ilk olarak, 1902 yılında Hugo von Hofmannsthal tarafından “gizemli atalarımızın içimizdeki bastırılmış gücü” anlamında kullanılmıştır (Klein, 127; Schieder; akt. Olick ve Robbins, 1998: 106). Ancak bellek konusu sosyoloji disiplinine, Emile Durkheim'in çalışmaları ile taşınmıştır. Hafızanın tümüyle sosyal bir olgu olduğunu ileri süren Durkheim, bu konuda Halbwachs'ı derinden etkileyerek bu alandaki literatürün yönlendirilmesini sağlamıştır⁴² (Karaarslan, 2019: 36). Öte yandan, belirtmek gerekir ki Halbwachs, bellek konusunu sosyoloji disiplinine taşıırken sadece kolektivite üzerinden belleğin paylaşımı ile ilgilenmek yerine; bunu, mekân, zaman, tarih, aile, din, sınıf gibi gündelik hayatı oluşturan kavramlarla ilgili olarak ele almıştır (Karararslan, 2019: 56).

Halbwachs'a göre bellek, toplum hafızasının geniş çerçevelerine dayanmaktadır. Öte yandan tamamen bireysel olan psikoloji, bilincin toplumdan soyutlandığı bir an arıyorsa, bu alanı yalnızca gece yaşamında bulma şansına sahiptir, zira zihin toplumdan en çok rüyadayken uzaklaşır (2019: 65). Ancak yine de hafızanın bütün eylemlerinde kendi kendine yeten bir bireysel bilinç vardır ve gereklidir. Birey kolektif zaman ve mekâna anılarını bağlayacak; fakat bu anılar arasında hiçbir bağ ve fiziksel birlik bulunmayacaktır. Tam da bu nedenle kişisel hafızanın ön ve otonom varlığı kabul edilmelidir. Buna göre kolektif hatıralar bireysel hatıraların üstüne eklemlenip onların daha kullanışlı hale gelmesini sağlayacaktır (Halbwachs, 2018: 55).

Peki kolektif bellek, bireysel belleği ne şekilde daha kullanışlı hâle getirmektedir? Halbwachs'ın düşüncesinde bir hatırayı teyit etmek ya da hatırlamak için toplumsal unsurların, fiziki olarak varlığı zorunlu değildir (2018: 11) Bireysel hafıza

⁴¹ Olick, bu noktada İngilizcede “hatırlama” (re-member) kelimesine gönderme yapmaktadır. Buna göre bireyler sadece grubun üyeleri olarak hatırlamaz; aynı zamanda bu grupları ve üyelerini de hatırlama eylemiyle eş zamanlık olarak kurar.

⁴² Halbwachs, önceleri bellek konusunu felsefesinin merkezine yerleştiren Bergson'un öğrencisi iken; sonra Durkheim'la çalışmaya başlamıştır. Durkheim'in toplumsal bilinç kavramının, Bergson'un subjektivizmini aşmasını sağlayınca belleği sosyal bir olgu olarak yorumlayan çalışmaların temelleri oluşmuştur (Assmann, 2018: 43).

toplumdan tamamıyla izole olmadığı için; birey herhangi bir hatırlama eyleminde kendisi dışında var olan ve toplum tarafından onanmış referans noktalarına geri gider. Zira bireysel hafızanın işleyişi bireyin türetmediği ve çevresinden ödünç aldığı kelimeler ve fikirler olmadan mümkün değildir (2018: 46). Halbwachs'a göre (2019: 113) “toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir.” Halbwachs, toplumsal çerçeveler ve anılar arasındaki ilişkiyi şu şekilde izah etmektedir: Toplumsal çerçeve ve anılar arasında doğal olarak bir özdeşlik bulunmaktadır ve çerçeveler anılardan inşa edilmiştir. Birbirleri arasındaki fark ise çerçevelerin daha kalıcı olup bireyin anıları zihninde yeniden oluşturması için bu çerçeveleri kullanmasıdır⁴³⁻⁴⁴ (2019: 135).

20. yüzyılın ikinci yarısı bellek konusunda yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın ardından, geçmişe ve tarihe ilişkin öğretilerin gerçekliğine duyulan şüphe, toplumlara ilişkin belleğin de ideolojik olarak üretilmiş, koşullara uygun bir biçimde her defasında yeniden yapılandırılmış, manipüle edilmiş olduğu iddia edilmiştir (Çalak, 2012: 35). Ancak kolektif belleğe asıl ilgi 1980'lerle birlikte artmıştır. Bu dönemden itibaren literatürde bir “bellek patlaması” ya da “bellek endüstrisi” (Blight, 2015: 305) gözlenmektedir. Birçok yönden kuşku ile yaklaşılan ve “mit” olarak tanımlanan şeyler (Blight, 2015: 306), 20. yüzyıl modernliğinin karakteristik ilgisi olan gelecek ilgisine tezat olacak şekilde (Huysen, 2000: 21), 1980 ve 90'lardan itibaren bellek araştırmalarına dönüşmüştür⁴⁵. Andreas Huysen, (1999: 15, 18), son yıllarda bellek konusuna artan ilgiyi, medya teknolojilerindeki ⁴⁶ gelişmelere ve “modernleşme ideolojisinin krizine” bağlamaktadır⁴⁷. Ona göre bellek için verilen mücadele, yüksek teknolojinin yol açtığı bellek yitimine karşı verilen bir mücadeledir (1999: 15). Pierre Nora ise daha geniş bir zaman dilimini kastederek hafıza ile bu denli çok ilgilenilmesini, hafızanın ortadan kalkmasına bağlamaktadır. Ona göre artık “hafıza”

⁴³ Halbwachs, çerçeveler ile anılar arasındaki diğer bir ilişki türünden de bahsetmektedir. Halbwachs'ın reddettiği bu ilişki türüne göre, çerçeveler ile anılar arasında yalnızca bir temas ilişkisi vardır. Ancak nasıl ki bir tablonun çerçevesi ile tuval farklı maddelerden oluşuyorsa çerçeve ve anılar da farklı maddeden yapılır. Halbwachs'a göre Bergson'un bellek formülü bu tür bir ilişkiye dayanmaktadır (2019: 135-136).

⁴⁴ Halbwachs'ın hatırlamaya ilişkin geliştirdiği bu tez aynı zamanda unutmayı (amnezi) da açıklamaktadır. Halbwachs'ın düşüncesinde çerçeve değişikliği unutmayı getirir; anıların dayanıklılığı sosyal bağların ve çerçevelerin dayanıklılığına bağlıdır (Halbwachs, 2019: 346).

⁴⁵ Whitehead (2009: 123), Halbwachs'ın “Kolektif Hafızasının” 1980 yılında İngilizceye ilk çevirisinin, bu alanda yaşanan bilimsel patlamayı hızlandırdığını düşünmektedir.

⁴⁶ Assmann, özellikle elektronik medya ile yapay belleğin mümkün olduğu bir dönemin, matbaanın icadına benzer bir kültürel devrim anlamına geldiğini belirtmektedir (2018: 17).

⁴⁷ Huysen, belleğe duyulan ilginin bir “saplantı” halinde artmasını “kendi adına tarihsel bilgi üreten, ancak çoğu zaman çevresindeki kültürle hayati bağlarını koruyamayan bir akademik aygıtın haklı bir eleştirisi” olarak görmektedir (1999: 18). Ayrıca, yirminci yüzyılın son yıllarında insan hayatının alansal ve uzamsal koordinatları netliğini yitirdiği ve artan hareketlilikle birlikte çözülmeye uğradığı için, zamana tutunmak daha önemli hale gelmiştir (1999: 19).

olmadığı için “hafıza mekânları” vardır (2006: 17). Nitekim anma konusuna özen gösterilmediğinde tarih hafızayı hızla süpürecektir. Eğer hafıza mekânlarının korudukları şey tehlikede olmasaydı onları inşa etmeye de gerek olmazdı (2006: 23). Bunların yanı sıra Faruk Karaarslan, bir önceki yüzyılda (20. yüzyıl) yaşanan toplumsal ve siyasal olayların da bellek patlamasında etkili olduğunu savunmaktadır (2019: 17). Zira insanlık tarihinin en ağır insanlık suçlarının (örn. Holokost ya da Vietnam Savaşı) işlendiği bir döneme tanıklık eden neslin artık yaşama veda etmesi (Assmann, 2018: 18), bu dönemin geride bıraktıklarını hatırlama konusunda özel bir ilgiyi gerektirmektedir⁴⁸.

Bellek konusunda yaşanan akademik patlama 1980’lerde yayımlanan iki eserle başlamıştır: Josef Yerushalmi’nin “Zakhor: Yahudi Tarihi ve Yahudi Hafızası” (1982) ve Pierre Nora’nın “Hafıza Mekânları⁴⁹” (1984) (Klein, 2000: 127). Yerushalmi, Yahudi kimliğinin sıradan tarihe dayandırmaz, zira o dönemde tarih ve tarihçi neredeyse hiç bulunmamaktadır. Ancak Yahudilerin kutsal metinlerinin, bir halk olarak süreklilikleri ile ilgisi vardır. Zira Yerushalmi, geçmişin önemli kelime ve eylemlerinin hatırlanmasının Yahudi hafızasının özünü oluşturduğunu göstermiştir (Novak ve Midgley, 2007: 38-39). Yerushalmi’nin çalışmasına başlık olarak seçtiği “Zakhor⁵⁰” emir kipi (Assmann, 2018: 77) bu duruma uygun düşmektedir. Pierre Nora’ya göre⁵¹ (2006: 19) “hafıza her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, hafıza anımsama ve unutma diyalektiğine acık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir.” Hafıza ne kadar az içeriden yaşanırsa, dış desteklere ve işaretlere o kadar çok ihtiyaç duyar (2006: 25). Bu doğrultuda hafıza mekânlarının⁵² hafızaya dış destek sunmak gibi bir işlevi vardır. Var olma sebepleri, zamanı durdurmak, unutmayı engellemek, somut olmayı, somut içinde anlamın en çoğu kapsayacak şekilde göstermektir (2006: 32).

Sosyal boyutun devam eden mevcudiyetine rağmen, sonraki yıllarda bellek çalışmalarına, kültür teorisyenleri ve kültür tarihçilerinden kaynaklanan yeni fikirler ile

⁴⁸ Kuşkusuz 1990’larda Ruanda, Bosna ve Kosova’da yaşanan katliam ve soykırımlar, insanlık suçlarına dayalı bellek söylemini canlı tutmuştur (Huyssen, 2000: 23).

⁴⁹ Bu metinlerin her biri, hafızayı modern tarihsel bilincin aksine kutsal bir form olarak tanımlamıştır. Yerushalmi’ye göre Yahudiler, tarihi ancak son zamanlarda ve daha sonra sadece kısmen benimseyen arketipik hafıza insanlarıdır, zira "modern Yahudi tarihçiliği hiçbir zaman bir grup hafızasının yerini alamaz." Nora ise hafızayı, rasyonalizasyonla harap olmuş arkaik bir varlık biçimi olarak ele almıştır.

⁵⁰ Zakhor: Hatırla!

⁵¹ Nora belleğin sosyal ve kültürel rolünün tarihselliğini, Batı medeniyetinin modern dönemde geçirdiği radikal dönüşümlere bağlamaktadır (Barash, 2007: 12).

⁵² Nora, bu mekânları, ölü anıtları ve ulusal arşivler gibi en maddi ve somuttan, soy, ırk, hatta din gibi düşünsel olarak oluşturulmuş en soyuta olmak üzere oldukça geniş bir kapsamda değerlendirmektedir (2006: 9).

birlikte bir “kültürel dönüş” hâkim olmaya başlamıştır. Kültürel yaklaşıma göre geçmişin belleği sosyal gruplar tarafından kazara üretilmez, aksine öncelikle metinleştirme ve görselleştirme olmak üzere kültürel aracılığın bir sonucudur. (Tamm, 2013: 461). Bu konuda Jan Assmann, bir bireyin kimliğini belleği sayesinde oluşturması gibi bir grubun da grupsal kimliğini ancak bellek sayesinde oluşturabileceğini iddia etmektedir.⁵³ Aradaki fark, grup belleğinin nörolojik bir temeli olmamasındandır. Onun yerine mitler, danslar, yasalar, kutsal metinler, süslemeler ve benzerleri geçer. (2018: 98). Kültürel belleğin sabit noktası vardır; ufku zaman geçtikçe değişmez. Bu sabit noktalar, kültürel oluşum (metinler, ayinler, anıtlar) ve kurumsal iletişim (okuma, uygulama, gözlem) yoluyla hafızası korunan geçmişin kader olaylarıdır ve bunlara “hafıza figürleri” denmektedir (Assmann, 1995: 129). Belleği kişisel, bilişsel⁵⁴ ve alışkanlık belleği olarak sınıflandıran Connerton (2019: 42-43), bunlar arasından “aynı şeyin birikimli pratiği” (2019: 62) olarak nitelediği alışkanlık belleğini öne çıkarmaktadır. Buradan “toplumsal alışkanlıklar belleği” olarak ayrımlanabilecek bir bellek türüne ulaşmaya çalışan Connerton’a göre (2019: 63) başka kimselerin göreneksel beklentilerine dayanmayan bireysel alışkanlıkların aksine toplumsal alışkanlıklar, başkalarının göreneksel beklentilerine dayanmaktadır. Bu niteliğiyle toplumsal alışkanlıkların, toplumsal bakımdan onaylanan ya da onaylanmayan bir pratik olarak uygulanabilirlik taşıması gerekmektedir. Demek oluyor ki toplumsal alışkanlıklar, onay kazandırıcı ya da meşrulaştırıcı pratiklerdir. Huyssen de belleği temsile dayandırmaktadır. Zira geçmişin anı şeklinde hatırlanması için dile getirilmiş olması gerekmektedir ve bir olayı yaşamak ile onu temsil içinde anımsamak arasında kaçınılmaz olarak oluşan bir fark bulunmaktadır.⁵⁵ İşte Huyssen’e göre belleği oluşturan şey geçmiş ile şimdi arasındaki çok ince olan bu farktır. Bu fark, belleği, arşivden ya da başka herhangi bir depolama ve yeniden çağırma sisteminden ayırt eder (1999: 13).

1.6.3. Hafıza, Bellek ve Tarih

Bellek kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına, belleğin, bu kavrama yakın diğer kavramlarla ilişkisini ve bunlar içindeki yerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu

⁵³ Assmann, hatırlama kültüründen söz etmektedir. Hatırlama kültürü bireysel bellekten ziyade topluluk ruhu veren bellek ile ilgilidir ve evrensel bir olgudur. Öyle ki zayıf dahi olsa hatırlama kültürüne sahip olmayan bir sosyal grup düşünmek mümkün değildir (2018: 40). Bir grubun kültürel belleği, geçmişin "bizim" denilecek şekilde geri kazanılabildiği ölçüde geçmişe kadar uzanır (Assmann,2008: 113)

⁵⁴ Kişisel bellek, kişisel bir geçmişe göndermede bulunduğu için bu ismi almaktadır. Bilişsel bellek ise, sözcüklerin anlamlarını, matematik denklemlerini mantıksal doğruları ya da geleceğe ilişkin olguların anımsandığının söylendiği durumlara işaret etmektedir (Connerton,2019: 42-43).

⁵⁵ Huyssen bu farkı “yarık” olarak isimlendirmektedir (1999: 13)

sebeple bellek, hafıza ve tarih kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek önem arz etmektedir.

Ricoeur'un da vurguladığı gibi (2012: 22) “kavramların ve sözcüklerin tarihi öğreticidir.” Bu bağlamda, her dilin kendine özgü sözcükleri ve onların anlamları incelenirken anlambilimden faydalanılmakta, her sözcüğün bulunduğu ya da kullanıldığı ifade içinde kazandığı anlamı belirlenmektedir. Bu belirleme işlemi yapılırken sözcüğün kullanım yeri ve kullanıldığı söylem dikkate alınarak bir kaniya varılmaktadır. Öte yandan sözcüklerin cümle ya da tümce içindeki işlevleri de anlamı ortaya çıkarmada yardımcı bir araçtır (Aşçı, 2019: 648-649).

Bu söylenenler ışığında bellek ve hafıza sözcüklerine bakıldığında, bellek kavramına ilişkin yukarıdaki Türk Dil Kurumu'na ait tanımda⁵⁶, bellek ve hafıza sözcüklerinin eş anlamlı oldukları görülmektedir. Gerçekten de gündelik kullanımda iki sözcük arasında yakın ikame edilebilirlik söz konusudur. Ancak çalışma özelinde “topluluk oluşturabilmeyi mümkün kılan araçlara” işaret etme açısından her iki sözcük birbirinden farklı karşılıklara sahiptir.

Hafıza sözcüğü, Arapça “saklama, ezberleme” anlamlarına gelen “hıfz” kelimesinden türemiştir (Karaarslan, 2019: 29). Aynı kelime kökünden türeyen Arapça kökenli diğer kelimeler ise hafız, mahfuz, muhafız, muhafaza gibi kelimelerdir. Görüldüğü gibi hafıza sözcüğünün bilişsel karşılığı koruma duygusu ya da amacıdır. Bellek sözcüğüne bakıldığında ise Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü'ne göre “bilmek” ve “bellek” sözcükleri aynı kökten gelmekte ve iki sözcüğün de kökü konumunda olan “bel-” (ya da bil-), “iz, im, damga” anlamını taşımaktadır⁵⁷ (Eyuboğlu 1988: 44). “Bellemek” ise “öğrenmek” ve “öğrenip akılda tutmak” anlamına gelmektedir (TDK, 2020). Bu noktada bellek, öğrenmeyi mümkün kılan araçlara ya da bunların saklandığı yere işaret etmektedir. Hafıza ve bellek kelimeleri arasında oldukça yakın bir anlam olduğu doğru olmakla birlikte, bir grubun ya da topluluğun oluşumu ve biraradılığı açısından “bellek” kelimesi daha uygun düşmektedir. Zira bellek ve kolektif belleğe dair yukarıda yapılan açıklamalarda, bellek kavramını Platon'un düşüncesinden Halbwachs'ın düşüncesine getiren çizgide, sözcüğün saklama/koruma anlamından ziyade öğrenme anlamında kullanıldığı görülmektedir.

⁵⁶ Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, hafıza, zihin.

⁵⁷ bil- ve bel- kelimeleri arasında aynı kökten gelen iki veya daha fazla kelimedede görülen ses ve anlam farklılaşması, fonksiyon değişmesi olarak tanımlanan “morfo-fonemik değişiklik” söz konusudur (Atmaca ve Adzhumerova, 2010: 27).

Tarih, 19. yüzyıldan itibaren bilimsel bir disiplin olarak kendini edebi kurgu ve popüler bellekten ayırmak (Tamm, 2013: 463) ve bellek ile karşıtlık oluşturacak şekilde bir alternatif oluşturmak suretiyle gelişim göstermiştir. Halbwachs'ın 1920'lerde tarihin kolektif bellekten nasıl ayrıldığına ilişkin yorumunda bahsettiği bu karşıtlık, sonraki yıllarda da tartışma konusu olmaya devam etmiştir (Wertsch, 2015: 159). Bu karşıtlığın temelinde tarihin belleğin etkisini yitirdiği bir dönemde ön plana çıkması ve geçmiş karşısında bilimsel bir tavır takınması yatmaktadır. Halbwachs'a göre (2018: 76) tarih, insanların hafızasında en büyük yeri işgal etmiş olayların bir derlemesidir. Ancak tarih, geleneğin bittiği, toplumsal hafızanın söndüğü anda başlamaktadır. "Hatıra var olduğu sürece bu hafızayı yazıya dökerek sabitleştirmek, hatta saf ve basit biçimde sabitleştirmek bile gereksizdir." Benzer şekilde tarih ve bellek arasında bir mesafe olduğunu düşünen Nora, hafıza ile tarih arasındaki mesafenin, insanların modern zamanlardan bu yana kendilerine bir değişim görevi tanıdıkları ölçüde derinleştiğini belirtmektedir (2006: 18). Nora'ya göre (2006: 18) "buradaki hafıza gerçek, toplumsal ve el değmemiş hafızadır; ilkel ya da arkaik denenen toplumlar bu hafızanın modelini oluştururlar ve sırrını ellerinde tutarlar. Tarih ise değişime kapıldıklarından unutmaya mahkûm toplumlarımızın geçmişle oluşturdukları şeydir."

Son yaklaşımlar tarih ve bellek arasındaki böylesi bir keskin ayrımı eleştirmektedirler. 1990'larda gelişen kültürel bellek teorisi, bellek ve tarihi bir karşıtlıktan ziyade birbirini besleyen süreçler olarak görme eğilimindedir. Tamm'a göre (2013: 463) kültürel bellek açısından tarih, tıpkı din, edebiyat, sanat ya da mit gibi tam olarak kültürel belleğin üretimine katkıda bulunan kültürel bir formdur. Hatta bu dönemde Kerwin Lee Klein gibi bellek ve tarih kavramlarını eş anlamlı gören yazarlar dahi bulunmaktadır. Klein'e göre bellek ve tarih kavramları arasındaki fark bir ton değişimini göstermektedir.⁵⁸ Bellek kavramı, söylemi yumuşatmak, insanileştirmek ve daha erişilebilir kılmak için kullanılmaktadır. Bellek insanlara daha az mesafeli gelmekte ve insanları tarihin kendi yaşamları için uygunluk duygusuna çekmeye yardımcı olmaktadır (2000:129). Jay Winter'e göre tarih ve belleği rakip birer kavram olarak karşı karşıya getirmek anlamlı değildir. Çünkü tarihçilerin de bellekleri vardır ve yönlendirici konumda olmasalar da tarihçiler de bellek patlamasının bir parçasıdır (2015:326-327). Benzer şekilde James Werthsch (2015: 160), görüşleri kesin olarak tarih ve bellekten biri

⁵⁸ Klein'e göre belleğin, tarihi tamamlayıcı olarak veya onun yerine kullanılması, tarihsel söyleme artan hoşnutsuzluğu yansıtmaktadır. Belleğe olan ani cazibenin nedeni belleğin, tarihsel söylemin terapötik bir alternatifi olmasından kaynaklanmaktadır (Klein, 2000: 144). Nitekim tarih kelimenin en soğuk anlamında nesnel; bellek de kelimenin en sıcak anlamında öznel (Klein, 2000: 130).

veya diğere dahil etmenin zor olduğunu, bunun yerine bir süreklilik içinde konumlandırarak, bu iki farklı geçmiş temsiline bir karışım olduklarını kabullenme gerekliliğinin doğduğunu belirtmektedir. Örneğin, modern devletler tarafından üretilen resmi tarih hem bellekten hem de tarihten öğeler taşımaktadır.

Bu durum Assmann'ın 1997 tarihli "Mısırlı Musa" adlı kitabında öne sürülen, "bellek tarihçiliğini" (mnemohistory) akla getirmektedir. Bellek tarihçiliği, tarihin aksine yalın bir geçmişle değil, hatırlanan geçmişle ilgilidir. Bellek tarihçiliğinin geçmiş ile olan ilgisi, geçmişin doğruluğu, geçmişin yaşanmışlığı ya da geçmişin geçmiş olmasından ziyade geçmişin gelecekteki etkisi ve kabulü içindir. Ancak bu kabul dar anlamda bir kabul olarak anlaşılmalıdır. Burada geçmiş, şimdiki zaman tarafından basitçe kabul edilmemekte; bunun ötesinde şimdiki zaman tarafından modellenmekte, yeniden keşfedilmekte ve yeniden inşa edilmektedir (akt. Tamm, 2013: 464). Assmann'ın bu düşüncesi, daha önceki bir tarihte Eric Hobsbawm tarafından ortaya atılan "icat edilmiş gelenek" fikrini hatırlatmaktadır. Hobsbawm'a göre (2005: 2), "icat edilmiş gelenek" alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşlamaya çalışan bir pratikler kümesi" anlamındadır (2005: 2).

1.7. Kent Belleği

Belleğin, hatırlama ve unutma diyalektiğinden oluştuğu, hatırlama ve unutmanın ise toplumun kendini var etmesi açısından sahip olduğu önem dikkate alındığında, yukarıda bellek ile ilgili olarak üzerinde durulan bilinç ve kapasite kavramları daha anlamlı hale gelmektedir. Zira toplumun, toplum olma yolundaki tarihsel yolculuğunu ne oranda hatırladığı/unuttuğu ya da nasıl hatırladığı, onun kültürel yapısına ilişkin önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2017: 77). Genel olarak bütün toplumlar/topluluklar/gruplar için söylenebilecek böylesi bir önerme şüphesiz kentler söz konusu olduğunda da geçerlidir.

Kentin gündelik hayatıyla beraber şekillenen kent mekânları, kente ait rutin yaşam döngüsünün devam ettirildiği yerlerdir. Toplumdan topluma farklılık gösterebilen ve mekânı sürekli bir şekilde yeniden üreterek ona ait imgeleri de şekillendiren yaşam pratikleri, bu mekânlarda gerçekleştirilip, fiziksel mekânın kalıcılığı ölçüsünde kentin yaşam kültürünü oluşturur (Al, 2011: 27). Zira bir insan topluluğu bir mekâna

eklendiğinde onu kendi imgesine dönüştürür. Ancak bununla birlikte ona direnç gösteren fiziksel etkilere de boyun eğerek adapte olur. Böylelikle imge, topluluğun bilincinin tüm unsurlarına nüfuz eder (Halbwachs, 2018: 141). Çalışma içerisinde ısrarla vurgulandığı şekilde kent, her türlü analizin ötesinde kişilerin yaşantısını yansıtmaktadır ve kendi çevreleriyle tutarlı bir genel düzen arayan kişilerden oluşan kent ortamında gerek konutların gerek evlerin izlerini bıraktığı arazideki değişiklikler bu günlük yaşamın⁵⁹ belirtileri haline gelir (Rossi, 1982: 22).

Kent ve bellek arasındaki ilişkinin ana eksenini, kent içinde yaşayan öznenin belleğinin kentle kesiştiği noktadır. Ancak kentler, bir yaşam barındırmanın yanında kendileri de bir yaşama sahiptirler. Buradan kentin kendisinin de bir belleğe sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira zamanın ve yaşamın kente bıraktığı izler kentin yüzeyine kazınmak suretiyle kent belleğini görünür kılmaktadır. Şöyle ki kent çeşitli eylem, olay ve kullanıcılar ile temas halinde olduğu için, gerçekleşen bu temasların izleri kente çeşitli katmanlar kazandırmakta ve bu katmanlarda saklanmaktadır. Soyut bir kavram olan “yaşantı” ise mekânların yüzeylerine işleyerek görünür hale gelmektedir (Nane, 2018: 168-169). Buradan hareketle kent belleğinin iki farklı yönünden bahsetmek mümkündür: Bunlardan ilki, kentin üzerinde yaşayan topluluğa (kentlilere) bir mekân sunması; ikincisi ise kentin bizzat kendi fiziki yapısının çeşitli bellek unsurları taşımasıdır.

Kolektif bellek kavramı, sadece din birliktelikleri ya da ulus-devlet gibi geniş kitleleri nitelendirme iddiasında değildir. Bunun yanında bir bölge, bir kent, bir mahalle ya da Greenpeace, Yeryüzü Doktorları gibi uluslararası organizasyonlar da kolektif bellek bağlamında ele alınabilir. Zira kolektif bellek kavramı sayısal bir büyüklüğe işaret etmekten ziyade (Karaarslan, 2019: 22-23) topluluk olma, aidiyet gösterme ve bu ekseninde gelişen dinamikleri açıklayan bir kavramdır. Kent belleği, kentte toplumsal ve mekânsal anlamda zaman içinde olagelen değişimlerin yaşayanlar üzerinde bıraktığı toplu izlenimler olarak değerlendirilebilir (Bilsel, 2009: 50). Bu da bir topluluk olma/bir toplumsal gruba mensup olma anlamındaki kolektif belleğin, kent ölçeğinde de geçerli olduğunu göstermektedir.

Kolektif belleğin kentle olan ilişkisinde yalnızca, kent üzerinde yaşayan ve bir “yerel” oluşturan toplumsal bir grup olarak “kentliler” değil; kentlilerin, kentin kendisi ile olan ilişkisi de belirleyicidir. Zira Assmann (2008: 111), bir insanın sahip olduğu

⁵⁹ Serpil Özaloğlu'na göre (2009: 25) günlük yaşam, kentte kurumsal/oturmuş bir yaşam biçimi sürdürmeye bilinçli veya bilinçsiz bir karşı çıkıştır ve bir sistem olabilecek kadar bütünsel bir tutarlılığı yoktur; belirsiz halleri, durumları içerir. Sistemleşmeye başlamasıyla yıkılmaya yüz tutması eş zamanlıdır.

belleğin sadece diğer insan anılarıyla değil, aynı zamanda “şeylerle” ve dışsal sembollerle de sürekli etkileşim halinde bulunduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında kent üzerindeki eserler, nesnelere, yıldönümleri, bayramlar, simgeler, semboller veya manzaralar gibi kent belleğini oluşturan unsurlarla ilgili olarak "bellek" terimi, hatırlayan ve hatırlatan temasını temel alan bir metonimdir. Nitekim nesnelere kendilerine ait bir anısı yoktur; ancak, hatırlatabilirler ve belleği tetikleyebilirler. Kent belleği, “belleği olan/bellek sahibi bir kent” anlamında, antropomorfik bir durumu yansıtabilir, ancak daha yaygın olarak kenti, fiziksel bir görünüm ve geçmişin hatırlanmasına olanak tanıyan ve kentin inşasının ve yeniden yapılandırılmasının izleri aracılığıyla somutlaşan nesne ve uygulamaların bir koleksiyonu olarak göstermektedir. (Crinston, 2005: XII). Dahası, kentlerin yaşamında periyodik olarak tekrar eden ritüeller vasıtasıyla mekânın sembolik anlamı pekiştirilmektedir. Ritüellerin farklı alanlara taşınması veya aynı yerde farklı ritüellerin yapılması ise belleği zayıflatıcı bir etkide bulunmaktadır. Örneğin İstanbul’da 1 Mayıs kutlamalarının Taksim meydanında yapılmak istenmesinin temelinde bu tür bir mantık bulunmaktadır (Bilgin, 2013: 139).

Kent belleğini, -kolektif/toplumsal yapısından dolayı- genel olarak Halbwachs ile ilişkilendirmek mümkündür. Halbwachs’a göre mekânsal çerçevede gelişmeyen hiçbir kolektif bellek bulunmamaktadır (2018: 153). Öyle ki ilk bakışta mekânsal temeli olmayan, hatta bireyi mekândan koparan, hukuki, dini ya da ekonomik grupları bile mekânsal imgeleri dışarıda bırakarak betimlemek zordur (2018: 149). Örneğin dini gruplara bakıldığında; her şeyden önce bir din açısından dinsel dünya ile din dışı dünya arasındaki temel ayrım mekânda fiziki olarak gerçekleşmektedir. Öte yandan bir inanan kutsal bir mekâna girdiğinde, diğer inananlarla birlikte ortak bir düşünceyi ve hatıraları oluşturacağını bilmektedir (2018: 166).

Rossi, tarihin⁶⁰, kent ile ilgili hipotezlerin en iyi doğrulamasını sunduğunu belirtmektedir (1982: 127). Rossi’ye göre bizzat kentin kendisi, kentlilerin kolektif belleğidir ve bellek gibi kent de nesnelere ve yerlerle ilişkilendirilmektedir. Kentsel eserlerin karakteristik ilkesi olan lokus⁶¹ ve kentliler arasındaki bu ilişki, kentin baskın

⁶⁰ Rossi eserinde tarihi iki farklı bakış açısıyla kullanmaktadır. Bunlardan ilki kenti maddi bir yapı, zamanla inşa edilmiş ve zamanın izlerini koruyan insan yapımı bir nesne olarak; ikincisi ise tarihi kentsel eserlerin gerçek oluşumu ve yapısının incelenmesi olarak görmektedir (Rossi 1982: 128). Buradan hareketle, bellek ve tarih terimleri arasında yukarıda bahsedilen tartışma bir yana Rossi eserinde tarih kavramını, kolektif belleğe yakın bir anlamda kullanmıştır.

⁶¹ Lokus, belirli bir yer ile içinde bulunan binalar arasındaki tekil ve evrensel olan bir ilişkidir (Rossi, 1982: 103).

imajı haline gelmekte ve belirli nesnelere imaj ögesi haline geldikçe yenileri ortaya çıkmaktadır (1982: 130).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kolektif belleğin işlevlerinden birisi de geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurmasıdır. Assmann'a göre (2018:23) her kültürün temelinde bellek, kimlik ve kültürel süreklilik arasında bağlantı bulunmaktadır. Bu üç argüman hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda bağlayıcı bir yapı oluşturur. Ortak deneyim beklenti ve eylem mekanlarından bir sembolik anlam dünyası yaratarak birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar (sosyal boyut). Bu yapı aynı zamanda önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak ilerleme halindeki şimdiki zamana bir başka zamanın öykülerini katarak dünle bugünü birleştirir (zamansal boyut). Kolektif belleğin bir topluluğun yaşadığı yer ile ilişkisi olarak önemi, kentsel yapının ve kentin kimliğinin/kişiliğinin⁶² anlaşılmasına yardımcı olmasıdır. Böylece geçmiş ve gelecek arasındaki birlik, belleğin bir insanın hayatı boyunca aktığı şehir fikrinde var olur (Rossi, 1982: 131).

Kent belleği kavramı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren önemli bir kavram haline gelen ve gerek ulusal gerekse uluslararası alanda giderek artan şekilde kendine yer bulan kentsel sürdürülebilirlik kavramı ile de yakından ilişkilidir. Lewis Mumford (akt. Keleş, 2005: 9), Kentlerin Kültürü adlı eserinde kentleri, bir topluluğun kültürünün ve erkinin yoğunlaştığı yer, zamanın bir ürünü ve birikimi olarak nitelendirmektedir. Bu anlamda bir kentin kendisini ekolojik, ekonomik ve sosyal anlamda gelecek nesillere taşıması kent belleğine sahip çıkılması ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim sürdürülebilir bir kent, büyümesi, genişlemesi ve yeni kentsel alanların inşası sırasında -kısacası Mumford'un eserinde belirttiği "birikim" gerçekleşirken- eski ile yeni arasında mantıklı bir bağlantı kurabilen kenttir (Kermani ve Lulten, 2010: 61). Bu ise geçmişten gelen bellek öğelerinin iyi analiz edilerek korunması, bunların yeni kentsel program ve yapılaşmalar ile uzlaşma içinde olması, gelişim planlarında ve kararlarında geçmiş bellek öğelerine göre düzenleme yapılması ile mümkündür (Çelen Öztürk, 2016: 859). Öte yandan kent belleğinde yer etmiş ve kent kimliğinin ayrılmaz parçaları haline gelmiş mekânların sürekliliği, kentliler tarafından sahiplenilen kentler anlamına gelmektedir. Nitekim bir kente sahip çıkmak için kentlilerin o kentle belirli bir bağ kurması gerekmektedir. Kökleri kent belleğinde olan bu bağ, yaşanılan kente sahip çıkmak için en önemli gerekçelerden biridir (Ünlü, 2017: 92). Görüldüğü gibi kent belleğine sahip

⁶² Rossi, çalışmasında kimlik kavramını karşılamak üzere "individuality" kavramını kullanmaktadır.

çıkılması ile kentsel sürdürülebilirlik ve kentlilik bilincinin güçlenmesi birbiriyle doğru orantılı gelişen süreçlerdir.

1.7.1. Kent Kimliği ve Kent Belleği

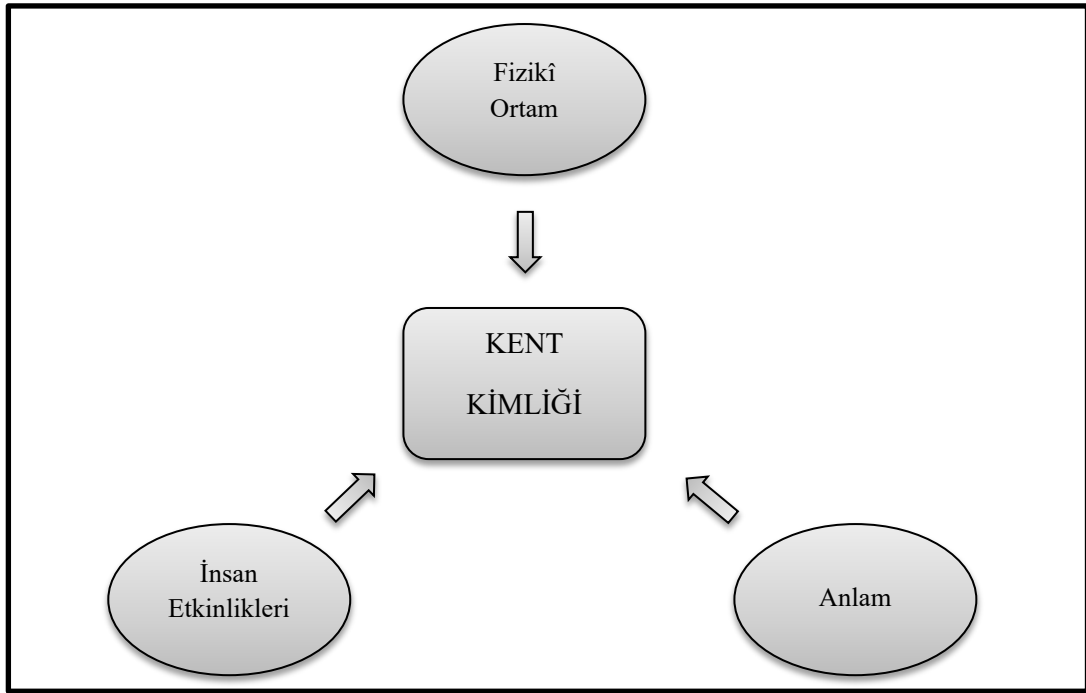
Kimlik kelimesinin Batı dillerindeki karşılıkları olan “identity/identità/identité” kelimesi, Latince “aynı” anlamına gelen “idem” kelimesinden türemiştir (Gülhan, 2018: 656). Ünlü dil bilimci Muharrem Ergin’e göre, Türkçede isimlerden sıfat ya da sıfatlardan isim türetmede oldukça sık kullanılan “-lık” yapım eki, bu ek kullanılarak oluşturulan nesnenin mekânını ve çokça bulunduğu yeri (örneğin, ağaçlık, samanlık, kalemlik ve benzeri) vurgulamaktadır (akt. Aygün, 2000: 53). Buradan hareketle “kimlik” kelimesi, bireysel ve tekil olan “kim”in çokça bulunduğu, birbirine benzeyen ya da birbirinin aynı olan “kim”lerden oluşan bir çoğulu çağrıştırmakta ve bir kolektiviteye işaret etmektedir.

Kent kimliği, bir kenti diğerlerinden ayıran özellikler bütünü olarak özetlenmekte ve birçok bileşenin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Her kentin sahip olduğu coğrafya ve insan topluluğu farklı olduğu için bu farklılıkların mekâna yansması da farklı olacaktır (Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 67). Kentler sürekli değiştiği ve yeni biçimler geliştirdiği için kimlikleri doğal, sosyal ve inşa edilmiş unsurların karmaşık etkileşimi yoluyla yaratılmaktadır. Bu nedenle kentsel çevre, insan faaliyetleri, inşa edilmiş biçim ve doğa açısından tarihsel bir perspektifle düşünülmelidir (Aly, 2011: 505).

Bellek, kolektif düzeyde bir kimlik bilincinin oluşturulmasını sağlayan temel yetenektir. Nitekim kimlik, zamanla ilgilidir ve zaman ve kimliğin bu sentezi bellek tarafından gerçekleştirilir (Assmann, 2008: 109). Avcı (2010: 12), belirli bir fiziksel mekânın ancak ve ancak zaman içinde gerçek bir karakter kazanabileceğini belirtmektedir. İnsanlar o yerleşimi belirli bir süre içinde değiştirmekte ve ona uyum sağlamaktadır. Böylelikle o yerleşimi diğerlerinden ayıran imgeler ve özellikler gelişmekte ve bunlara göre de o yerleşim tanımlanmaktadır.

Kente ait kolektif bellek, kentlinin birbirleriyle ve kentle olan etkileşimlerinin bir ürünüdür ve bundan dolayı kentin ve kentlinin kimlik inşasında rol oynamaktadır (Al, 2011: 22). Zira kent, bir topluluğun kolektif kimliğinin açık bir temsilidir ve bu anlamda kent kimliğinin tanımlanması sürecinde rol oynayan tüm önemli bellek alanlarının bulunduğu kültürel belleğin bir haritası olarak kabul edilebilir. Öyle ki somut ve somut olmayan bellek unsurlarının hepsi kültürel ve duygusal anlamda kent kimliğinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Mitroiu, 2014: 1).

Toplumların tarihleri, bu tarihe eklenen kültürleri ve içinde yaşadıkları coğrafya kentlerin şekillenmesinde etkili olan unsurlardır. Bu toplumların yaşantısı ve bu yaşantı sonucu ortaya çıkan ilişkiler kentlerin yapılarını oluşturmaktadır. Var oldukları coğrafya, kültür ve zaman bileşenleriyle birlikte kentte yaşayanların gelenek görenekleri, tarihi yapılar ve yapılarda okunan mimari üsluplarla kent kimliği şekillenmektedir (Yemen, Çelik ve Çelik, 2018: 1603).

Şekil 2. Kent Kimliğinin Bileşenleri (Aly, Belge, akt. Özdede vd. 2021: 690)

Kentler sahip oldukları bellek sayesinde anlamlı mekânlar dizilerinin birbirine eklenmesi ile oluşan organizasyonlar kümesinin bir bütünü olarak var olmaktadır. Bu anlamlı varoluş, bir kenti diğerinden ayıran ve çeşitlendiren kentsel kimliğin oluşumunu sağlamaktadır. Kentsel bellek bağlamında kent kimliğini tanımlamak için kentsel mekânların karakterleri belirleyici unsurlar halini almaktadır (Topaloğlu ve Beşgen, 2017: 695). Keleş (2005: 14), konuyu bir Fransız düşünürden yaptığı alıntı ile açıklamaktadır: Kültür, “her şey unutulduğu zaman belleklerde ne kalıyorsa ona verilen isimdir.” Burada dikkati çeken özellik, kültürün, bir birikimin ürünü olduğudur. Bu bağlamda kent kültürü denildiğinde tarih ve doğanın kente bırakmış olduğu birikimi anlamak gerekmektedir. Keleş’e göre bu birikimin temel ögesi o kentin kimliğidir ve her kentin kimliğinde o kentin süreklilik kazanmış olan ayırt edici özellikleri saklıdır. Kolektif belleğin toplumsal yapısı kolektif kimliği de toplumsal hale getirmektedir.

Kimliğin toplumsal oluşu ise kimliği bireysel olmaktan çıkarıp, kimliğe özneler arası bir nitelik kazandırmaktadır. Özneler arası bu yapının zamanla kararlılık kazanması, kişisel deneyimlerden etkilenmesini zorlaştırmaktadır. Bu anlamda bir kentin kimliğinin tarihsel bir olgu olduğu ve zaman içinde oluşarak yerleştiği söylenebilir. Yavaş büyüyen, değişme göstermeyen uzun bir tarihi geçmişi olan kentlerin zamanın değişik katmanlarının üst üste birikmesiyle oluşan, tanımlanabilir bir kimliği olduğu görülmektedir (Kaypak, 2009: 2380).

1.8. Kent Belleğini Oluşturan Unsurlar

İnsanoğlu tarih boyunca kültürel birikimin bir göstergesi olarak tarihi ve dini yapılar, meydan heykelleri, anıtlar, müzeler ve benzerlerini oluşturmuşlardır. Burada amaçlanan kültürel varlığın sonraki nesillere aktarılmasıdır. Söz konusu yapılar kentin geçmişine dair okumaların yapılabilmesinde ve kentlilerin kültürel etkileşimlerinde oldukça güçlü bir yeri bulunmaktadır (Erman, 2019: 53). Bu noktada tarihsel-kültürel miras kavramı gündeme gelmektedir. Kabul gören bir tanıma göre tarihsel-kültürel miras, “geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran, kuşaklar arası iletişimi sağlayabilen; bir yere, bir ulusa, bir kültüre ait olma duygusunu geliştirerek kimlik sorununu çözebilen; yenilenemez, sınırlı kaynak niteliğindeki değerlerdendir” (Kiper, 2004: 14).

Kentsel kolektif belleği oluşturan unsurları karşılayan bir üst kavram olan tarihsel-kültürel miras kavramının tanımından anlaşılacağı üzere bellek unsurları yalnızca somut unsurları değil; bunların yanında somut olmayan unsurları da kapsamaktadır. Foucault (akt. Sam ve Sam, 2012: 400) ifadesel olan şeylerden her birinin başlı başına bir bellek alanını inşa ettiğini belirtmektedir. Bir belleğin canlı tutulmasına olanak sağlayan unsurlar, anıtlar veya müzeler gibi mekânsal-zamansal bir perspektiften gerçekliğin maddi bir yönü ile temsil edilebileceği gibi belirli bir slogan ya da sembolden oluşan soyut bir yapı da belleğin canlı kalmasına olanak sağlayabilmektedir (Winter, akt. Mitrou, 2014: 2). Hatta bir nesil bile bellek unsuru hâlini alabilmektedir (Demirci, 2015: 56). Zira Connerton’a göre (2019: 123), “geçmişin versiyonlarını, geçmişi kendimize onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden inşa ederek koruruz.” Şöyle ki geçmişte gerçekleştirilen insan etkinliklerinin bilgisine ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkarak ulaşmak mümkündür. Bu izler ister Roma siperlerinde gömülü kemikler ister bir Norman kulesinin kalıntısı, isterse bir Yunan göreneğini aydınlatan bir sözcük olsun, kendisine doğrudan ulaşma olanağı kalmamış bir olgunun, duyu organları ile algılanabilir işaretleridir (Connerton, 2019: 27). Buradan hareketle kent belleğinden bahsederken

somut unsurların yanı sıra somut olmayan unsurlara da yer vermek gerekecektir. Çalışmanın bu kısmında somut ve somut olmayan unsurlardan oluşan bu işaretlerin kent düzeyinde neler olabileceği üzerinde durulacaktır.

1.8.1. Yer Adları

Adlar, bireyin/toplumun dilinin ve kelime dağarcığının önemli bir parçası olması dolayısıyla o bireyin/toplumun kendi benliğinin önemli bir parçasını oluşturmakta (Helleland, 2012: 109) ve yaşanılan dünyayı, ilişki kurulan nesnelere görüldüğü, öğrenildiği, kavrandığı ve yansıtıldığı şekilde temsil etmektedir (Abdikhalikovna, 2020: 78). Dil, sosyal niteliği ön planda olan bir nesne olduğu için bu durum özel adlarda daha açık şekilde görülmektedir. Diğer sözlüksel sistemlerden farklı olarak özel adlar sosyal hayatın ve belirli insan toplumunun özelliklerini daha fazla yansıtmaya potansiyeline sahiptir (Habibli, 2009: 34).

Adlar genel olarak ad bilimin (onomastik) konusudur. Ad bilim canlıların, cansız varlıkların veya soyut kavramların adıyla ilgilenen bilim dalıdır. Ad bilimin bir kolu olan ve “topos: yer” ile “onomia: ad” sözcüklerinin birleşiminden oluşan toponimi ise (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011: 124) “yer adı bilimi” anlamına gelmektedir. Toponimi, yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde, yer adlarının incelenmesi biriktirilmesi ve kataloglanması ile meşgulken sonraki yıllarda yer üretimi pratiklerini de içerecek şekilde genişleyen bir ilgi alanı olmuştur (Rose-Redwood, Alderman ve Azaryahu, 2010: 456).

Toponiminin esas inceleme konusu olan yer adları, sıradan sözler olmak bir yana, hepsinde gizli birer anlam bulunan ve bu anlamın çözülmesi halinde o yerin tarihi, siyasi, ekonomik ve benzeri birçok gerçeğinin aydınlatılmasını mümkün kılan adlardır. Yerin toprak ve bitki örtüsü, doğal kaynakları ve güzellikleri, yaşam koşulları, o yerde yetişmiş ünlü kişiler, boy kabile ve benzeri topluluklar, yaşanmış tarihi olaylar (Yavuz ve Şenel, 2013: 2241-2242) ve daha birçok özellikler yer adlarında gizlidir.

1.8.2. Doğal Çevre

Doğal çevre özellikleri kent belleğinin en temel bileşenlerinden biridir. İklim, bitki örtüsü, topografya, jeolojik yapı gibi unsurlardan oluşan doğal çevre, kent belleği üzerinde iki temel etki yaratmaktadır. Bunlardan birincisi, bir doğal çevre elemanının kentin ayrıcalıklı bir özelliği haline gelmesi (örneğin, İstanbul Boğazı), ikincisi ise doğal çevrenin kentin kurulacağı coğrafya üzerinde, kentteki toplumsal yapı üzerinde, kentlilerin psikolojik durumları üzerinde etkilerde bulunmasıdır.

Rossi kentin sadece zaman ve mekâna bağlı olarak tanımlanabileceğini düşünmektedir (1982:139). Kent, insan yapımı olan bir nesnedir ve bir sanat eseridir. İnsan yapımı olan bu nesne gözlemlenebilir, tanımlanabilir ve yapısal değerleri anlaşılmalı çalışılabilir. Ancak bu noktada kentin tarihi önem kazanmaktadır. Nitekim kentin tarihi hiçbir zaman coğrafyasından ayrılamaz; her ikisi de olmadan, insan yapımı bu nesnenin -yani kentin- fiziksel işareti olan mimariyi⁶³ anlamak mümkün değildir (1982: 97).

Gerçekten de doğal çevre, bir kentin inşasında kullanılan temel veridir. Kentin sahip olduğu doğal özelliklerin farklılığı kentleri de birbirinden ayırtmaktadır. Örneğin iklim açısından değerlendirildiğinde yağış almayan bölgelerin kentlerinde yer alan konutlarda düz çatılar, yağış alan bölgelerin kentlerinde ise eğimli çatıların kullanıldığı görülmektedir. Topoğrafya açısından değerlendirildiğinde bir kentin düz bir ovada kurulması ve engebeli arazide kurulması arasında da farklılıklar görülecektir. Örneğin düz bir ovada kurulan bir kentin çevre bölgeler ile maddi ve manevi ilişkileri daha sıkı olacakken, engebeli bir arazide kurulan kentlerde aynı durum söz konusu değildir. Jeolojik açıdan değerlendirildiğinde bazı jeolojik oluşumların görsel açıdan bir kente ayrıcalıklı bir karakter kazandırdığı bilinmektedir (örneğin, Kapadokya Peribacaları (Ürgüp), Pamukkale Travertenleri (Denizli). Ayrıca jeolojik yapı sel, heyelan, deprem gibi doğal afetlere de yol açabilmektedir (Birlik, 2006: 19-30).

Doğal çevrenin bir kentteki toplumsal yapı ve kentlilerin psikolojik durumları üzerinde de önemli etkileri olduğu inancı literatürde oldukça eskidir. Doğal çevre ile toplum arasındaki ilişkiyi sistematik olarak ele alan ilk düşünür olarak kabul edilen Aristoteles, iklimsel farklılıklardan hareketle toplumlar arasındaki farklılıkları izah eden bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre, soğuk iklimlerde yaşayanlar cesaretli, tutkulu fakat az becerikli ve az zekidir. Bu nedenle bağımsız kalabilirler ama siyasal birlik kuramazlar. Buna karşın sıcak ülkelerde yaşayanlar, kültürel gelişime açık, zeki ve becerili ama az cesaretli ve iradesiz insanlardır, bu nedenle de köleşmektedirler (akt. Karnıbüyük, 2018: 246). Doğal çevre ile toplum arasındaki ilişkiye vurgu yapan bir başka düşünür ise “Kanunların Ruhu Üzerine” adlı eserinde bir iklim teorisi geliştiren Montesquieu’dur. Montesquieu’ya göre iklim o denli güçlü bir etkendir ki bireyler, insanın biyo-psikolojik yapısına ve dolayısı ile karakterine etki yapan iklime daima bağlı kalmaktadır. Montesquieu’ya göre soğuk iklimlerde yaşayan insanlar canlı, hareketli,

⁶³ Rossi’nin “şehirin” mimarisi ile kastettiği, kökenleri de dahil olmak üzere kentsel eserlerin toplam karakterini özetleyen şeklidir (1982:32).

soğukkanlı, mağrur, intikam duygusundan uzak ve güvenlik ve özgürlüklerine düşkünlüdürler. Sıcak iklim kuşağında yaşayanlar ise tam aksine hareketsiz, tembel, teşebbüs yeteneğinden yoksun, zevk ve şehvete son derece düşkün, korkak, fakat son derece kurnaz insanlardır (Gürkan, 1988: 17).

1.8.3. Mimari

Kent, kültür bütünüdür ve belleğin yansıması olan “zamanın” tarih niteliği kazandığı yerdir. İnsanların önceki kuşaktan alıp, sonraki kuşaklara aktardığı değerler ve miras, kendini süreklilik içinde ve fiziksel olarak kentte ortaya koymaktadır. Bu bakımdan kentin fiziksel yapısı yani mimarisi, köprüleriyle kemerleriyle, ev ve anıtları, eski ve yeni mabetleriyle insana dünyanın insan mirası olan boyutunu anımsatarak onu geçmiş ve geleceği arasında bir tarihe oturtmaktadır (Erzen, 2009: 5).

Rossi'ye göre (1982: 20) estetik kaygılar ve daha iyi bir yaşam alanı yaratmak mimarinin iki temel özelliğidir. Bu özellikler, kenti bir “insan yaratımı” olarak açıklamak için yapılan bütün önemli açıklamalarda görülmektedir. Fakat mimari topluma somut bir biçim verdiği ve onunla ve doğayla yakından bağlantılı olduğu için, temel olarak diğer her sanat ve bilimden farklıdır. Kentin fiziksel yüzünü oluşturan elemanlar aynı zamanda bir ifade gücüne de sahiptirler. Kentin kendini ifade etmesi olarak da açıklanabilecek olan bu nokta sembolik işlevdir. Özellikle bir kentin kimliğinin algılanmasında en etkili bileşen olan mimarinin başlı başına bir dil olduğu da bilinmektedir (Erarslan Yayıncıoğlu ve Susar, 2008: 35, 39).

Mimari, mekâna yerleştirilmiş anlamların düzenlemesidir. Mimari ürünler, yaşam kültürünü somutlaştıran eserlerdir. Zaman kavramını yok ederek kendini inşa ederek ve kullananlara ait değerleri aktaran, anlatan somut varlıklardır (Asilsikender, 2004: 85). Juhani Pallasmaa'ya göre mimarlığın görevi, insanları salt kurgu ve hayal dünyalarında iskân etmek değil, insanların “dünyada olmak deneyimine” tercüman olmak ve kendilik duygusunu güçlendirmektir. Mimari sadece “görsel ayartma nesnelere” yaratmaz, anlamlara aracı olur ve onları yansıtır (2011: 14). Mekân ve yere dair yukarıda bahsedilenler dikkate alındığında, mimarinin soyut bir mekânı yere dönüştüren en önemli bellek unsurlarından biri olduğu görülecektir.

1.8.4. Tarihi Kent Çekirdekleri

Kentlerin yüzyıllar içerisinde biriktirdiği tarihsel ve kültürel birikim genellikle kentlerin merkez alanlarında yer almakta ve bu birikimin izleri tarihi kent merkezleri yoluyla günümüze kadar taşınabilmektedir. Bu nedenle tarihi kent çekirdekleri sahip

oldukları yapı stoku, kentsel doku ve geleneksel yaşam biçimlerinin yansımaları ile kente ait anıların ve anlamların, en fazla gözlenebildiği ve hissedilebildiği yerlerdir (Zeybek Çetin ve Öbek Sönmez, 2014: 18). Yaşayan bir arşiv niteliğinde olan tarihi kent çekirdekleri, kuşaklar arasında anılarla dolu bir tiyatro sahnesi gibidir (Kiper, 2004: 14). Bu özellikleri sebebiyle tarihi kent çekirdekleri kent belleğinin en önemli bileşenleri arasında yer almaktadır.

Geçmiş yaşatan ve yarattıkları arkeolojik, tarihi, estetik, folklorik ve duygusal değerleriyle bugünün anlaşılmasını sağlayan birer araç niteliğinde olan tarihi kent çekirdekleri, güçlü bağlamsal özellikleri sayesinde kent için önemli bellek mekânları olmaları itibarıyla, kentsel sürekliliğin sağlanmasına ve kentteki kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunurlar. Bu sebeple tarihi kent çekirdeklerinin, geçmiş öğrenmek ve gelecek yapı üretiminde kılavuz edinmek adına korunarak gelecek nesillere aktarılması önemlidir (Yalçınkaya, Kurak Açıcı ve Faiz Büyükçam, 2019: 191). Nitekim tarihi kent çekirdekleri iyi korunduğu ve kentle uyumlu bütünleşmeyi sağladıkları ölçüde kentsel çevrenin kalitesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar (Erarslan Yayınoglu ve Susar, 2008: 18).

1.8.5. Anıt Eserler

Esas olarak mimari özellikler başlığı altında değerlendirilebilecek olan anıt eserler, çeşme, mozole, şehir kapıları, surlar, dini yapılar gibi tarihi geçmişi dolayısıyla önem taşıyan ya da özel bir mimari kimliği olan yapıları ifade etmektedir (Erarslan Yayınoglu ve Susar, 2008: 46). Örneğin Ayasofya Camii, Galata Kulesi, Bursa Ulu Camii Anıtkabir gibi yapılar anıt eser niteliği taşıyan yapılardır. 27.11.2005 tarihli Alan Yönetimi İle Anıt Eser Kurulunun Kuruluş Ve Görevleri İle Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinde taşınmaz kültür varlığı olarak tanımlanan anıt eserlerin, bu fonksiyonu kazanmalarında; kullanım durumu, konumu, fonksiyonu, ziyaretçi yoğunluğu ile tarihi ve sanatsal özelliklerinin dikkate alınacağı belirtilmiştir.

Kentleri zenginleştiren tarihi yapılar o toplumların kültürel ve sanatsal birikimlerinden doğmakta ve bu kültürel donanım sonraki nesillere aktarılarak kültürel belleğin oluşumunu sağlamaktadır (Erman, 2019: 51). Bir toplumun kültürel sosyal ekonomik politik vb. geçmiş ve değerlerini yansıtarak kültürel sürekliliği sağlayabilmek için geçmiş ile gelecek arasında bir köprü durumunda olan tarihi yapılar sürdürülebilirliklerinin sağlanması bir ön koşuldur (Sağsöz ve Al, 2013: 93).

1.8.6. Anıtlar

Sanat tarihçisi Alois Riegl (akt. Yılmaz, 2014: 190) “Anıtların modern kültü” adlı makalesinde, anıtı, “en eski ve özgün anlamında insani eylemleri ya da olayları gelecek nesillerin aklında canlı tutmak amacıyla dikilmiş insan yaratısı” olarak tanımlamaktadır. Eiffel Kulesi örneğinde olduğu gibi kentin sembolü haline gelen anıtlarda, oradaki yaşam deneyiminden ve yakın çevresinde yaşayanların yapıyla ilişkilerinden çok bu yapı üzerinde yaratılan söylem önem kazanmaktadır (Tekeli, 1991: 83). Buradan hareketle denilebilir ki kent belleğini oluşturmada anıtların önemi büyüktür. Öte yandan Mark Crinston anıtların bir kentteki en belirgin bellek ögesi (2005: XVI) olduklarını iddia etmektedir.

Anıtların kent belleğinin önemli bir unsuru olduğu ortadadır; ancak, literatürde anıtlara ilişkin olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. Örneğin Robert Musil, “Dünyada anıtlar kadar görünmez yapılar yoktur” demektedir. Zira anıtlar deneyime o denli kapalıdır ve duygu ve düşünce üretmeye o denli imkân sağlamamaktadırlar ki bir süre sonra fiziksel varoluşları dışında sessizliğe bürünüp ifadesizleşmektedirler. Böylece zamana karşı koyamamakta, insanla ve yaşamla birlikte devinmemektedirler (Çalpak, 2012: 37). Adrian Forty ise (2005: 75-76) günümüzde herhangi bir anıtın yapı malzemesi olan betonun insanları geçmişten ve doğadan ayırdığını belirttikten sonra genel olarak “unutma” ile özdeşleşen bir materyalin nasıl olup da aynı zamanda anıların korunması için tercih edildiğini sorgulamaktadır.

1.8.7. Somut Olmayan Kültürel Miras

UNESCO’nun 2003 yılında kabul ettiği Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde somut olmayan kültürel miras kavramının; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar olduğu belirtilerek, bunların kuşaktan kuşağa aktarıldıkları vurgulanmıştır (UNESCO, 2003). Yine aynı sözleşmede, somut olmayan kültürel mirasın; dil, gösteri sanatları, toplumsal uygulama, ritüel ve şölenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve son olarak el sanatlarında yoğunlaştığı belirtilmektedir (UNESCO, 2003). Sözleşmede bahsedilen bu somut olmayan bellek unsurlarına teker teker yer vermek yerine, bunların ne şekilde ortaya çıktığı ve bellek unsuru haline geldiği üzerinde durmak daha yerinde olacaktır.

Bu noktada Christian Norberg-Schulz'un "bir yerin karakteri, özü" olarak nitelediği (1976: 8) "genius loci" kavramından bahsetmek gerekmektedir. Türkçeye "yerel tanrılar" ya da "mekânın ruhu" olarak çevrilebilecek bu kavram sayesinde kentte yaşayanlar, gündelik hayatı kendi deneyimleri ile üretmekte ve bu anlamda kolektif bellek mekânda nesnelleşmektedir (Ünlü 2017: 77). Mekânın ruhunu oluşturan gelenek ve uygulamaların ne şekilde oluştuğuna dair Assmann (2018: 27-28), belleğin dört farklı dış boyutundan bahsetmektedir. Bunlardan ilki taklit sonucu edinilen davranış alanına işaret eden "mimetik bellek"; ikincisi, bireyleri çevreleyen ve içinde yaşadıkları şeyler dünyasını oluşturan "nesnel belleği"; üçüncüsü, bireyin diğer bireylerle etkileşimini mümkün kılan dil ve iletişimden oluşan "iletişimsel bellek" ve son olarak; diğer üç boyutun bütünlük içinde bulunduğu "kültürel bellek". Kültürel bellek alanında, rutin taklitler, gelenek⁶⁴ statüsü kazanmakta ve kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi halini almaktadır. Assmann bu konuda tekrarlama unsurunun önemini vurgulamaktadır. Tekrarlama sayesinde olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenmekte ve bir ortak kültürün unsurları olarak tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi sağlanmaktadır (2018: 23).

Halbwachs, küçük ölçekli grupların kolektif bellek üzerinde, daha büyük ölçekli gruplara nispeten daha fazla etkili olduklarını iddia etmektedir (2018: 74-76). Zira böyle gruplarda, kolektif bellek her bir üyenin davranışlarından ve vücut hareketlerinden ulaşılabilecek her şeyi sadık bir şekilde kaydetmekte ve bu sebeple tüm bireylerin görüş açıları birbirine yakınlaşmaktadır (Halbwachs, 2018: 76). Bu durumda kentin, belirli bir "yerel" oluşturmak suretiyle bireye, örneğin ulus ya da din birlikteliği gibi daha makro ölçekli bellek biçimlerinden daha yakın olmakla kolektif bellek üzerinde daha fazla etkisi olduğu iddia edilebilir⁶⁵.

1.8.8. Endüstri

Ekonomik faaliyetler, kent-kır ayırımına ilişkin analizlerde ve kent tanımlarında kullanılan en temel ayırt edici unsurların başında gelmektedir. Ekonomik faaliyetler sadece kenti diğer yerleşim birimlerinden ayırmak için değil, bir kenti diğerlerinden ayırt etmek, yani kentlere bir kimlik kazandırmak için de önemli bir ölçüttür. "Baskın sektör, çalışan oranı, kişilerin gelir düzeyleri önemli kimlik elemanlarıdır" (Deniz Topçu, 2011: 1053). Sanayi Devrimi ile birlikte, kentlerin endüstriyel merkezler olarak tanımlanması,

⁶⁴ Assmann (2018:28); geleneklerin yanı sıra mezar taşları, tapınaklar, idoller, semboller ve temsiliyetler gibi anlamsal olarak nesnel belleğinin sınırlarını aşan her şey için geçerli olduğunu belirtmektedir.

⁶⁵ Bu durum aynı ülkenin siyasal sınırları içinde yer alıp farklı şive, gelenek, görenek ve uygulamalara sahip yörelerin varlık nedenini açıklamaktadır.

endüstriyel faaliyetleri bir kentin kimlik oluşumu açısından önemli bir enstrüman haline getirmiştir. Endüstriyel faaliyetlerin önemli kimlik elemanları olarak kent belleği ile teması ise endüstriyel miras kavramını beraberinde getirmektedir.

Endüstri mirası, sanayi kültürünün tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değere sahip izleri ya da göstergeleridir (Turgut Gültekin, 2016: 908). Bu miras, belirli bir endüstriyel binanın ya da üretimin ötesinde, üretken bir faaliyetin bir kentte bıraktığı izlerdir. Başka bir deyişle endüstriyel faaliyetler, kentteki kolektif kimliğin inşasına katkıda buldukları için kültürel bir kategori halini almaktadır. Böylece endüstri, görsel bir manzara sunan (örneğin terk edilmiş ya da ömrünü tamamlamış endüstri binaları) ya da insanların anısında yer edinen, kent için kültürel öğelerle yüklü bir gerçeklik olarak bir kentteki yaşama ve çalışma biçimlerini belirlemektedir (Pardo Abad, 2018: 56).

Endüstriyel belleğin önem kazanması, kentlerde yaşanan sanayisizleşme (deindustrialisation) süreci ile bağlantılıdır. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde 20. yüzyılın ikinci yarısında görülen sanayisizleşme süreci sonrası terkedilen endüstri alanlarında yapılan yeniden işlevlendirme⁶⁶ çalışmaları ile eski sanayi alanları kentin sosyo-ekonomik kazanımları olarak görülmüş ve böylelikle aynı alanlar bu kez endüstriyel bellek alanları olarak dikkat çekmeye başlamıştır (Karadağ ve İncedere, 2020: 58-59).

1.8.9. Gastronomi

Türk Dil Kurumu sözlüğünde (Er: 26.04.2020) “Yemeği iyi yeme merakı” ve “Sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi” olmak üzere iki anlamı bulunan gastronomi terimi, çalışma özelinde daha çok ikinci anlamını kastederek kullanılmaktadır. Gastronomi, besleyici olmasından sanatsal olana kadar yeme-içme dünyasındaki bütün dinamikleri inceleme alanına alarak, iyi yemenin ne olduğu ve ne olmadığını tanımlamakta; bunun da ötesinde yeme-içmenin kültürel boyutlarını da belirlemektedir (Kanık, 2016:83). Nitekim gastronomi teriminin çağdaş kullanımları arasında gastronomiyi yiyeceklerin ve malzemelerin tarihiyle, geçmiş ve günümüzdeki gıda üretim pratikleriyle, yemeklerin anlamlarıyla, bölgeler arası farklılıklarla ve yeme-içmeyle ilgili mit ve efsanelerle ilişkilendirmek de yer almaktadır. Bu kullanımlar gastronominin, zorunlu olarak yeme-içme faaliyetlerini içerirken,

⁶⁶ “Malzeme ömrünü tüketmemesine rağmen, işlevsel olarak eskiyerek standart altı kalan, güncelleştirme yapılmadığında, terk edilerek harap olmaya yüz tutmuş yapıların, yıkımdan kurtularak tekrar yaşanılır bir mekân haline getirilmesine yeniden işlevlendirme denir. En sade anlatımıyla, yapıyı tadilatlarla yeni ihtiyaçlara uygun hale getirme şeklinde tanımlanabilir”. (Burden, akt. Büyükarşlan ve Güney, 2013: 34).

bunların insan toplumlarındaki yerlerini kapsadığını (Santich, 2004: 18) ve bir topluluğa ait önemli bir kimlik ögesi olduğunu da göstermektedir⁶⁷.

Gastronomi, toplumların kimliği ile ilişkili olduğu ölçüde kolektif bellek ile de yakından ilişkilidir. Barrère, Bonnard ve Chossat'a göre (2012: 132-133) gastronomi, bir topluma ait "toplumsal mizaçta" kendini göstermekte, toplumsal normlar tarafından belirlenmekte, toplumların sosyal ve kültürel inşasından kaynaklanmakta ve toplumsal olarak bir sonraki nesle aktarılmaktadır. Gastronomi ile ilgili tüm söylenenler dikkate alındığında, gastronominin kent belleğini oluşturan önemli bir bileşen olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.8.10. Askeriye, Savunma ve Savaş

Savaş, iç savaş, ayaklanma ve terör eylemlerinde stratejik öneme sahip kentler, yoğun sivil nüfusun yaşadığı yerler olarak ulusal güvenlik açısından birincil önceliğe sahip yerlerdir. Örneğin Çanakkale Savaşları (Çanakkale), Srebrenitsa Katliamı (Srebrenitsa), Suriye İç Savaşı (Halep), 11 Eylül Saldırıları (New York). Tarihsel süreç içerisinde kent devletlerinin kendini koruyacak güvenlik birimlerine sahip oldukları bilinmektedir (Alaca, 2019: 201). Günümüzde askeri bir işlevi olmamasına karşın (ulus-devlet yapısı içerisinde bu işlev merkezî hükümetler tarafından yerine getirilmektedir) geçmişte yaşanan askeri olaylar, kent belleğinde yer etmekte ve kentlilerin psikolojileri üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır.

Günümüzde kentlerin askeri hizmetlere ilişkin görevleri olmamasına karşın, kentler askeri birliklere mekânsal altyapı sağlamaktadır. Nitekim önemli askeri birlikler kent merkezlerinde ya da bağlı bölgelerde yerleşiktir. 211 Sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 36'ncı maddesine göre "Silahlı Kuvvetler, harp sanatını öğrenmek ve öğretmekle vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır". Bazen kurulan askeri tesis ve teşkiller bir kentin önemli bir bellek ve kimlik elemanı olabilmektedir. Bilecik'te yer alan Jandarma Alay Komutanlığı ya da Polatlı'da yerleşik topçu kışlası bu duruma örnektir.

⁶⁷ Son yıllarda yeme içme alışkanlıkları (yöresel şartlara olan ilgiyi de kapsayacak şekilde) turistik açıdan önemli gelişmeler göstermiştir. (Santich: 2004: 20)

1.9. Kent Belleğinin Korunmasında Etkili Olan Aktörler

Osmanlı Dönemi'nde çıkarılan 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi dikkate alındığında Türkiye'de tabiat ve kültür varlıklarını koruma düşüncesinin takribi olarak 150 yıllık bir geçmişi olduğu görülmektedir. Önceleri Millî Eğitim Bakanlığı'nın (Madran, 1996: 62; Şahin Güçhan, 2003: 113; Negiz, 2017: 166) sorumluluğuna bırakılan tabiat ve kültür varlıklarını koruma, 1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kurulması ve 1971 yılında Kültür Bakanlığı'nın kurulması ile devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde “tesadüfen bulunan taşınır mallar” ile başlayan (Madran, 1996: 60) koruma düşüncesi zaman içerisinde geçirdiği dönüşümlerle birlikte günümüzde yerini somut ve somut olmayan kültürel mirası da kapsayan bütüncül yaklaşımlara bırakmıştır (Karakul ve Yıldız, 2020: 34). Ülkemizde tabiat ve kültürel varlıkların korunması başlangıçtan günümüze ağırlıklı olarak merkezî bir görünüm sergilese de koruma düşüncesi doğası gereği çok aktörlü bir yapıdadır. Çalışmanın bu kısmında koruma sürecinde yer alan aktörlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

1.9.1. Merkezî Yönetim

Türkiye'de kültürel ve tarihi değerlerin korunmasından sorumlu temel kurum Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Tarihi ve kültürel yapı, koruma altına alınacak alanların tespiti, resmi tescillerinin yapılması, koruma ve imar plan ve programlarının hazırlanması, bu planların uygulamaya konulması, arkeolojik kazıların yapılması ve denetlenmesi, müzelerin işletilmesi Bakanlığın görev ve sorumluluğundadır. Kültür ve Tabiat Varlıkları Genel Müdürlüğü ile Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın doğrudan koruma ile görevli birimleridir. (Sat, Gürer ve Gürel Üçer, 2006: 1-2, Negiz, 2017: 168).

1.9.2. Yerel Yönetimler

Cumhuriyetin ilk yıllarında kültürel varlıkların korunması konusunda yerel yönetimlere karşı olumsuz bir tutum hakimdir. 1931 yılında kültürel varlıkların korunmasına yönelik Bakanlar Kurulu kararıyla kurulan bir komisyonun yaptığı tespite göre belediyeler ve il özel idareleri korumanın önemine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları için, yol açmak, eski eserin arsasını satmak gibi nedenlerle bunları yıkmak istemektedir (Madran, 1996: 70). Gerçekten de yerel yönetimler seçimle gelen siyasi birimler olarak hızlı iş üretmek istemekte, bu yüzden de derinlemesine araştırmalar, fayda-zarar analizleri yapmadan, bütünden kopuk tekil kararlar alabilmekte ve bu

kararların yaşayan sistemin olağan bileşenleri ile entegrasyon sorunlarını çözmeden uygulamaya koyabilmektedirler (Büyükmihçı 2014: 204).

1.9.3. Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’de en baştan beri merkezî yönetimin hakimiyetinde olan kültürel miras koruma politikalarının koruma bilincini yeterince geliştirememesine karşın sivil toplum kuruluşları böyle bir eksikliği gidermek için çaba harcayan kuruluşlar olarak dikkat çekmektedir. Zira koruma, tarihi ve kültürel değeri olan bir yapının ya da kentsel dokunun çürüyüp bozulmasını engellemekten öte, o mekânda doğmuş, büyümüş ve yaşamakta olan insanlarla birlikte gerçekleştiği zaman anlamlı ve başarılı olmaktadır (ÇEKÜL, 2010: 47).

Kent belleğinin korunması konusunda sivil toplum kuruluşları arasında akla gelen ilk kurum vakıflardır. “Belli bir malın, kamu yararına sonsuza kadar tahsis edilmesi” olarak tanımlanan vakıflar, yarattığı ve kendi kendini yenileyen kaynaklarla, yapıların inşa edilmesi kadar, korunması ve yaşamlarını sürdürmesi açısından da koruma tarihinin en etkin kurumlarının başında gelmektedir. Geleneksel olarak Osmanlı Dönemi’nden başlamak üzere dinsel değer yargıları, geleneklere bağlılık, yapıların ekonomik değerleri gibi gereklilikler (Madran, 1996: 60) vakıflara, kültürel varlıkların korunması açısından oldukça önemli roller yüklemiştir. Geleneksel vakıflar yanı sıra modern vakıflar da kent belleğinin korunmasında önem arz etmektedir. Kültürel mirasın korunması konusunda kurulan ilk sivil toplum kuruluşları arasında 1911 yılında kurulan İstanbul Muhipleri Cemiyeti, 1927 yılında kurulan İzmir Asar-ı Atika Muhipleri ve 1946 yılında Ankara merkezli kurulan Türkiye Anıtlarının Korunması ve Onarılmasına Yardım Derneği’dir (Madran 1997: 83-84). Günümüzde de kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları niteliğinde olan mimarlar odası, şehir plancıları odası gibi kuruluşların yanı sıra Çevre ve Kültürel Miras Tanıtma ve Koruma Vakfı (ÇEKÜL), Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı (TASK) ve Tarihi Kentler Birliği (TKB) gibi sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır (Sat, Gürer ve Gürel Üçer, 2006: 2; Aygün, 2011: 196).

1.9.4. Üniversiteler

Kent belleğinin korunması, başka bir anlatımla tarihsellikleri, özgün yapıları ve yaşanmışlıkları önem kazanan somut ya da somut olmayan unsurlardan oluşan koruma alanlarında verilen çabanın amacına ulaşabilmesi için ciddi bir ön araştırma yapılması, kent belleği unsurlarının derinlemesine incelenmesi, bunların kentin kimliği ile olan ilişkilerinin belirlenmesi gerekmektedir (Büyükmihçı, 2014: 206). Üniversiteler, bünyelerindeki farklı bilim dalları, araştırma merkezleri, ya da teknokentler (Savaş

Yavuzçehre, 2016: 241) vasıtasıyla da bilimsel ve teknik bir alt yapı sunmaktadır. Öte yandan kütüphane, spor tesisi, araştırma merkezi gibi kurumları ile, STK'larla veya yerel yönetimlerle gerçekleştirdikleri ortak projeler ile ya da düzenledikleri konferanslar, çalıştay, kongre, açık oturum gibi etkinlikler ile (Savaş Yavuzçehre, 2016: 241) buldukları kentin ya da genel olarak bütün bir toplumun kültürel anlamda bilinçlenmesine katkı sunmaktadırlar. Bu özellikleri ile üniversiteler kent belleğinin korunmasında hem kültürel düzeyde hem de bilimsel-teknik düzeyde katkısı olan kuruluşlardır.

1.9.5. Bireyler

Modernizmin beraberinde getirdiği mülkiyet anlayışı ve bunun ekonomik yansımalarıyla ve uzun erimli kaygılarla bir koruma ahlakı yaratabilmiş olması bireyleri kent belleğini koruma konusunda ikili ahlak baskısı altında bırakmaktadır. Toplumda kişiler çoğunlukla korumadan yana olmaktadır. Ancak bu tutumlar, kişilerin kendi mülkiyetinde olan yapılar söz konusu olduğunda hemen değişmektedir. Kendi mülkü olduğunda bireyler, ekonomik kaygılarla dönüştürücü ahlaktan yana olmaktadır (Tekeli, 2003: 75). Bireylerin kararlarını şekillendiren ahlak sistemini kent belleğini oluşturan kültür varlıklarının korunmasında etkin hale getirmek, bu alanda karşılaşılan sorunları çözecek ve kültürel varlıkların korunmasında kurumsallaşmayı etkinleştirecek etkili bir enstrümanı (Önal, 2003: 27) beraberinde getirecektir.

Kent belleğini koruma ile ilgili sıralanan beş aktörün herhangi birisi diğerinden daha az önemli değildir. Bahsi geçen aktörler arasında hiyerarşik bir ilişki söz konusu değildir. Ancak son birkaç on yılda belirgin bir değişim gözlenirse de en baştan bu yana kent belleğini oluşturan tabiat ve kültür varlıklarını koruma konusunda, yerel düzeyde ya da sivil toplum düzeyinde korumadan ziyade, merkezî yönetim eliyle koruma ön plandadır. Çalışma, esas olarak yerel yönetimleri konu edinmektedir. Kent belleğinin korunması bağlamında merkezî yönetim ve yerel yönetimler arasındaki ilişki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: İKTİDAR VE KENT

Üçüncü bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Kuramlar, çalışmayı oluşturan değişkenler arasında oluşabilecek, bilinmeyen ya da keşfedilmemiş ilişki ve etkileşimlerin modellenmesine ve tahminine olanak tanımaktadır. Araştırmacı için bilinenden bilinmeyene doğru bir kılavuz rolü oynayan kuramlar yoluyla, kavramlar ile değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanmasındaki kopuklukları doldurmak (Yener, 2018: 104) da mümkün hale gelmektedir. Bu açıdan ele alındığında, kelime olarak Türkçe'deki "kurma" fiilinden türeyen kuram kavramının, bir çalışmanın inşasındaki hayati önemi daha rahat anlaşılacaktır. Duverger (1980: 7), kuramlar konusunda sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasında bir ayrım yaparak; doğa bilimlerinde kuramsal alandaki ilerlemelerin pratik uygulamalardan önde gittiğini, tam tersine sosyal bilimlerde ise pratiğin kuramlardan daha hızlı ilerlediğini belirtmektedir. Ancak sosyal bilimler açısından ele alındığında da yapılan bir çalışma içerisinde ele alınacak, dikkat edilecek ve yorumlanacak hususlara dair bir alt yapı oluşturması nedeniyle kuramların önemini yadsımak mümkün gözükmemektedir.

Çalışma özelinde Denizli kentinde yerel yönetimlerin kent belliğine ne gibi etkilerinin olduğunu ortaya koymak için yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine ne noktalarda temas ettiklerinin/edebileceklerinin/etmediklerinin, bu çerçevede oluşan/oluşturulan ilişki ağlarının ne olduğunun ve bunların ne doğrultuda ve hangi amaçla yapıldığının/yapılacağıının/yapılmadığının ortaya konması açısından çalışmanın kuramsal zemininin oluşturulması ve bulguların bununla desteklenmesi önem arz etmektedir. Zira Popper'ın belirttiği gibi (akt. Yener, 2018: 102) kuramla desteklenmeyen hiçbir bilginin geçerliliği ve güvenilirliği bulunmamaktadır.

Çalışmanın kuramsal kısmını oluşturan iktidar kültürü, neo-liberal küreselleşme ve toplumsal değişme olmak üzere her üç başlık da birbiriyle doğrudan etkileşim içinde olmakla birlikte, birisi diğerinin sebebi ya da sonucu değildir. Ancak aralarında bir hiyerarşi kurulmak istenirse, toplumsal iktidarın *primus inter pares*⁶⁸ özelliğinden

⁶⁸ Primus inter pares (Lat.): Eşitler arasında birinci

bahsetmek mümkündür. Örneğin birikim ve sermaye (ve bunların çevresinde gelişen iktidar ilişkileri) her zaman için kentleşmeyi yönlendiren en önemli dinamiklerin başında gelmektedir; ancak, bu durum küreselleşme sürecinde önceki dönemlerden farklı bir etki düzeyinde ve farklı bir formda gerçekleşmektedir. Öte yandan toplumsal değişim bir anlamda toplumsal iktidar ilişkilerinde yaşanan değişimleri ifade etmektedir. Kuramsal kısım üçlü sac ayağı şekilde kurgulansa da daha alt düzeylerde kent belleği üzerinde etkisi bulunan toplumsal mekânın üretimi, gündelik hayat sosyolojisi, kent girişimciliği, post-modernizm, kamusalılığın çöküşü gibi farklı önermelerden de bu bölüm içerisinde bahsedilecektir.

2.1. İktidar Kavramı

İktidar kavramının, toplumsal yaşamın psikolojik, iktisadi, siyasi, dini ve benzeri hemen her alanında karşılaşılan ilişkilerden oluşması ve bunların en küçük gözeneklerine kadar sızması, bu kavramdan ne anlaşılması gerektiği sorusunu önemli hâle getirmektedir. Özellikle toplumsal değişim süreçlerine ve toplumsal farklılıklara paralel olarak ortaya çıkan farklı iktidar biçimleri, iktidarın dayanaklarına ve iktidar sahipleri ile diğerleri arasındaki ilişkiye ilişkin tartışmaları çeşitlendirmektedir. Bu nedenle birçok önemli kavram gibi iktidar kavramı da tartışmalı bir kavram olarak kendini göstermektedir. Dahası bu ihtilafın kendisi de -ironik biçimde- bir iktidar sorunuyla yakından ilişkilidir (Şengül, 2013: 41; Biber ve Turancı, 2014: 29). Günlük yaşamda her an karşılaşılmaya karşın, bağımsız olarak iktidar ile ilgilenen bir bilimsel disiplin bulunmamaktadır. Daha çok siyaset bilimi, siyaset sosyolojisi ve siyaset felsefesinin ilgilendiği bu olguya ilişkin “kratoloji” olarak adlandırılan bir bilim dalından bahsedilse de tamamen iktidar kavramına ayrılmış eser sayısı oldukça azdır (Bayram, 2003: 33).

İngilizcedeki “power” kelimesi hem bir şeyi yapabilme gücüne hem de bu güce sahip olana işaret etmektedir. Türkçede ise bu kavram çoğunlukla güç ve iktidar terimleri ile karşılanmaktadır. Bu iki terimin Türkçedeki çağrışımları göz önünde bulundurulduğunda “güç” kelimesi daha çok bir şeyi yapabilme potansiyeli olarak anlaşılırken; iktidar, daha çok bu enerjiye sahip olanı çağrıştırmaktadır. Sözlüklere bakıldığında ise güç ve iktidar kelimeleri arasındaki fark şu şekilde ortaya koyulmaktadır: Güç bir kapasitedir; bu kapasitenin çeşitli formlarda açığa çıkması (yani bil-kuvve hâlinde bil-fiil hâline geçmesi) ise iktidar olarak adlandırılmaktadır (Binici, 2013:39). Elias Canetti de gücün kendisine zaman tanındığında iktidar haline geldiğini belirtmektedir. İktidar güce göre daha geneldir ve güçten daha geniş bir uzam üzerinde

işlemektedir. Daha törensel bir nitelik gösteren iktidar, güçten çok daha fazlasını içerir ama daha az dinamiktir (2006: 283). Toparlamak gerekirse iktidar kavramı, sistematik bir şekilde uygulanan/var olan “güç”lerin, belirli bir konudaki ya da belirli bir dönemdeki toplamını ifade etmektedir.

İktidar, bir aktörün, diğer katılımcıların eylemlerini veya belirli bir yönde hareket etme eğilimlerini etkileme yeteneğidir. Bir kapasite ya da yetenek olarak özellikle üstünde durulması gereken iktidar türü, bir aktörün yalnızca fizyolojik ve psikolojik özellikleri nedeniyle değil, toplumsal ilişki içerisinde söz konusu aktörün içinde bulunduğu sosyal konum nedeniyle sahip olduğu iktidardır. Sosyal bilimlerin merkezî kavramlarından biri olan iktidar kavramı, sosyal yapıların yaratılışını, sürdürülmesini ve değişimini, bireysel failerin davranışlarını ve sosyal etkileşimlerin sonuçlarını açıklamak (Menge, 2017: 1) açısından büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, iktidar ilişkilerinin tahlili sadece siyasal kurumların incelenmesi anlamına gelmemektedir. İktidar, egemen sınıfa dair salt bir “sahip olma” durumu değil; bir stratejidir. Yani tahakküm eden sınıfın kazanılmış ayrıcalığı biçiminde değil bunun gerçekleştirilmesinde uygulanan stratejilerin topyekûn bir sonucu (Tuncer, 2012: 21) olarak algılanmalıdır. Literatüre bakıldığında, iktidar kavramı ile ilgili düşüncelerin, 20. yüzyıl boyunca iktidarın bir “sahip olma” durumundan, bir “strateji” olduğu yönünde bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir:

Max Weber “genel olarak ‘iktidar’ ile bir kişinin veya grubun, diğer ilgililerin direnişine rağmen kendi iradesini uygulama şansını” (2010: 137) kastetmektedir. Weber’e göre insanlar sadece ekonomik anlamda güçlenmek için çabalamazlar⁶⁹. Toplumsal bir ilişki olan iktidar çoğu durumda “kendi başına bir değerdir”. İktidar çabası, ekonomik güç yanında, getirdiği yüksek sosyal “onur veya itibar” tarafından da belirlenmektedir. Toplumsal yaşam içerisinde iktidarın paylaşımının görünümleri, sınıf, statü ve partidir (2010: 138). Benzer şekilde Bertrand Russell’a göre; aynı isteklere sahip iki kişiden biri, ötekinin gerçekleştirdiği bütün isteklerinin yanı sıra başka istekleri de gerçekleştirirse, ondan daha iktidarlıdır (1976: 43). Russell’a göre nasıl ki fizikte enerji temel kavramsa aynı şekilde sosyolojide de iktidar temel kavramdır. Enerji nasıl çeşitli biçimler alıyorsa⁷⁰, iktidarın da aynı şekilde, servet, silahlı güç, sivil makamlar, düşünceye söz geçirme gibi biçimleri vardır. Bunların hiçbirisi ötekilerden üstün

⁶⁹ Weber’e göre ekonomik güç genel olarak iktidar anlamına gelmemektedir. Ekonomik gücün ortaya çıkışı daha ziyade başka nedenlerle var olan gücün bir sonucu olabilir (2010: 137).

⁷⁰ İktidar da enerji gibi sürekli olarak bir biçimden başka bir biçime geçmektedir ve iktidarın bu biçim değiştirmelerinin yasalarını aramak da sosyolojiye düşmektedir (Russell, 1976: 16).

sayılamayacağı gibi bu biçimlerin hiçbir ötekileri kendinden türetmiş de değildir (1976: 15). İktidar, kavramını bireyler, gruplar, roller, bürolar, hükümetler, ulus devletler gibi aktörler arasında cereyan eden bir ilişki olarak ele alan Robert A. Dahl; Weber'e paralel bir iktidar tanımı yaparak, "A, B'nin, B'nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi B'ye yaptırabileceği ölçüde B üzerinde iktidara sahip olduğunu" düşünmektedir (1957: 202-203).

Genel olarak kullanıldığı bağlamda iktidar kavramı, iktidarın eşitsiz olduğu veya belirli aktörlerin dağınık ve gizli güçlere sahip olduğu durumlara ilişkin kullanıldığı için olumsuz değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Dowding, 2012: 125). Ancak bu tür olumsuz değerlendirmelere karşılık iktidarın, rızaya dayalı olduğuna inanan ve tek başına başarısız amaçları gerçekleştirmek için birlikte çalışan ve dolayısıyla kolektif güçlerini artıran insanlarla ilgili olduğunu düşünen görüşler de mevcuttur (Dowding, 2012: 119). İktidar kavramının, politik sistemde, paranın ekonomi içerisindeki rolüne benzer bir işlevi olduğunu düşünen (1963: 236) Talcott Parsons iktidar kavramını, "bir toplumsal sistemdeki ⁷¹ birimler tarafından, bağlayıcı yükümlülüklerin yerine getirilmesini güvence altına almak için genelleştirilen kapasite" olarak tanımlamaktadır. İktidar kavramında, -yükümlülükler, toplumsal hedeflere ulaşma amacına göre meşrulaştırıldığı için- toplumsal yükümlülükler uyulmadığı takdirde, birtakım yaptırımların uygulanması söz konusudur (1963: 237). Hannah Arendt'e göre iktidar, yalnızca eylemde bulunmakla ilgili değildir, "bir arada" eylemde bulunmakla ilgilidir. İktidar asla bir bireye ait değildir; bir gruba aittir ve ancak grup bir arada kaldığı sürece varlığını sürdürmektedir. Birine "iktidarda" olduğu söylendiğinde, aslında onun adına hareket etmesi için bir grup insan tarafından yetkilendirildiğinden bahsedilmektedir. Grup ortadan kalktığı anda, iktidar da kaybolmaktadır (akt. Lukes, 2005: 32).

İktidar ile ilgili söylenenler, temel olarak bir aktörün diğer(ler)inin iradesini etkilediği fikrine dayanmaktadır. Ancak bu durumu toplumsal yaşama uygularken daha ileri bir şeye ihtiyaç vardır: İktidar ilişkisinin taraflarının bu şekilde davranmalarının arkasında yatan gerekçe (Lukes, 2005: 30). Steven Lukes üç boyutlu iktidar analizinde bu soruya cevap aramaktadır. Lukes, tek boyutlu yaklaşım olarak Dahl, Polsby, Wolfinger gibi plüralistlerin yaklaşımlarını (2005: 16); iki boyutlu yaklaşım olarak da Peter Bachrach ve Morton S. Baratz'ın "yaptırım tehdidi yoluyla rızanın sağlanmasını" (2005: 21) içeren yaklaşımlarını göstermektedir. Radikal bir bakış açısı olan üç boyutlu yaklaşım ise Lukes'e göre (2005: 28) insanların mevcut düzene olan

⁷¹ collective organisation ---T.P.

şikayetlerini/yakınmalarını; mevcut düzene bir alternatif görememeleri ya da zihinlerinde aksini canlandıramamaları; mevcut düzeni, doğal ve değiştirilemez veya *takdir-i ilahî* olarak görmeleri yoluyla ve yine aynı doğrultuda, insanların algılarını, bilişlerini ve tercihlerini mevcut düzendeki rollerini kabul edecek şekilde şekillendirmek yoluyla önlemek, iktidarın en üstün kullanımınıdır.

İktidarın bu klasik anlamlarının ötesine geçerek, iktidarı toplumsal olana içkin olacak şekilde toplumsal ilişkiler ağında teşhis eden, bu bağlamda mekâna ve mekândaki toplumsal ilişkilere de ayrı bir anlam yükleyen tanımların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle toplumsal hegemonyanın, devletin klasik şiddet/zor araçları dışında, ancak belki de bunlardan daha etkili olacak şekilde kullanılan aygıtlarla sağlanabileceğine yönelik tezler, iktidarın anlamının yeniden düşünülmesine neden olmaktadır. İktidar kavramına kültürel ve eğitimsel aygıtlar ile kitle iletişim araçlarına, teknoloji ve ideoloji eklemek suretiyle toplumsal ve mekânsal alanın her alanına nüfuz edebilecek nitelikte içerik yüklenmesi, iktidar kavramından ne anlaşılması gerektiğinin güncellenmesini doğal olarak zorunlu kılmaktadır (Doğan, 2019: 15). Böylesi bir etki yaratan Michel Foucault'nun iktidar kavramına olan yaklaşımı hem kendisinden önceki iktidar yorumlarına güçlü bir eleştiri ve alternatif sağlaması, hem de diğer düşünürler üzerindeki etkisiyle bir adım öne çıkmaktadır (Şengül, 2013: 47). Ancak, Foucault'nun iktidar konusundaki düşüncelerinin analizine geçmeden önce Antonio Gramsci'nin kavramsallaştırdığı hegemonya kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Gramsci'nin temel sorunu, Batı toplumlarında neden Marksist bir devrim olmadığı sorusudur. Gramsci bu soruya cevap olarak hegemonya kavramına işaret etmektedir. Zira Gramsci'ye göre Doğu toplumlarında devlet sadece “zor”a dayanmaktayken; Batı toplumlarında din, sendikalar, eğitim sistemi, dernekler, kurumlar gibi sivil toplum aracılığı ile işleyen bir rızaya da dayanmaktadır (Bülbül, 2009:30). Böylelikle Gramsci, Vladimir İ. Lenin'den ödünç aldığı, ancak Lenin'in daha çok siyasal düzey ile sınırlandırdığı hegemonya kavramını, sivil toplum alanını da ele alacak biçimde genişletmiştir. Bu açıdan bakıldığında hegemonya kavramının sosyo-politik bir durumu ifade ettiği; sadece siyasal bir olgu olmadığı, aynı zamanda içerisine sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere bütün bir sistemin dahil olduğu görülmektedir (Hall vd., akt. Biber ve Turancı, 2014: 31).

2.1.1. Michel Foucault'da İktidar

Michel Foucault 1960'ların başında yapısalcılıktan ve Marksizmden yoğun bir şekilde etkilenmiş ve akıcılığı⁷² tekleştirdikleri için bunlara karşı çıkmıştır. Bir tarihçi olarak bir yandan bilgi biçimleri ve disiplinleri arasındaki zorunlu bağları, diğer yandan ise bireye yönelen baskıcı kurumlan ve bunların işlevini açığa çıkartmaya koyulmuştur (Larrain, 1995: 129). Foucault'nun iktidar çözümlemesinin literatüre iki noktada önemli katkısı olmuştur. Bunlardan birincisi geleneksel iktidar görüşlerine yaptığı eleştiridir. Bu eleştiri çerçevesinde Foucault, iktidara ilişkin kavramlaştırmaların yasaklayıcı bir nitelik göstermediğini ve sadece egemene ait bir mülkiyet olmadığını ileri sürmüştür. İkinci katkısı ise, Foucault'nun kapitalist modernliği belirleyen iktidar uygulamaları ve tekniklerinin ayrıntılı bir tarihini sunmasıdır (örneğin hapishaneler, tımarhaneler ve benzerleri) (Clegg, akt. Bayram, 2003: 40). Sunduğu iktidar anlayışı ile Foucault, siyaset felsefesi geleneğinde Platon'un filozof-kralı ile başlayan ve Machiavelli'nin hükümdarı ile yerini sağlamlaştıran politik bir otorite figürü çerçevesinde örülmüş iktidar kuramlarının (Özmkas, 2014: 56-57) ötesine geçerek kendine özgü bir bakış açısı geliştirmiştir.

Foucault'a göre iktidarın tek işlevi bastırmak değildir, eğer ki iktidar yalnızca sansür, dışlama, engel, şeklinde işliyor olsaydı ve yalnızca negatif bir biçimde uygulanıyor olsaydı, çok dayanıksız olurdu ve bu iktidarı yıkmak için bilinçlenmek yeterli olurdu. Oysa iktidar arzuyu yaratarak, zevki kışkırtarak ve bilgiyi üretmek daha derine nüfuz etmektedir (2012: 42, 49). Foucault'un bu bakış açısına göre iktidar, toplumun üstünde olan, ondan istenildiğinde ayrıştırılabilecek bir yapı oluşturmamaktadır. İktidar toplumsal ilişkilere derinlemesine kök salmıştır (2014: 77).

Foucault'un iktidar konusundaki düşünceleri açısından “büyük kapatılma⁷³” önemli bir kilometre taşıdır. Büyük kapatılmada sefih, alık, salak, sakat, müsrif baba,

⁷² Akıcılık: Karşılaşılan güçlükler karşısında farklı çözümler üretebilmek. (a.n.)

⁷³ Büyük kapatma ilk kez, Foucault'un deliliğin (serseriler, aylaklar, suçlular ve benzerleri ile birlikte) ne şekilde bir iktidar öznesi haline getirildiği ve toplumun düzenleniş açısından işlevsel bir şekilde kullanıldığını ele aldığı Deliliğin Tarihi'nde ele alınmaktadır. Foucault, büyük kapatmanın başlangıç tarihi olarak 1656 yılında Paris'te Genel Hastanenin kurulmasını göstermektedir (2006: 90). Genel Hastane tıbbi bir kurum olmaktan ziyade, yan adli bir kurum olup, mahkemelerin dışında yargılayan, karar veren ve infaz eden, monarşik ve burjuva düzenin bir tür yürütme makamıdır (2006: 91-92). Zamanla ülkenin ve kıtanın her yanına yayılan (2006:92, 99) Genel Hastaneye ailelerin huzurunu bozan genç oğlanlar, serseriler, meczuplar bir arada kapatılmışlardır. Kapatılmanın siyasal, ekonomik, dinsel ve ahlaki anlamları olmakla birlikte (2006: 96) Foucault'ya göre onu gerekli kılan esas sebep bir istihdam sorudur. Büyük kapatılmaya, İspanyol ekonomisinde meydana gelen bir krizden dolayı ücret düşüşü, işsizlik ve paranın kıtlaşması sebep olmuştur. Öte yandan bunalım dönemi dışında ise büyük kapatma, kapatılmış olanlara iş vermek ve onları herkesin yararına çalıştırmak, kısacası kapatılanları ucuz işgücü olarak kullanmak amacına hizmet etmiştir (2006: 112-117).

hayırsız evlat ve benzeri toplumdan “dışlananlar” ayırım gözetmeden aynı yere kapatılmıştır (Foucault, 2006: 140). Kapatma bu anlamda toplumdışların kendiliğinden elenmesi olacaktır (Foucault, 2006: 135). Ancak tam da bu sebeple Foucault’a göre kapatma ve uygulaması yalnızca olumsuz bir “dışlama” rolü ile değil, modern dönemin kendi dinamikleri açısından değerlendirildiğinde olumlu bir örgütlenme rolüne de soyunmuştur. Çünkü büyük kapatma bu şekilde, toplum tarafından “kabul edilenler” ile “diğerleri” arasında yeni hatların kurulmasını ya da toplumsal bütünleşme için yeni ölçülerin geliştirilmesini, kısacası yeni bir tür “ahlakı” tahsis etmiştir⁷⁴ (2006: 141). Foucault daha sonraki yıllarda bu kavrayışın yetersiz olduğu kanaatine varmıştır. Şöyle ki Foucault, buradaki dışlama/kapatma/cezalandırma konusunun, hukuki bir konu olmasının ötesinde teknik ve stratejik bir konu olduğuna ikna olmuştur (2012: 107). Foucault “Cinselliğin Tarihi” adlı eserinde bu strateji üzerine odaklanmıştır. Bu strateji, kişinin “kendilik kaygısının egemen olduğu bir varoluş sanatının” gelişimidir. Foucault'a göre cinsel ahlaktaki dönüşümlerin kökeninde yer alan şey yasak biçimlerinin vurgulanmasından ziyade, kişinin kendilik kaygısı stratejisi ile kendi üzerindeki denetimini sağlayan yöntemlerin ve kendisi üzerinde tam egemenlik kurma yolunun gelişimidir (2007: 489).

Foucault’a göre (2012: 86-87), bedenlerin merkezî bir bakış altında tümüyle görünür olmaları en sabit iktidar ilkelerinden biridir. Foucault’un, Jeremy Bentham’ın panoptikon⁷⁵ modeli ile açıkladığı görünürlük ilkesi⁷⁶ 18. yüzyıldan itibaren iktidar teknolojisinin temelini oluşturmaktadır: “... ışıklandırma sayesinde... zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar ki karanlık eninde sonunda koruyucudur” (2012: 86).

Kısaca ifade etmek gerekirse Foucault’nun iktidar konusuna olan ilgisinin temeli, diğer bireylerin de katılımıyla kurulmasına katkıda buldukları düzen içinde, iktidarın bireyleri nasıl biçimlendirdiği, hizaya soktuğu, istediği itaat noktasına getirdiği

⁷⁴ Bauman’a göre (2003a: 55) bu tür bir iktidarın modern çağ ile birlikte var olmamıştır. Modernlik öncesi dönem boyunca önemli bir toplumsal denetim yöntemi olarak varlığını sürdürmüştür. Aslında modern çağda olan şey, gözetim gücünün geleneksel yöntemlerinin iflas etmesidir.

⁷⁵ 18. yüzyılın sonlarına doğru Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından geliştirilen model, hapisane binası kurgusu üzerine inşa edilmiştir. Bir dairenin merkezinde yer alan gözetleme kulesinin etrafını daire biçiminde kuşatan tutuklu hücrelerinin hepsi arkadan gelen ışığın da etkisiyle merkez kuledeki gardiyanlar tarafından görülürken tutuklular kuledekileri görememektedir. Bu durum gözetlensin gözetlenmesin hücredeki tutukluların her an gözetlendikleri düşüncesini taşımalarına yol açmaktadır. Böylece sistem, merkezî kuleden gözetleme yapılmadığı bir durumda bile tutukluların gözetlendikleri duygusu içinde davranışlarını sürekli bir öz denetime tabi kılmalarını sağlamaktadır (Şengül, 2013: 50).

⁷⁶ Thomas Mathiesen’e göre panoptik gücün ortaya çıkması, “çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir durumdan, pek azın çok fazlayı gözlediği bir duruma köklü bir dönüşümü temsil etmektedir (akt. Bauman, 2014: 61).

ve oluşturduğu hastalık, delilik, suçluluk, cinsellik alanları ile özgürlük alanlarını nasıl düzenlediği, bedenleri nasıl terbiye ettiği, eğilimlerimizi nasıl yönlendirdiği; yani kısaca iktidarın bireyleri/toplumunu nasıl “iyi”leştirdiğidir (Bayram, 2003: 43-44).

2.1.2. İktidar ve Kent

Toplumun egemen yapı tarafından denetim altında tutulması, iktidar pratikleri açısından ele alındığında, iktidar araçlarına sahip olan gücün, toplumun düşünme ve davranma biçimini belirlediğini, yani hegemonyasını, toplumsal hayat üzerinden gerçekleştirdiğini göstermektedir. İktidar tüm olanaklarını kullanarak toplumu biçimlendirmeye ve denetlemeye çalışmaktadır (Tuncer, 2012: 38). Bunu yaparken iktidar, mekânda örgütlenmekte; varlığını mekân üzerinde ve mekân üzerinden gerçekleştirmekte, toplum ve toplumsal olanla ilişkisini mekânda kurmakta ve bu şekilde kendisini yeniden üretmektedir. İktidar, yapabilme gücünü, otoritesini, denetimini, ekonomiyi ve kitleleri yönetme kabiliyetini mekânda icra etmektedir. Hemen belirtmelidir ki burada bahsedilen sadece siyasi iktidar değildir, bununla birlikte iktidarın toplumsal, kültürel ve benzeri boyutları da topluma mekânda yansımaktadır. Mekânda örgütlenemeyen ve varlık gösteremeyen iktidar, sürdürülebilir değildir (Doğan, 2019: 30).

Hem sosyal boyutun yapısal bir ilkesini hem de sosyal ilişkiler ve süreçlerin bir dizgesini⁷⁷ temsil eden mekân, bir algılama ve sosyal iletişim aracı olarak da hizmet etmekte ve güç farklılıklarını yansıtmada önemli bir işlev görmektedir (Gregory, Meusburger ve Suarsana, 2015: 5). Toplumdan ve bireylerden saygı görmek, meşruiyetini ileri sürmek ve toplumsal denetimini sürdürmek için iktidar, temsil edilmeye ihtiyaç duymaktadır (Therborn 2015: 2). Bu durumda mekân, iktidarın iradesini iletme işlevi görmektedir. Mises van der Rohe (akt. Harvey, 2012b: 34) mimarlığın “çağın iradesinin mekânsal terimlerle tasarlanması” olduğunu belirtmektedir. 18. yüzyılda İngiltere’nin tipik bir köyündeki dizilim, kilise ve asillerden oluşan iki ayrı iktidar kaynağının bulunduğu o zamanki toplumsal düzen hakkında pek çok işaret vermektedir. Hatta kent, modern haliyle dahi bu simgesel niteliğini korumaktadır. Kilise egemenliği döneminde kurulan bir kent olan Oxford’a kilise ve şapel kulelerinin egemen olması, buna karşılık tekeli kapitalizm döneminde kurulan Manhattan adasının Chrysler ve Chase-Manhattan Bankası binalarının gölgesinde kalması (Harvey, 2013a: 36) aynı durumun sonucudur.

⁷⁷ Dizge: Bir bütün oluşturacak biçimde birbirine bağlı ögelerin bütünü, manzume, sistem (TDK, 2021)

Mekân tamamen iç içe geçmiş ve iktidar ilişkilerinin bir ürünü olmasının yanında Massey'e göre (2009:18) iktidarın kendisi bir coğrafyadır⁷⁸. Foucault, (akt. Gregory, Meusburger ve Suarsana, 2015: 1) İngilizce'deki "region" kelimesinin Latince'de "hüküm sürmek, hükmetmek" anlamına gelen "regere" kelimesi ile etimolojik olarak aynı kökten geldiğini belirtmektedir.

İktidar ilişkilerinin yalnızca baskılayıcı ve yasaklayıcı bir işlevi yoktur bunların yanında bir de üretici olmak gibi bir özelliği vardır. İktidar hâkim olacağı mekâna yalnızca dışsal bir etkiye sahip değildir, aynı zamanda onu kurmaktadır (Şahin, 2018: 26). Mekân ve onu ilgilendiren konular, iktidar pratikleri açısından hiçbir ölçüde tarafsız değildir. Mekân ve iktidar arasında, kent gibi karmaşık bir yapı içinde düzen yaratma ihtiyacının belirlediği ayrılmaz bir bağ bulunmaktadır. Bu anlamda kent, aslında, baskın sosyal mekanizmayı çalıştıracak ve var olan iktidar yapısını sürdürecektir şekilde yapılandırılmış bir organizasyondur (Balestrieri, 2014: 306).

Harvey sermayenin, çeşitli şekillerde kentleşme süreçlerine dahil olduğunu belirtmektedir. Sermayenin bu şekilde kentlileşmesi, egemen sınıfın kentleşmeye hâkim olma kapasitesini ifade etmektedir. Bu ise egemen sınıfın yalnızca devlet aygıtları üzerinde değil, bütün nüfus (yaşam tarzının yanı sıra emek gücü, kültürel ve siyasi değerlerin yanı sıra dünya görüşleri) üzerinde hakimiyet kurması anlamına gelmektedir (2013b: 116). Zira sermayeyi elinde bulunduranlar sadece sermayenin ekonomik faydasını ve üretici yatırımları değil, kültür, sanat ve bilgi gibi değerler içinde üretilen servetleri de ellerinde bulundurarak tüm toplumu etkilemektedir (Lefebvre, 2018: 32).

Bir önceki bölümde kolektif belleğin bir arada yaşamayı mümkün kılan anlamlar bütünü olduğu vurgulanıp ve Halbwachs'ın "uzamsal çerçevede gelişmeyen hiçbir kolektif bellek yoktur" (2018: 153) düşüncesinden hareketle kentlerin kolektif bellek ile olan ilişkisi ortaya konmuştu. Kent mekânının iktidar ile olan ilişkisi bu noktada başlamaktadır. Kolektif bellek ile kent üzerinde toplumsal pratikler ve gündelik yaşam arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

Norbert Elias, toplumsal pratiklerin yayılmasını, kimyasal değişim koşullarına maruz kalan bir sıvının ilk önce küçük bir çekirdekte kristalize form aldığı kimyasal bir sürece benzemektedir. Toplumsal pratikler de önceleri nispeten küçük bir gruptan

⁷⁸ Massey'e göre bu durumu iktidar geometrileri kavramı ile açıklamaktadır. Bu kavram, dünyayı analiz etmek için potansiyel bir eleştiri aracıdır, bu anlamda herhangi bir özel formu kastetmemektedir. Güç geometrileri kavramı hem mekânın "güçle" dolu olduğunu hem de iktidar kavramının her zaman için mekânsal bir durum olduğunu ifade etmektedir (Massey, 2009:19).

başlayarak zamanla diğer katmanlara yayılmaktadır. Elias'ın bu düşüncesi, toplumsal pratikler ile daha geniş yapılar arasında karmaşık bir iç içe geçme olduğunu göstermektedir. Bazı eylemler benliğin özerkliğinin ifadeleri olarak görünse de pek çoğu doğrudan bireyin kontrolü dışındaki güçlerden etkilenmektedir (Zunino, 2006: 1830). Bu düşünce aynı zamanda Halbwachs'ın bir önceki bölümde üstünde durulan “her topluluğun üyelerine daha öncekilere benzer bir kanaati devam ettirmek için çaba sarf ettiği” (2018: 35) düşüncesi ile benzerlik göstermektedir.

Bu düşünce ile benzerlik gösteren bir diğer görüş ise Giddens tarafından ileri sürülmüştür. Giddens'a göre (1999: 69) “yinelenir biçimde düzenlenmiş kural ve kaynak kümeleri olarak yapı, örneklenmeleri ve bellek izleri olarak düzenlenmesi dikkate alınmazsa, zaman ve uzamın dışındadır.” Yapıyı yinelenir biçimde içeren toplumsal sistem, insanların zaman ve mekân boyunca yeniden üretilen etkinliklerinden oluşmaktadır. Toplumsal sistemin yapısal özellikleri, yinelenir biçimde düzenledikleri pratiklerin hem aracı hem de sonucudur. Yani toplumsal yapı, bireylere dışsal değil içseldir (1999: 69).

Bireyin belirli bir toplumsal grubun üyesi olması sebebiyle belirli duygu eylem ve davranış kalıplarını içselleştirmesi konusunda önemli bir kavram da Bourdieu'nun “habitus” kavramıdır⁷⁹. Bourdieu hem eylem yapanın hem de toplumsal yapının etkin olduğu bir sosyal teori kurmaktadır.⁸⁰ (Palabıyık, 2011: 127). İnsanların gündelik yaşamlarında karşılarına çıkan farklı durumların üstesinden gelmeleri için çeşitli stratejiler geliştirmelerini mümkün kılan bir pratik anlayış sağlayan habitus, ilk çocukluk döneminde bilincinde olmadan edinilen ve bu yüzden süreklilik sergileyen bir eğilimler şemasıdır. Bu eğilimler, dışsal toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir toplumsal grup içindeki varlık koşulları pratiği biçimlendirmekte; pratikler toplumsal yapıları yeniden üretmekte ve böylece eğilimler, içinde ortaya çıktıkları toplumsal çevrenin konuşma biçimleri, güzellik anlayışı, bedensel hareketleri ve kimlik gibi özelliklerine adapte olmakta ve böylece habitus, toplumsal kökene göre farklılaşmaktadır. (Meder ve Çeğin, 2011: 248; Bourdieu; akt. Tatlıcan ve Çeğin; 315).

⁷⁹ Habitus kavramı Bourdieu'dan önce de Veblen (1899), Durkheim (1904-1905), Weber (1918), Mauss (1934), gibi pek çok düşünür tarafından kullanılmıştır. Ancak bu düşünürlerden hiçbiri habitus kavramına Bourdieu gibi belirleyici bir rol yüklememiştir.

⁸⁰ Bourdieu, eyleme yön veren içsel motivasyonları abarttığı için varoluşçuluğu; eylemin ortaya çıkışındaki bireysel etkenleri göz ardı ettiği için de yapısalcılığı eleştirmektedir (Calhoun, akt. Gazioğlu Terzi, 2014: 75).

Lefebvre'in mekânın üretimi ve toplumsal mekân konusundaki düşünceleri iktidar, toplumsal yapı ve mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından önemlidir. Lefebvre'e göre mekân üretim ilişkilerine ve üretim güçlerine dahildir (2014: 24). Her toplum, dolayısıyla her üretim ilişkisi kendi mekânını yaratmaktadır (2014: 61). Bu sebeple mekân bir üretim aracı olmanın yanında bir denetim, dolayısıyla tahakküm ve güç aracıdır (2014: 56). Lefebvre'de iktidar ilişkileri ile mekânsal belleğin kesişimini, mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları olmak üzere Lefebvre'in ünlü mekânsal üçlüsü ile ele almak mümkündür: Üretimi ve sürekliliği sağlayan her toplumsal oluşuma has özgül yerleri ve mekânsal kümeleri kapsayan mekânsal pratik; üretim ilişkilerine, bunların dayattığı "düzene" bağlı mekân temsilleri; toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı, aynı zamanda, muhtemelen mekân kodu olarak değil, temsil mekânlarının kodu olarak tanımlanabilecek sanata da bağlı karmaşık sembolizmleri temsil eden temsil mekanları.

Mekânsal pratik ampirik olarak gözlenen mekândır. "(M)imari, şehircilik, parkurlar ve yerlerin fiili düzenlenmesi, gündelik hayat ve elbette kent gerçeği gibi çeşitli düzeylerde saptanır, tarif edilir, analiz edilir" (Lefebvre, 2014: 410). Mekân temsilleri, yani tasarlanmış mekân; bilginlerin, planlamacı şehircilerin, teknokratların, yaşananı algılananı tasarlananla özdeşleştiren bilimselliğe yakın sanatçıların mekânıdır. Mekân temsilleri bir üretim tarzının içindeki egemen mekândır (Lefebvre, 2014: 68). Temsil mekanları ise tasarlanmış olmaktan çok yaşanmıştır. İmgelemin ve sembolizmin nüfuz ettiği bu mekânların kökeni, bir halkın ve bu halka mensup her bir kişinin tarihidir (Lefebvre, 2014: 70). Temsil mekânları bir anlamda diğer iki mekânın bir bileşimi niteliğindedir ve bu noktada bellek ve iktidar arasındaki ilişkiyi kuran mekândır. Nitekim mekân temsilleri ideoloji tarihinin parçasıdır ve din ahlak felsefe egemen sınıf gibi fikirlere dayanmaktadır. Ancak gündelik hayat temsil mekânları içinde hayat bulmaktadır (Lefebvre, 2014: 139).

Kentleşme olarak adlandırılan mekânsal temelli toplumsal süreçler dizisi, yapılabir biçim ve bir mekânsal dizilimde belirli niteliklere sahip alanlar olarak sayısız eser üretmektedir. Pek çok sosyal süreç, işe gidip gelme gibi gündelik uygulamalar, fiziksel olarak bu eserler tarafından belirlenmektedir. Öte yandan kentleşme, belirli kurumsal düzenlemeleri, yasal biçimleri, siyasi ve idari sistemleri, iktidar hiyerarşilerini ve benzerlerini ortaya çıkarmaktadır. Bunlar da günlük uygulamalara hâkim olabilecek bir kentin niteliklerini ortaya koymaktadır (Harvey, 1989: 6).

Kentte yaşanan gündelik hayat, iktidar ve mekân ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Gündelik hayat, bireylerin çeşitli iletişimsel beceriler edinip bunları davranışlara dönüştürdüğü, normatif kavramları uyguladığı, çeşitli arzuları, acıları ve duygu geçişlerini hissettiği bir sosyal çerçeveyi ifade etmektedir. Gündelik hayat hem bireysel hem de kolektif anlamda, bireyin çok yönlü becerilerini geliştirdiği ve tümüyle bunları bütünleştirip gerçek insan olduğu ortamdır (Durukan, 2020: 120). Bu açıdan bakıldığında gündelik hayat kentin kolektif belleğini oluşturmaktadır.

Gündelik hayat kavramı 19. yüzyılda sosyolojinin akademik bir disiplin olarak doğmasından itibaren teorik bir kategori olarak var olmasına rağmen, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı toplumlarındaki belirli kültürel değişim türlerini anlamının bir yolu olarak görülmüş ve gündelik yaşama olan ilgi artmıştır (Moran, 2004: 53). “Gündelik olan”, insan soyunun varlığını sürdürmek için geliştirdiği etkinliklerden oluşmaktadır: yeme, içme, barınma, üretme, güvenlik gibi basit insani gereksinimleri karşılamak üzere yapılan tüm etkinlikler gündelik hayat içinde yer almaktadır (Şahin ve Balta, 2001: 185). Her durumda, gündelik hayat kavramı, “sıradan” insanlar tarafından üstlenilen son derece geniş bir yelpazedeki sıradan faaliyetlere atıfta bulunmak için kullanılmaktadır (Moran, 2004: 52).

Geleneksel toplumlarda mekân ve zaman toplumsal yaşamın içindedir ve arada herhangi bir dolayım bulunmamaktadır. Toplumsal ve gündelik yaşamın kriterleri, doğrudan bulunduğu yerin coğrafi ve kültürel özelliklerine ve zamanın doğal ritmine bağlıdır. “Orada bulunma” geleneksel toplumlarda gündelik yaşamı oluşturan temel öğedir. Gündelik yaşamı oluşturan her olay, yine yakın çevresinin ürünüdür. Modern toplumlarda ise mekân ve zaman soyut olgulardır. Toplumsal yapının sürekliliği ve ritmi ağırlıklı olarak ekonomik olgular tarafından belirlenmektedir (Yırtıcı ve Uluoğlu, 2004: 45). Simmel'e göre (2005:171) “para ekonomisinin sebebiyet verdiği pratik hayatın hesaplayıcı tamlığı doğal bilimlerin idealine ... denk düşmektedir. Bunca insanın günlerini sayısal belirlemelerle ölçüp hesaplama, niteliksel değerleri niceliklere indirgemeye ancak para ekonomisi doldurmuştur”.

Chicago Okulunun, özellikle de R. Ezra Park'ın hocası Simmel'den etkilenerek hem küçük ölçekli toplumsal mekânlardaki yüz yüze etkileşime hem de toplumsal kimliğe yaptığı vurgu, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, dramaturjik teori gibi kuramlara önyak olmuştur. Chicago Okulunun etkisiyle sosyoloji gündelik yaşam örüntülerine önem vermeyen yapı merkezli kuramların etkisinden uzaklaşmış ve yüzünü gündelik hayatın açıklanmasına yönelik anlayışlara çevirmiştir (Esgin, 2016: 25).

Garfinkel'e göre sıradan insanlar yalnızca toplumun talimatlarına uyan aktörler değildir. Aksine sıradan insanlar, kendi yorumları eylemleri ve açıklamalarıyla toplumu sürekli olarak yeniden üreten aktif öznelerdir (akt. Esgin, 2016:31).

Gündelik hayatı rekabetçi kapitalizmin ve meta dünyasının yayılmasıyla birlikte gelişen bir kavrayış olarak ele alan⁸¹ Lefebvre'e göre (Lefebvre 2007: 50); gündelik hayat uzmanlaştırılmış ve yapılandırılmış faaliyetler çıkarıldığında geride kalandır. Gündelik hayatın, dostluk, arkadaşlık, aşk, iletişim ve benzeri bütün faaliyetlerle derin bir ilişkisi vardır, onların buluşma yeridir⁸². Farklılıkları ve çatışmaları ile onları kapsamaktadır. İnsanı oluşturan ilişkiler bütünü gündelik hayatta şekillenmekte ve oluşmaktadır (Lefebvre, 2012: 102-103). Gündelik hayatın dışına çıkmak olanaksızdır; onun dışına çıktıklarını iddia edenler bile ona kapılmışlardır (Lefebvre, 2007:19). Bu sebeple gündelik hayatı salt bir kavram olarak değil, aynı zamanda toplumu anlamak için bir ipucu olarak almak (Lefebvre, 2007: 40) da mümkündür.

Üretim tarzı ve iktidar ilişkilerinin gündelik yaşamı belirleyen temel etmen olduğu yargısı Lefebvre'in gündelik hayata dair fikirlerine hâkim olan ana temalardandır⁸³. Lefebvre bu konuyu çalışma, aile yaşamı ve boş zaman bağlamında ele almaktadır. Modern sanayi uygarlığı, parçalı çalışmayla birlikte, genel bir boş vakit ihtiyacı doğurmaktadır. Nitekim “modern hayatın yorgunlukları, eğlenmeyi, hoş vakit geçirmeyi, gevşemeyi gerekli kılmaktadır” (Lefebvre, 2007: 65; 2012: 38). Lefebvre'in, köylü yaşamı (feodal dönemi de içerecek şekilde) ile sanayi işçisinin yaşamına dair kıyası, bu konuda oldukça açıklayıcıdır. Köylü yaşamında üretken çalışma gündelik yaşantıya karışmış vaziyettedir. Çalışma yeri evin etrafında düzenlenmektedir ve çalışma ailenin gündelik hayatından ayrılmamaktadır. Modern dönem⁸⁴ ile çalışma kavramına yeniden değer verilmiş ve sonuçta aile yaşamı ve boş zaman, çalışma hayatından ayrılmıştır (2012: 36). Ancak Lefebvre'e göre gündelik hayat çalışma, aile yaşamı ve boş zamanın her üçünü de kapsamaktadır. Gündelik hayat bu üç veçhenin de birliği ve bütünlüğü olarak somut bireyi belirlemektedir (2012: 37, 48).

⁸¹ Daha önceki toplumların yaşantısını ifade ederken “üslup” kavramını kullanmaktadır (Lefebvre, 2007:41).

⁸² Lefebvre kenti birbiriyle ilişkili üç kavramla ele almaktadır: Mekân, gündelik hayat ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi. Bu anlamda kent, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği mekânsal bağlam olarak ele alınmaktadır. Toplumsal ilişkiler, mekânın gündelik kullanımı içinde yeniden üretilmektedir (Aslanoğlu, 2000: 69).

⁸³ Lefebvre'in analizlerine gündelik hayatı merkeze alması sıradan bir seçim değildir. Gündelik hayat toplumsal mekânın iç dinamiklerini ifşa etmek için uygun bir alandır (Merrifield, akt. Esgin, 2016: 43).

⁸⁴ Lefebvre burjuva toplumu kavramını kullanmaktadır (*a. n.*)

De Certeau, Lefebvre'den farklı olarak, gündelik hayattaki sıradan insanın buradaki manipülasyonların etkisine maruz kalma konusunda edilgen olmadığını, tersine söz konusu etkisi sermayedarların arzu ettiği şekilde değil de kendi istediği şekilde değiştirebileceğini düşünmüştür (Esgin, 2016: 49). De Certeau'ya göre bir toplumsal uygulamanın ortaya çıkışı ve yayılışı bu uygulamanın kullanıcılarının kullanım biçimleri üzerinde belirleyici değildir. Kullanıcılar bu uygulamaları farklı biçimlere sokarak yeniden imal etmektedir. Böylelikle kullanıcılar, kendilerini sindirmeye ya da disipline etmeye çalışan egemen düzeni terk etmeden, bu düzenden uzaklaşmadan kurtulabilmektedir. İşte kullanıcıların bu tutumları, kullanıcıların sosyo-kültürel üretim teknikleriyle düzenlenen mekânı kendilerine uydurmalarını (De Certeau, 2008: 46-48) sağlayan binlerce alışkanlığı ve uygulamayı oluşturmaktadır. Bu sebeple kent ve gündelik hayat, iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. De Certeau bu ilişkiyi taktik ve strateji kavramları üzerinde ele almaktadır.

De Certeau'ya göre strateji “güçler arasındaki ilişkilerin ancak bir istek ya da erk öznesinin (işletme, ordu, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirilebileceği oyun ya da hesaplaşmadır” (2008: 112). Strateji uygulaması, her şeyden önce belirli bir aidiyet olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirmekte (2008: 54) ve mekân ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır (2008: 115). Kendine ait bir mekân olmayan ve zamanın rastlantıları ile yönlendirilen taktik ise erkin yokluğu ile tanımlanmaktadır (De Certeau, 2008: 114-115). Günlük yaşamdaki pek çok alışkanlık, tutum ve uygulama (okumak, konuşmak, dolaşmak, pazara gitmek ya da yemek yapmak vb.) taktik türündendir (De Certeau 2008: 55). Taktikler açık bir sürekliliğe sahiptirler ve kent üzerinde dilsiz bir belleğin devamını sağlamaktadırlar (2008: 118). Bu tanımlardan hareketle stratejiler, iktidar ilişkilerinin gündelik hayat üzerinde kurmuş oldukları egemenlik ya da tahakküm; taktikler ise zayıf konumda olanların bu tahakkümden kurtulma çabası olarak anlaşılmalıdır. De Certeau'ya göre kentin gündelik uygulayıcıları, -yani aşağıda olanlar- kenti yalnızca yazarlar; ancak, okuyamazlar. Kenti okuyanlar ise yukarıda olanlar -yani gözetleyiciler- kente egemen olanlardır⁸⁵ (De Certeau, 2008: 186-187).

Castells kent ve gündelik hayat analizine devleti de katmaktadır. Ona göre kent üzerinde devlet müdahalesinin ekonomi ve siyaset üzerindeki stratejik rolü giderek artmaktadır. Bu da devleti gündelik hayatla giderek daha fazla ilişkili hale getirmektedir

⁸⁵ De Certeau bu eğretilmeye Dünya Ticaret Merkezinin 110. katından Manhattan'ı seyretmek (2008: 185) ile başlamaktadır.

(2020:15). Nitekim sermayenin mantığı çeşitli temel talepleri yerine getirmeye uygun değildir. Bu sebeple devlet ortak tüketim araçlarının üretim dağıtım ve yönetimi ile bu hizmetlerin mekânsal örgütlenmesinin içinde yer almaktadır (2020: 259). Castells ileri kapitalist toplumlarda mekânı yapılayan sürecin, işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimine⁸⁶ ilişkin olduğunu belirtmektedir. Kentsel pratik, bahsedilen mekânsal sürecin, toplumsal yapı ile eklemlenmesini ifade etmektedir. Castells'e göre firmalar üretim sürecinde ne ise kent de yeniden üretim sürecinde odur. Bu sebeple kentsel birim, yalnızca olayların geçtiği yer değil; toplumsal yapı üzerindeki belirli etkilerin kaynağı olarak da görülmelidir (akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 81).

Kolektif bellek, kent ve gündelik hayat pratikleri bağlamında yukarıda bahsedilen düşünürler ekseninde, iktidarın kente mekânsal ve toplumsal olarak nüfuz etmesi olarak ele alındığında bu düşüncenin daha önce ele alınan Foucaultcu iktidar anlayışı ile benzerlikler taşıdığı görülecektir. Çünkü Foucault'a göre mekânların tarihi, iktidarın tarihidir (Foucault, 2012: 88). Toplum ve mekânın bir bellek coğrafyası olarak kesiştiği alan olarak ise Foucault, beden⁸⁷ kavramını ön plana çıkarmaktadır.

“Foucault’un toplumsal denetim mekânlarında hapsedilme konusunda yaptığı vurgunun modern toplumsal hayatın örgütlenme tarzı açısından, mecazi anlamından farklı olarak kelimenin günlük anlamında da önemli bir açıklayıcılığı vardır⁸⁸” (Harvey, 2012b: 241). Hatırlanacağı gibi Foucault için iktidar yalnızca kurumsal ilişkiler içerisinde tepeden bakarak birkaç alanda bireyi denetimi altına alan yekpare bir yapı değildir. Bunun ötesinde, gündelik yaşama, öznenin zihnine ve hareketlerine sirayet eden bir kurumdur (Özmkas, 2014: 56). Foucault'a göre iktidar (2014: 63) “bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder”.

İktidar gündelik hayat üzerindeki etkisini, başka bir deyişle “teknikler, yani keşfedilmiş, yetkinleştirilmiş ve durmadan geliştirilen yöntemler olarak” (Foucault,

⁸⁶ Nitekim işçilerin makinelerine giderek daha fazla yapılan sermaye yatırımlarını üretken hale getirmek zorundadır. Bunun için de işçilerin becerilerinin çoğaltılması gerekmektedir. Bu şekilde işçilerin üretim sürecindeki stratejik rollerinin artması konut, okul, kreş, bakımevi sağlık ulaşım ve benzeri ortak tüketim araçlarının da rolünü artırmaktadır (Castells, 2020: 257).

⁸⁷ Beden sosyolojisine 1960'lardan sonra ilginin artmasına genel olarak post-yapısalcılık, özel olarak da yapıbozumu akımlarının bu tarihten önce geliştirilen kategorilerin dünyayı anlatma kapasitesine duydukları güvenin kaybolması sebep olmuştur (Harvey, 2008: 29).

⁸⁸ Harvey'e göre (2012b: 241), Foucault'un toplumsal denetim mekânlarını sadece cezaevleri, panoptikon, hastaneler, tımarhaneler ve benzerleri ile sınırlandırmış olması ileri sürdüğü görüşün genelliğini zayıflatmaktadır.

2014: 147) stratejilerini, beden üzerinde hakimiyet kurmak suretiyle sürdürmektedir. Foucault'a göre "iktidarın uygulanmasından daha maddi, daha fiziksel, daha bedensel hiçbir şey yoktur" (2012: 41). İktidar bunu anatomo-politika ve biyo-politika olmak üzere iki yolla gerçekleştirmektedir: Bedenin terbiyesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, güçlerinin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkarlığının bir arada gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi, beden üzerindeki anatomo-politikayı oluşturmaktadır. Beden üzerindeki biyo-politika ise doğum ve ölüm oranları, bollaşma, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek diğer unsurlardır (Foucault, 2007:102).

2.2. Neo-Liberal Küreselleşme

İdeolojiler zaman içinde ekonomik ve toplumsal değişimlere koşut olarak değişebilmekte ve değişen dengelerin sonucunda yeni değer ve inançları yüceltmektedir. Neo-liberalizm de 20. yüzyılda gücünü yitiren 19. yüzyılın güçlü ideolojisi liberalizmin, 1970-80'lerde, "neo-" ön ekiyle sahneye çıkararak (Çitçi, 2008: 5) "rakipsiz bir hegemonya kurmaya öncüllerinin hepsinden daha fazla yakınlaşmış bir ideolojidir" (Bauman, 2000: 136). Herhangi bir düşünce sisteminin hegemonik olması demek, temel kavramlarının tartışılmaksızın kabul edilebilmesi anlamına gelmektedir. Bunun için de bu temel kavramların insan bilincine derinden eklemlenmesi gerekmektedir (Harvey, 2012a: 69).

Klasik liberalizm 1929'da yaşanan Büyük Buhrana kadar dünya üzerindeki başat ekonomi modeli olmuştur. Büyük Buhrandan sonra özellikle Avrupa'da ulusal ekonomilerin başvurdukları temel politika refah politikalarıdır. Bu politikaların temel özelliği Keynesyen ekonomi politikaları doğrultusunda, devletin talebi yönlendirmek amacıyla ekonomiye müdahale etmesidir. Bu dönemde devlet, müdahale etmenin ötesinde bazı hizmetlerin üretimini belirli ölçüde üstlenerek piyasanın kapsamını da daraltmıştır (Duman, 2009:184). Ancak bireylere ekonomik, siyasal ve sosyal hak ve özgürlüklerin daha tatminkâr düzeyde karşılanacağı umudunu veren refah devleti⁸⁹, bunu sağlamada yetersiz kalınca 1960'lardan itibaren bir çözülme sürecine girmiştir. 1970'lerde büyüyen ekonomik kriz ise bu durumu daha da belirgin kılmıştır: Hızla artan ve engellenemeyen enflasyon ve buna eşlik eden ekonomik durgunluk ve artan işsizliğin

⁸⁹ Özünde kapitalist bir model olan refah devleti, bir yandan kapitalist piyasa ilkelerini canlandırmaya, diğer yandan da sosyal politikalarla, toplumsal sorunlara çözüm aramaya çabalamıştır. Bir yandan sermayenin birikim koşullarını hazırlarken, öte yandan toplumdaki gelen taleplere yanıt verme politikası refah devletin çelişkilerini zamanla büyütüştür (Baltacı, 2004: 361).

yanı sıra bu dönemde sermayenin birikim koşulları da zorlanmaktadır. Bu evre 1970'lerin sonuna kadar sürmüştür⁹⁰ (Harvey, 2015: 20; Baltacı 2004: 362).

Neo-liberalizm, siyasi arenada 1970-80'lerden itibaren baskın bir düşünce biçimi halini alsa da neo-liberal düşünceler, henüz 20. yüzyılın ilk yarısında (Duman, 2009: 185) filizlenmeye başlamıştır. Neo-liberalizmin kökenleri 1929 Buhranından önceki yıllara ve Ludwig von Mises'in sosyalizmin rasyonelitesini eleştiren yazılarına kadar uzanabilir (Davis, 2014: 311). Von Mises'e göre piyasadaki "kâr" şeklindeki ödül ile "zarar" şeklindeki ceza yerine siyasal süreç ikame edilirse insanlar kölelik ve baskı kamçısı altında zekâ ve kabiliyetlerini kullanmada yeterince istekli olmazlar ve böylece toplum, onların zekâ ve kabiliyetleri ile elde edeceklerini kaybetmiş olur. Ayrıca insanlar kendilerini kumanda edenlerin değer yargıları ile hareket etmiş olacakları için kendi amaçları peşinde koşma özgürlüklerini de kaybeder. Bu durumun doğal sonucu olarak da kişisel arzu ve uzmanlığa dayalı toplumsal iş bölümü bozulmuş olur (Ebeling, 2006: 122). 1944'te ise Friedrich von Hayek'in, yıllar boyunca neo-liberal fikirlere rehberlik ve öncülük edecek olan kitabı *Kölelik Yolu*⁹¹ yayınlanmıştır. Hayek'e göre (1999: 105) devlet sadece genel şartlara, tipik durumlara uyan kurallar koymakla yetinmeli; zaman ve mekâna bağlı konularda bireye hareket serbestisi bırakmalıdır. Çünkü bu konuları ancak birey mükemmel bir şekilde görebilecektir. Aksine devlet bireylerin hareketlerini belirli amaçlara kanalize ettiği takdirde, bu müdahaleleri belirli bir andaki hal ve şartlara dair toplayacağı bilgiye dayandırmak gerekeceğinden, devletin hareketlerini önceden görmeye imkân kalmayacaktır.

Von Hayek yine aynı dönemde, ağırlıklı olarak Ludwig Von Mises, Milton Friedman ve Karl Popper gibi ekonomi, tarih ve felsefe alanından akademisyenlerden oluşan (ilk toplandıkları İsviçre kaplıcasının adıyla anılan) Mont Pelerin Cemiyeti'ni (1947) kurmuştur (Harvey, 2015: 27). Ayrıca neo-liberaller 1955 sonrası dönemde, kendilerine kurum içi yayınlar da dahil olmak üzere, şemsiyesi altında neo-liberal politik

⁹⁰ Harvey'e göre (2015: 15-16) ilk neo-liberal devlet oluşturma deneyi 1973'te Şili'de, Salvador Allende'nin demokratik yolla seçilmiş hükümetine karşı yapılan ve Allende'nin sosyalizm hamlelerinin tehdidi altındaki Şili iş dünyasının seçkinlerince desteklenen darbe ile yapılmıştır. Darbeden sonra "Chicago'lu çocuklar" olarak da bilinen bir iktisatçı grubunun etkisi altına giren Şili ekonomisi, IMF teorilerine göre yeniden inşa edilmiştir. Buna göre ithal ikamesi yerine ihracata dayalı büyüme yeğlenmiş, yapılan devletleştirmeler tersine çevrilmiş, kamu varlıkları özelleştirilmiş, doğal kaynaklar denetimsiz sömürüye açılmış, sosyal güvenlik özelleştirilmiş, yabancıların doğrudan yatırım yapması ve serbest ticareti kolaylaştırılmıştır.

⁹¹ Hayek, *Kölelik Yolu*'nu kolektivist ekonomi politikalarını eleştirmek için yayınlamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan kitapta o günün koşullarında Almanya ile aynı istikamette gidildiğinden şüphe duymak güç olsa da İngiltere'nin de Almanya'nın akıbetine uğramak tehlikesine sahip olduğunun altı çizilmektedir (1999: 4). Öte yandan Hayek'e göre faşist sistemlerle komünist sistemler birbirine zıt olmak bir yana birbirlerine önemli ölçüde benzemektedir. Hatta Stalinizm faşizmden daha beterdir (1999: 36).

programın yayılabileceği saygın bir entelektüel zemin sağlayan Ekonomik İşler Enstitüsü, Politika Çalışmaları Merkezi, Adam Smith Enstitüsü gibi çeşitli düşünce kuruluşları (*think tank*) kurmuşlardır (Henry, 2010: 548). Ancak neo-liberalizmin 1970'lere kadar ön plana çıkamamasının birtakım nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin savaştan galip çıkması sebebiyle, sosyalizmin prestijli bir konumda bulunması, bir diğeri 2. Dünya Savaşı'nın etkisiyle özellikle Avrupa'da sermaye birikiminin büyük ölçüde zarar görmesi ve son olarak yeni ortaya çıkan ulusal devletlerin korumacı ekonomi politikaları izlemeleridir (Kargı, 2014: 2).

Pierre Bourdieu'ya göre (akt. Bauman, 2000: 37) neo-liberalizm “katıksız piyasa mantığına karşı koyabilen kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir program”dır. Harvey⁹² ise (2012a: 74) neo-liberalizmi “sermaye birikimi ve sınıf iktidarının onarımı için gerekli koşulları yeniden tesis etmeyi hedefleyen politik bir plan⁹³” olarak tanımlamaktadır. Neo-liberalizmi “yok toplum” olarak niteleyen Bauman (2000: 39), piyasanın belirsizlikten güç aldığını ve temel gıdasının sürekli artan biçimde belirsizlik üretmek olduğunu belirterek (2000: 40) neo-liberal dönemi, “belirsizlik⁹⁴ derecesini ve dizginsiz belirsizliğin yol açtığı zararı sınırlaması beklenen kurumları ortadan kaldırma ve belirsizliği belli sınırlar içinde tutmayı amaçlayan yeni kolektif önlemler tasarlama çabalarını engelleme ya da boğma” (2000: 37) olarak tanımlamıştır.

Von Mises ve von Hayek de dahil olmak üzere yukarıda belirtilen düşünürlerin neo-liberalizm hakkında söyledikleri göz önüne alındığında, neo-liberalizmle ilgili düşüncelerin ne derece çeşitli olduğu ve neo-liberalizmi tanımlamanın ne derece güç olduğu görülecektir. Bu sebeple neo-liberalizm kavramı ile ne ifade edildiğini belirlemek yerinde olacaktır. Davis'e göre (2014: 310) neo-liberalizmin dört özelliği bulunmaktadır:

⁹² Harvey'e göre 1970'lerden itibaren neo-liberalizmin tüm dünyada hızla yayılmasının arkasında ABD'nin politikaları olduğunu söylemek mümkündür [1973'te Şili'de ve çok daha sonraları Irak'ta yaşananlar bu şekildedir (2012a: 70-71)]. Ancak Amerikan gücü ve küresel hedefleri, hikâyenin tamamını tek başına oluşturmamaktadır. Margaret Thatcher'ı 1979'da neo-liberal yola girmeye zorlayan ABD değildir. Benzer şekilde 1978'de Çin'i zaman içinde giderek daha fazla neo-liberalizme yaklaştıracak olan yolu takip etmeye zorlayan da ABD değildir. 1992'de Hindistan ve İsveç'in neo-liberal ilerleyişini ABD ile bağlantılandırmak da zor olacaktır (2012a: 72). Yani dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı politik postüre sahip ülkelerde de neo-liberal politikaları önceleyen güçlü eğilimler bulunmaktadır.

⁹³ Neo-liberalizmin ekonomik büyümeyi canlandırma konusunda sicili sönüktür. Ancak neo-liberal ekonomik amaç zaten ekonomik büyüme ya da üretkenlikten ziyade “kartların yeniden dağıtılmasıdır” (Harvey 2012a: 78-79). “Kurumların neo-liberal kümesine dönüşür dönüşmez devlet, önceki sosyal demokrat dönemde sağlanmış olan, üst sınıflardan daha alt sınıflara doğru akışı tersine çeviren yeniden dağıtım politikalarının en önemli faili olmuştur.” (Harvey, 2012a: 83).

⁹⁴ Naomi Klein (akt. Koca ve Ergönül, 2018: 9), neo-liberalizmin ancak ekonomik kriz, siyasi anlaşmazlıklar, iç savaşlar, çevresel felaketler, etnik çatışmalar gibi felaketlerin yarattığı kriz ortamında “şok terapi” şeklinde uygulanabileceğini öne sürer. Ona göre, ancak büyük krizler sonrası neo-liberal politikalar uygulanılır zira bu politikalar, normal şartlarda, toplumun geneli tarafından benimsenmez.

- Neo-liberalizm, önceki liberal versiyonu kurtarmayı değil, yeni bir sosyal ve politik model üretmeyi amaçlayan yaratıcı, modernleştirici bir güçtür.
- Neo-liberalizm, üniversiteler, hane halkları, kamu idareleri ve sendikalar gibi piyasa dışında kalan kurum ve faaliyetleri özelleştirme ve piyasalaştırma yoluyla onları pazara dahil etme amacındadır.
- Neo-liberal devletin, belirli bir etik ve politik vizyona uygun yollarla, kurumların ve bireysel davranışların kurallarını üretmesi gerekmektedir⁹⁵.
- Devletin üreteceği, etik ve politik vizyona, bir rekabet fikri, yani eşitsizlik üretimi hakimdir.

Neo-liberalizm, insanlığın refahını arttırmanın en ideal yolunun, girişimci özgürlüğünü maksimize etmekten geçtiğini ileri süren ekonomi-politik teoridir (Harvey, 2012a: 68). Klasik liberalizm (ve liberalizmin diğer görünümüleri de) neo-liberalizmin temel özelliklerini desteklemektedir; ancak neo-liberalizm, etik varsayımları ve ekonomi için öngörülen devlet müdahalesinin kapsamı bakımından farklılık göstermektedir. Ekonomik neo-liberalizm, bireysel özgürlük ve toplam ekonomik kazançların maksimize edilmesini savunmaktadır. Bunların hayata geçirilmesi için de temelde bireysel çıkarların maksimize edilmesi ve piyasalaşmanın sağlanması gerekmektedir. Bireysel çıkar maksimizasyonunun arkasında yatan felsefe, ekonomik kalkınmayı ve ilerlemeyi kolaylaştırmanın en iyi yolunun, bireyler ve kurumlar arasında bir rekabet ruhu oluşturmaktan geçtiğine olan inançtır. Böylelikle bireyler ve kurumlar daha üretken olacaklar, çünkü birbirlerini aşmak için daha yoğun çalışacaklar ve bu durum toplam çıktıda bir artışa yol açacaktır. Piyasalaşma ise devletin, satın alınabilecek ve ticarete açık bir meta olarak görülmesi mümkün olan kamu hizmetlerindeki merkezî rolünü azaltması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Teori, tüm bunların en iyi şekilde kendiliğinden işleyen piyasa mekanizmalarına dayanarak başarılılabileceğine inanmaktadır⁹⁶. Bunun için devlet, daha minimal düzeyde ve tamamen düzenleyici bir biçim üstlenmeli ve ekonomik

⁹⁵ Bu nokta neo-liberalizmin yeni sağ ile temas ettiği noktayı oluşturmaktadır. Sağ siyasi çizginin temelinde, hiyerarşi, düzen, gelenek ve ödev değerleri ile belirlenmiş bir otoriteryanizm vardır. Yeni sağı “yeni” kılan şey de bu otoriteryanizmin iktisadi liberteryanizm ile harmanlanmasıdır. Bu bakımdan yeni sağ; içerisinde hem neo-liberal değerler hem de neo-muhafazakâr değerler barındıran bir karışım modeli olarak göze çarpmaktadır (Çolak, 2016: 352).

⁹⁶ Hayek’e göre (1999: 67), iş bölümünün son derece karmaşık bir hale gelmesinden ötürü bir tek insanın ve bir tek heyetin piyasadaki bütün bilgileri kavramasına imkân yoktur. Piyasanın geldiği koşullar altında plancılık ve kontrol kolayca ve faydalı bir şekilde uygulanamaz.

etkinliğin az olduğu piyasa alanlarında bile çoğu ekonomik müdahale biçiminden kaçınılmalıdır. (Wikan 2015: 2; Maisuria, 2014: 287).

Neo-liberalizmin benimsediği sınırlı devlet anlayışının doğal sonucu olarak özelleştirme, piyasalaşma gibi uygulamalar aracılığıyla piyasanın sınırları olabildiğince genişletilirken, karar verme yetkisi kamusal alandan özel alana ya da piyasaya aktarılmaktadır. Bu değişimin siyasal açıdan anlamı, birey-yurttaşın seçim/temsil mekanizması aracılığıyla denetlediği kamusal alanın daralmasıdır⁹⁷ (Çitçi, 2008: 6).

Klasik liberalizm ve neo-liberalizm arasındaki bir diğer farka ilişkin Özkazanç (2005:1) klasik liberalizmin her yönüyle oldukça modern bir karakterde olduğunu, buna karşılık neo-liberalizmin modernliğin çözülme sürecinden beslendiğini ve hatta bu çözülmeyi derinleştirdiğini öne sürmektedir. Neo-liberalizm ile klasik liberalizm arasındaki son bir fark da neo-liberalizmin, yalnız ulusal sermayenin değil uluslararası sermayenin de çıkarlarını gözetmesi ve bu anlamda küresel bir ekonomik sistemin altyapısını hazırlaması (Çitçi, 2008:6) olduğunu belirtmek mümkündür. Neo-liberalizm, geleneksel serbest piyasa ekonomisinin kurallarını alıp, bunları 1970-80’lerden itibaren ortaya çıkan ortaya çıkan yeni küresel düzene uygulamaktadır. Neo-liberal teoriye göre özelleştirme, liberalleşme ve deregülasyonun bir kombinasyonu ile küreselleşme, tüm insanlığa maksimum refah, özgürlük, demokrasi ve barış getirmelidir (Scholte, 2005:1). Çalışmanın bu kısmında bahsedilen bu farklılıkları ayrıntılı olarak ele almak yerinde olacaktır.

2.2.1. Küreselleşme Süreci

20. yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere ekonomi, siyaset ve toplumbilim tartışmalarında en fazla kullanılan sözcükler ve kavramlar sıralandığında, “kriz” ve “son” sözcükleriyle “post” ve “yeni/neo” ön ekini taşıyan kavramların⁹⁸ ilk sıralarda yer

⁹⁷ Harvey, neo-liberal teorinin demokrasiyle ilgili derin şüpheler taşıdığını düşünmektedir. Neo-liberalizmde çoğunluğun yönetimi bireysel haklara ve anayasal özgürlüklere olası bir tehdit olarak görülmekte ve bu yüzden neo-liberaller uzmanların ve seçkinlerin yönetimini tercih etmektedir. Demokratik ve parlamenter karar almadan ziyade kararnameler ve yargı kararlarıyla yönetim yönünde güçlü bir tercih vardır. Neo-liberaller merkez bankası, düzenleyici ve denetleyici kurumlar gibi kilit kurumları demokratik baskılardan yalıtmayı tercih etmektedir (2015: 74). Dani Rodrik de ticaretin ülke içinde önemli gelir dağılımı sonuçlarına neden olduğunu belirttikten sonra, ticaret politikasının ulusal siyasetten azade olması ve teknokrasinin alanı haline gelmesi durumunda, ticaretin gerek ulus içinde gerekse uluslararası alanda yaratacağı ihtilafların ortadan kalkacağını düşünmekte ve bunun serbest ticaret ekonomisinin hayali olduğunu belirtmektedir (2011: 59).

⁹⁸ “Kriz” sözcüğü kapitalizm, refah devleti, temsili demokrasi, siyasal partiler için kullanılırken, “son” sözcüğü tarihin sonu, ideolojilerin sonu, işçi sınıfının sonu, refah devletinin sonu, sosyal devletin sonu, modernizmin sonu, sınıf temeline dayanan siyasetin sonu tamlamalarında yer almakta; post ön eki, post-materyalist değerler, post-endüstriyel toplum, post-endüstriyel devrim, post-fordizm ve post-modernizm kavramlarıyla; yeni/neo ön eki ise, yeni dünya düzeni, yeni siyaset, yeni sağ, yeni muhafazakarlık,

aldığını söylemek bir yanılgı olmayacaktır. Tüm bu sözcük ve kavramlar 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana tanık olunan köklü değişimlerin ana ya da alt başlıklarını oluşturmaktadır. Bu köklü değişim ise küreselleşme olarak adlandırılmaktadır (Çitçi, 2008: 2-3).

“Küresellik” kavramı, insanların eylem ve deneyim alanı hakkında mekânsal bir çağrışım yaratmaktadır. Gezegeni, -bir bütün olarak dünyanın tamamını- kendi başına bir sosyal ilişkiler alanı olarak tanımlamaktadır. Küresellik ile ilgili ortaya atılan fikirler insanların sadece yerel ve ulusal düzeyde değil, aynı zamanda sınır ötesi düzeyde de birlikte yaşayabileceklerini göstermektedir (Scholte, 2005: 2). Tarihsel sürece bakıldığında dünya çapında ilişkiler ağı oluşturarak evrenselliği yakalama amacı güden/evrensellik iddiasında bulunan birçok imparatorluk veya belirli bir coğrafyada yoğunluk arz eden ekonomik ya da kültürel ilişkiler ağı (örneğin ipek yolu) oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bunlardan hiçbiri günümüzde küreselliğin almış olduğu anlama eşdeğer değildir (Ateş, 2006: 26). Küreselliğin günümüz dünyasında yarattığı mekânsal çağrışım, uzmanlaşmanın küresel ölçekteki dağılımında coğrafi bir değişimi yansıtan yeni küresel iş bölümünün⁹⁹ ortaya çıkışı olarak algılanmalıdır. Buna göre merkez-çevre arasındaki genel iş bölümüne dayanan değiş-tokuş, çoğu üretim süreçlerinin ayrıştırılmasını ve her bir üretim diliminin küresel ölçekteki coğrafi dağılımının ulusal sınırlara göre bölümlenmesini kapsayan çok karmaşık ve hızla değişen bir yapıya dönüşmektedir (Dicken, 2008: 358-359). Küresellik, böylesi bir “durumu” ifade ederken, küreselleşme kavramı, bir eğilim ve süreci, insanlar arasındaki tüm gezegen ölçeğindeki fiziksel, kültürel ve psikolojik bağlantıların büyümesini ve temasların önündeki engellerin azaltılmasını içermektedir (Scholte, 2005: 3).

Küreselleşme¹⁰⁰ fenomeni, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olayların dünyanın başka toplumları üzerinde de etkili olduğu ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı bir sürece işaret etmektedir (Sezgül, 2009: 505). Literatürde küreselleşmenin başlangıcı olarak coğrafi keşifleri (Diaz Arenas), Roma İmparatorluğu’nu (Russell) ya da sanayi devrimini (Hirst ve Thompson) gösteren düşünceler bulunmaktadır (akt. Sarıtaş, 2009:402-403). Öte yandan

yeni/neo-liberalizm, yeni sol, yeni siyasal kültür, yeni toplumsal hareketler kavramlarıyla gündeme girmektedir (Çitçi, 2008: 2-3).

⁹⁹ “İş bölümü” kavramı en basit anlatımıyla çalışanların üretim sürecinin farklı dilimlerinde uzmanlaşması anlamına gelmektedir (Dicken, 2008: 358).

¹⁰⁰ Küreselleşme ilk olarak 1970’lerin ortasında, American Express kredi kartının küresel kapsamının reklamı yapılırken ünlenmiş, daha sonra finans ve ticaret basımında, esas itibarıyla de finans piyasalarının işleyişindeki kontrollerin kalkmasını meşrulaştırmak amacıyla, çığ gibi yayılmıştır (Harvey, 2008: 27).

küreselleşme konusunda tam bir fikir birliğine varıldığını söylemek de güçtür. Kimi düşünürlere göre küreselleşme kaçırılmayacak bir fırsat iken; kimileri sürecin gerçekten var olduğundan bile şüphe duymaktadır.¹⁰¹ Ancak küreselleşmeye dair her türlü tartışmadan bağımsız, çalışma içinde küreselleşme kavramı ile anlatılmak isteneni belirtmek için bir tanım yapmak gerekirse küreselleşme şu şekilde tanımlanabilir:

“...geçmişini eski dönemlere dayanmakla birlikte, özellikle 1980’lerden itibaren kendisini yoğun bir şekilde hissettiren, başta ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere farklı boyutları olan, teknoloji ve iletişimdeki gelişmelere paralel olarak, zaman ve mekân kavramlarını önemsiz hale getiren, karşılıklı bağımlılığa dayalı ve kontrol edilemez bir dönüşümler dizisi..” (Altıntaş ve Pektaş, 2020: 119).

Küreselleşme konusunda, küreselleşmenin yaşamın pek çok alanındaki etkilerini net bir şekilde özetler nitelikte bir açıklama Harvey tarafından yapılmıştır: zaman- mekân sıkışması. İnsan varoluşunun temel kategorilerinden (2012b: 227) olduklarını düşündüğü zaman ve mekân konusunda Harvey’in vardığı nihai sonuç ne zamana ne de mekâna maddi süreçlerden bağımsız anlamlar yüklenemeyeceği ve bu kavramları temellendirmenin ancak maddi süreçleri araştırmakla mümkün olacağıdır. Bu yüzden Harvey’e göre zaman ve mekân konusundaki nesnel kavrayışlar, zorunlu olarak, maddi pratik ve süreçler aracılığıyla yaratılmaktadır (2012b: 230). Harvey, 1970’lerden itibaren dünyanın yoğun bir zaman-mekân sıkışması evresi yaşadığını ve bunun politik-ekonomik uygulamalar, sınıf güç dengeleri ve kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde sarsıcı bir etki yarattığını belirtmektedir (2012b: 317). Harvey zaman-mekân sıkışması¹⁰² kavramı ile mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde meydana gelen devrimci değişimler sonucu dünyayı görüş tarzında yaşanan değişimleri kastetmektedir. Burada asıl önemli olan “sıkışma” kelimesidir. Harvey sıkışma kelimesi ile “bir yandan kapitalizmin tarihine hayatın hızının artışı damgasını vururken, bir yandan da mekânsal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmişçesine aşıldığını” ifade etmektedir (2012b: 270). Küreselleşmeye dair benzer bir açıklama da Giddens tarafından yapılmıştır. Küreselleşme olgusunu “zaman-mekân uzaklaşması” ifadesi ile kavramlaştıran Giddens’a göre küreselleşme dikkatleri, yerel katılımlar ve uzak etkileşimler arasındaki karmaşık ilişkilere yönlendirmektedir. Yerel ve uzak toplumsal biçim ve olaylar arasındaki ilişkiler de zaman-

¹⁰¹ Küreselleşme konusunda farklı tavır alışlar için literatürde farklı tasnifler yapılmaktadır. Ancak bunlardan en fazla itibar göreni Held vd. aşırı küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcüler olmak üzere yaptıkları sınıflandırmadır. (bkz. Bülbül, 2009: 60-65.)

¹⁰² Küreselleşme ile zamansal ve mekânsal sınırların kalkmakta olduğuna ilk işaret eden, küreselleşme literatürünün en bilindik metaforlarından biri hali gelen “küresel köy” (global village) deyiimi ile Marshall McLuhan’dır (Bülbül, 2009: 35).

mekân uzaklaşmasına uygun olarak esnemektedir. Küreselleşme, farklı toplumsal bağlamlar arasındaki bağlantı biçimlerinin bir bütün olarak yerküre düzeyinde şebekleşmesi anlamında bu esneme sürecine işaret etmektedir (1994: 62). Küreselleşme söylemi, Harvey'in (zaman-mekân sıkışması) ya da Giddens'in (zaman-mekân uzaklaşması) düşüncelerini açıklamaya yarayan, Marshall McLuhan'ın ünlü küresel köyünden (global village), Birleşmiş Milletlerin ortaya çıkmakta olan dünya siyasi bağlamını tasvir etmek için kullandığı “Global Mahallemize” kadar küresel yakınlık ve “küçülen dünya” metaforları ile doludur (Tomlinson, 2004: 14).

Önceki bölümde de belirtildiği gibi liberalizm, ulusal kapitalizmin; neo-liberalizm ise küresel kapitalizmin/küreselleşmenin ideolojisidir. Öyleyse, kapitalizmin sahasının neden ulusal düzeyden küresel düzeye yükseldiği/yükselmesi gerektiği sorusu gündeme gelecektir. Rodrik'e göre, piyasalar yerel ve küçük çaplıken ve ticareti yapılan ürün ve hizmetlerin basit, standart olduğu ve çok uzak mesafeler kat etmediği durumlarda, tekrarlanan etkileşim ve toplumsal normlar ticaret için yeterlidir. Ekonomiler büyüdükçe ve coğrafi hareketlilik arttıkça kesin ve geniş kapsamlı kurallara duyulan ihtiyaç ve daha güvenilir uygulamalar vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmektedir. Denilebilir ki uluslararası ticaret ve finans yerel mübadelelerden daha yüksek işlem maliyeti içermektedir (2011: 13-17). Yani küreselleşmeye neden ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevabı küreselleşmenin, sınır ötesi finans ve ticarete ilişkin işlem maliyetlerinde¹⁰³ önemli bir azalma gerektirmesidir (Rodrik, 2011: 63).

Küreselleşme konusunda, bu sürecin sadece ekonomik boyuta indirgenebilecek bir süreç olmadığını belirtilmesi gerekmektedir. Küreselleşme fenomeni “işlem maliyetlerinin asgari seviyeye indirgenmesi” olarak ele alındığında yalnızca ortak pazar ve ortak ekonomik kurallar ya da ulus-devletin küresel sermaye lehine dönüşümü değil, uzak mesafeli insanî ilişkileri mümkün kılan kültürel bir zeminden de bahsetmek gerekmektedir¹⁰⁴. “Küreselleşmenin işaret ettiği dönüştürücü süreçlerin kültürel kavramlar aracılığıyla kavranmadıkça yeterince anlaşılamayacağını” (Tomlinson, 2004: 11-12) iddia eden John Tomlinson¹⁰⁵, kapitalizmin araçsal bakış açısından bakıldığında

¹⁰³ Rodrik “işlem maliyetleri” terimini “karşılıklı faydaya dayalı ticareti önleyen veya onu daha da zor kılan çeşitli ihtilaf türleri” anlamında kullanmakta ve kavramı ortak pazardan ortak dile, ortak para biriminden özgürlük, güvenlik ihtiyacı ve hatta mülkiyet hakkına kadar, ticareti mümkün kılan ve kolaylaştıran tüm etmenleri kapsayacak şekilde oldukça geniş bir anlamda kullanmaktadır (2011: 11-12).

¹⁰⁴ Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel boyutlarına ilave olarak başta siyasal boyutu olmak üzere teknolojik çevresel hukuki ve benzeri boyutları da bulunmakla birlikte çalışmanın kapsamına yalnızca ekonomik ve kültürel boyutları dahil edilmiştir.

¹⁰⁵ Tomlinson'a göre (2004: 18) küreselleşmenin başarısını ölçmenin yolu fiziksel mesafeleri aşmakla kültürel mesafeleri aşmanın birbiriyle ne kadar örtüşebildiğidir.

küreselleşmenin giderek artan işlevsel bir yakınlık ortaya çıkardığını belirtmektedir. Buna göre küreselleşme her yeri aynılaştırmamakta; ancak zaman-mekân sıkışmasına bir miktar “kültürel¹⁰⁶ sıkışma” ekleyerek sermayenin akışını kolaylaştıran küresel bağlantı noktaları yaratmaktadır (2004: 19). Bu anlamda küreselleşmeyi yekpare bir bütünden ziyade, küresel kapitalist faaliyet ve ilişkilerin coğrafi olarak birbirine eklenmesinden doğan bir örüntü gibi görmek (Harvey, 2013: 156) daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Ekonomik faaliyetlerin uluslararası nitelik taşıması yeni bir olgu değildir. Bazı mallar yüzyıllar boyunca uluslararası önem taşımıştır; bunun açık bir örneği baharatın ve diğer egzotik malların, çok eskiden beri yerleşik ticaretin asıl konusu olmasıdır. Bu uluslararasılaşmanın boyutu, Avrupa’da sanayileşmenin on sekizinci yüzyıldan itibaren yayılmasıyla hızlanmıştır (Dicken, 2008: 358). Öte yandan ekonomik faaliyetlere ilave olarak gerek sömürgecilik ve yeni sömürgecilik faaliyetleri, gerekse on dokuzuncu ve hatta daha önceki yüzyıllara uzanan ulus-aşırı bağlantılar sebebiyle uluslararası ilişkilerin her zaman önemli olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Ancak, neo-liberal küreselleşme evresinde bu ulus-aşırı bağlantılarda hem bir derinleşme hem bir genişlemenin olduğu su götürmez bir gerçektir (Harvey, 2015: 43). Öyle ki küreselleşme hem niceliksel olarak geniş hem de niteliksel olarak önemli olan değişimlerle, önceki dönemlerde sınırlı elit çevrelerde geçici bir algı iken, günümüzde dünya genelinde yaşayan çoğu insan için gündelik farkındalığın bir parçasıdır (Scholte, 2005: 4-5).

2.2.2. Post-Modern Durumun Etkisi

Post-modern durum, modern düşünceye ve ortaya çıkardığı kurumlara karşı çıkmak suretiyle insanları özgürleştirme arayışıdır. Bu arayış ekseninde modernist bakış açısının, pozitivist bilim anlayışının ve bunun paralelinde ortaya çıkan ilerlemeci tarih anlayışının kapsamlı bir eleştirisine dayanmaktadır (Tekeli, 1999: 49-50). Post-modernizm kuramı, gerekli araçlar olmadan ve artık bir “çağ” ya da zamanın ruhu, “sistem” ya da “mevcut durum”un bulunup bulunmadığından bile emin olunmayan bir konumda, içinde yaşanan çağın sıcaklığını ölçme girişimlerinden biridir (Jameson, 2011: 11). Kavram, işlevselci ve bilimsel temellere dayanan rasyonel mimariye karşı başkaldırıyı gösteren bir akım iken, önce Batı sanatının tümünde görülebilen derin yön değişikliklerini içine alacak biçimde genişlemiş, ardından toplum bilimlerindeki daha geniş dönüşümler için kullanılır hale gelmiştir (Bauman, 2003a: 143-144).

¹⁰⁶ Tomlinson, “kültür” kavramını, “insanların sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni” olarak tanımlamakta ve çalışma içerisinde kültürel bellek kullanımına yakın bir anlamda kullanmaktadır (2004: 33).

Post-modernizm kavramına ulaşmak için öncelikle modern dönemin yeterince kavranabilmiş olması gerekmektedir. Bauman'ın deyişiyle “müphemliğe¹⁰⁷ karşı verilen amansız bir savaş” (2003b: 12) olan modernizm; 17. Yüzyılda Avrupa kıtasında başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir (Giddens, 1994: 9). Bir kavram olarak modernizm, belli bir semantiği ifade etmektedir. Bu semantiğin içinde belli öğeleri, örneğin pozitivismi, teknosentrizmi, evrenselliği ve akılcılığı bulmak mümkündür. O halde modernizmi, belirlenen bu özelliklere sahip, modernite çağını belirleyen bir düşünsel projeksiyon olarak da tanımlamak mümkün gözükmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 96-97). Modernizm, aydınlanma¹⁰⁸, rasyonalizm ve pozitivism olmak üzere üç temel anlayış düzeyinde kendini tanımlamıştır. Böylece geleneksel toplum yapısını ve feodaliteyi tarihe gömme çabasını başlatmış, alt yapısına uygun düşünsel üst yapısını da hızla oturtmaya çalışmıştır. Bilim, bilgi, değerler ve inançlar, ortak insani değerler, kesin doğrular ve evrensel değerler ve benzerleri, modernizmi karakterize eden unsurlar olmuştur (Karaduman, 2010: 2889).

Modernleşme kuramı, her şeyden önce, “modern ve geleneksel” olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu tipleştirilmede esas olarak modern toplum tipinin ne olduğu ifade edilmiş, geleneksel toplum ise bir tür “modern olmayan toplum” biçiminde algılanmıştır. Burada modern toplum kavramı, belirli bir insan tipini, insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin belirli bir kavranış biçimini, belirli bir ekonomik sistemi ve son olarak da -genellikle bu öğelerin oluşturduğu toplumsal ve ekonomik temel üzerine bina edildiği düşünülen- bir siyasal yapıyı içermektedir (Köker, 2007: 39-40). Modern toplumda, üretimde organik olmayan enerji kaynakları kullanılmaya başlanmış, ürünler dünyası metalaşmış, ücretli emek ortaya çıkmış ve ulus-devlet doğmuştur (Tekeli, 1999: 25).

Alain Touraine'e göre modern toplum bilimsel bir kültürle hem düzenli hem de özgür bireylerden oluşan toplumdur ve bunlar arasındaki denklik akla dayanmaktadır. İnsanlık, aklın yasalarına uygun olarak hareket etmekle hem bolluğa hem özgürlüğe hem

¹⁰⁷ Müphemlik: düzensizlik (*a.n.*) Bauman'a göre (2003b: 10) düzenli bir dünya, "kişinin önünü gördüğü"; yani kişinin, bir olayın olabirliğini nasıl hesaplayacağını ve bu olabirliği nasıl artırıp azaltacağını bildiği; belli durumlar arasındaki bağların ve belli eylemlerin etkinliklerinin, geçmiş başarıların gelecektekilere kılavuzluk etmesini mümkün kılacak ölçüde aynı kaldığı bir dünyadır.

¹⁰⁸ Aydınlanma düşüncesi, ilerleme fikrine kucak açmış ve modernitenin savunduğu geleneksel olandan kopuşu aktif biçimde hedeflemiştir. Bu düşünce her şeyden çok insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin kabuğunu kırmayı hedefleyen laik bir harekettir (Harvey, 2012b: 26).

de mutluluğa doğru ilerleyecektir (2002: 13). Bauman (2003a: 85) modern toplumda aklın rolünü şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

“Üzerinden geleneğin pespaye giysileri çıkarıldığında halk, ‘kendisi olarak insan’ın o saf, eski durumuna, insan soyunun ibret alınacak birer örneği durumuna indirgenmiş olacaktır. O zaman yalnızca bir niteliği paylaşacaklardır: Sonsuz işlenme, biçim verilme, kusursuzlaştırılma kapasitesi. Eski ve pejmürde giysileri üzerlerinden attıkları için yeniden giydirilmeye hazır olacaklardır. Bu kez elbise dikkatle seçilecek, titizlikle tasarlanacak ve aklın öngördüğü gibi, ortak çıkar ölçüsüne uygun olarak biçilecektir. Tasarımcıların iradesi yalnızca akıl tarafından sınırlandırılacaktır.”

Modern toplumsal kurumların gelişimi ve bunların dünya çapına yayılması insanoğlunun güvenli bir yaşam sürmesi için modern öncesi sistemlerin herhangi bir çeşidinden daha fazla fırsat yaratmıştır¹⁰⁹ (Giddens, 1994: 12). Bauman’a göre ise müphemliğin kökünü kazıma çabası tipik bir modern pratiktir; modernizmin sunmuş olduğu siyasetin, aklın ve yaşamın özüdür. Bu, kesin olarak tanımlama ve kesin olarak tanımlanamayan her şeyin bastırılması ya da elenmesi çabasıdır¹¹⁰ (2003b: 18). Düzensizlik bazı olayların daha olası diğerlerinin daha az olası kılınması anlamında olasılıkların yönlendirilmesini yani denetimi beraberinde getirmektedir (2003a: 10).

Modernizm üst-teori, anlatı, derinlik, kitle üretimi, sınıf politikası ve teknik-bilimsel rasyonaliteyi yansıtmaktadır. Buna karşın post-modernizm, dil oyunları, imaj, küçük deste üretimi, toplumsal hareketler ve çoğulcu ötekilik (Harvey, 2012b: 374) ile modernizmin tam karşısında yer almaktadır. Post-modern düşüncede belli bir bütünsellik ya da ortak özellikler yoktur. Onun için idealizm, materyalizm, pragmatizm, gibi bir “-izm”, bunlar gibi felsefi bir teori değildir. “-izm”lerde olduğu gibi temel ilkeleri olmadığı için sonuna “-izm” eki getirmek yerine post-modern düşüncenin en iyi ifadesi “post-modern durum” yaşandığı şeklindeki ifadedir (Yıldız, 2005). Bir grubun alışkanlıklarının benimsenmesini ifade eden Yunanca ve Latince bir ek olan “-izm”ler sürüler halinde hareket etmeyi ifade etmektedir (Brann, 1992: 4). Oysa post-modern durumda biriciklik, parçalanmışlık, bölünmüşlük kendini göstermektedir. Böyle bir düşünce yapısı içerisinde bir sitem ya da yapı oluşturma yerine kolaj, montaj geçmektedir. Bir toplulukta, bütünlük

¹⁰⁹ Giddens modernizmin daha güvenli bir yaşamın anahtarını sunduğunu kabul etmekle birlikte modern öncesi dönemde olmayan, ekolojik yıkım, nüfus patlaması totaliterizm, nükleer savaşlar gibi insanlığın güvenliğini tehdit eden faktörlerin ya da yeni risklerin modern dönemde türemiş olduğunu ileri sürmektedir (1994: 15-17, 113).

¹¹⁰ Bauman, modern dönem ile modern öncesi dönemi bahçıvanlık ve avlak bekçiliği metaforları üzerinden açıklamaktadır. Moderniteyi yaratan iktidar bahçıvan modeli üzerine kurulmuştur. Modernite öncesi yönetici sınıf ise kolektif bir avlak bekçisi görünümündedir. Avlak bekçileri, bekçiliğini yaptıkları vahşi kültürün sağladığı bir model, kalıp ya da biçim olmadığı için insanlık durumunun biçim verilebilir bir şey olduğu, vb. konularda fikir oluşturmalarını sağlayacak bir deneyimden yoksundurlar. Moderniteye geçiş ilkinin belirginlik kazanıp diğerinin gerilediği bir süreçtir (Bauman, 2003a: 66-67)

süreklilik homojenlik ve belirlenimler görmenin yerini parçalanma, farklılık belirlenemezlik, kaos ve geçicilik almaktadır (Tekeli, 1999: 29). Nitekim post-modern yazarlar sıklıkla her şeyin birbirine bağlanmasını sağlayacak bir üst-dil, üst-anlatı ya da üst-teori¹¹¹ olabileceği fikrini bütünüyle terk etmişlerdir (Harvey, 2012: 60).

Post-modernizmin ne olduğuna dair oldukça kullanışlı bir tanım, Andrew Heywood (2013: 206) tarafından yapılmıştır:

“Post-modernizm, başta genel Batılı sanat, mimari ve kültürel gelişmelerdeki deneysel hareketleri tarif etmek için kullanılan karmaşık ve kafa karıştıran bir kavramdır. Sosyal ve siyasî analiz aracı olarak post-modernizm, sanayileşme ve sınıf dayanışması özelliği taşıyan topluluklardan gittikçe daha bölünmüş ve çoğulcu "bilgi" topluluklarına doğru kaymayı öne çıkarır; bu toplumlarda bireyler, üreticiden tüketicieye dönüşür; bireycilik sınıf, din ve ırk bağlıklarının yerini alır. Post-modernistler, kesinlik diye bir şeyin olmadığını ileri sürerler; mutlak ve evrensel doğrular tepeden bakan birer yorum olduğundan bunlardan vazgeçilmelidir. Bunun yerine söylem, tartışma ve demokrasi vurgulanmalıdır.”

Tekeli'ye göre (1999: 24) post-modern durum ile ilgili düşünceler üç koldan ilerlemektedir. Bunlardan ilki, teknolojinin nasıl gelişeceği, nasıl bir toplum yaratacağı ve bu toplumların kültürlerinin nasıl olacağı üzerinde duran fütüristik¹¹² bakış açısıdır. İkincisi, sanat ve düşünce hayatında meydana gelen oluşumları gözlemleyip, bu gelişmeleri yeni bir toplumsal aşama olarak sunan yaklaşımlardır. Üçüncüsü ise modernizmin bilgiye ve bilime yaklaşımını sorgulayıp, bilgiye ve bilime yaklaşımda bir kopuşu öneren düşüncelerdir.

Özellikle Almanya'da yaygınlaşan öznel-irrasyonel felsefenin temelini oluşturan “erken post-modernist” öncellerinden sayılan Nietzsche'nin önerdiği “kuramsız kuram”, post-modernizmin özü sayılabilir¹¹³ (Tarhan, 2010: 105). Ancak post-modernizmin felsefi anlamda kurucusu Fransız düşünür Jean-François Lyotard'tır.

Lyotard'ın düşüncesinde nesne, gelişmiş toplumlarda bilginin durumudur. Toplumlar post-endüstriyel, kültürler ise post-modern olarak bilinen çağa girdikçe bilginin konumu değişmektedir. Lyotard'a göre uzmanın homolojisi yerine, yenilikçinin paralojisini ilke edinen postmodern bilgi otoritelerin basit bir aracı olmaktan öte

¹¹¹ Bu ifadelerle, tüm bir tarihi ve toplumu özsel kurumsal, ilkeler etrafında açıklayan ve anlatan, global sistemler, büyük tarih felsefeleri ve toplumsal kuramlar kastedilmektedir (Sallan ve Boybeyi, 1994: 321)

¹¹² “Postmodernist düşünürlerin çoğu, enformasyonun ve bilginin üretimi, tahlili ve aktarımı açısından doğan yeni olanakların büyüü altındadır.” (Harvey, 2012b: 65).

¹¹³ Post-modernistler, Nietzsche'ye kadar tüm düşünsel akımlara önem verip fikri anlamda J. J. Rousseau'ya kadar gitmemişlerdir. Bu durumun en önemli sebebi, J. J. Rousseau'nun bütün modernizm ve aydınlanma eleştirilerine rağmen, söz konusu akimin içerisinde yer alması ve nihilizme kaçmamasıdır. Rousseau'dan sonra Nietzsche ve sonraki düşünürler Aydınlanma ve modernizme bir alternatif sunmak yerine bütün otorite ve alternatiflere karşı çıkarak nihilizme yol açmışlardır (Tarhan, 2010: 108).

farklılıklara olan duyarlılığı arındırmakta ve hoşgörü yetisini pekiştirmektedir (1994: 11-16). Lyotard'ın içinde bilginin konumunu irdeleyeceği çalışma alanı meşrulaştırma¹¹⁴ kavramıdır. Meşrulaştırma, bir önermenin bilimsel cemaat tarafından ele alınması için bilimsel söylem içerilip içerilmeyeceğini belirlediği bir süreçtir. Ancak, Lyotard'a göre bilimsel bilgi, bilginin kendisini temsil etmemektedir. Başka tür bir bilgiye ilave olarak, onunla rekabet halinde ya da çatışma içerisinde bir bilgi biçimi olarak var olmaktadır (1994: 24-27). Lyotard çeşitli söylemlerin, kendi kuralları, yapısı ve hamleleri bulunan birer dil oyunu olarak düşünülmesini öneren Wittgenstein'in dil oyunları yaklaşımını bilgiye uyarlamaktadır. Nitekim ayrı dil oyunları ayrı ölçüt ve kurallar tarafından yönetilirler, bu ölçüt ve kuralların hiçbiri bir diğerinden daha üstün ya da ayrıcalıklı değildir. Lyotard'a göre dil oyunları toplumu bir arada tutan toplumsal bağlardır (Sarup, 2004: 215).

Baudrillard'a göre post-modern kültür her şeyi bir "simulakr" kılmaya oldukça eğilimlidir. Şöyle ki post-modern kültür içerisinde metaların kullanım değeri ile üretimin gereklerinin yerine kodlar, gösteriler ve simülasyon geçmiştir. Medya ve tüketim toplumunda insanlar dışarıyla yok denecek kadar az ilişkisi bulunan bir imgeler oyununa kendilerini iyice kaptırmışlardır (2004: 233). Marksist düşünce içerisinde yer alan bir post-modern olan Fredrich Jameson, Mandel'i izleyerek, insanlığın post-endüstriyel ya da çokuluslu kapitalizm olarak adlandırılabilir bir "geç kapitalizm" çağının içinde olduğunu (2011: 76), post-modernizmin ise bu geç kapitalizmin kültürel mantığını (2011: 29) oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu dönemde kültür üretimi, genel olarak meta üretimi ile bütünleşmiş durumdadır: "Daha geniş ciro sağlayacak şekilde (giysilerden uçaklara kadar) sürekli daha yeni görünen ürünlerin imal edilmesi..." Jameson'a göre bu durum, tümüyle global ve tüm dünyada yeni bir Amerikan ekonomik ve askeri başatlığı dalgasının bir ifadesidir (Jameson, 2011:33-34). Jacques Derrida (akt., Harvey, 2012b: 67) kolaj/montajı postmodern söylemin birincil biçimi olarak görmektedir. Biçimin içkin heterojenliği, imgenin alıcılarını ne tek anlamlı ne de istikrarlı olabilecek bir gösterim üretmeye teşvik etmektedir. Gösterimlerin ve anlamların üretimine kültürel nesnelere hem üreticileri hem de tüketicileri katılmaktadır.

Harvey'e göre (2012b: 137) modernizm ile postmodernizm arasında farklılıktan çok daha fazla süreklilik mevcuttur. Harvey, postmodernizmi "modernizmin bağrında

¹¹⁴ "Meşrulaştırma, bir kanun koyucunun, böylesi bir kanunu norm olarak çıkarmaya yetkili kılındığı bir süreçtir." (Lyotard, 1994: 27).

özgül bir kriz” olarak ele almaktadır. Bu kriz parçalanmaya gelip geçiciliğe kargaşaya olan yanı vurgularken, ebedi ve değişmez olanın nasıl düşünülmesi, temsil edilmesi ya da ifade edilmesi gerektiği konusundaki herhangi bir reçete karşısında kuşkuculuğu temsil etmektedir.

Jameson’a göre post-modern¹¹⁵ durumu ele alan kuramların aynı zamanda, en iyi şekilde Daniel Bell’in “post-endüstriyel toplum” ifadesi ile bilinen ancak tüketici toplum, medya toplumu, bilgi toplumu, elektronik toplum gibi adlarla da anılan, tümüyle yeni bir toplumun ortaya çıktığını ileri süren diğer sosyolojik genellemelerle güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu kuramların klasik kapitalizm yasalarının -yani endüstriyel üretimin başatlığı ve sınıf savaşımının her yerdeliğine- artık uymadığını göstermek gibi bir amaçları vardır (Jameson, 2011: 32). Esasında neo-liberalizmin ve post-modernizm birbirine tamamen zıt felsefi temellerden gelmektedir. Neo-liberalizm, evrensel, akla inanan ve genel çerçevesini aydınlanmanın ilerleme fikrinden alan bir yaklaşımken, post-modernizm akla saldıran, ilerlemeye inanmayan, yerellik ve öznelliğe vurgu yapan bir yaklaşımdır (Larain, 1995: 164). Ancak Larain’e göre (1995: 165) kabul edilmek istenmeyen şudur: piyasa güçlerinin özgür faaliyetini öne sürerek neo-liberalizm, hem özel üreticinin bireysel akılcılığını hem de sistemin genel akıldışılığını veya toplam çıktığı öne çıkartmaktadır. Post-modernizm bu yönüyle girişimcinin akılcılığı ile değil, piyasa sonuçlarının akıldışıcılığı ile neo-liberalizme bağlanmaktadır. Bu nedenle post-modernizmin neo-liberalizmin felsefi mantığı, neo-liberalizmin ise post-modernizmin ekonomik mantığı haline geldiğini öne sürmek mümkündür.

2.2.3. Neo-Liberal Küreselleşme Süreci ve Kent

Tarihsel sürece bakıldığında, birikim ekonomisi açısından bir bütün olarak değerlendirme yapılacak olursa kentler, artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğduğu için kentleşme daima sınıfsal bir olgu olagelmıştır¹¹⁶ (Harvey, 2013b: 45). Çünkü sermaye birikiminin devam edebilmesi için sürekli olarak işlevsel mekânsal biçimlerin ve dokuların yaratılmasına ihtiyaç vardır. Bu yüzden kent mekânına ilişkin tüm etkinlikler, üretim süreciyle doğrudan ilişkilidir. (Bu durum tam tersi için de geçerlidir) (Keskinok, 2006: 190).

¹¹⁵ Jameson’un süreci “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak ifade etmesinin sebebi semantik olarak “post-modernizm” kavramının kendisinin, yalnızca tartışmalara açık bir anlam ifade etmekle kalmaması ve aynı zamanda içsel yönden çatışık ve çelişkilerle dolu olmasıdır. Bu yüzden post-modernizm kavramı rahat bir vicdanla kullanılabilir bir kavram değildir (2011: 25).

¹¹⁶ Çünkü artı ürün bir yerden ve birileri üzerinden elde edilmiş, artı ürünün nasıl kullanılacağına denetimi de daima küçük bir grubun elinde olmuştur (Harvey, 2013b: 45).

Kentleri, sermaye akışının sahip olduğu emek gücü, üretim araçları, finansal sermaye ve arazi kullanımını gibi bütün unsurlarının, sermaye birikimini kolaylaştırmak için uygun bir sosyo-mekânsal alan üretmek amacıyla bir araya geldiği yer olarak ele almak gerekmektedir. Bu anlamda kent, kapitalizmin ortaya çıktığı çoklu çelişkileri ifade etmektedir (Swyngedouw, 2018: 7). Kentsellik ise kümelenmelerinde toplumsal olarak belirlenen önemli miktarda artık-ürünü harekete geçirme, koparma ve yoğunlaştırma yeteneğine sahip ekonomik ve toplumsal bir bütünleştirme tarzı oluşturan bireysel faaliyetlerin şekillenmesidir. Böylesi bir bütünleştirme tarzının sürdürülebilmesi için toplumsal artığın coğrafi yoğunlaşmasını kolaylaştıracak bir mekân ekonomisi yaratması gerekmektedir. Örneğin, fiyat belirleyici piyasaların kendi kendine işleyebilmesi için mekân ile bütünleştirilmesi gerekmektedir (Harvey, 2013a: 216-217).

Sermaye birikimi her zaman için coğrafi bir konu olduğu için coğrafi yayılma, mekânsal düzenlemeler (örneğin kent planları) ve eşitsiz coğrafi gelişmenin¹¹⁷ imkânları kapitalizmin siyasal-ekonomik sistem olma koşullarının önde gelen sebeplerindedir. Belirli bir coğrafi bölgede aşırı sermaye birikimi olarak tezahür eden kapitalizm, içsel çelişkilerini aşmak adına her zaman için “mekânsal çözüme” başvurmaktadır (Harvey, 2008: 40). Bu açıdan ele alındığında kentleşmenin geldiği nokta teknolojinin kaçınılmaz bir sonucu değil, faaliyetlerin toplumsal ve mekânsal örgütlenmesinin ifadesidir (Castells, 2020: 19).

Harvey’e göre kapitalizm aşırı birikim¹¹⁸ sorununu, “(a) sermaye değerlerinin gelecekte yeniden dolaşıma girmesini erteleyen uzun dönemli sermaye projeleri ya da eğitim ve araştırma gibi sosyal harcamalar aracılığıyla dönemsel yer değiştirmeyle; (b) başka yerlerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, yeni işgücü olanakları yaratmak suretiyle mekânsal yer değiştirmeyle veya (a) ve (b)'nin karışımıyla” (zaman-mekân sabitesi kuramı¹¹⁹ -*spatio-temporal fixes*) (Harvey, 2004: 91-92) çözmektedir. Kapitalizmin bulunduğu bu çözümün kent mekânı açısından önemli olan kısmı dönemsel yer değiştirme (a) ile ilgili olan kısmıdır. Harvey’e göre sermaye akışı birincil, ikincil ve üçüncül akımlardan oluşmaktadır. Bunlardan “birincil akım” üretim ve tüketim

¹¹⁷ Dünya üzerinde, hayat tarzları, yaşam standartları, kaynak kullanımı, çevre ile ilişkiler, kültürel ve siyasal biçimler konularında coğrafi farklılıklar (Harvey, 2008: 102).

¹¹⁸ Aşırı birikim, belli bir alan içerisindeki emek fazlası (artan işsizlik) ve sermaye fazlası (zarar etmeden eritemeyen mal fazlası, âtil kapasite ve/veya üretken ve karlı yatırım alanları bulamayan para fazlası) anlamına gelmektedir (Harvey, 2004: 91).

¹¹⁹ Harvey’in düşüncesi içerisinde “zaman-mekân sabitesi” kapitalist krizlere dönemsel geciktirme ve coğrafi yayılma aracılığıyla sağlanan çözüm için kullanılan bir yöntemdir. Buna göre toplam sermayenin belli bir kısmı görece uzun bir zaman dilimi için belli bir fiziki şekil altında toprağa sabitlenmektedir. Bu doğrultuda bazı sosyal harcamalar da mekânsallaştırılmakta ve coğrafi olarak hareketsizleştirilmektedir (2004: 97).

alanını ifade etmektedir; “ikincil akım” sabit sermaye yatırımları ve tüketim fonları; “üçüncül akım” ise uzun erimli sosyal sermaye harcamaları ile AR-GE faaliyetlerinden oluşmaktadır. İkincil sermaye akımındaki varlıklar üretim ve tüketim için inşa edilen ortamdır oluşmaktadır. Bunlar mekândaki fiziki varlıklardır. Üçüncül sermaye akımı ise üretimi besleyen beceri eğitimi ile nüfusun sosyal koşullarını iyileştirmeye yönelik yatırımlardır (Harvey, 2004: 92). İşte Harvey’in zamansal-mekânsal sabiteler kuramına göre kent mekânı ikincil sermaye akımı içerisinde değerlendirilmektedir ve bunlar kapitalizmin sürdürülmesi için gereken fiziki altyapıyı sunmaktadır¹²⁰.

Kapitalist süreçte nesnelleşen mekân, büyüklük, hız, miktar, verimlilik gibi niceliksel terimlerle ifade edilmektedir. Bu süreçte mekân kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına, gerekliliklerine ve değişen koşullarına bağlı olarak her defasında yeniden tarif edilmekte, örgütlenmekte ve gerektiğinde tümünden yok edilerek yerine yeni ilişkilerin ve durumların yer alabileceği yeni ortamlar yaratılmaktadır¹²¹. Böylelikle toplumsal kültürel ve benzeri pek çok mekânsal değer göz ardı edilerek sadece kapitalist ekonominin koşulları içinde belirlenen mekân anlayışı toplumsal pratiklere hâkim hale gelmektedir (Miller, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 81). Kapitalist sistemle kentsel mekânlar arasında organik bir ilişki vardır. Kapitalizm, mekânları sermaye birikiminin gereklilikleri doğrultusunda dönüştürürken, zamanla kentsel mekânlar da sermaye birikiminin sınırlarını belirlemektedir. Kapitalizm mekân ile kurduğu bu ilişkide kendi çelişkilerini mekâna taşımaktadır¹²² (Özçelik, 2013: 100). Giddens (2001: 98-99) kent ve onunla ilgili süreçlerin, kapitalist toplumlarda mekânın nasıl metalaştırıldığını analiz ederek anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Kapitalist öncesi toplumların aksine kapitalizmle birlikte, arazi ve binalar diğer pazar malları gibi serbestçe devredilebilir hale gelmiştir. Fiziksel çevreyi karmakarışık eden bu sürecin bazı sonuçları olmuştur. Öncelikle kapitalist kentlilikte kent, yaratılmış bir çevre halini almıştır. İkinci olarak bu yaratılmış çevre insan yaşamı ile doğa arasında radikal bir ayrıma sebep olmuştur. Öte

¹²⁰ Harvey’de kentsel sürecin sermaye birikiminin birincil ve ikincil akımları açısından anlatımı, ABD’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan alt kentleşme süreciyle açıklanabilir. 1945’lerde ABD’deki aşırı birikimin nasıl istihdam edileceği sorununa çözüm olarak savunma sanayine yatırım yapılması ya da ekonomik teşvik/yardım olarak Avrupa’ya gönderilmesi (Marshall Planı) gibi stratejiler geliştirilmiştir. Geliştirilen en önemli strateji ise inşaat sektörüne ve konut sahiplerine sağlanan kredi kolaylıkları ve vergi indirimleri ile alt kentleşmenin teşvik edilmesidir (Aslanoğlu, 2000: 71).

¹²¹ 18. Yüzyılda Hausmann’ın Paris’te ve 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Robert Moses’in New York’ta yaptığı uygulamalar bu duruma örnektir.

¹²² Sermaye her daim kentler üzerinde etkili olsa da bu durum sanayileşme ile birlikte daha belirgin bir hal almıştır. Sanayileşme ile birlikte nüfusun yoğun bir şekilde kentlere göç ediyor olması bir “kentli toplum” ortaya çıkarmıştır. Kentleri toplumsal yaşamda merkez haline getiren bu süreç kırsal ilişkiler temelinde şekillenen bir yaşam tarzından farklı dinamikleri içeren yeni bir yaşam tarzı oluşturmuştur. Bu durum ise kapitalizmin yarattığı yapısal dönüşümlere karşılık gelmektedir (Yiğit, 2012: 349).

yandan üretim, sınıf çatışması, devlet ve benzeri sosyo-ekonomik fenomenler doğrudan kentin yaratılmış çevreye dönüşmesinin sonuçlarıdır. Bu nokta, yukarıda iktidar ve kent belleği arasındaki ilişkiyle ilgili olarak bahsedilenlerle paralellik göstermektedir. Zira tarih boyunca üretim süreçleri ve sermaye birikiminin sürekliliği, bir kentin yaşantısının doğrudan merkezinde yer alan konular olmuşlardır. Benzer bir durum daha da belirgin bir şekilde neo-liberal küreselleşme sürecinde de devam etmektedir.

Kapitalist sistem, doğası gereği kâr maksimizasyonu prensibine dayanmaktadır. Bu da malların üretimi, piyasaya sürülmesi ve piyasada dolaşım süresini kapsayan sürenin en aza indirilmesi yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu süreyi azaltmak ise teknolojik yeniliklere yatırım yapmayı, zaman kazandırıcı üretim ve yönetim teknikleri geliştirmeyi, çalışma zamanını uzatmayı ve kentsel yaşamın temposunu hızlandırarak üretimin artırılmasını sağlamayı gerektirmektedir (Merrifield, akt. Iğın Bahçeci, 2017: 38). Ekonomik gerekçelerle kentsel toplumsal yaşamının temposunun hızlanması ise kent belleğini önemli ölçüde tehdit etmektedir.

Kapitalizmin ayakta kalabilmesi için kendini sürekli yenilemesi¹²³ gerekmektedir. Bu yüzden kapitalizm, çelişkiler doğurup sonrasında kendini yenileme yoluyla bu çelişkileri atlatma diye ifade edebilecek bir süreç yaşamaktadır. Bu durum daha çok ilerleyen bir piyasa değişimi, yeni fırsatların değerlendirilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması, yeni kaynaklarla üretim olanaklarının ortaya çıkması ve bunlara benzer durumlarda kendini göstermektedir (Harvey, 2013a: 227). Lefebvre (2014: 75) her üretim tarzının kendi mekânını ürettiğini belirtmektedir. İşte kent, neo-liberal dönem de bu noktada önem kazanmaktadır. Sermaye birikiminin hız ve miktarının önceki süreçlere nazaran hızlı şekilde artması kapitalizmin birikim krizlerini yaşamasını beraberinde getirmiştir. Ancak sermaye neo-liberal dönemde aşırı birikime dayalı bu krizini aşmak için yeni bir alan keşfetmiştir: Kentsel mekân (Serter, 2018: 95). Neo-liberal küreselleşme süreci, kentlerin en yüksek düzeyde -Molotch'un ifadesiyle (1976)- "büyüme makinesi"¹²⁴ olarak görüldüğü dönemdir.

Harvey'e göre kentleşme kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının söğrulmesini sağlayan kilit yöntemlerden biri olagelmıştır (2013b: 88) ve bu durum neo-liberal küreselleşme sürecinde de devam etmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi

¹²³ Harvey bu durum için "yayıma" kavramını kullanmaktadır (Harvey, 2013a: 227).

¹²⁴ Harvey Molotch'a göre hemen hemen bütün yerelliklerin politik ve ekonomik özü büyümedir ve büyüme arzusu, siyasi olarak mobilize olmuş yerel seçkinlerin üyeleri için temel motivasyon kaynağıdır (1976: 309-310). Molotch'a göre (1967, 1973) herhangi bir arazi parseli bir menfaati temsil etmektedir ve bu nedenle bir yer arazi temelli menfaatlerin toplamıdır. Bir yerdeki tüm aktörler (örneğin yerel seçkinler) kendi ilişkili oldukları arazinin değerini artırmayı hedeflemektedir (Molotch, 1976: 310-311).

kapitalizmle birlikte mekânın içinde bulunduğu bağlamdan ve yer ile olan ilişkisinden koparılıp, soyut bir alan haline gelmesi ve altyapısal ilişkilere imkân vermesi, piyasa ekonomisinin değişen koşullarına uygun olarak sürekli dönüşmesine, gerektiğinde yıkılıp tekrar kurulmasına imkân tanımaktadır. Sermaye, mekânı kendi gereklilikleri doğrultusunda yeniden düzenlemekte ve mekânın diğer coğrafi bölgeler ile olan farklılığını kendi kârlılığı üzerinden, ekonomik kriterler temelinde yeniden tanımlamaktadır (Yırtıcı ve Uluoğlu, 2004: 47-48).

Neo-liberalizm, kentler üzerinde 1980 ve 1990’lardan başlamak suretiyle 2000’lerde de devam eden sanayisizleşme, post-fordizm, uluslararasılaşma, kentsel girişimcilik, soylulaştırma, sosyo-mekânsal ayrışma gibi ana eğilimlerin¹²⁵ temel bir tanımlayıcısı olarak giderek artan şekilde kullanılmaktadır (Brenner ve Theodore, 2005: 101). Kentlerin neo-liberal öncesi dönemdeki, üretim ve yeniden üretim sistemlerindeki merkezî yeri, onları neo-liberal politikalar için kilit alanlar haline getirmiştir. Öte yandan neo-liberal dönemde, yerele devredilen yönetim uygulamalarından dolayı sahip oldukları stratejik önemleri de kentleri neo-liberalizmin öncelikli cephesi konumuna sokmaktadır (Theodore, Peck ve Brenner, 2012: 30). Bu tür “yeni” yönetim tarzları, tipik olarak özel sermaye ile ittifak halinde, kentsel yönetimler tarafından yerel ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesiyle karakterize edilmiştir (Hall ve Hubbard, 1996: 154). Nitekim neo-liberal kentleşme sürecinde kentsel politikalar, öncelikle yerel siyasetçilerin, bürokratların ya da genel olarak kamu kurumlarının kararlarına değil, her zamankinden daha fazla, hepsi gittikçe küreselleşen iş dünyası ve gayrimenkul sektörünün çıkarlarına göre şekillenmektedir. Bu dönemde kentsel politikanın amacı kamu malı üretmek değil, “pazar”ın dizginsiz işleyişini kolaylaştırmak haline gelmiştir. Kentsel hizmetler ise giderek özelleştirilmiş hale gelmiş ve amacı “müşterileri” harekete geçirmek olmuştur (Mayer, 2016: 64).

1970’lerden sonra ulusal ve yerel düzeyde yaşanan sorunlarla (sanayisizleşme, işsizlik, malî kemer sıkma vb.) mücadele etmek için yerele daha fazla vurgu yapılması (ve üstelik bunun farklı ülkeler, farklı rejimler ve farklı ideolojideki siyasi partiler tarafından da yaygın olarak kabul görmesi), Harvey’e göre (1989: 5) ulus-devletin çokuluslu para akışlarını kontrol etme konusunda azalan gücüyle ilgilidir. Böylece yatırım, uluslararası sermaye ile yerel arasındaki bir müzakere halini almıştır. Öte yandan Harvey’e göre neo-liberal dönemde kentleşmenin tüm dünyada benzer bir süreç

¹²⁵ Neo-liberal dönüşümler öylesine kapsamlı ve etkili olmuştur ki Harvey’e göre (2007: 8) 1970’lerde New York’ta uygulanan “finansal ve mali darbe” Pinochet’in Şili’de yapmış olduğu darbe kadar etkili olmuştur.

izlemesinin altında yatan etmenlerden biri “finans piyasalarının hayret verici düzeydeki küresel entegrasyonudur” (2013b: 53).

“Bozulup dağılma”, “süpürülüp gitme”, “yerleşiklik kazanamadan eskime”, “buharlaşıma” ve benzeri kullanımlar, Marks ve Engels’in Manifesto’da burjuva dönemine atfettikleri temel özellikler arasındadır. Marks ve Engels bu kullanımları kapitalizmin yenileyerek yıktığını ve yıkarak yenilediğini göstermek için kullanmıştır. Bu özellikler bir sonraki yüzyılda Joseph Schumpeter tarafından “yaratıcı yıkım” olarak kavramlaştırılmıştır¹²⁶ (Jongerden, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 86). Yaratıcı yıkımın dinamiği, eski olanın birdenbire ortadan kaldırıldığı ve yeni olanın tam olarak tekâmül etmiş bir bütün olarak ortaya çıktığı boş bir sayfada gerçekleşmemektedir. Yaratıcı yıkım daha çok yeni ortaya çıkan alanların, miras alınan düzenlemelerle çatışmalı bir şekilde etkileşime girdiği ve sonuçta yeni, öngörülemeyen ve çoğu zaman oldukça dengesiz, karmaşık ve tartışmalı bir siyasi-ekonomik ortamda meydana gelmektedir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009: 57). 1970’lerin ilk yarısında başlayan coğrafi-ekonomik krizlerle birlikte neo-liberal yaratıcı yıkım süreçleri farklı coğrafi ölçeklerde ve değişik kurumsal alanlarda yaşanmaktadır. Kentler, yaşanan bu neo-liberal yaratıcı yıkım biçimleri için stratejik öneme sahip alanların başında gelmektedir (Theodore, Peck ve Brenner, 2012: 30).

Kapitalist sistem içerisinde kentin değişim değeri, kullanım değerinin önüne geçmiştir. Bir malın kullanım değeri (*use value*), bu malın kullanıcısının öznel değerlendirmesine bağlı olmayan nesnel işlevidir. Değişim değeri (*exchange value*) ise bir malın (metanın) başka bir mal (meta) ile değiştirilmesi halinde elde edeceği değerdir (Keen, 1990: 7, 10). Adam Smith’e göre değer kelimesi iki farklı anlama sahiptir: Belirli bir nesnenin faydasını ve bazen de o nesneye sahip olmanın taşıdığı diğer malları satın alma gücünü ifade etmektedir. Bunlardan ilki kullanım değeri, diğeri değişim değeri olarak adlandırılmaktadır¹²⁷ (Herrera, 2016: 163). Karl Marx, kullanım ve değişim değerini *Das Kapital*’in birinci bölümünde ele almaktadır. Tıpkı kendisinden önceki klasik iktisatçılar gibi Marx da her malın kullanım ve değişim değeri olmak üzere iki veçhesi olduğunu düşünmektedir. Bir nesnenin meta değeri taşıması onun kullanım ve değişim değeri taşımasına bağlıdır (Keen, 1990: 7; Savaş Yavuzçehre, 2011: 92). Kentsel mekânın pazarlanabilir hâle gelmesi, onun kullanım değerinin yanı sıra değişim değerinin

¹²⁶ Bu kavrama göre teknolojik değişim süreci yenilikler tarafından sürdürülen yaratıcı bir süreçtir; fakat bu süreç aynı zamanda yıkıcıdır, çünkü bu süreç kaynakların firmalar, meslekler, sanayiler ve hatta ülkeler arasında yeniden dağılımını öngörmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 86).

¹²⁷ Smith, değer kelimesinin anlamını ikiye ayırsa da değer ile değişim değeri kavramlarını eşanlamlı olarak kullanmaktadır (Herrera, 2016: 163).

de oluşması yani metalaşması anlamına gelmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 92). Lefebvre'e göre kendisi bir "yapıt" olan kent, yapıt olma özelliği nedeniyle paraya ticarete ve değişime bir tezat oluşturmaktadır. Ancak kapitalizmle birlikte kent değişim değerini yansıtacak şekilde "ürün" haline gelmiştir. Çünkü "değişim ve sanayileşme yoluyla metanın genelleşmesi" kullanım değerini, yani kentin bir yapıt olma özelliğini yok etme eğilimindedir¹²⁸ (2018: 22, 24). Bu durum neo-liberal küreselleşme sürecinde de devam etmektedir. Bu dönemde de kişilerin yaşadıkları ev, mahalle, park ya da kent, adı her ne olursa olsun, bunların kullanım değeri yerine değişim değeri dikkate alınmaktadır. Değişim değerinin ön plana çıkması ile toplumsal olarak üretilen ve kamusal alanları içerisinde barındıran kentsel alan artık kamusal özelliğinden koparılan, kuralsızlaşmanın hâkim olduğu idari işleyiş içerisinde spekülasyona açık bir meta haline dönüşmektedir. Öyle ki klasik liberalizmde en önemli değer olarak görülen özel mülkiyet dahi neo-liberal politikalar altında daha büyük bir sermaye grubunun çıkarları söz konusu olduğunda saldırıya uğramaktadır (Serter, 2018: 102).

Yerelleşme eğilimleri küreselleşme sürecinin ayrıt edici özelliklerinin başında gelmektedir. Massey'e göre "verili bir yerel alana ait toplumsal ve ekonomik yapılar, bu alana ait daha geniş, ulusal ve uluslararası mekânsal iş bölümü dizileri içindeki birbirini izleyen rollerin bileşiminin karmaşık bir sonucudur." (akt. Urry, 1999: 103). Dolayısıyla yerel, küreselleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin merkezinde yer almaktadır. Küreselleşme sürecinde, Keynesyen dönemin çoğunda hüküm süren anlayışın aksine, yerellikler politik yelpazede ve çok sayıda sosyal bilimsel analizin gündeminde yer almaktadır. Bu dönemde yerel, yerel ekonomik kalkınmaya ilişkin olmak üzere jeo-ekonomik bir bağlam içerisinde çok çeşitli politika önermeleri ve politik stratejiler için kilit kurumsal arenalar olarak görülmektedir. Yerel ve ulusal politik-ekonomik elitlerin aşağıdan yukarıya ekonomik canlanmayı teşvik etmeye çalıştıkları güçlü bir çağrısı haline gelen bu durum, paradoksal şekilde yerelin tam zıttı olacak şekilde küresel dönüşümlere dayanmaktadır¹²⁹ (Brenner ve Theodore, 2002b: 341). Daha önce de vurgulandığı gibi neo-liberal dönemin ayrıt edici özelliklerinden birisi onun küresel ilişkilere yapmış olduğu vurgudur. Küresel ilişkileri mekâna ilişkin terimlere

¹²⁸ Lefebvre, değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki farka ilişkin, kapitalist birikim alanı olarak kent ile yaşam alanı olarak kent arasındaki çekişmeye dikkat çekmektedir. Lefebvre, her gün tecrübe edilen kapitalist kentin değişim değerine terk edildiğine inanmaktadır. Ancak onun "kentsel" olarak bahsettiği kent, sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayan ve kullanım değerini önceleyen kenttir (Purcell, 2013: 149).

¹²⁹ Literatürde küreselleşmenin bir yandan ulus-üstü süreçleri besleyip diğer yandan da yerelleşme eğilimlerini güçlendirmesi üzerinde sıkça durulmaktadır. Bu durum globalization+localization=glocalization (küreselleşme+yerelleşme=küyerelleşme) olarak kavramsallaştırılmıştır.

başvurmadan anlatmak mümkün görünmemektedir. Küresel dinamikleri ele alan çeşitli yazarların üstünde durdukları küreselleşme tanımlarındaki ortak tema olan dünya yüzeyinde sermaye, ticaret, nüfus, tüketim malları, kültür ürünleri vb. akışkanlığının ve dolaşımının giderek hızlanması olgusunu tanımlamak için kullanılan Harvey'in "zaman-mekân sıkışması", Giddens'in "zaman-mekân ayrışması" Appadurai'nin "mekân kesişmeleri" gibi tanımlarda "mekân" kilit bir rol oynamaktadır (Öncü ve Weyland, 2010:13-14). Küreselleşme ile birlikte kendine özgü farklılıklar barındıran "yer"ler, sadece kendi yakın çevreleri ile değil, uzaktaki ekonomik ve toplumsal etkiler ile kurulan düğüm noktalarına dönüşerek (Yırtıcı ve Uluoğlu, 2004: 44) küreselleşme sürecinde edindikleri kilit role uygun bir şekilde küreselleşme sürecinin önemli birer yapı taşı olarak hem bu süreci yönlendiren hem de bu süreç tarafından şekillendirilen alanların başında gelmektedir.

Küreselleşme sürecinde kentler hem politik hem de ekonomik anlamda küreselleşme sürecinin gerekleri doğrultusunda yapılanan, "sürekli değişim içinde olan ve kendisini yeniden yapılandıran küresel ekonominin işleyiş sürecinin gözlemlendiği alanlar haline gelmiştir" (Meder ve Çiçek, 2012: 289). Geleneksel olarak, kent yönetimleri kentsel hizmetlerin ve diğer sosyal faydaların sağlanmasına ve kamu malı üretilmesine odaklanmışken, küreselleşme sürecinde giderek artan bir şekilde, kentsel yönetim artık kent girişimciliği ve kentler arası rekabet mekanizmaları aracılığıyla yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ile ilgilenmektedir¹³⁰ (Harrison, 1995: 38).

Geniş anlamıyla kent girişimciliği, kentin işleyişindeki bir dizi değişikliği tanımlamak için her şeyi kapsayan bir çatı kavram halindedir. Buradaki can alıcı soru, kentsel süreçlerdeki bu değişikliklerin kapitalizmin kendini yenileme biçiminde temel bir geçişi temsil edip etmediğidir. Pek çok yönden, kent girişimciliği de önceki yerel siyaset biçimlerinden çok da farklı değildir, zira kentler küreselleşme öncesi dönemlerde de insanların kâr peşinde koştuğu yerlerdir (Hall ve Hubard, 1996: 169). Ancak küreselleşme ile kentsel süreçlerdeki kâr hedeflerinde kimi değişiklikler yaşanmıştır. Küreselleşme sürecinde esnek üretim ve birikim sürecine bağlı olarak mekânla bağımlı koparıp, mobil hale gelen sermayenin bu mobilizasyonu ulusal boyutun dışında, uluslararası yatırım stratejisi ile düşük maliyetli üretim ve yüksek kâr marjı ile küresel ölçekte yatırım alanı arayışına girmesine olanak tanımakta ve bu doğrultuda da mekânsal birimler küresel

¹³⁰ Kent girişimciliği yazını kentlerin ayrı yerleşmiş ekonomiler olarak değil; tam tersine ekonomik olarak küresel eğilimlere giderek daha fazla bağlı olduğu kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, terimin ne anlama geldiğine dair çok fazla tartışma olmasına rağmen, küreselleşme sıklıkla girişimciliğe geçişin altında yatan ana faktör olarak kabul edilmektedir (Hall ve Hubard, 1996: 159).

sermayeyi kendilerine çekmek için yarış içerisine girmektedirler (Tümtaş ve Ergün, 2016: 139). Bu anlamda kent girişimciliği, “uluslararası rekabet koşulları altında bu birimlerin kendi rekabetçiliği niteliklerini arttırarak yerli ve yabancı yatırımcıların, turistlerin ve yüksek gelir grubuna dahil kimselerin kente çekilmesini” ifade etmektedir (Yalçınkaya, 2019: 19).

Harvey (1989: 7) kent girişimciliğinin merkezinde geleneksel bir yerel aktörün dış finansman kaynağını, doğrudan yatırımları veya yeni istihdam kaynaklarını çekebilmesi için yerel yönetim yetkilerinin entegre edildiği bir kamu-özel ortaklığı bulunduğunu belirtmektedir. Bu kamu-özel ortaklığı rasyonel olarak planlanmış ve koordine edilmiş kalkınmanın aksine spekülasyona dayanmaktadır ve son olarak da kent girişimciliği ulusal düzey gibi daha geniş ekonomik alanlardan ziyade, yerin ekonomi politikasına odaklanmaktadır. Peck ve Tickell’e göre (2002: 394-395) neo-liberalizm kentsel girişimcilik eğilimlerini yedi noktada güçlendirmektedir.

- Neo-liberalizm “önce büyüme” yaklaşımını benimsemektedir
- Neo-liberalizm piyasa mantığının yaygın bir şekilde uygulanmasına dayanmaktadır, dolayısı ile kentsel politika önermeleri de piyasaya uygun şekilde oluşturulmalıdır.
- Neo-liberalizm Keynesyen politikaların aksine, agresif ve dışa dönük bir postüre sahiptir. Kentler, “rakiplerini” izlemeli ve en iyi uygulamayı kullanmalıdırlar.
- İnovasyon, öğrenme, açıklık gibi kavramları benimsemesine rağmen neo-liberalizm, sermaye sübvansiyonları, yer teşviki, arz yönlü müdahale ve benzerlerine dayanan son derece dar bir kentsel politika repertuarıyla ilişkilidir
- Neo-liberalizm, yetersizlik veya uyumsuzluk karşısında affedici değildir.
- Ekonomik çelişki ve sosyal çöküntünün kilit noktaları olan kentler, neo-liberalizme karşı mücadelenin de kilit noktaları haline gelmiştir. Bu durum da kentlerde sosyal gözetim ve otoriter yönetim süreçlerinin uygulanmasına yol açmaktadır.

Neo-liberal küreselleşme sürecinde kent girişimciliği geniş ölçüde itibar edilen bir yöntem haline gelmiştir. Buna göre yerelin kalkınması konusunda küreselleşme sürecinde elde edilecek olan başarılar eşitsiz coğrafi gelişim ile mücadele hususunda çok önemli bir

görevi yerine getirecektir. Bu noktada yerel aktörlerin küresel düşünerek yerelde kalkınma için sermayeyi kendilerine çekecek hamleler geliştirmeleri ve ekonomi politikalarını buna göre düzenlenmeleri gerekmektedir (Kılınç, 2016: 2). Örneğin Jonas'a göre (2013: 286) Lefebvre ve Castells gibi kent teorisyenleri, kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin soyut analizi ile sermaye birikimi, emeğin yeniden üretimi ve kolektif tüketim etrafındaki somut siyasi mücadeleleri kent düzleminde uzlaştırmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Ancak, bu çalışmalarda kent, kolektif tüketim etrafındaki belirli bir mücadele alanına indirildiği için kentin ulusal ve uluslararası ölçeklerden haksız bir şekilde ayrılmasına sebep olmuştur. Ancak küreselleşme ile sayıca artış gösteren kent-bölgeler, siyasi kapasitelerini yalnızca ulusal devletin otoritesinden türetmek zorunda değildir. Gerçekte pek çok kent-bölgesi, küresel bir ekonomi içinde performans göstermekte ve uluslararası fon rejimlerine, iş birliğine dayalı ağlara ve stratejik ittifaklara girmek için ulusal devleti pas geçmektedir (2013: 290).

Kentlerin girişimci ve neo-liberal küreselleşmeci politikaları merkezî ulus-devletler tarafından da desteklenmektedir. “Devletin kentsel girişimciliği destekleyen politikaları bir taraftan ülkede sermaye birikimi oluşumunu sağlarken diğer taraftan kentsel yapıların ve üretim tesislerinin kentin dışındaki yerleşimleri de kapsayan ölçekte yayılmasına ve geliştirilmesine yol açmaktadır” (Aydın ve Şentürk, 2017: 48). Bu dönemde kent politikaları, geri kalmış kent ve bölgelere servet aktarımının nafile bir çaba olduğu, bunun yerine kaynakların dinamik ve girişimci büyüme odaklarına kanalize edilmesi gerektiği yönünde bir değişim göstermiştir. Böylesi bir politika değişikliğinin ana fikri, yukarıdan aşağı “süzülme etkisi” olarak ifade edilen sürecin mekânsal ifadesi olan kent girişimciliğinin bölgesel, mekânsal ve kentsel eşitsizliklerin çaresine bakacak olmasıdır. Bu anlayışa göre kentsel gelişimi müteahhitlere ve spekülâtör finansçılara devretmek herkesin yararına olacaktır (Harvey, 2013b: 72).

1980’li yıllarda John Friedman’ın, Peter Hall’ın daha önceden ele almış olduğu “dünya kenti” kavramına yeniden hayat vermesi, küresel ve yerel bağlantılarına kent düzeyinde oluşan ilgiyi kentsel girişimcilik ile de bağlantılı olacak şekilde daha da canlandırmıştır (Harrison, 1995: 35). Dünya kenti/küresel kent konsepti dünya üzerinde bazı kentlerin diğerlerinden daha fazla ön plana çıkması ve ekonomik, finansal, yönetsel, politik, akademik, kültürel ve benzeri alanların önemli ölçüde bu kentlerde toplanması anlamında küreselleşme sürecinde yaşanan kentleşme deneyiminin ayırt edici

kavramlarından biridir. Friedman'a göre dünya kentleri¹³¹ küresel ekonominin “temel noktaları” haline gelen kentlerdir (1986: 69). Sassen (2005: 28) ise küreselleşmenin özgün yanını vurgulamak için (Sassen'e göre dünya kenti kavramı daha önceki yüzyıllarda da var olan dünya ölçeğinde etkili olan kentleri çağrıştırmaktadır) “küresel kent” kavramını kullanmaktadır¹³². Nitekim günümüzdeki küresel kentler aynı zamanda dünya kentleridir; ancak, dünya kenti olmayan bazı küresel kentler de olabilmektedir. Günümüzde birçok ülke, kentlerini küresel süreçlere eklemleyebilmek ve küresel düzlemde etkin birer aktör olabilmelerini sağlamak için onları küresel kent haline getirebilmek adına çeşitli politikalar izlemekte, küresel etkinlikleri kentlerine çekmeye çalışmakta ve bunun için projeler geliştirmektedirler. Bu rekabet çerçevesinde kentler yeniden yapılandırılmakta ve küresel anlamda cazip birer iş ve yaşam merkezi olabilmek adına, yarışan kentler konumuna gelmektedirler (Tümtaş ve Ergun, 2016: 136).

Son olarak neo-liberal küreselleşme sürecinde post-modern durumun kentlere etkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Post-modernizmde mekân artık bütünlüklü olarak, tüm sorunları ve bileşenleri ile ele alınan bir yapıda değildir. Mekân, bütünsellikten ziyade parçalar üzerine pratik üreten parçalı ve eklektik bir yapıdadır. Bütünden çok parçalarla ilgilenen, uzun erimli toplu fayda hedefinin anlamsızlığına inanan post-modern durumda öne çıkan anlık istek, zevk ve çıkarlardır. Bu durum kentlerin şekillenmesinde parçalanmışlığı ve gelip geçiciliği olağanlaştıran bir etki yaratmaktadır. Bu yolla post-modernizm, neo-liberalizmin mekânı metalaştırırken kamusal ya da ortak fayda gibi özel mülkiyet ve sermaye açısından bir şey ifade etmeyen yüklerden kurtulmasına olanak sağlarken, diğer yandan da metalaşan mekânın üretim ve tüketimini canlı tutmak adına kültürel altyapı sağlamaktadır (Serter, 2018: 123). Öte yandan post-modern durum, bir sonraki kısımda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi sınırlarını piyasanın çizdiği ve kamusal alanları küçültülen bir kentte, kendi içine kapalı, kentsel yaşam açısından birbiriyle çok az ilişki içinde olan küçük dünyalar mozaiğinin yaratılmasına aracı olmaktadır (Keskinok, 2006: 165-166).

¹³¹ Friedman; Londra, Paris, Rotterdam, Frankfurt, Zürih, New York, Chicago, Los Angeles, Tokyo, Brüksel, Milan, Viyana, Madrid, Toronto, Miami, Houston, San Francisco, Sydney, Sao Paulo, Singapur, Johannesburg, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Caracas, Mexico City, Hong Kong, Taipei, Manila, Bangkok ve Seul olmak üzere toplamda 30 dünya kenti belirlemiştir (1986: 72).

¹³² Bu iki kullanım arasındaki farklılıklar ve bu konudaki tartışmalar bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Çalışma hem dünya kenti kavramsallaştırmasını hem de küresel kent kavramsallaştırmasını (ve de bunlara benzer diğer kullanımları) aynı konsept içinde değerlendirmekte, kavramsal bir ayrıma gitmemektedir.

2.3. Toplumsal Değişme

Toplumlar durağan değil, sürekli değişen, dinamik yapılardır. Toplumlarda görülen bu değişimler sosyolojinin temel ilgi alanlarından (Kalaycıoğlu, 2016: 7). Değişimin olmadığı bir toplum düşünmek imkansızdır, Hughes'in¹³³ (1985: 9) dediği gibi insanlık tarihinin özü değişimdir ve ne kadar geleneksel ya da tutucu olursa olsun bütün insan topluluklarında değişimden bahsetmek mümkündür (Fichter, 2009: 194; Erkal, 1982: 397). Değişimler bazen sadece toplumsal kurumların dönüşümü, bazen de tüm toplumsal yapıda radikal bir dönüşüm olarak gözlenebilir. Ya da değişim bazen hızlı bazen de yavaş bir şekilde kendini gösterebilir. Ancak değişim sadece maddi koşulların dönüşümü olarak kalmamakta, tüm maddi dönüşümler aslında toplumda var olmanın anlamını da değiştirmektedir. Bir diğer deyişle maddi koşulların dönüşümü kültür, inanç, değerler, kurallar, sosyal kontrol araçları ve benzeri toplumsal yapı ve kurumların değişimini de beraberinde getirmektedir (Erkal, 1982: 397; Kalaycıoğlu, 2016: 9).

Toplumsal değişme, “toplumun herhangi bir dönemindeki düzenine özgü yerleşik, özdeksel ve tinsel öğelerinde yeni özelliklerin oluşması” (Ozankaya, 1975: 96), ya da “cemiyetin bünyesinin, teşkilâtının ve müesseselerinin bir bölümünde veya tamamında meydana gelen, müspet veya menfi, iradî ve gayri iradî her türlü değişmeyi ifade eden tarafsız bir kavram” (Kurtkan, akt. Öksüz, 1974: 135) olarak tanımlanabilir. Toplumsal değişme toplumun yapısındaki değişimlerdir. Toplumun yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre toplumsal değişme, toplumsal ilişkilerin değişmesi anlamına gelmektedir. Tüm bunların arkasında da toplumsal aktörlerin davranış değişimleri yatmaktadır (Kongar, 2002: 56). Toplumsal değişme, “toplum yapısındaki değişme” olarak tanımlandığında toplumsal yapı kavramı da kendiliğinden önemli hale gelmektedir.

Tüm toplumlarda bireyler toplumsal yaşama ilişkin ortak davranış ve eğilimleri öğrenme, paylaşma ve toplumun bir bireyi haline gelme süreçlerini yaşamaktadır. Bu süreçler toplumdan topluma ya da aynı toplumda zamansal olarak farklılık göstermekle birlikte tüm toplumlarda ortak olan kalıcı birtakım unsurlardan bahsetmek de mümkündür. İşte tüm toplumlarda ortak olan bu unsurlar toplumsal yapıyı meydana getirmektedir (Kalaycıoğlu, 2016: 9).

Toplumsal yapılar, üyelerinin davranışlarını ve ilişkilerini düzenleyen belli değerler ve normlar etrafında bütünleşmektedir. Ancak bu değer ve normların etkisi

¹³³ Hughes (1985: 9), değişimin en azından kısmen zihnin bilinçli etkinliğinin sonucu olduğunu düşünmektedir.

zamanla zayıflamaktadır. Bu dönemlerde bir taraftan mevcut değer ve normların yeni yorumları, diğer taraftan, yeni değerlerin ve normların benimsenmeye başladığını gösteren işaretler ortaya çıkmaktadır. Eski değerlerin ve normların etkilerinin zayıfladığı, yeni değerlerin ise henüz tam olarak benimsenmediği, çok uzun sürmeyen “gri” bir dönemin ardından eski değerlerin yeniden yorumlanması ile yeni değerlerin ve normların benimsenmesi etrafında oluşan yeni bir toplumsal bütünleşme anlayışı ortaya çıkmakta (Yazıcı, 2013: 1490) ve oluşan yeni toplumsal yapı ile toplumsal değişme gerçekleşmiş olmaktadır.

Toplumsal değişme, toplumun dünya görüşü ve hayat tarzında meydana gelen farklılaşmayı ve bunların toplum yapısındaki etkilerini içermektedir. Literatürde değişme ile ilgili olarak, bazıları değer yargısı içeren bazıları da değişimin ritmine, hızına veya yönüne işaret eden evrim, devrim, büyüme, ilerleme, gelişme/kalkınma, modernleşme, Batılılaşma ve benzeri birçok kavram kullanılmaktadır (Doğan, 2005: 32). Ancak toplumsal değişme kavramı bilimsel ve nesnel bir kavram olduğu için iyilik, kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımamaktadır. Buna karşılık toplumsal gelişme toplumsal ilerleme gibi kavramlar, değer yargısı taşımakta ve belirli bir yöne ve ölçüte doğru olan değişmeyi belirtmektedir. Toplumsal değişme ile toplumsal ilerleme ya da gelişme kavramları önemli farklılıklar taşımaktadır (Kongar, 2002: 59).

2.3.1. Toplumsal Değişme Kuramları

Toplumsal değişimin tüm toplumsal kuramın özü ve nihai doğrulanması olarak ele alınmasından dolayı August Comte'un sosyolojiyi sosyal statik ve sosyal dinamik olarak ikiye bölmelerinden bu yana, toplumsal değişme ilişkin çeşitli olguları dikkate alarak farklı modeller geliştiren birçok sosyal kuramcı bulunmaktadır. Bu kuramcılar arasında tüm toplumsal değişmeyi içine alan bütünleşmiş tek bir kuram oluşturmanın mümkün olabileceğine dair derin bir inanç söz konusu olmuştur (Smith, 1988: 1). Öte yandan evrim teorisinin gelişimi, yüz yıl önce biyolojik, fiziksel ve sosyal dünyada değişim olgusunun artan farkındalığını yansıtmaktadır. Darwin, Türlerin Kökeni adlı yapıtını yayımlamadan önce Batı dünyasında sosyal alandaki temel endişe, politik ve sosyal organizasyonun ne olduğu ve bireyin toplumla ve daha özel olarak da devletle olan ilişkisi ile ilgilidir. Bir kıyas açısından denilebilir ki Thomas Hobbes'un sosyolojisi bir sosyal düzen sosyolojisi iken; Herbert Spencer'ın sosyolojisi bir sosyal değişim sosyolojisidir (Clark, 1959: 389).

Toplumsal değişme teorileri açısından 19. yüzyıl önemli bir yere sahiptir. Bilindiği gibi sosyoloji, sorularının ve cevaplarının çoğunu bu dönemden miras

almaktadır. 19. yüzyıl soruları esas olarak bilim insanların çevrelerinde meydana geldiğini gördükleri sanayileşme ve kentleşme gibi hızlı değişimlerle ilgilidir ve bu yüzyıl söz konusu değişikliklerin, benzeri görülmemiş, ilerici ve büyük ölçüde de kaçınılmaz olduğuna inanma eğiliminde olmuştur (Healy, 1998: 4). Bu yüzyıldan itibaren toplumsal değişmeyi açıklamaya yönelik çeşitli kuramlar geliştirilmiştir¹³⁴. Bu kuramlara dair Kongar'ın yapmış olduğu tasnif oldukça açıklayıcı niteliktedir¹³⁵. Kongar (2002: 57) toplumsal değişmeyi açıklayan kuramları, bütün insanlık tarihini kapsayan “büyük boy kuramlar” (organizmacı evrimci ve diyalektik kuramlar); toplumu, değişmenin birimi olarak gören “orta boy kuramlar” (yapısal-fonksiyonel ve çatışma kuramları) ve toplumsal değişmeyi grupsal süreçlere ve psikolojik öğelere bağlayan “küçük boy kuramlar” (grupsal ve bireyci kuramlar) olarak üçe ayırarak ele almaktadır.

19. yüzyıl düşünürlerine geçmeden önce sosyoloji bilimi için taşıdığı önem sebebiyle İbn Haldun'un toplumsal değişime ilişkin düşüncelerinden bahsetmek gerekmektedir. İbn Haldun'a göre göçebelik ve yerleşik hayat insan topluluklarının doğal olarak geçirdikleri durumlardır. Buna göre göçebe durumda yaşayan topluluklar zamanla yerleşik hayata geçmektedirler. İbn Haldun'a göre bu geçiş zorunlu bir evrim olmakla birlikte bu durum bir yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir¹³⁶ (Kongar, 2002: 67-68).

Comte'un insanlık tarihinin gelişme ve değişmesini belirtmek üzere “sosyal dinamik” olarak açıkladığı “3 Hal Kanunu”nda toplumsal değişmeyi üç aşamada ele almaktadır. Bunlar; sosyal olayların ve değişmenin teolojik sebeplerle açıklandığı dönem, metafizik bazı güçlerle açıklandığı dönem ve pozitif, bilimsel sebeplerle açıklandığı dönemdir (Erkal, 301). Biyolojik evrim süreçlerini topluma uygulayan Herbert Spencer'a göre toplumlar ile yaşayan organizmalar arasında benzerlikler vardır. Buna göre, bireysel organizmaların büyümesi ve gelişmesi gibi sosyal organizmalar da büyüyüp gelişmektedir ve bu tür büyüme ve gelişme, toplumların kompleksliğini arttırmaktadır (Burcu, 1998: 177). Marx, Batıdaki gelişmeyi diyalektik ile açıklamaya çalışmıştır¹³⁷.

¹³⁴ Vanessa May'e (2011: 364-365) göre bu değişme tipolojileri, topluluklara zarar veren bir sosyal değişimi tasvir etmektedir. Örneğin Marx'ın teorisi kapitalizmin insanları kendilerine nasıl yabancılaştırdığını ele alırken, Durkheim, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin anomiye sebep olduğunu vurgulamaktadır. Ancak sosyal değişim konusunda Giddens ve Beck gibi olumlu düşünen teorisyenler de bulunmaktadır. Giddens'e göre insan yaşamı geleneklerden ve eski bağlanımlardan koptuğu ölçüde benlik sosyal konum tarafından belirlenmeyen bir konum kazanmıştır; Beck ise eski belirlenimlerin kaybının, insanları kendi yaşam öykülerini kendileri yazmak konusunda özgür bıraktığını düşünmektedir.

¹³⁵ Kongar'dan yapılan atıf ile sıralanan kuramların ayrıntılı olarak ele alınması bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu yüzden bu kuramlar teker teker açıklanmayacak bunun yerine bu kuramlar ile anılan düşünürlerin bazılarını, toplumsal değişme kavramının daha iyi anlaşılması açısından yer verilecektir.

¹³⁶ İbni Haldun, sosyal değişmeyi hem maddi hem de manevi faktörlerde aramaktadır. İleri sürdüğü determinizm maddi ve manevi faktörlerin hepsini kapsayan bir determinizmdir (Erkal, 1982: 300).

¹³⁷ Marxtan önce Hegel idealist ve spiritualist bir diyalektik ile toplumsal değişmeyi, insan üstü bir “ruh”un, toplumları yüksek bir amaca (devlet) doğru sevk etmesine bağlamaktadır. Bu değişmeler, zıt olanların

Ona göre toplumsal değişme ilkel toplum-köleci toplum-kapitalist-sosyalist-komünist safhalarda doğrusal olarak vuku bulmaktadır. Marx bu nihai noktada medeniyetin akışına son vermiştir. Komünist safhada sosyal mutlak yani sınıfsız toplum gerçekleşmektedir (Doğan, 2005: 36).

Toplumsal değişme farklı niteliklere sahip olan birçok faktörden etkilenmekte, bu faktörlerin etkisi dönemlere göre değişmekte ve bu faktörlere giderek yenileri eklenmektedir (Yazıcı, 2013: 1492). Ancak genel olarak sıralanacak olursa toplumsal değişmeye etki eden temelde dört faktör bulunmaktadır. Bunları doğal çevre, biyolojik şartlar, teknoloji ve kültür (Öksüz, 1974: 136) olarak sıralamak mümkündür.

Toplumsal değişme çevresel öğelerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Değişme hem fiziki hem de sosyal çevre ile ilgili olabilmektedir. Fiziki çevre sürekli değişim geçirir. Bu değişimlerin bazıları insanın doğayı kontrolü altına almasıyla, bazıları da doğanın kontrol altına alınmayan güçleri yoluyla gerçekleşmektedir. Öte yandan sosyal çevre de kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Daha sonra da bu davranışlar yoluyla sosyal çevre değişime uğramaktadır (Fichter, 2009: 196).

Nüfus hacmi, insanların bir nesilden diğerine aktarılan vasıfları, sağlık şartları gibi biyolojik faktörler toplumsal değişmeleri hazırlayıcı ve hızlandırıcı rol oynayan faktörlerdendir (Öksüz, 1974: 137). Bu faktörler arasından özellikle nüfus, en uzun vadeli nüfus artış modellerinden, doğurganlık oranı ve göçteki en güncel eğilimlere kadar, her düzeyde toplumsal değişimi yönlendiren ana eğilimlerdendir (Healy, 1998: 16).

Toplumsal değişmeyi etkileyen unsurlardan en önemlisi teknolojidir. Kongar'a göre (2002: 23-24) toplumsal değişme kavramının altında yatan en önemli ilişki alanlarından biri¹³⁸ insan-doğa ilişkileridir. İnsan doğa ilişkisi, insanın doğaya karşı verdiği yaşam mücadelesine işaret etmektedir. İnsanın doğaya karşı verdiği yaşam mücadelesi sonucunda beliren anlamlar, değerler ve kurallar ise kültürü oluşturmaktadır. Bu noktada maddi kültür ve maddi olmayan kültür ayrımı ortaya çıkmaktadır. Maddi kültür insanoğlunun yarattığı bütün araç ve gereçler iken; maddi olmayan kültür gelenekler ve manevi değerlerden oluşmaktadır. Hiç kuşkusuz maddi olmayan kültür arkasındaki belirleyici unsur, maddi kültürdür ve maddi kültür teknoloji tarafından

çatışması sonucunda, yani, tez, antitezin sentez haline gelmesinden ibaret bir mekanizmanın işlemesi ile diyalektik bir süreç içinde gerçekleşmektedir (Öksüz, 1974: 140). Marks toplumsal değişmeyi açıklarken Hegel'den aldığı diyalektiğe materyalist bir yorum getirmiştir.

¹³⁸ Diğeri ise Kongar'a göre (2002: 23) insan-insan ilişkileridir ve üretim ilişkileri çerçevesinde belirlenmektedir.

belirlenmektedir. Dolayısı ile teknoloji insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen anlam değer ve kuralları belirleyen temel etmen olmaktadır. Toplumsal değişme, birtakım “ekzojen¹³⁹ şoklara” ihtiyaç duymaktadır. Buna göre sürecin dışındaki bir şey sisteme bir itici güç sağlamak ve bu bir dizi içsel değişikliği başlatmaktadır. Teknoloji bu şekilde olan en yaygın nedenselliklerdir (Healy, 1998: 17).

2.3.2. Toplumsal Değişme ve Kent

Kentin bütün olarak toplumla, toplumu oluşturan unsurlarla, toplumsal kurumlarla ve toplumun tarihiyle ilişkileri hep var olagelmıştır. Dolayısıyla toplum değiştiğinde kent de değişmektedir (Lefebvre, 2018: 63). Değişim, dönüşüm ve bu süreç içinde barındırdığı sosyal, ekonomik ve kültürel sistemler ile bireyleri de dönüştürdüğü tezi (Uzgören ve Erdönmez, 2017:42) tüm kentlere atfedilebilecek bir özelliktir. Yukarıda da bahsedildiği gibi maddi süreçler ve dönüşümler toplumsal zeminde de değişimler yaratmaktadır. Bu sebeple neo-liberalizmin beraberinde getirdiği dönüşümler yalnızca kentsel mekân üzerinde ekonomik etkiler yaratmamakta, aynı zamanda toplumsal yaşamda birtakım değişimlere yol açarak kent belleği üzerinde de etkili olmaktadır.

Klasik sosyolojide kent, toplumsal değişimin ürünü, toplumsal dönüşümün motoru ve modern değişimin gerçekleştiği bir mekân olarak (Turner, akt. Esgin, 2016: 18) ele alınmaktadır. Pinder, Charles Baudelaire’in 1859’da kaleme aldığı şiirinde Haussman’ın Paris’i bir şantiyeye çevirdiği 20 yıllık zaman dilimine gönderme yaparak kentin geçirdiği değişimden hüznle bahsettiğini belirtmektedir. Çünkü Paris’in geçirdiği değişim beraberinde kente yabancılaşmayı da getirmiş, insanların gündelik yaşamlarında bir araya geldikleri park ve bahçelerin yok oluşu veya her gün yürüdükleri yolların artık yürünemez hale gelişi toplumsal ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir (Zengin Çelik, 2019: 80).

Tarih boyunca hemen her dönemde kentsel mekân, gelir, güç ve saygınlık sahipliğine göre biçimlenmiştir. Geleneksel dönemde kent üzerindeki mekânsal ayrışmayı belirleyen temel faktör, toplumsal iktidar ilişkilerine bağlı olarak etnik ve dini kimliklerdir. Modern döneme kadar mekânsal ayrışma ekonomi temelli değildir (Kurtuluş, 2002: 77). Harvey (2002: 147), bu konuya sınıfsal bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve benzer insanların birbirlerine yakın yaşamaktan hoşlandıkları ya da sadece birbirlerine yakın yaşadıkları yönündeki indirgemeci yaklaşımı eleştirmektedir.

¹³⁹ Ekzojen: Dış kaynaklı (a.n.)

Harvey'e göre asıl zor olan "benzer" olanı tanımlamanın yanı sıra, insanların birbirlerine yakın yaşadıkları için mi benzer oldukları, yoksa benzer oldukları için mi birbirlerine yakın yaşadıklarını belirlemenin güçlüğüdür.

Modernizmin tartışmaya açılmasıyla birlikte benzer bir süreç bu kez post-modernizm için tartışılmaya başlanmıştır. Postmodern kente dünya genelinde yaygın olarak atfedilen özellik, "ikili kent" kavramında anlamını bulan mekânsal ayrışma olgusudur. Bunun anlamı servet ve iktidarın dağılımındaki artan kutuplaşmanın sonuçlarının kentlerin mekânsal formu üzerinde geri dönüşsüz izler bırakarak, onları giderek etrafı çevrilmiş kent parçaları, güvenlik kontrollü konut alanlarından oluşan kentler haline getirmesidir. Postmodernizmle birlikte kentin baskın izlenimini, ihtişam ve parçalanmanın yan yana gelmesi oluşturmaktadır. Bir yanda küresel ekonomiye tamamen entegre olan elitler varken; diğer yanda küresel güçler tarafından yabancılaştırılan ve giderek marjinalleşen, dışlanan bir nüfus bulunmaktadır (Harrison, 1995: 39; Harvey, 2013b: 57).

Küreselleşme süreci ile birlikte kentleşmenin içeriği ve çapı, bilim dünyasında "kentsiz kentleşme" olarak tanımlanan bir aşamaya gelmiş bulunmaktadır. Sınırsızca yayılma ve betonlaşma olarak süregiden haliyle günümüz kentleşme pratiklerinin yarattığı yeni "kent" artık kentleşmeye yüklenebilecek tüm olumsuzlukların dışına taşmış ve değerlerin içeriklerini boşaltmıştır (Fırat, 2014: 37). İzlenen neo-liberal politikalarla yeni biçimler kazanan kentler, sosyal adalet ilkesinin göz ardı edildiği ve toplumsal sınıflar arasında ayrışmaların derinleştiği mekânlar haline gelmiştir. İzlenen politikalar kent sakinleri arasındaki ayrışmaları derinleştirmiş, sınıfsal farklılaşmalar yeni gerilim ve çatışmaları artırmıştır (Turner, akt. Tümtaş ve Ergun, 2016: 140). Günümüzde yaşadığı haliyle mekânsal ayrışma yine toplumsal iktidar ilişkilerine dayanmaktadır; ancak bu kez ekonomi politik yönü (Akgün, 2014: 29) oldukça baskın bir hal almıştır.

Küresel ekonomi, en zengin ve fakir kesimler arasında giderek artan bir uçurum yaratmıştır ve "refah ve özgürlüğün" merkezi olan kent üzerinde "kentin kabul edemeyeceği" bazı kesimlerin marjinalleşmesi ve gettolaşması sonucunu doğurmuştur. Farklılıkların ve adaletsizliğin artması tehdit algısının da artmasını beraberinde getirmiş ve bu durum birbirine entegre etmekten ziyade, birbirinden ayırmayı ve farklılaştırmayı ve sosyal iletişimi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir mekânsallaşmayla sonuçlanmıştır. Sosyal gruplar arasındaki bölünmeye tanıklık eden ve kişiliksizleştiren alanlar böylece fiziksel sınırlardan önce ahlaki sınırlarla tanımlanır hale gelmiştir (Sennett, 1999: 15; Balestrieri, 2014: 307).

Kenti kendisinden küçük yerleşimlerden ayıran temel özellik kentin birbirine yabancı olan insanlardan oluşmasıdır. Özellikle kır ve kent arasındaki işlevsel farklılaşmanın azalmasıyla, kentin yabancılaşma ekseninde tanımlanması daha da geçerli bir hal almıştır. Jane Jacobs (2017: 50), büyük kentlerde yaşayan herhangi bir kişinin gündelik hayatında tanıdıklarından ziyade yabancılarla karşılaştığını belirtmektedir. “Hatta yan yana yaşayanlar bile yabancıdır ve öyle olmak zorundadır, çünkü küçük bir coğrafi alanda çok fazla insan yaşar.” Benzer şekilde kentliliği bir yaşam biçimi olarak ele alan Louis Wirth (2002: 82) de bir yerleşim yerinde oturanların sayısının belirli bir düzeyin üstünde artması, orada oturanların birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyeceğini ve kişisel farklılıkların daha da çoğalmasına yol açacağını belirtmektedir. Farklılıklarla dolu bu yığın içinde komşuluk ilişkileri ve ortak bir kültürden gelenlerle bir arada yaşamaktan kaynaklanan duygular ise yok olacaktır.

Bauman, modern zamanların başlangıcıyla birlikte kentlerin “anonim kalabalıkların toplanma yeri” (2005: 112) olduğu inancındadır ve kent sakinlerinin bu anonim kalabalıkları oluşturan yabancıların varlığını göz ardı etme derecelerine göre tabakalaştıklarını (2005: 114) düşünmektedir. Bu noktada akla Harvey gelmektedir: Sermayenin sürekli olarak büyüyen bir ölçekte birikimi, hızla ivme kazanan bir kentleşme süreci içinde gerçekleşmiş ve bu da nüfusun büyük kentsel merkezlerde giderek artan yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Buna koşut olarak toplumsal yapı bölünmeye uğramış ve kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi mekânsal farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. (2002: 153-154). Demek oluyor ki kent sakinlerinin yabancıların varlığını göz ardı edebilme dereceleri, kent sakinleri arasında eşitsiz şekilde dağılmış durumdadır (Bauman, 2005: 114). Gelir düzeyi yüksek gruplarda ayrışma, bu grupların kendi mekânlarını oluşturmalarıyla şekillenirken; gelir düzeyi düşük kesimlerde mekân seçimlerinde zorunluluklar daha ön plandadır (Bahçekapılı, 2020: 1377). Bu şekilde küresel üretim ve tüketim ilişkilerine uygun olarak örgütlenen ve üretilen mekânlar ön plana çıkarken, bu ilişkilerden yoksun mekânlar yeni yoksulluklara terk edilmekte ve kent içinde sosyo-mekânsal ayrışmanın görünümleri ortaya çıkmaktadır (Aydın ve Şentürk, 2011: 49).

Her ne kadar kentlerin farklılıklara, özgürlüklere ve tercihlere olan duyarlılık zemininde yapılandırıldığı iddia edilse de sermayenin, mekân üzerindeki örgütlenmesi karşısında herkese eşit hareket alanı tanımadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sermaye tarafından belirlenen kentsel dinamikler, bireyleri belli şekilde tüketenler, belli yaşam tarzına sahip olanlar şeklinde kategorilere ayırarak kontrol etmektedir (Meder ve Çiçek,

2012: 304). Bu açıdan bakıldığında günümüz kentlerinde yerleşimlerin simgesel anlamı, bireylerin piyasa değişimi süreci karşısında kendilerini farklılaştırmak için statü toplumunun kıstaslarına dönme eğilimleriyle açıklanabilecektir: kentsel mekân, konutsal konumlarda saygınlık ve statüyü yansıtacak birçok hiyerarşik sıralamayla doludur (Harvey, 2013a: 253-254).

Kentsel kamusal alan Arendt'çi (akt; Bahçeci, 2018: 115) bakış açısıyla “zuhur olunan ortam” (space of apperance) olarak ele alındığında, tüm bu bahsedilenlerin doğal sonucu kentin kamusal alanının ortadan kalkmasıdır. Bu durum Jacobs'un “sokağa bakan etkin gözlerin sayısını artırma” önerisinin tam tersine işaret etmektedir. Jacobs (2017:54-55), birbirine yabancı insanlarla dolu bir kentte güvenliği sağlamanın yolunun, insanlarda sokağa bakma isteği yaratmaktan geçtiği, çünkü insanların kent sokaklarını gönüllü olarak kullandığı ve onların tadını çıkarmak istedikleri durumlarda sokakların emniyetinin kendiliğinden, asgari düşmanlık ve şüphecilikle sağlanacağı inancındandır.

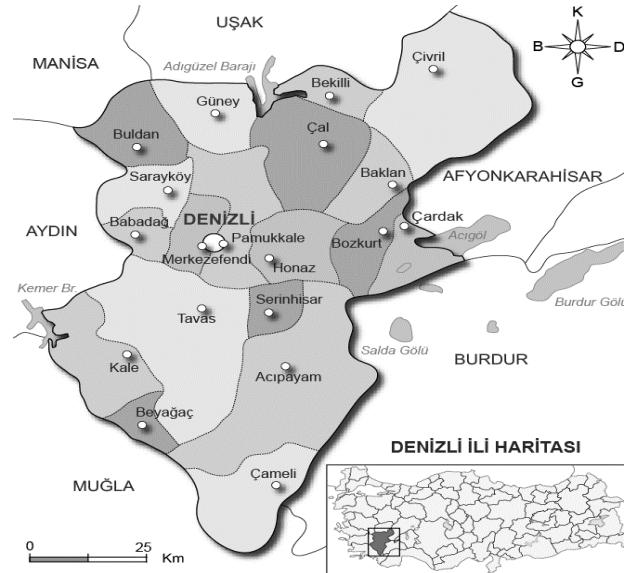
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ KENTİ

Çalışmanın Üçüncü Bölümünde Denizli kenti üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde de üzerinde durulduğu üzere bir kentin belleği, kentin tarihinin, kültürünün, coğrafyasının, ekonomik uğraşlarının ve benzeri özelliklerinin bir fonksiyonudur. Bu sebeple Denizli kent belleğini ortaya koymak ve analiz etmek için öncelikle kenti tanımak ve belleği oluşturan bileşenleri bizzat kentin kendi dinamikleri içinden devşirmek gerekmektedir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde Denizli kentini farklı açılardan ele almak önem arz etmektedir. Ayrıca “yerel yönetim” kavramının çalışma için taşıdığı önem sebebiyle bölüm içerisinde Denizli’nin yerel yönetim tecrübesi hakkında bilgilere de yer verilecektir.

3.1. Denizli Kenti

Denizli, Ege Bölgesi’nin İç Batı Ege bölümünde yer almaktadır. Büyük Menderes Nehri’nin yukarı kesiminde yer alan Denizli, kuzeyde Çökelez Dağı ve Aydın Dağları’nın doğu uzantısı ve güneyde Akdağ arasında kalmaktadır. Kentin kuzeyinden Büyük Menderes Nehri’nin önemli bir kolu olan Çürüksu (Lykos) geçmektedir. Kent bu konumu ile Kıyı Ege Bölgesi ve Anadolu’nun yüksek kesimleri arasında bir geçiş güzergâhıdır. Kentin etrafında verimli arazilerin yer alması, doğal kaynakların bol olması ve konumu sayesinde tarih boyunca Anadolu’daki önemli kentlerden biri olmuştur (Belge, 2018: 170-171).

Şekil 3. Denizli İl Haritası

Denizli il sınırları, kuzeyde Uşak (Karahallı, Ulubey, Eşme), doğuda Afyonkarahisar (Dazkırı, Evciler, Kızılören, Sandıklı, Dinar, Hocalar) ve Burdur

(Yeşilova, Tefenni ve Gölhisar), güneyde Muğla (Fethiye, Seydikemer) ve batıda Aydın (Buharkent, Kuyucak ve Karacasu) ve Muğla (Muğla, Köyceğiz ve Dalaman) illeri ile çevrilidir. Denizli kent merkezi Karcı Dağı eteklerindeki platformda yer almıştır. Yerleşim olarak bu mevkinin seçilme gerekçesi öncelikle güvenlik, ulaşım ve verimli toprakları kullanma arzudur.

Yüzey şekilleri bakımından dalgalı bir görünüm sergileyen Denizli’de alçak ve yüksek ovalar ile dağlar birbirinin tamamlamaktadır. Yüksek ovalar birer yayla niteliğindedir. Büyük Menderes, Denizli ve Çürüksu Ovaları alçak ovalarken, Tavas, Acıpayam, Kaklık, Çivril ve Baklan Ovaları yüksek ovalardır. Denize en yakın arazi 170 metre rakım ile Sarayköy ilçesi iken en yüksek arazi 1350 metre ile Çameli ilçesidir (Altıparmak, 2008: 4; Özkan akt. Yıldız, 2013: 46). İklim özellikleri bakımından ele alındığında Denizli, üç farklı coğrafi bölgenin bulunduğu bir geçiş noktasını temsil ettiği için farklı iklim özelliklerini taşımaktadır. Çameli, Kale ve Beyağaç ilçeleri Akdeniz, Sarayköy, Buldan, Merkezefendi ve Pamukkale Ege, diğer bölgeler ise İç Anadolu özelliklerini taşımaktadır (İlhan, 2005: 9).

Nüfus artışı Denizli kenti açısından değişmeyen bir durumdur. 1830 yılında mevcut erkek nüfus üzerinde yapılan nüfus sayımına göre Denizli kentinde 4039 erkek, Denizli’ye tabi kaydedilen köy ve çiftliklerde de toplam 443 erkek yaşamaktadır (Gökçe, 1991: 172). 20 yüzyılın ilk yıllarında geldiğinde ise Denizli kentinin nüfusu 40958 kişiye çıkmıştır. Bu dönemde Denizli nüfusunun çoğunluğu Türk ve Müslümandır. Bunu sırayla Rum, Ermeni, Musevi ve Ecnebler takip etmektedir (Kodal, 2004: 63). Cumhuriyetin ilanından sonra, 1926 yılında yapılan vilayet nüfus sayımına göre Denizli nüfusu 36076 kişi; 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ise 41816’dır¹⁴⁰ (Kodal, 2014: 51, 55). Günümüze geldiğindeyse 2018 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne göre Denizli nüfusu 1.027.782 (kent nüfusu 646.278) kişidir¹⁴¹. (denizli.ktb.gov.tr). II. Dünya Savaşı’ndan sonra Denizli’de nüfus artış hızının yüksek seviyelere ulaşmasının sebepleri arasında sosyal hayatta ve sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler ve 1960’lardan itibaren Denizli’nin sanayi atılımları yaparak istihdam kapasitesini artırması bulunmaktadır (Taşkın Karaçam, 2006: 9-10).

¹⁴⁰ Denizli nüfusunda görülen bu kısa dönemli iniş çıkışların sebepleri için bkz Kodal, T. (2014). *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2013)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli sayfa: 55 ve Karaçam Taşkın, N. (2006), *Denizli Ekonomisi (1920-1980)* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

¹⁴¹ Türkiye’deki mevcut büyükşehir belediyesi sistemi belediye sınırı ile il mülki sınırını eşdeğer kabul etmektedir. 2012 yılı itibarıyla Denizli kenti büyükşehir belediyesi kapsamına alındığından için bu kısımda tüm il sathındaki nüfus bilgisine yer verilmiştir.

Kentin yegâne yüksek öğrenim kurumu olan Pamukkale Üniversitesi, 1992 yılında kurulsada kuruluş hazırlık dönemi 1970 ortalarına kadar uzanmaktadır. Denizli Kız Öğretmen Okulu'nun 1976 yılında Eğitim Enstitüsü olması, yine aynı yılda Denizli Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nin kurulması son olarak da 1987 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde kurulan Denizli Tıp Fakültesi, Pamukkale Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur (Kazdağlı, 2021: 10). 1987 yılında Denizli Valisi

Fotoğraf 1. Pamukkale Üniversitesi (Kaynak: pau.edu.tr)

Necati Bilican öncülüğünde 40 üyeden oluşan Denizli Yüksek Öğrenim Vakfı kurulmuş ve vakfın çabaları sonucunda 11.07.1992 tarihinde 3837 sayılı kanun ile kurulan 24 üniversitenin biri de Pamukkale Üniversitesi olmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2016: 243; Aydınır, 2019: 247).

Denizli kentinin simgesi, Denizli'ye özgü bir ırk olan “Denizli Horozudur”. “Bu horozlar güçlü boyun ve bacak yapısına sahip, geniş göğüslü ve dik kuyrukludur. Üstün ötüş yeteneği ile diğer ırklardan ayrılmaktadır” (Yılmaz Kolancı, 2018: 152). “Denizli Horozu'nun kuyruğu dik, boynu uzun ve kuvvetli, göğsü geniş ve derin, bacakları yüksektir. Aşım kabiliyetleri yüksektir” (İlhan, 2005: 197). Denizli Horozunun, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Arnavutluk'tan İstanbul'a getirilen Berat Horozlarının Denizli'ye getirilmesi ve Denizli'deki yerli tavuklarla melezleşmesinden üretildiği iddia edilmekte; fakat, bu bölgede yaşayan toplumların uzun ötüşlü horozlara duyduğu ilgi ve gösterdiği özen sonucu oluşmuş yerli bir ırk olduğu iddiası ağır basmaktadır (denizli.gov.tr). Laodikya'da yapılan kazılarda bulunan bir kandil üzerine işlenmiş horoz figürü ile mermer üzerine işlenmiş dövüşen horoz figürü Denizli Horozu'nun geçmişinin tarihi çağlara kadar uzandığının göstergesidir (GEKA, 2014: 10).

Denizli'nin genel algısında, sadece adının yapmış olduğu çağrışımdan dolayı değil, kurulduğu coğrafyadaki pınar, çeşme, ırmak, dere ve mahalle aralarında gezen su arkları ile de su algısı yüzyıllar boyunca öne çıkmıştır. A. Ulvi Darıverenli'nin 1944 yılında İnanç Dergisi'nde yayımlanan bir yazısına göre milattan önce kentin adı “sulu memleket” anlamına gelen “Idraa”dır. Bu anlamda Denizli Türkiye'nin önde gelen sulak

kentlerinden biridir (Darıverenli, 1937: 12-13; Darıverenli, 1944: 6; Kutludağ, 2012: 7; Cuinet, akt. Ataman, 2018: 105). Kentin farklı muhitlerinin Başkarcı, İncilipınar, Değirmenönü, Çatalçeşme, Kuşpınar, Kuruçay gibi su ve sulak alanları çağrıştıran isimlerinin olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Fotoğraf 2. Denizli Horozu

Denizli kentinin hatıratında büyük önem taşıyan sulak alanların ve

su varlığının bolluğuna dair Tıkıroğlu (2011: 16) “Denizli’nin denizi yer üstünde değil yerin altındadır” ifadesini kullanmaktadır. Denizli’de yer altı suyu varlığı o denli fazladır ki 1960’lı yıllara kadar yapılan herhangi bir inşatta kazı alanına dolan suları boşaltmak için suyu dışarı atan motorların çalıştığı (Sezener, 2015: 31) bilinmektedir. Ayrıca bir evden diğerine akan ve hem temizlik hem de bahçe işleri için (İnceoğlu, 1989: 293; Gönüllü, 2016: 13) kullanılan su arklarının kenti bir kılcal damar gibi sardığı (Kutludağ, 2013a: 27) sık sık dile getirilmektedir. Kurgun (2002: 536-537), Denizli’de yer adlarını incelediği çalışmasında 19 farklı kökenden gelen yer adı içinden % 7.75’inin su ve sulak alan kökenli adlar olduğunu tespit etmiştir. Su kökenli yer adları arasından ise en çok kullanılan kelime “pınar” (örneğin, Kuşpınar, Karapınar, Cennetpınarı vb.) kelimesidir. Bu durum Denizli halkının, yaşadığı yer ile olan ilişkisinde suyun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca tarih boyunca kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, El-Umarî gibi seyyahlar da Denizli’deki su varlığından etkilenmişler ve bunu dile getirmişlerdir (Uykur, 2005: 38-39).

Kentin su varlığının doğrudan bir sonucu olarak Denizli, geleneksel değirmencilik ve unculuk için oldukça uygun koşullarda kurulmuş bir kendir. Kentin her tarafından akan çaylar ve dereler değirmenlerin enerji ihtiyacını karşılamış ve böylece Denizli komşu yerleşimlere nazaran değirmencilik konusunda oldukça gelişmiştir¹⁴² (İnceoğlu, 2004: 14). Yalnızca kent merkezinde değil, Honaz, Çal, Acıpayam, Tavas gibi ilçelerde de tarihin eski dönemlerinden bu yana değirmenlerin varlığı bilinmektedir. Bu değirmenler, 19. yüzyılın ikinci yarısında teknolojik gelişmelerle birlikte yerini un fabrikalarına bırakmıştır (Kök, bt: 12-15).

¹⁴² Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Denizli’de üretilen unlar Yunanistan, Mısır ve Hicaz gibi ülkelere ihraç edilmiştir (Bayraktar, 1937: 6-7).

Fotoğraf 3. Denizli Kentinin Yeşil Varlığı (d20haber.com)

Kentin su varlığının bir diğer önemli katkısı kentin sahip olduğu yeşil varlığıdır. Toker (1944: 7) bu kent için yalnızca “Denizli” demenin yetersiz olduğunu, ona mutlaka “Yeşil” rozetini takarak Yeşil Denizli demenin daha yerinde olacağını belirtmektedir. 1940’lı yıllarda bir konferans vermek üzere Denizli’ye gelen Reşay İzbirak (1940: 6), Denizli ile ilgili “ağaçlar arasında adeta görünmez olmuş evlerden” bahsetmektedir. Henüz 1960-70’li yıllarda kente yüksek bir noktadan bakanlar, çoğunluğu selvi ağaçlarından oluşan bir yeşillikle karşılaştıklarını belirtmekte ve cami minarelerinin yeşil dokuyu adeta delerek yükseldiklerini tarif etmektedir (Gönüllü, 2016: 16, 50; Akhisar, 2022; Kaşıkçı, 2022). Kent merkezinde ise ağırlıklı olarak çınar ağaçları bulunmaktadır. Şemsoğlu (2016: 76) bu konuda her pınarın başında bir çınar ağacı olduğundan bahsetmektedir. Kent içinde yer alan sayıları elliyi bulan çınarların her birinin yaşı 300’ün üstündedir. Kestane Pazarı Çınarı, Karapınar Çınarı, Alan Çınarı gibi adlar taşıyan çınarların (Şemsoğlu, 2016: 77-80) en ünlüsü Denizli geleneksel kent merkezlerinden birine de uzun yıllar boyunca adını veren Delikli Çınar¹⁴³’dir. Önen, kentin sahip olduğu bu ağaç varlığının fotoğraf çekmeye dahi olanak tanımadığını belirtmektedir (akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 178). 1950’lerden itibaren yol genişletme çalışmaları esnasında, belediye hizmetlerini aksattıkları ve her dem yeşil olmadıkları gerekçesiyle bu çınarlar kesilerek yok edilmiştir (Tıkıroğlu, 2011: 66). Günümüzde çınarlar yerine kent

¹⁴³Delikli Çınar adını uzun zaman önceki bir afetten almaktadır. Gövdesi bir yıldırım düşmesi sonucu yarılmış ve oluşan delik sebebiyle adı Delikli Çınar olarak kalmıştır (Tıkıroğlu, 2011: 44).

merkezinde ağırlıklı olarak palmiye ağaçları göze çarpmaktadır. Sezener (akt. Uysal, 2017: 38) palmiyelerden önce kent merkezine akasya ve dut ağaçlarının olduğunu, bunların kuruduğu için sökülerek palmiyelerin dikildiğini belirtmektedir.

Denizli tarihi Kalkolitik Döneme kadar uzanmakla birlikte, yazılı tarihine bakıldığında kentte Hititlerle başlayan Helenistik öncesi ve Helenistik dönem, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait yerleşimler bulunmaktadır. Tarihi katmanları yoğun olan kent, tarih boyunca önemli uygarlıkların merkezi olmuştur. Antik Dönemin Laodikeia, Hierapolis, Colassae ve Tripolis gibi önemli kentlerinin yer aldığı bir coğrafyada bulunmaktadır (Y.A. akt. Halaç, Yıldırım ve Kalak, 2018: 13).

Dokumacılık ve tekstil tarih boyunca Denizli'nin temel uğraşlarından biri olagelmıştır. Laodikya'da M.S. 5.-6. yüzyıllara ait olduğu belirlenen yaklaşık 1600 yıllık kumaş parçaları (GEKA, 2014: 18) bu durumun en önemli göstergesidir. Yıkama ve boyama aşamasında bol su gerekmesi ve Hieropolis sularında kumaş boyama için gerekli olan şap maddesinin fazlasıyla bulunması ve bu suların boyayı sabitleme özelliğine sahip olması nedeniyle Laodikya dokumacılıkta oldukça ileri gitmiştir. Benzer şekilde Sarayköy sınırları içinde yer alan Hisar Köy'de (antik dönemlerdeki asmi Attuta) de önceki yüzyıllardan kalan ve dokumacılıkla ilgili olan tesisat ve malzemeye rastlanmıştır. Sonraki yüzyıllarda da dokumacılık Denizli kentinin ekonomik simgesi halindedir, zira dokumacılık ile ilgili bütün bileşenler kentte mevcuttur (Saraçoğlu, 1937b: 3; İzbırak, 1940: 4; Akın, 1942: 2; Toker, 1977: 176; Malay, 1988: 298; Kodal, 1998a: 69; Strabon, 2000: 178; Şakir, 2012: 14). Denizli dokumacılıktaki bu köklü geleneğini 21. yüzyıla kadar sürdürmüştür.

Ege Bölgesinde verimli topraklara, yeterli akarsulara, birçok bitki yetiştirmeye elverişli bir iklime sahip bulunan Denizli, eski çağlardan bu yana sürekli bir yerleşme merkezi olmuş, tarih boyunca kendi üretimi kendisi yaparak geçimini sağlamış ve halkının ihtiyacını karşılayabilmiştir (Toker, 1977: 90-93; Baykara, 2019a: 131). Tarihin eski dönemlerinden bu yana dokumacılığın gelişmiş olması yörede bilgi ve sermaye birikimini artırmıştır. Bu birikimin zamanla yatırıma dönüşmesi (Mutluer, 1995: 88) ise Denizli kentinin yerel girişimciliğe dönük yapısının temelini oluşturmuştur. Nitekim Denizli'nin, tarihin eski devirlerinden günümüze kadar kuzey, güney ve batı istikametindeki yollar üzerinde bir kavşak konumunda (İnceoğlu, 1989: 292) bulunması, yörede ticari faaliyetleri de destekleyici bir etki yaratmıştır. Laodikya'nın dokuma ürünlerinin ticareti sayesinde Antik Dönemde büyük bir ün kazanması (Şimşek, 1998: 34); İnançoğulları Dönemi'nde arka yüzünde "Lâdik" yazılı sikkelerin basılması (Akın

2008: 31; Şakir, 2012: 26) Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde kent merkezine ve civarına han (Vakıf Han, Ak Han, Çardak Han vb.¹⁴⁴), köprü (Timurtaş Köprüsü, Hançalar Köprüsü vb.) ve pazarların (Kaleiçi, Karahöyük Pazarı, Kayı Pazarı, Çarşamba Pazarı vb.) (Atalay, 2007: 18-19; Baykara, 2019b: 113-116; Baykara, 2019c: 117-118) inşa edilmesi; Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok tüccarların faydalandığı İktisat Bankası¹⁴⁵'nin Denizli'de kurulması (İnan, 2005: 12); Türkiye'nin ilk anonim şirketi Şemsî Terakki Debâgat ve Ticaret A.Ş.'nin Denizli'de teşekkül etmesi, Halk Bankası'nın ilk şubesini Denizli'de açması (Savaş Yavuzçehre, 2011: 214-215) Denizli'de ticaretin tarih boyunca ne denli gelişmiş olduğunun göstergeleridir. Günümüzde ise tekstil, mermer ve traverten başta olmak üzere hızlı bir sanayileşme süreci ile özdeşleşen Denizli 2000'li yıllara gelindiğinde ekonomik gelişmişlik bakımından karşılaştırıldığında Türkiye'deki birçok kentin önünde yer alarak "Denizli Mucizesi" olarak nitelendirilmektedir (Batmaz, 2019: 293). Bu sebeple ticaret ve girişimcilik Denizli toplumsal yapısında içkindir.

Tarih boyunca Denizli açısından en belirleyici ve sınırlayıcı etmenlerin başında depremler gelmektedir. Doğudan batıya uzanan bir fay hattı üzerinde yer alması Denizli'yi birinci derecede deprem bölgesi haline getirmektedir (Marım, 2000: 10). Denizli'de meydana gelen depremler o kadar eskiye tarihlenmektedir ki bunlara değinen ilk yazar antik tarihçi Strabon'dur¹⁴⁶ (2000: 85). Denizli'de oluşan depremler nedeniyle Denizli yerleşkesi en az üç kez değişmiştir. Laodikya'da oluşan deprem Denizlililerin Kaleiçi bölgesine göçmesine neden olmuştur. 1603 yılında yaşanan depremde ise bu kez Kaleiçi çevresinden Musa mahallesine taşınmış ve burada yeni bir yerleşim kurmuşlardır. Deprem kaynaklı bir başka hareketlilik ise 1976 depreminde yaşanmıştır. 1976 depremi ile Kurşunlu Camii ve Çınar mevkilerinde evsiz kalan kentliler Depremevleri Mahallesine taşınmıştır (Özpinar, 2004: 11). Özellikle 1976 depreminden sonra kent, jeolojik ve jeofizik açısından daha sağlıklı olan Bağbaşı, Kınıklı, Yenişehir, Servergazi, Bahçelievler semtlerine doğru genişlemiştir (Tıkıroğlu, 2011: 58).

¹⁴⁴ Şakir (2012: 35), bu hanların her 10 saatlik mesafede yapılarak Hindistan sınırına kadar devam ettiklerini belirtmektedir. Bahsi geçen dönemde Hindistan'da ticaretin ne denli büyük olduğu göz önüne alındığında bu hanların Denizli ticareti açısından önemi ortadadır.

¹⁴⁵ 1927 yılında kurulan banka, Afyon, Kocaeli gibi yerel banka örneklerinin aksine 1929 Buhranına direnmeyi başarmış ve varlığını 2000 yılına kadar sürdürmüştür (İnan, 2014: 97-99).

¹⁴⁶ Strabon Lykos ırmağının birçok yerde yeraltından aktığını ve sonra yüzeye çıkınca da diğer ırmaklarla birleştiğini belirtmektedir. Bu durum Strabon'a göre ülkenin depremlere neden olabilecek boşluklara sahip olduğunun bir göstergesidir. Strabon, Laodikeia (ve komşu ülkedeki Karura kadar) hiçbir yerin depremlere bu denli hedef olmadığı düşüncesindedir (2000: 85).

3.1.1. “Denizli” Kelimesinin Kökeni

Denizli, Anadolu’da erken dönemlerden bu yana Türkçe isim taşıyan ender kentlerden biridir (Baykara, 1989: 11). Daha öncesinde sırasıyla Rhoa/Rhoas ve Diospolis (Texier, 2002: 383-384; Akça, 2010: 11; Şimşek, 2013a: 6) ardından da Laodikya adını alan (Şimşek, 2013a: 6) kentin adını Türkler, öteki Laodikya’larda olduğu gibi (Konya, Samsun) “Lâdik”, “Lâdikiye” (Baykara, 1994: 156) ya da “Lazkiye” şeklinde kullanmıştır¹⁴⁷ (Bağdemir, 2007: 317). Kentin bugünkü adını alması ise sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir.

Kerimüddin Aksarayî 13. yüzyılın başlarına ait bir olaydan söz ederken kenti “Lâdik” olarak adlandırdığı halde 1261’de meydana gelen Türkmen olaylarından bahsederken kentin ismini “Toguzlu” olarak kullanmıştır. Bu durum “Toguzlu” adının 13. yüzyıl ortalarından itibaren kullanılmaya başlandığını göstermektedir. 15. yüzyılda “Tonuzlu” şeklini alan isim, 16. yüzyıldan itibaren de “Denizli” olarak (Baykara, 1994: 155-156) kullanılmaya başlanmıştır. Kentin isminde yaşanan değişim Denizli’yi ziyaret eden seyyahların kullanımından da anlaşılabilir. 14. yüzyılda Denizli’yi ziyaret eden İbn Battuta (2004: 408) Denizli için “Lâdik” ve “Dûngûzla” isimlerini kullanırken, Evliya Çelebi 17. yüzyılda “Denizli” ismini kullanmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 166).

Kent isminin zaman içerisindeki değişimi, ismin kökeni konusunda da farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Denizli adının bugünkü kullanımına dair temelde üç açıklama bulunmaktadır: Bunlardan ilki Denizli kelimesinin “domuzlu” anlamında “tonuzlu”dan geldiği şeklindedir. İbn Battuta (2004: 408) “Dûngûzla” kelimesinin “beldetü’l hanazir” yani “domuzlar diyarı” anlamına geldiğini belirtmektedir. İsmi kökenine dair bir diğer görüş, kentin bir denizi andırırçasına sulak bir coğrafyada yer almasından hareket etmektedir. Kâtip Çelebi kentteki su yoğunluğuna değinmek için “kesretü’l-enhar” ifadesini kullanmıştır (Gökçe, 1994: 26). Evliya Çelebi de çevresinde pek çok akarsu ve göller bulunduğu için bu ismin verildiğini yazmaktadır (Uykur, 2005: 39). Erdoğan (1937: 20) Denizli’yi “üç tarafına ünlü dağlar almış bir tarafı Menderes’e bakan havuza” benzetirken, Toker (1944: 7) ise Denizli’yi bir “su cenneti/ülkesi” olarak görmektedir. Kutludağ (2006: 18), Denizli’nin “suların bolluğu ile bu topraklara ilk gelen atalarımızda ‘deniz gibi memleket’ duygusu” yarattığını belirtmektedir. İsmi kökenine

¹⁴⁷ Laodikya kelimesinin, Lâdikiya > Lâzikiya > Lâzkiye kelimelerine ve Lâdik > Lâzik kelimelerine etimolojik olarak ve Türkçe ses kuralları çerçevesinde dönüşümü için bkz. Bağdemir, A. (2007). “Laodikya ve Denizli Kelimeleri Üzerine”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi, 6-7-8 Eylül 2006, C. 2., s. 314-334, Isparta, Fakülte Kitabevi.

dair son görüş ise bir Türk boyu olan Tokuzların (Dokuzların/Tengizlerin/Tunguzların) kente ismini verdiği yönündedir (Yıldız, Çetin ve Çeltikçi, 2016: 14-16).

3.1.2. Denizli Tarihi

Denizli kentinin kurulu bulunduğu coğrafi bölge tarihi açıdan oldukça zengin bir mirası bünyesinde barındırmaktadır. “Zira su kaynaklarının bolluğu, verimli toprakları, önemli bir geçiş güzergahı olma niteliği ile kentsel yerleşime uygun düzlük içindeki bu bölge, Anadolu’da ilk kentlerin ortaya çıktığı prehistorik çağlardan itibaren önemli yerleşim merkezlerini içinde barındırmıştır” (Avcı, 2010: 14). Bu açıdan ele alındığında Denizli bölgesinde yaşamın kökenleri Beyce Sultan Höyüğü’ne kadar götürülebilse (GEKA, 2014: 6) de bu bölgedeki ilk önemli yerleşim Laodikya’dır¹⁴⁸. Ege’de önemli eserler bırakan Helenlerin bir kısmının M.Ö. 2000-1990 yıllarında Balkanlar üzerinden Anadolu’ya geçerek İzmir, Efes, Milet, Laodikya, Hieropolis gibi birçok kent kurmasıyla, Denizli topraklarında ilk yerleşmeler İyonlar Dönemi’nde başlamış ve bu kentler Roma Dönemi’nde önemli uygarlık merkezleri haline gelmiştir (Marım, 2000: 5). Konum olarak önemli geçiş güzergâhları üzerinde yer alması sebebiyle Denizli tarihsel süreç içinde Hieropolis, Laodikya gibi oldukça önemli yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 161). Çalışmada Denizli kentinin tarihi Antik Çağ (700-1100), Orta Çağ (1100-1850), Modern Çağ (1850- 1970) ve Küresel Çağ (1970-) olmak üzere dört bölüm halinde incelenecektir.

3.1.2.1. Antik Çağ’da Denizli

M.Ö. 5500’lü yıllardan M. S. 7. yüzyıla kadar varlığını neredeyse kesintiye uğramadan sürdüren Laodikya (Şimşek, 2013a: 8) antik Ephesos- Apameia (Dinar) ticaret yolu üzerine kurulan, geniş ve verimli tarım topraklarına sahip olan bir metropoldür (Malay, 1989: 295). Çürüksu vadisinin en önemli kentlerinden olan Laodikya, M.Ö. 261-145 yılları arasında dönemin Suriye (Selevkos) kralı II. Antiochos tarafından, kraliçe adına kurulmuş ve kente “Laodike’nin kenti” anlamında “Laodikya” (*Laodikeia*) adı verilmiştir (Saraçoğlu, 1937c: 3; GEKA, 2014: 6). MÖ 190 Magnesia Savaşı ve M.Ö. 188 yılı Apameia (Dinar) barışına kadar Selevkos yönetiminde kalan Laodikya, bu tarihten sonra M.Ö. 133’e kadar Bergama Krallığı ve M.Ö. 129 yılından itibaren de Roma yönetiminde kalmıştır¹⁴⁹ (Şimşek, 2008: 13).

¹⁴⁸ Bahsi geçen dönemde Denizli havalisinde yer alan diğer önemli kentler Tabae (Tavas), Colossae (Honaz), Hieropolis (Pamukkale), Tripolis’tir (Şakir, 2012: 10).

¹⁴⁹ Aydın-Denizli demiryolunun yapımı sırasında yabancı şirketin burayı bir taş ocağı olarak kullanması sebebiyle kalıntılarından bir kısmı yok olmuştur (Ogan, 1944: 4).

Fotoğraf 4. Laodikya Antik Kenti

Lykos (Çürüksu) ovasının güneyinde yer alan Laodikya, kuzeydoğusunda Lykos (Çürüksu), güneydoğusunda Kapros (Başlıçay) ve kuzeybatısında Asopos (Gümüşçay) olmak üzere üç tarafı ırmaklarla çevrilidir (Şimşek, 2008: 13). Laodikya’da yaşayan ve Roma Dönemi’nde etkin olan nüfus hakkında kesin olmamakla birlikte burada yaşayan halkın Hititlilerin akrabaları oldukları ileri sürülmüştür (Kodal 2004: 62). Kentin Antik Dönem nüfusu hakkında net bilgilere ulaşmak zor ise de stadyumunun 20000 kişi kapasiteli olduğu kabul edildiği takdirde kent nüfusunun tahminen 20000 ile 38000 arasında olduğunu kabul etmek gerekecektir (İnan, 2004: 10).

Laodikya Hıristiyanlık dini için oldukça önemli bir kenttir. Vahiy kitabında adı geçen yedi Asya kentinden biri de Laodikya’dır¹⁵⁰. Ayrıca Anadolu’daki en eski kiliselerden biri olan Büyük Kilise de Meryem Ananın da ziyaret ettiği rivayet edilen Laodikya’da yer almaktadır. M.S. 4. Yüzyılda Hıristiyanlığın evrensel meclisi bu kilisede toplanmıştır (Saraçoğlu, 1937c: 3; Şimşek, 1998: 35; Texier, 2002: 385; Savaş Yavuzçehre, 2011: 161).

Anadolu’yu doğu-batı yönünde kat eden ticaret yolları üzerinde yer aldığı için Laodikya Antik Dönem boyunca önemli bir düğüm noktası olmuştur. Bu nedenle kentin en önemli gelir kaynağı ticarettir. Laodikya’nın Nikomedia (İzmit), Hieropolis, Smyrna

¹⁵⁰ “Patmos adasında Tanrı St John’a göründü ve ondan; ‘...gördüklerini, o anda olanları ve daha sonra olacakları yazmasını istedi (Vahiy 1: 19-20). Aynı zamanda bu yazdıklarını tek tek isimlerini sıraladığı 7 kiliseye gönder; ‘...Gördüklerini kitaba yaz ve yedi kiliseye, yani Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyatira, Sardeis, Philadelphia ve Laodikeia’ya gönder (Vahiy 1: 11)” (akt, Şimşek, 2013a: 10).

(İzmir), Ephesos, Pergamon (Bergama), Colossae ve Tripolis ile ortak sikke basarak kullanması, ticaret ağının ne denli büyük olduğunu göstermektedir¹⁵¹. Verimli bir ovaya hâkim bir konumda bulunması da kentin gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak Laodikya'nın bu denli gelişmesinin temel sebebi tarımsal üretimden ziyade burada dokumacılık faaliyetinin gelişmiş olmasıdır (Şimşek, 1998: 34; Tanyeli, 1989: 341; Şimşek, 2008: 13). M.Ö. 64-M.S. 24 yılları arasında Anadolu'da yaşayan ünlü Antik coğrafyacı Strabon, Laodikya'nın önceleri küçük idiyse de o yıllarda büyük olduğunu belirtmekte ve bu büyüklüğünü topraklarının verimliliğine ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı olmasına bağlamaktadır. Ayrıca Laodikya'da yaşayan ve Miletos'de yetişenlerden üstün olan bir koyun türünden bahsetmektedir. Bu üstünlüğün sebebi sadece yünlerinin yumuşaklığı değil aynı zamanda siyah kuzguni renkleridir. Bu sayede Laodikyalıların büyük gelirler sağladığını belirtmektedir. Ayrıca Laodikya'da yetişen siyah kuzguni renkli koyundan komşu kent Colossae de yararlanır (Strabon, 2000: 84). Bu durum da bölgede güçlü bir ekonomik hinterlandın ve ticaretin varlığını kanıtlamaktadır.

Antik Dönemde yoğun depremlere maruz kalan Laodikya, kendi zenginliği ile kendini yenilemeyi başarmıştır. Tacitus, Laodikya'nın M.S. 60 yılında meydana gelen büyük depremden hayli zarar gördüğünü ancak hiçbir dış yardım almadan kendini yeniden imar etmiş olduğunu ifade etmiştir (Malay, 1989: 295). Laodikya, M.S. 7. yüzyıla kadar böylesi bir gücü ve zenginliği korumuştur; fakat bu yüzyılda Laodikyalıların Karcı Dağı eteklerinde yer alan, büyük çoğunluğu Kaleiçi'ne olmak üzere Bereketli, Hisarköy ve Asartepe'ye taşındıkları bilinmektedir¹⁵². Laodikyalıları bu göçe zorlayan etmenleri, bu yüzyılda yaşanan yıkıcı bir deprem, kente su sağlayan kanalların işlememesi/onarılamaması, güvenlik gereksinimi ve kentsel sistemin çökmesi olarak sıralamak mümkündür¹⁵³ (Tanyeli, 1989: 342; Şimşek, akt.; Savaş Yavuzçehre, 2011: 161).

Laodikya'nın bu şekilde güçten düşmesinin temel sebebi ticaret yollarının değişmesidir. Anadolu'da Efes'in yerini İstanbul'un alması, başka bir deyişle Roma'nın artık eskisi kadar etkin olmaması, bütün Menderes Ovasını olumsuz etkilediği gibi

¹⁵¹ Avcı (2010: 22), Laodikya'nın batı yolu ile bağlı olduğu Efes ve güney yolu ile ilişki kurduğu Side kentlerinin de aynı dönemde ekonomik açıdan oldukça güçlü olmasının tesadüf olmadığı kanısındadır.

¹⁵² Laodikya'da yapılan kazı çalışmalarında MS 7. yüzyıldan sonrasına tarihlenebilecek herhangi bir yapı ya da sikke vb. buluntu olmaması bu göçün varlığını kanıtlar niteliktedir (Şimşek, 2008: 13).

¹⁵³ Benzer bir durum aynı coğrafyada benzer koşullar ile karşılaşan Colossai antik kentinde de görülür. Colossaililer de benzer gerekçelerle MS 7. yüzyılda Khonai (Honaz) taşınmıştır (Avcı, 2010: 16).

Laodikya'yı da olumsuz etkilemiştir¹⁵⁴. Laodikya'nın bölgenin önemli bir tarım merkezi olması kentin bir nebze olsun ayakta kalmasını sağlasa da (Baykara, 1989: 12; Baykara 1994: 156, Avcı, 2010: 15) kent eski gücünden uzaklaşmıştır. Batı Anadolu ticaret hacminde yaşanan bu küçülme Laodikya kumaşlarına olan talebin azaldığına işaret olarak alındığında, dokumacılık faaliyetinden önceki dönemlerde olduğu kadar yararlanamayan Laodikyalıların tarımsal faaliyetlere yönelmesi üzerine Laodikya'dan Denizli'nin bugünkü yerine göçmeleri kaçınılmaz olmuştur. Yoksullaşma, Laodikya'nın yaşam kaynağı olan su yollarının onarımını engellemiş ve yakındaki dağ eteklerindeki sulak alanlara yerleşmeyi mecbur hale getirmiştir (Tanyeli, 1989: 342). Öte yandan tarih boyunca orduların geçiş güzergâhında yer alan Lykos vadisi ve bu vadinin ortasında yer alan Laodikya bu hareketlilikten fazlaca etkilenmiştir (Şimşek, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 161). Bu sebeple askeri–stratejik gereklilikler doğrultusunda Laodikya kentinin tehditlere açık Lykos (Çürüksu) vadisinde tamamen savunmasız kalarak, tahrip edilmesi sürecinde, yerli halkın ovaya nazaran eğimli ve korunaklı bir bölge olan Kaleiçi Bölgesine taşınması (Başdere, 2018: 27) kentin yaşadığı göç üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Yeni alanına taşınan Laodikya'nın kentsel bir toplumsal hayat ihtiva ettiğine dair hiçbir kanıt bulunmamasına karşın, bölgede köylü ve yarı-köylü yaşamı doğrulayan kaynaklar bulunmaktadır. Honazlı tarihçi Nikitas Honiatis, Laodikya'nın henüz Bizans egemenliğinde bulunduğu yıllarda bir dağın eteğine serpiştirilmiş birkaç köyden oluştuğunu ve surlarla çevrili olmadığını belirtmiştir (Tanyeli, 1989: 343). Laodikya ilk başlarda korunmasız bir köy görünümünde, iken Loannes II. Komnenos zamanında burada bir kale yaptırılmıştır. Bu kale muhtemelen şu an “Kaleiçi” olarak adlandırılan kaledir.¹⁵⁵ (Marım, 2000: 5). Şimşek'e göre (2008: 13) Laodikyalılar Kaleiçi'ne taşınırken, terk ettikleri Laodikya'da kullanılan mimari unsurları da beraberlerinde taşıyarak yeni yerleşimlerinde bunları kullanmışlardır¹⁵⁶. Bu yönüyle Kaleiçi¹⁵⁷ kalesi M.S. 7. ve 8. yüzyılda antik dünyada yaygın görülen küçük kale tipini yansıtmaktadır. Bu kaleler savaş zamanı güvenlik amacı ile kullanılmışsa da halkın büyük kısmı kale dışındaki bağ ve bahçe içindeki evlerde yaşamışlardır.

¹⁵⁴ Baykara, böylesi önemli bir değişikliğin sadece Laodikya ya da Menderes havzası değil Anadolu'nun bütün bölgelerindeki kent sistemlerini geriletliğini düşünmektedir (akt. Gökçe, 1994: 82).

¹⁵⁵ Günümüzde Denizli İli, Merkezefendi İlçesi, Saraylar Mahallesi, Bayramyeri Mevkiinde yer almaktadır.

¹⁵⁶ Laodikya'da yapılan kazı çalışmalarında numaralandırılmış ve taşınmak üzere olan tuğla yığınlarının bulunması bu durumu desteklemektedir (Şimşek, 2008: 13).

¹⁵⁷ Kaleiçi bölgesinde sistemli bir kazı çalışması yapılmadığı için çeşitli depremlerle defalarca yıkılıp yeniden yapılanan Kaleiçi bölgesinin orijinal dokusu hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır (İnceoğlu, 1989: 292).

3.1.2.2. Orta Çağ'da Denizli

Yukarıdaki gelişmeleri özetlemek gerekirse Roma Dönemi'nde batıda Efes Limanı'na uzanan ticaret yolu Menderes Vadisi'nde canlı bir hayatı mümkün kılmıştır. Fakat Bizans Dönemi'nde İstanbul'un ortaya çıkması ile Anadolu da yeni ekonomik ve siyasal şartların doğması, Menderes vadisindeki bu canlılığın kaybolmasına yol açmıştır. Kentler giderek küçülmüş, halk tepeler üzerindeki kaleler etrafına veya vadi içlerine çekilmiştir. Lykos Vadisi Orta Çağ'ı bu şekilde karşılamıştır. Türkler 11. yüzyılın son çeyreğinde Denizli'ye geldiklerinde, burada canlı bir sosyal ve ekonomik hayatla karşılaşmamıştır (Baykara, 1994: 156).

Laodikya 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın başında¹⁵⁸ Bizans ve Selçuklular arasında sürekli olarak el değiştirmiştir (Akça, 2010: 20-21). Denizli ve çevresinde Türkler ilk kez 1070 yılında görülmüştür. Bu tarihte Afşin Bey, Honaz'ı alıp Laodikya üzerinden İzmir'e uzanmıştır. Ancak bu fetih kısa sürmüştür¹⁵⁹. Ardından Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in İznik'i alıp (1075) bu kenti Anadolu Selçuklularının başkenti haline getirmesinin ardından, Laodikya da 1077'de Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Bu hakimiyet 1096'da I. Haçlı seferi sırasında son bulmuş ve Haçlı ordularını yenilgiye uğratan Selçuklular 1102'de bölgeyi yeniden hakimiyeti altına almıştır¹⁶⁰. 1126/27'de Laodikya'yı yeniden kaybeden Türklerin hakimiyet kurduğu topraklar Uluborlu'nun doğusuna kaymıştır (Özçelik, 2006: 29). Bu tarihten sonra bölgeye Türk akınları devam etmiştir; ancak, Bizanslıların Laodikya'yı ele geçirdikten sonra önemli kaleleri onarmaları ve aldıkları diğer bazı önlemler nedeniyle Laodikya bölgesinin Selçuklular tarafından fethi gecikmiştir¹⁶¹. Bu dönemde özellikle -günümüzde Denizli ili sınırları içerisinde yer alan- Çivril ilçesi yakınlarında Bizanslılarla birçok savaş yapılmıştır (Yılmaz, 2010: 17-18). Ancak gerek Türk tarihi gerekse Denizli tarihi açısından en önemli savaş, yine Çivril bölgesinde gerçekleşen Myryokefalon Savaşı'dır. Savaşın

¹⁵⁸ Bu yüzyıllarda gerçekleşen Haçlı saldırıları gerek Anadolu ve Türk tarihi gerekse Denizli tarihi açısından oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu yüzyıl askeri olayları ve bunların Denizli ile olan bağlantısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Baykara, T. "Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli" s. 35-57.

¹⁵⁹ Afşin Bey'in bu fethi kısa sürmüş olmakla birlikte Denizli yöresinin fethi sürecini başlattığı için Denizli tarihi açısından önem teşkil etmektedir (Gökçe, 1994: 36).

¹⁶⁰ Laodikya'nın Selçuklular himayesine geçmesinin ardından Alexis Komneos, ünlü komutanlarından Philocal'ı bölgenin ele geçirilmesi için görevlendirmiştir. Philocal, büyük bir ordu ile Laodikeia'ya girmesinin ardından Beşparmak dağlarında bulunan Türkmenlerin üzerine yürümüştür. Buradaki Türkmenlere akıl almaz işkencelerde bulunmuştur. Kadınları boğazlamış, çocukları kaynar kazanlara atmıştır. Bu olaylar göçmen Türkmenler üzerinde büyük etki yaratmış ve onlarda büyük bir yasa neden olmuştur (Turan, akt. Yılmaz, 2010: 15).

¹⁶¹ Özellikle II. Haçlı Seferi sırasında bölgede yapılan Türk-Bizans iş birliği ve sonraki yıllardaki dostane ilişkiler zamanla yerini hasmane tutumlara bırakmıştır. Bizans imparatoru Manuel Komneos ordusunu yeterince güçlenmiş bulduğu için bölgeye yapılan Türk akınlarının önüne geçebilmek için bir sıra askeri garnizon kurarak Alâşehir, Homa ve Eskişehir sınırlarını güçlendirmiştir (Baykara, 2007: 52).

yapıldığı yer konusunda farklı görüşler bulunsa da bu konudaki en makul açıklama Myryokefalon Savaşı'nın Çivril bölgesinde yapıldığı şeklindedir¹⁶². Zira savaşın taraflarından olan Manuel Komneos'un bu konuda yazdığı bir mektupta bahsettiği "Cybrilcymani" ifadesi "Çivril-çimeni" olarak Türkçeleştirilmekte (Kayapınar vd. 2017: 109) ve bu durum da savaşın Denizli civarında (Çivril ilçesinde) yapıldığı iddialarını beraberinde getirmektedir.

Myryokefalon Savaşını hazırlayan koşullara bakıldığında II. Haçlı Seferi sırasında ve sonrasında Bizans ile Selçuklular arasında yapılan iş birliği zamanla yerini ateşkese bırakmış ve 1161'den sonra (Baykara, 2007: 51) 11-13 yıl süren dostluk dönemi başlamıştır. Bu dönemde İmparator Manuel'in Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması düşüncesi baş göstermiş, diğer taraftan Sultan Kılıçarslan Bizans'la ateşkes sürecini iyi değerlendirerek Anadolu Türk birliğini yeniden gerçekleştirmiştir. Ancak, 1173 yılından itibaren taraflar arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşmiştir (Ayönü, 2014: 143; Öztürk, 2019: 37-38). Bölgedeki Türk varlığından rahatsız olan Manuel Komneos, 1176 yılında Türkleri Orta Anadolu'dan çıkarmak amacı ile büyük bir ordu ile Alaşehir üzerinden Laodikya'ya gelmiş ve buradan da Honaz üzerinden Homa'ya ve nihayet Selçuklu ordusunun tuttuğu Myryokefalon geçidine ulaşmıştır. 17 Eylül 1176 günü cereyan eden savaşı Selçuklu ordusu kazanmıştır (Baykara, 2007: 52-53). Myryokefalon Savaşı, Malazgirt'ten sonra Bizans'ın almış olduğu ikinci büyük yenilgidir ve Anadolu'daki güç dengesini bir daha bozulmamak üzere Türkler lehine değiştirmiştir (Baykara, 2007: 53; Yılmaz, 2010: 31; Ayönü, 2014: 146).

Miryokefalon Savaşının ardından Denizli de kısa sürede Türk egemenliğine girmiştir. Mehmet Gazi, Server Gazi, Osman Gazi (Yatağan Baba), Hüsamettin Gazi, Abdibey Sultan, Mahmut Gazi, İsa Bey gibi isimler Denizli'nin bir Türk yurdu haline gelmesini sağlayan isimlerdir (Ataman, 2018: 29). Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın ülkeyi oğulları arasında pay etmesinin ardından Uluborlu meliki olarak atanan Gıyaseddin Keyhüsrev, tahta geçtiğinde ilk hedefi Batı Anadolu'nun tamamının kontrolünü sağlamak olmuştur. Laodikya bu amacın gerçekleşmesi için mutlaka alınması gereken bir merkez durumundadır (Yılmaz, 2010: 32-34). Keyhüsrev, 1191'de tahta

¹⁶² Bu konudaki ilk iddia III. Haçlı Seferine katılan bir rahibe ait olup savaşın Isparta-Eğirdir'de yapıldığı şeklindedir. İkincisi, Ermeni ve Süryani kaynaklara dayanmakta olup savaşın Konya yakınlarında yapıldığı iddiasındadır. Üçüncü iddia olan savaşın Çivril yakınlarında yapıldığı iddiası ise Honazlı tarihçi Nikitas Honiatis'e ve İmparator Komneos'a dayanmaktadır (Kayapınar vd. 2017: 108). Bunların dışında Isparta Yalvaç Kumdanlı geçidi, Denizli Çardak geçidi, Afyon Çay Karamık beli teorileri de bulunmaktadır (Yılmaz, 2010: 24).

geçtiğinde bu amacını gerçekleştirmeye koyulmuş¹⁶³ ve 1207’de Denizli’nin kesin olarak Türk egemenliğine girmesi sağlanmıştır. Denizli’nin fethinde etkili olan Mehmet ve Server Gazi’lerin her ikisi de fetih sırasında şehit düşmüşlerdir (Baykara, 2007: 57-61).

Türk fethi yıllarında Denizli ve havalisinin durumunu kısaca özetlemek gerekirse, ticaret yollarının değişmesi, depremler ve savaşlar gibi sebeplerle ekonomik ve toplumsal yaşamın önceki yüzyıllara göre oldukça gerilemiş vaziyette olduğu (Baykara, 1994: 156) daha önce vurgulanmıştı. Toplumsal yapıya bakıldığında ise dönemdeki birçok sınır kentinde görüldüğü gibi Denizli’de de Türk ve Rum kesimlerden oluşan ikili etnik yapı hâkimdir. Türk fethinden sonra da Rumlar Denizli’de yaşamaya devam etmişlerdir ancak nüfus devamlı olarak Rumlar aleyhine değişmiş ve 15. yüzyıla gelindiğinde bir hayli düşmüştür. Ancak yine de Rumlar, “Kodal”¹⁶⁴ statüsüne girerek Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Denizli’de hayatlarını devam ettirmişlerdir (Tanyeli, 1989: 344; Kodal, 2004: 63). Öte yandan, 14. Yüzyıl kayıtlarında kentin isminin “Lâdik” olması (Gökçe, 1994: 22), fetih ile birlikte kentin isminin de Türkçenin fonetiğine uygun şekilde değiştiğini göstermektedir.

Orta Çağ’ın başlarında Çürüksu Vadisi’nde genel olarak küçülen ticaret hacminin de Selçuklular Devri’nde yeniden canlandığı görülmektedir. Özellikle Çardak Han, Ak Han, Vâkıf Han gibi hanlar ve Timurtaş (Sarayköy) ve Hançalar (Çal) gibi köprüler Denizli’de ticaretin yeniden canlandırılması amacına hizmet etmiştir. Bunlardan özellikle günümüzde de varlığını devam ettiren Ak Han ve Çardak Han Denizli’nin kendi bölgesinde kavşak olma niteliğini (Özçelik, 2006: 30) ticari avantaja çevirme konusunda önemlidir. Deve yürüyüşü ile her 8-9 saatlik mesafede (aşağı yukarı 40 km) inşa edilen kervansaraylar kervanların ve yolcuların her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri şekilde kurulmuşlardır. Cami, mescit, malların korunabileceği depolar, eczane, nalbant, saraçhane, berber ve benzeri imkânları yolculara sunan kervansaraylar savaş zamanında ise askeri amaçlarla kullanılmaktadır (Uzun, 2004: 9).

Kaleiçi, kentin en eski mekânsal dokularından biridir ve yüzyıllar boyunca Denizli kentinin ekonomik ve sosyal kimliğini etkileyen bir bölge olagelmıştır (İnceoğlu, 1989: 292; Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 463). Ancak kale surlarının içinde yaşama

¹⁶³ Kemal Şakir’in daha çok rivayetlere dayalı olarak aktardığına göre fethi ticari bir olay sebep olmuştur. Bizanslıların, Türk ve Rum tacirleri hapsedmesi ve bunların mallarına el koyması üzerine Keyhüsrev Menderes ovasına gelmiş, Mehmet ve Server Gazi’leri de Laodikyanın fethi için görevlendirmiştir (Özçelik, 2006: 30).

¹⁶⁴ Zimme; İslâm hakimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavî din mensuplarına konuk severlik ve koruma sağladığı, süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade etmektedir (Kodal, 2004: 63).

alanından çok ticari kimliğin öne çıktığı ve ticari canlılığın Ahi kültürüyle desteklendiği görülmektedir. Ahi kültürünün etkisi, aynı iş kollarının bir arada konumlanıp Kale kapılarına o bölümün isminin verilmesi ile daha fazla anlaşılmaktadır¹⁶⁵ (Başdere, 2018: 36).

Ahi Evran'ın Kırşehir'deki Moğol baskısından kaçarak 13. Yüzyılda Denizli'ye geldiği ve burada debbağlık mesleğini devam ettirdiği ve insanları da eğittiği bilinmektedir (Türktaş, 2004: 26). Ancak Denizli Ahilerinin en bilinenleri, İnançoğulları Dönemi'nde yaşayan Ahi Sinan ve Ahi Duman (Tuman, Teoman)'dır (Kallimci, 2011: 29). Denizli'de ahilik, bir yandan Denizli'de zanaatkârlığın gelişimine önyak olurken diğer yandan da istikrarlı bir ekonomik düzen kurmayı mümkün kılmıştır (Cunbur, 1989: 18).

Selçuklu Dönemi'nde ilk başlarda Moğollara karşı Selçuklu tarafında yer alan Denizli ve havalisindeki Türkmenler, İzzettin Keykavus'un Selçuklu taht mücadelesinde Bizans'tan almış olduğu yardıma karşılık olarak Denizli ve çevresini Bizans'a vermiş olması, yöredeki Türkmenlerin Moğol Hanı Hülagü'ye başvurmasına yol açacak Hülagü'nün bu müracaatı kabul etmesi ile de Anadolu'daki ilk Türkmen beyliği Denizli yöresinde kurulacaktır. Bu beyliğin manevi lideri Yatağan Baba ise de siyasi lideri Mehmet Bey'dir (Baykara akt. Gökçe, 1994: 41, Özçelik, 2006: 30). Hülagü, beyliğin kuruluşundan bir yıl sonra Mehmet Bey'i huzuruna çağırarak itaat etmesini istemiştir. Mehmet Bey'in bu talebi geri çevirmesi ile Hülagü, Mehmet Bey'in damadı Ali Bey'in yardımı ile Mehmet Bey'i yenerek, idam etmiş ve beyliğin başına Ali Bey geçmiştir (Eron ve Teoman, 2008: 26). Bu beyliğin devamı olarak Mehmet Bey'in torunu ve Ali Bey'in oğlu Şucâeddin İnanç Bey tarafından Denizli Türkmenlerinin bağımsızlık arayışının bir sonucu olarak (Gökçe, 1994: 43), tarihte Lâdik ya da Denizli Beyliği olarak da bilinen (Baykara, 2000: 263) İnançoğulları Beyliği kurulmuştur.

İnançoğulları, Denizli'de 1317 ile 1376 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ali Bey'in oğlu İnanç Bey, İnanç Bey'in oğlu Murat Bey ve Murat Bey'in oğlu İshak Bey İnançoğulları Beyliğinin üç hükümdarıdır¹⁶⁶ (Saraçoğlu, 1937a: 3). İnançoğulları Beyliği Dönemi'nde kente ulaşan Fas doğumlu gezgin İbn Battûta'nın Denizli hakkında yazdıkları bu dönemdeki kent hayatına ışık tutmaktadır. İbn Battûta'nın hükümdar olarak

¹⁶⁵ Bu durum Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ile de desteklenmektedir (Uykur, 2005: 39).

¹⁶⁶ Bir rivayete göre İshak Bey'in de Abdullah Bey isimli bir oğlu olduğu ve kısa bir süre de olsa İnançoğulları Beyliği'nde hüküm sürdüğü zannedilse de bu durum ispata muhtaçtır (Saraçoğlu, 1937a: 4).

Yenenç Bey¹⁶⁷'i işaret ettiği ve misafirperverliğini övdüğü Lâdik kenti ile ilgili yazdıkları şöyledir:

“Böylece Lâdik'e vardık. Buraya Dûngûzla da deniliyor. Bu kelime Beldetü'l-Hanazir (domuz diyarı) anlamına geliyor. Burası bölgenin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Cuma namazının kılındığı yedi büyük camii, bağ ve bahçeleri, düzenli akan çayları, memba suları ve şirin çarşıları var. Burada dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor” (İbn Battûta, 2004: 408-410).

İnançoğulları'na dair bahsedilmesi gereken önemli bir husus da beyliğin Türkçeyi bir ilim dili yapma konusundaki katkısıdır. İnanç Bey'in oğlu Murad Aslan Bey ve onun oğlu İshak Bey, ilmî çalışmaları destekleyerek Türkçe kitap yazılmasını istemişlerdir. Yapılan Türkçe tefsirler bu durumu kanıtlar niteliktedir (Baykara 2000: 264). Beylikler Dönemi ekonomik anlamda bir canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise Murat Bey adına üç adet sikke basılmış olmasıdır. Buradan hareketle İnançoğulları Dönemi'nin Denizli'nin ilim ve kültür hayatına olduğu kadar ekonomik hayatına da önemli katkılar sunduğu (Saraçoğlu, 1937a: 3-4; Gökçe, 1994: 45; Eron ve Teoman, 2008: 27; Akça, 2010: 43; Şakir, 2012: 26) sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tarih kitaplarında Anadolu Beylikleri sıralanırken gerek bölgedeki siyasi karışıklıklar gerekse kısa süren hakimiyetleri ve İlhanlılara bağlılıkları sebebiyle İnançoğulları'na fazlaca yer verilmemektedir. Ancak İnançoğulları, Denizli ve bölgesinin siyasi ve kültürel hayatında güçlü bir yer tutmaktadır (Akın, 2008: 31). 13. yüzyılın ortalarına kadar Batı Anadolu'da önemli bir güç olan İnançoğulları'nın erken başkaldırması, bu beyliğin erken bir tarihte ezilmesine yol açarak sadece Denizli çevresindeki nispeten küçük bir alanda sıkışıp kalmasına ve askeri gücünün sınırlı kalmasına neden olmuştur. İnançoğulları 1368¹⁶⁸ yılından önceki bir tarihte Germiyanogulları'nın egemenliğini tanımıştır (Baykara, 2000: 264; Şakir, 2012: 28). 1381 yılında Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun, Yıldırım Bayezid ile evlendirilmiş ve Germiyanoglu Beyliği'nin topraklarının büyük bir kısmı çeyiz karşılığı Osmanlılara geçmiştir. Buna rağmen diğer beyliklerin ile ittifakı ile süren Osmanlı-Germiyanoglu mücadelesini, Osmanlılar kazanmış ve böylelikle Denizli Osmanlı topraklarına katılmıştır (Özçelik, 2006: 31).

¹⁶⁷ Yenenç Bey: İnanç Bey

¹⁶⁸ Baykara, Germiyan egemenliğinin tanınması hususunda ihtimal olarak 1368 tarihini işaret etmektedir fakat bu olay muhtemelen daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır. Zira Ulu Cami'de yer alan 1368-69 yıllarına tarihlenen bir kitabede Denizli ve civarında 1366 yılında yaşanan bir depremde zarar gören camiye Germiyanoglu Süleyman Şah'ın tamir ettirdiği yazmaktadır. Bu sebeple kentteki Germiyanoglu egemenliği bahsedilen tarihten önce başlamış olmalıdır (Uzunçarşılı, akt. Gökçe, 1994: 46).

Denizli, Osmanlı Dönemi'nde ilk başlarda bir sancak merkezi olmamıştır. Denizli kentini de kapsayan ana kısmı Kütahya sancağına, geri kalanları ise Hamid ve Menteşe sancaklarına bağlıdır. Hatta bir dönem Işıklı yöresi ile Karahisarî Sahip sancağı da bu paylaşımında etkili olmuştur (Baykara, 1989: 12). Denizli ve çevresinde yeni bir sancak kurulduğu ve Şehzade Alemşah'ın¹⁶⁹ bu sancağın başına getirildiği yönünde bazı iddialar olmakla birlikte yapılan arşiv taramalarında bu hususu doğrulayacak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Gökçe, 1994: 67).

Selçuklular ve Beylikler Dönemi'nde esas unsurları belirlenmiş olan Denizli'nin, Orta Asya Türk kenti ve İslam kentinin bir harmanı niteliğinde olan Osmanlı kentinin, cami, bedesten ve imaret sitesi şeklindeki örgütlenmesine uygun bir yapı gösterdiği belirtilmelidir (Gökçe, 1994: 86). 16. yüzyılda Denizli kenti, fiziksel olarak 14 cami ve kentin fizikî bütünlüğünü sağlayan 9 zaviye, 44 dükkân, 2 kervansaray, 1 medrese, 2 hamam, 1 bedesten, 1 kirişhane ve 2 mezbaha yapıları, kentin çeşitli bölgelerindeki su değirmenleri, bağlar ve bahçeler ile dokuma atölyelerinden oluşmaktadır (Erdoğan ve Akay Çorbacıoğlu, 2018: 463). 17. yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi de Denizli'nin yapısal görünümü hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Denizli kentinin kalesi dörtgen şeklinde, hendeksiz, 4 kapılı ve çevresi 470 adımdır. Kalenin kuzeyinde boyacılar, doğusunda semerciler, güneyinde yeni cami ve batısında bağlar kapıları bulunmaktadır. Kentin asıl yerleşkesi kalenin dışında 44 mahalle ve 3600 haneden oluşmaktadır. Kentte büyüklü küçüklü 57 cami, 37 mescit, 7 çocuk mektebi 6 hamam ve 17 tekke bulunmakta olup, kentliler bağlarda oturmaktadır (Akça, 1938: 5-7; Uykur, 2005: 39). "18. yüzyıl sonuna tarihlenen Salname kayıtları ise genellikle ticaret alanı niteliğindeki Kaleiçi bölgesine yönelik bilgiler içermektedir. Bu kayıtlara göre; Kaleiçi ile sınırlı olan ticaret alanlarının 631 dükkân ve 248 mağazadan oluştuğu, Kale dışında ise yalnızca han, hamam ve kahvehanelerin bulunduğu kaydedilmektedir" (Özkan, 2010: 10). Ancak belirtilmelidir ki kentin Selçuklular ve Beylikler Dönemlerinde edinmiş olduğu kimlik (13-15. yüzyıllar), 20 yüzyılın ikinci yarısındaki neo-liberal küreselleşme ve post-modernitenin kentler üzerinde belirleyici olduğu dönemlere dek kentin fiziksel yapısında genel anlamda belirleyici olmuştur. Osmanlı Dönemi'nin, Denizli kent kimliğine özgün bir katkıda bulunduğunu söylemek zordur (Tanyeli, 1989: 345).

Osmanlı Dönemi kentin Selçuklular ve Beylikler Dönemlerine kıyasla daha güven içinde olduğu bir dönemdir. Selçuklular Dönemi'nde bir sınır kenti olan Denizli, Osmanlı

¹⁶⁹ Buna karşılık II. Bayezid'in oğlu Şehzade Alemşah'ın Denizli'ye gelerek bir süre burada ikamet ettiği doğrudur (Gökçe, 1994:67).

Döneminde sınırdan oldukça uzak bir coğrafyada kalmış ve bu durum kentin toplumsal ve ekonomik yaşamına olumlu anlamda katkıda bulunmuştur. Bu dönemde kentlilerin güvende hissetmelerinin etkisiyle kent, sur duvarlarının dışına taşmış, bağ ve bahçe içlerinde dağınık bir yerleşme baş göstermiştir (İnceoğlu, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 167). Gökçe'nin, icmal, mufassal ve tahrir defterlerinden aktardığı üzere, 1530'lardan itibaren 18. yüzyılın sonlarına kadar, -isimleri küçük değişikliklere uğramakla beraber- kent 18-22 mahalleden oluşmaktadır (1994: 98-100). Bu durum, Osmanlılar Dönemi'nde Denizli'nin oldukça dengeli bir toplumsal yaşama sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde kenti yapısal olarak etkileyen bir olay, 1703 yılında, 8 büyüklüğünde ve 12000 kişinin hayatını kaybettiği depremin ardından halkın, Kaleiçi'nden ayrılarak bugünkü Musa mahallesini kurmasıdır (Özpınar 2004: 11; Baykara, Gözüaydın akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 164). Fransız gezgin Charles Texier bu durumu şöyle nakletmektedir: "... bu yüzyılın başında meydana gelen bir depremde, hemen hemen bütün evler yıkıldığından, buradan etrafa dağılan halk, dağlara giderek bahçeler içinde yerler yaptılar. Bu şekilde özel bir şekle sahip köyümsü bir kasaba meydana geldi" (Texier, 2002: 385).

3.1.2.3. Modern Çağ'da Denizli

Denizli'de ilk belediye 1876 yılında kurulmuştur¹⁷⁰. Öte yandan yukarıda değinildiği şekilde Osmanlı'ya ilk katıldığı dönemde Denizli, sancak statüsünde değildir. Ancak II. Abdülhamid Döneminde, 1883 yılında, Buldan, Tavas ve Sarayköy'ü içine alacak şekilde sancak statüsüne yükseltilmiştir. Bunlara 1884 yılında Çal ve 1888 yılında ise Garbi Karaağaç'ın (günümüzde Acıpayam) da eklenmesiyle Denizli'nin günümüzdeki idari sınırları büyük ölçüde oluşmuş¹⁷¹ (Ertaş, 2006: 74; denizli.bel.tr) ve öncelikle Aydın'a bağlı mutasarrıflık, Cumhuriyet Döneminde ise il olmuştur (Denizli Valiliği). Bu durum, Denizli'nin günümüzdeki ekonomik ve sosyal hinterlandının, Denizli kimliğinin ve "Denizlili olma hâlinin", neredeyse 140 yıllık bir geçmişinin olduğunu göstermektedir.

Denizli kentinin uzun yıllar taşımış olduğu Kaleiçi merkezli görünüm 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar korunmuştur. Bu dönemde İzmir–Aydın demiryolunun Denizli'ye dek uzatılarak¹⁷², Denizli'de istasyon binasının kurulması kentin görünümünü ve yapısını değiştirmeye başlamıştır. Kentin güneyinden geçen demiryolu hattının, Denizli'nin mekânsal ve işlevsel gelişimini önemli oranda etkilediğini söylemek mümkündür. Bu

¹⁷⁰ Denizli'de yerel yönetim tecrübesi (ya da geleneği) ileri kısımda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁷¹ Çivril, 1924; Güney, 1948; Çameli, 1953; Çardak ve Kale ise 1959 yılında Denizli'ye bağlanmıştır (Ertaş, 2006: 76; Toker, akt; Ciğeroğlu, 2007: 9).

¹⁷² Demiryolu Denizli kent merkezinin uzağında kalmıştır. Demiryolunun kent merkezine gelmesi o dönemde deve kervanı sahipleri tarafından engellenmiştir (Toker, akt. Kodal, 2015: 56)

dönemden itibaren Kaleiçi'nden sonra istasyon da bir çekim noktası olmuştur (İnceoğlu, 1989: 293; Marım, 2000: 7; Özkan, 2010: 11). Kent merkezini istasyona bağlayan İstasyon Caddesi (1. Ticari Yol) 1908 yılında fabrikasında ürettiği unları istasyona daha kolay taşımak için Denizli'deki en büyük un fabrikasının sahibi Rum asıllı Kimon Pandazoplu tarafından yaptırılmıştır (Uysal, 2017: 37)

Bu dönemde Denizli yöresel ve ulusal hareketlilikten de yoğun şekilde etkilenmiştir. Millî Mücadele yıllarında cepheye oldukça yakın bir bölgede yer almasına karşın işgale uğramayan Denizli'de, dönemin müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Yunanların İzmir işgalinin sonuçlarını kavrayarak Denizli halkına kimi telkinlerde bulunmuş, İzmir'in işgalinden sonra ilk miting Denizli'de düzenlenmiş ve ilk protesto telgrafi Denizli'den çekilmiştir. Düzenlenen mitinge yerli Rum ve Ermeni nüfusun da katılması dikkat çekicidir¹⁷³ (Gökmen, 2006: 10; Köstüklü, akt. Fds, 2012: 244). Ayrıca yine Ahmet Hulusi Efendi'nin girişimleri Denizlilileri harekete geçirmiş, Menderes vadisi boyunca ilerleyen Yunanlara karşı ilk ve en etkili direniş hatlarından biri, birkaç ilçesi dışında Yunan işgaline uğramayan (Baykara, 1994: 159) Denizli'de kurulmuştur. Millî Mücadelede özellikle Ege bölgesinde yaygın olan efelik/zeybeklik kurumu¹⁷⁴ önemli bir rol üstlenmiştir¹⁷⁵. Ancak bu konuda kimi tatsız olaylar da yaşanmıştır.

Tarihe “Denizli Vakası” olarak geçen olayda, 24 Haziran 1920 günü Köşk cephesinin yarılması ile Denizli'de yer alan Rum nüfusun iç bölgelere göç ettirilmesi kararlaştırılır. Ancak kentte bunu yapacak kuvvet kalmadığı için (Bayraktar, 1991:146; Gökmen, 2006: 11-13) bu konuda Demirci Mehmet Efe¹⁷⁶'den yardım istenir (Arık, 2009: 25). Demirci Mehmet Efe de Denizli Rumlarını iç bölgelere göç ettirmek için, Sökeli Ali Efe'yi görevlendirmiştir. Ancak, Temmuz 1920'nin başlarında gerçekleşen olayda Sökeli Ali Efe ile Denizlililer arasında hoşnutsuzluk ve problemler ortaya çıkmış,

¹⁷³ Bu durum daha önce de bahsedildiği gibi Denizli'de sosyal yaşantının düzenli ve dengeli bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.

¹⁷⁴ Ege yöresinde zeybek “yiğit, özü sözü doğru kişiliğine inanılan, sözüne güvenilen kişi” anlamına gelmektedir. “Efe” ise zeybeklerin başıdır. Türk toplumu içerisinde bir kurum olarak çeşitli fonksiyonlar üstlenen ve folklorik özellikler de gösteren zeybeklik/efelik, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yok olsa da Selçuklular zamanında uçbeyi olarak, Osmanlı Dönemi'nde ise çeşitli savaşlarda zeybeklerden yararlanılmıştır (Makal, 1989: 229-231).

¹⁷⁵ Millî Mücadele Dönemi'nde yörede etkili olan efeler arasında Demirci Mehmet, Yörük Ali, Dokuzun Hasan Hüseyin, Dokuzun Mehmet, Zurnacı Ali, Sökeli Ali gibi efeler bulunmaktadır (Kılıç, 2007: 44)

¹⁷⁶ Demirci Mehmet Efe yörede o denli güçlenmiştir ki askeri işlerden başka savaş gereksinimlerini karşılamak, sosyal düzenin sürdürülmesini sağlamak, işe temin etmek kaçakların takibi gibi işlerle de uğraşmaktadır. Bu durum gerek halk gerekse yetkililer tarafından hoş görünmemektedir ancak yörede Demirci Mehmet Efe'ye karşı çıkabilecek kimse de yoktur. Hatta Kuvayimillie'yi denetim altına almak için bölgeye gönderilen Refet Bey (Bele) dahi 6 ay süre ile Demirci Mehmet Efe'nin emrine girmiş ve ona danışmanlık yapmıştır (Bayraktar, 1991: 143; Arık, 2009: 25).

Sökeli Ali Efe'nin öldürülmesi üzerine Demirci Mehmet Efe 68 kişiyi ağır bir şekilde katlederek, Denizlileri korku ile sindirmiştir (Kılıç, 2007: 63-66; Kodal, 2012: 247).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli ve çevresindeki nüfus, çok genç ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nüfus homojen bir görünüm sergilemekte ve Denizli, çalışkan ve girişimciliğe yatkın bir iş gücünü bünyesinde barındırmaktadır (Kodal, 2004: 71). Tarhan Toker (akt. Başoğlan Avşar, 2014: 168), 1930'lu yıllarda kentin içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmıştır: “Kent büyükçe bir köy gibiydi. Evlerin çoğu tek katlı, zenginlerin evleri ise en çok iki katlı barınaklar halindeydi. Kent plansız, çarşı pazar ve meydanlar düzensizdi.” Bu dönem için sıkı sık dile getirilen “büyükçe bir köy” tabiri abartıdan uzaktır. Tıkıroğlu o yılları anlatırken bu duruma vurgu yaparak Bayramyeri'nde var olan hanlara park edilen at, eşek gibi binek hayvanlarının kokusunun tüm civarı kapladığından bahsetmektedir (2011: 14).

1930-40'lı yıllar Denizli'de hemen hemen tüm ilçe ve kasabaların halihazır haritalarının yapıldığı, merkez ilçe dahil tüm ilçelerin imar planlarının yapıldığı yıllardır. Denizli'nin 1926 yılında tamamlanan planı kentin gelişimi açısından o denli önemlidir ki Denizli Belediyesi 1980'lerin sonlarına kadar temel veri olarak bu planı kullanmıştır¹⁷⁷ (Ataman, 2020: 33-34). Cumhuriyet Dönemi'nin Denizli kent mimarisi ve belleği açısından en önemli gelişmesi, erken cumhuriyet dönemi eserlerinin inşasıdır. 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün 36 mimardan 36 ayrı kent seçerek Türk mimarisini yansıtan eserler ortaya koymalarını istemesi üzerine, Denizli kent mimarı olarak Ferruh Örel atanmış ve Denizli Lisesi, Gazi İlkokulu, Memleket Hastanesi gibi yapılar (Kaşıkçı; akt. Gökçe, 2019: 29) bu dönemde modern Türk mimarisini yansıtabilecek şekilde inşa edilmiştir.

Denizli kentinin dengeli ve düzenli bir toplumsal yapıya sahip olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Homojen bir nüfus yapısına sahip olması ve kenttaşların uzun bir ortak geçmişi paylaşması nedeniyle Denizli'nin dayanışmacı bir nüfus yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren kentin sanayileşmesine ve yerel girişimciliğe dayalı büyümesine olanak sağlayan önemli bir etmendir. 1930'lardan itibaren kooperatifçilik, 1970'lerde işçi şirketleri ve 1990'larda küçük ölçekli işletmelerin bir araya gelerek oluşturdukları şirketler (DPT, 2000: 194) kentin dengeli ve dayanışmacı nüfusunun bir sonucudur.

¹⁷⁷ 1926 yılında yapılan Denizli merkez ilçe planı ve 1937 yılında onaylanan Babadağ Planı dışında, 1970'lere kadar olan dönemde Denizli merkezi ve diğer ilçelere dair yapılan planlardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır (Ataman, 2020: 41)

Denizli 1927 yılında çıkarılan ve 1940'lara kadar devam ettirilen Teşvik- Sanayi Kanunundan yeterince yararlanamamıştır. Çünkü bu kanundan yararlanmak için 10 beygir gücünde çeviricisi olan ve yıl içinde en az 1500 gündelik işçi çalıştıran büyük bir sanayi tesisi olma şartını o günün koşullarında karşılayabilen sanayi tesisi Denizli'de bulunmamaktadır (Sevgi, akt. Mutluer, 1995: 25; Uysal, 2020: 86).

Kalkınma hamlelerinin ilk yıllarında sermaye yoğun bir bölge olmayan Denizli ve çevresinde kooperatifçilik oldukça etkili olmuştur. Özellikle Büyük Buhran ve sonrasında gelen 2. Dünya Savaşı koşullarında bu kooperatifler önemli işler görmüşlerdir. Bu dönemde askeri ihtiyaçtan artan pamuk, fabrikalarda iplik haline getirilip kontenjan dahilinde tezgâh sahibi imalatçılara satılmaktadır. Kooperatifler, ortağı olan dokumacının hammaddesini temin ettiği gibi dokumacının ürettiği ürünleri alarak pazarlama görevi de görmektedir. Bu sayede tüm Türkiye'ye mal gönderen Denizli dokumacı kooperatifleri 1940'lı yıllarda birleşerek¹⁷⁸ ev işletmesi şeklinden daha ciddi ve sorumlu çalışmaya başlamışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zor ekonomik koşulları aşmak için gerçekleşen bu çabalar 1965-1970'li yıllarda Denizli'de büyük bir hızla gelişen tekstil üretiminin temelini oluşturmuştur. Öte yanda kooperatiflerin üyelerine sağladığı ekonomik kolaylıkların yanında sosyal kolaylıkları da bulunmaktadır. Kooperatifler, üyeleri ve aileleri için doktor dahi istihdam etmişlerdir (Akın, 1942: 3; Atlı, 1943: 27-28; Toker, 1977: 128; DPT, 2000: 194; Dağdeviren, 2004: 13; Acatay, akt. Erdem ve Yılmaztürk, 2017: 31; Akoğlu, 2019: 88).

Dönemin temel kamu politikalarından biri olarak karayolu ulaşımına öncelik verilmesiyle (Kepenek ve Yentürk, 2007: 119) 1950'li yıllarda yeni yollar yapılmış ve böylelikle Denizli merkezi, çevre iller ve yöreler için bir çekim merkezi olmuştur. Yine aynı dönem, Denizli'ye elektriğin gelmesi sayesinde Denizli'nin sanayileşmeye başladığı yıllardır. Farklı tarihler ifade edilmesine karşın 1948 yılı Denizli'ye elektriğin geldiği yıl olarak kabul edilmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 174). Ancak 1950'li yılların Denizli için en önemli gelişmesi 6 Kasım 1953'te büyük ölçüde Sümerbank'ın kendi öz sermayesi ile kurulan (İnan, 2007: 28) Sümerbank Denizli İplik Fabrikası¹⁷⁹,nın açılışı olmuştur. Fabrikanın Denizli'de açılmasında birtakım politik amaçlar da etkili olmuştur. Zira Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın 1937'de, Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı

¹⁷⁸ Garbî Anadolu Dokumacılar Kooperatifleri Birliği. Birliğin Batı Anadoludaki diğer kentlerde yer alan kooperatifleri de içine alacak şekilde genişlemesi öngörülmekteyken 2. Dünya Savaşı koşullarında bu mümkün olmamıştır (Atlı, 1943: 27).

¹⁷⁹ Sümer İplik Fabrikası yanında, 1956'da kurulan Sarayköy Pamuklu Dokuma ve 1957'de şirketleşen Küçükler Tekstil de dönemin önemli dokuma-tekstil yatırımları arasındadır (Akoğlu, 2020: 136-137). Sıralanan öncü şirketlerden günümüzde sadece Küçükler Tekstil varlığını sürdürmektedir.

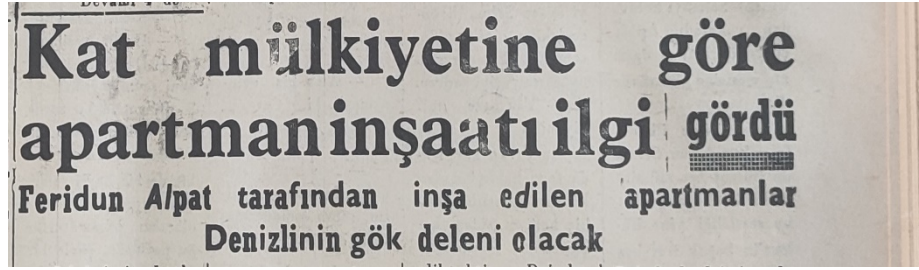
döneminde Nazilli’de açılmış olması, Denizlililerde kararın siyasi olduğu yönünde bir kanaat uyandırmıştır. 1946’da Demokrat Partinin kuruluşu Denizli’de örgütlenme aşamasında bu sorun gündeme gelmiş ve DP, iktidarının üçüncü yılında Denizli’de fabrikayı açarak, bu yüzden oluşan olumsuz imajı tersine çevirmeyi amaçlamıştır (İnan, 2007: 29).

Sümerbank Denizli İplik Fabrikası, günümüzde Sümerpark AVM ve rezidanslarının bulunduğu yerde yerli sanayiye teşvik etmek amacıyla, tekstil alanında yapılan yatırımlardan biri olarak kurulmuştur. Sümerbank, Denizli’ye yapmış olduğu ekonomik katkıların yanı sıra sendikası, sigortası ve nitelikli çalışma koşulları ile önemli bir istihdam da sağlamıştır¹⁸⁰ (Gökmen 2017: 7). Nitekim ilk kurulduğu yıllarda el emeği ile üretim yapan küçük üreticileri rekabet bakımından olumsuz etkilese de zaman içerisinde kapasitesini artıran ve 1960’lı yıllarda iplik üretiminin yanı sıra dokuma yapmaya da başlayan Sümerbank, Denizli’nin iktisadi anlamda gelişim potansiyelini etkileyerek küçük üreticilerin büyümesi için önyak olmuş ve Denizli yöresinde becerili işgünün gelişmesine katkı sunmuştur (Türkün Erendil, 2000:104; Varol ve Eceral, 2013: 185; Işık ve Pınarcıoğlu, akt. Aydın, 2019: 226).

1960’lı yıllar Denizli kenti için, form, planlama ve mimari açıdan önemli bir kırılma yaratmıştır. 1966 yılında kat mülkiyeti kanunu çıkarılmış ve 1967 yılında ise İller Bankası tarafından kentin ilk nazım imar planı yapılmıştır. (Başoğlu Avşar, 2014: 169; Uysal, 2017:61). Böylelikle 1960’lara kadar tamamen bireysel taleplere göre denetimsiz ve plansız bir gelişme gösteren Denizli kentinde kentsel düzenin denetim altına alınması ve teknik altyapı eksikliklerinin giderilmesi üzerine odaklanılmıştır (Özcan ve Özkan, 2012: 238). Ancak kent planları bu duruma çare olmamış ve planlara rağmen halen denetimsiz ve hızla büyüyen kentte altyapı yetersizlikleri ve çarpık kentleşme başlamış, bu durum geleneksel konut dokusunun hızla yok olmasına neden olmuştur (Ataman, 2018: 290; Halaç, Yıldırım ve Kalak, 2018: 13). İlk apartmanlaşma Saltak Caddesi’nde¹⁸¹ başlamış ve dönemin mimarları birer birer kat mülkiyeti kurmuşlardır (Uysal, 2017: 61).

¹⁸⁰ “Sümerbank yerleşkeleri mekânsal anlamda dikkat çekici ve özgün niteliklere sahipti. Yerleşkeler birbirinden farklı işlevlere hizmet veren pek çok sayıda yapıyı aynı anda içeren ve kendi kendine yetebilen organize birimler idi. Tümünde fabrika, sosyal merkez, okul, kreş, spor alanları ve konutlar bulunmaktaydı.” (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 34).

¹⁸¹ Denizli’de ilk çok katlı bina eski SSK İşhanı (1957), ilk apartman Saltak Caddesinde yükselen Arıkan apartmanıdır (Uysal, 2017: 61-62). Bunları Devlet hastanesi karşısında yapılan 8 katlı bir bina ile 1972 yılında Lise caddesinde inşa edilen Gönüllü Apartmanı takip etmiştir (Gönüllü, 2016: 50).

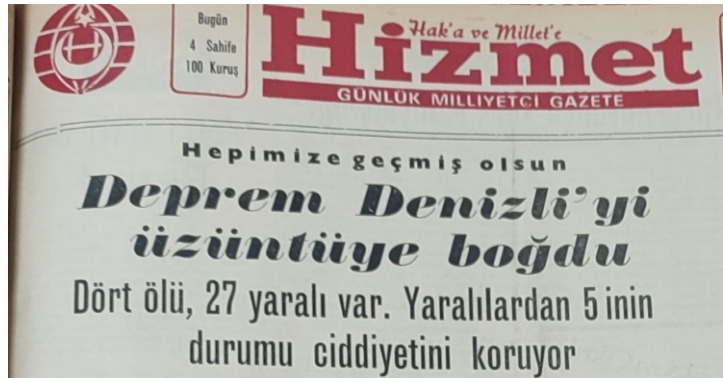
Fotoğraf 5. 4 Mayıs 1967 Tarihli Doğu Gazetesi Haberi

1967 tarihli imar planı¹⁸² sonrasında Denizli kent formu olarak, tarihi merkez niteliğindeki Kaleiçi–Bayramyeri bölgesinin güneyinde, yeni kent merkezi niteliği kazanan Delikliçınar bölgesine doğru yüksek yoğunluklu konut-ticaret bölgesi olarak yayılmıştır (Başoğlan Avşar, 2014: 166). Delikliçınar, henüz o yıllarda dahi Bayramyeri’nden sonra ikinci derecede ticaret ve sosyal yaşam merkezidir. Hatta Delikliçınar, sosyal yaşantı açısından kentin birinci derece yoğun merkezidir (Örneğin Meserret Oteli ve Kahvesi) (Tıkıroğlu, 2011: 44; Uysal 2017: 22). Öte yandan Denizli-Ankara ve Denizli-İzmir karayolları arasındaki bölge 1950’lerden itibaren hızla gelişen sanayi kullanımı için (Özcan ve Özkan, 2012: 238) ayrılmıştır. Sonuç olarak Denizli’nin evvelden beri getirmiş olduğu değerleri, 1950 ve 1960’lara kadar büyük oranda korunmuş; ancak, bu tarihten itibaren kent, küreselleşmeye ve spekülasyon gayelerine teslim olmuştur.

3.1.2.4. Küresel Çağ’da Denizli

Denizli kenti 1976 yılında yaşanan depremden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Depremın zararı sadece şiddetinden ve yarattığı yıkımdan değil, depremi bahane ederek geleneksel yapıların dayanıksız olduğu, dolayısıyla yıkılması gerektiği fikrinin yaygınlaştırılmasından da kaynaklanmıştır. Böylelikle kent kimliğini ve belleğini

Fotoğraf 6. 20 Ağustos 1976 tarihli Hizmet Gazetesi Manşeti

yansıtan değerler yerine, kimliksiz ve tamamen rant odaklı bir yapılaşma geçmiştir (İnceoğlu, akt. Özcan ve Özkan, 2012: 241; Bektaş, akt. Başoğlan Avşar, 2014: 169). Bu

¹⁸² 1967 tarihli imar planı oldukça dar bir sahayı kapsamaktayken, bu planın revize ve ilave imar planı 1977 yılında onaylanmıştır (Gönüllü, 2016: 61-62).

durum 1980'lerde de artarak devam etmiş ve kent, 1980 ve 90'lar boyunca neo-liberal politikalarla küreselleşmenin etkilerini yoğun bir şekilde hissetmeye başlamıştır.

Uluslararası sermaye ağlarına özellikle tekstil sektörü ile katılan Denizli'de sanayi, hizmet ve ticaret sektörlerinde yaşanan gelişmeler, boş kentsel arazilerin azalmasından kaynaklanan rant tutkusu, deprem ve göçler sonucu kentin farklı bölgelerine yönelik gerçekleştirilen parçacıl uygulamaların (bölgesel düzeyde hazırlanan mevzi ve ıslah planları) kent ile bütünleşme sorunları ve kentsel nüfusun artması (Özkan, 2010:25; Savaş Yavuzçehre, 2013: 209) bu dönemde kent formunu şekillendiren temel faktörler olmuştur.

Denizli'de kentleşme özellikle 1950'lerle birlikte yoğun bir artış göstermiştir. 1950'lerde Bulgaristan'dan gelen göçmenler için yeni mahalleler (örneğin Sevindik Mahallesi) açılmış; yine aynı dönemde Sümerbank Denizli İplik Fabrikası ve Sarayköy Pamuklu Sanayi gibi işletmelerin açılmasıyla Denizli kent merkezine yönelen yoğun bir işçi göçü yaşanmış ve 1956'da kente Tugay'ın gelmesi de nüfus artışına katkıda bulunmuştur (Uysal, 2017: 27-31). Gönüllü (2016: 7) 1950'li yıllara ait bir anısında Denizli Lisesi'nden, eski cezaevine giderken (Sırapapılar Mahallesi) kullanmış olduğu ve günümüzde oldukça merkezî bir konumda bulunan güzergahta hiçbir yapıya rastlamadığını belirtmektedir. Bu durum 1950'li yıllardan bu yana Denizli'de kentleşme hızının ne denli yüksek olduğuna dair önemli bir göstergedir.

Denizli'de sanayi faaliyetleri 1950'lere kadar yeterince gelişmemiş, 1950-70 yılları arasında nispi bir gelişim göstermiş 1970'lerden itibaren ise hızla gelişmiştir. Örneğin 1964 yılında Denizli'de 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 22 iken bu sayı 1973'te 44'e ve 1981'de 124'e yükselmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'nin farklı dönemlerde uygulanan ekonomi politikaları ile doğrudan bağlantılıdır (Mutluer, 1995: 10, 18-19). 1973-1981 yılları arasında Denizli, Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamına alınmıştır. Bu durum Denizli'nin sanayi alt yapısının oluşması ve kentin bu günkü duruma gelmesinde en önemli etkenlerden biridir. 1973-1977 yılları arasında KÖY kapsamında yararlandırılan teşviklerle birlikte aralarında Azim Cıvata, GİPSAN, DENTAŞ, DEBA gibi öncü şirketler olan 33 sanayi kuruluşu faaliyete geçmiştir (Uysal, 2020: 87).

Denizli'de ihracat patlaması ile 1980'li yıllar özdeşleştirilse de Denizli'nin ihracata yönelik girişimleri daha erken bir döneme tarihlenmektedir. Henüz 1967 yılında dönemin Denizli Ticaret Odası Başkanı Ahmet Baban'ın Denizli'nin ihracata önem vermesi gerektiğini belirttikten sonra "bu suretle İzmir'le İstanbul'daki ihracatların yem

tarlası olmaktan Denizli'yi kurtaracaklarını" ifade etmesi (Doğuş Gazetesi, 1967), Denizli'nin henüz 1960'larda küresel ekonomik zincirlere bizzat eklenmek istemesinin göstergesidir. Türkün Erendil (2000: 101-103), 1970'li yılların üreticilerin üretim örgütlenmesinde ve pazarlamada uzmanlaştığı, bilgi ve beceri kazandığı, girişimciliğin pekiştiği bir dönem olduğunu; 1980'lerin ise büyük ve iş alma kapasitesi yüksek olan bu firmaların uluslararası düzeyde gerçekleşen fason ilişkiler aracılığı ile dinamizm yarattığı ve kentteki küçük ölçekli diğer firmaları da buna dahil ettiği bir dönem olarak tanımlamaktadır.

1970'lerden itibaren kentin hızla gelişmesinin bir diğer itici gücünü ise bu dönemde çok ortaklı işçi girişimleri (Varol ve Eceral, 2013: 185) oluşturmaktadır. "Kısa sürede pek çoğu başarısızlığa uğrayıp kapanmış olmalarına rağmen, bu süreç yerel girişimciliği desteklemenin yanında Denizli'ye yeni sermaye birikimi, teknoloji ve know-how konularında büyük destek vermiş, üreticiler arasında bir okul görevi üstlenerek karşılıklı güven ortamının yaratılmasına katkı sağlamıştır." (Varol ve Eceral, 2013: 185).

1980'lere kadar haddehaneler, demir ve çelik sektörü ile ön plana çıkmaya çalışan Denizli, bu dönemde ihracatı keşfetmiş ve rotasını tekstile çevirmiştir (Uysal, 2020: 162). Bu yıllarda korumacı ekonomi politikası yerine dışa açılmaya ve serbest girişime yönelik ekonomi politikaları iş insanları için yeni imkanlar sunmuş ve onları teşvik etmiştir. Bu şekilde Denizli'de tarihsel olarak var olan dokumacılık uluslararası alanda da kendine yol bulmuştur (Emsen, İrmiş ve Deliktaş, 2002: 250). Denizli kenti, dokuma sektörü ağırlıklı bilgi ve sermaye birikiminin kamu odaklı teşvik ve fonlar ile desteklendiği 1985-1990 döneminde, sanayileşme, göç ve kentleşme üçlüsü eşliğinde hızlı bir ekonomik kalkınma sürecine girmiştir. Bu dönemde dokuma sektörünün teşvik edilmesi ve yöreden Avrupa'ya giden işçilerin Denizli'de yatırım yapmak istemeleri üzerine gönderdikleri dövizler sayesinde gerçek bir sanayi patlaması yaşanmıştır (Mutluer, 1995: 37; DPT, 2000: 194; Haytoğlu ve Altınöz, 2012: 391; Özcan ve Özkan, 2012: 237). 1985-1997 yılları arasında Denizli Organize Sanayi Bölgesinde kurulan 130 üretim tesisinin 97'sinin tekstil sektöründe olması (Uysal, 2020: 169) bu dönemde Denizli'nin tekstil sektörüne olan ilgisini kanıtlar niteliktedir. Özellikle 1990'lı yıllar Denizli sanayisinde teknolojinin değişip dönüştüğü yıllardır. 1980'lerden itibaren merkezi yönetimin ihracata yönelik kalkınma stratejisi, bu amaçla yeni teşviklerin tanımlanmasını beraberinde getirmiş ve bu adım da teknolojinin hızlı bir şekilde yenilenmesini sağlamıştır (Erendil, akt. Varol ve Eceral, 2013: 186). Bu dönemde tekstil sektöründe ikinci el tezgahların artık ihtiyacı karşılamadığı anlaşılmış ve yeni makinelere geçilmiştir. Hatta 1995 yılında Avrupa'da

yapılan bir tekstil makinesi fuarına 1200-1300 Denizlilinin gittiği bilinmektedir (İlgeri, akt. Gökçe, 2019: 242). Yine aynı dönemde Denizli ekonomisini etkileyen ikinci önemli gelişme 1995 yılından itibaren üretimin entegre tesislerde yapılmaya başlanmasıdır. Firmalar kalite sorunları, artan talep koşulları, yatırım yapmanın artan kârlılığı gibi sebeplerle daha önce küçük firmalara fason yaptırdıkları işleri kendi bünyelerine almışlardır. Örneğin dokuma ve konfeksiyon bölümleri olan bir üretim tesisine boya ve haşıl da eklenmiştir (Türkün Erendil, 2000: 107).

Denizli halkında var olan ve yukarıda bahsedilen girişimcilik kültürünün de etkisiyle özel girişimciler eliyle birçok sektörde hızlı bir sanayileşme sağlanmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak kente olan göçler artmış ve nüfus hızla yükselmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 179). Bu duruma güzel bir örnek 1975'te Denizli, Hollanda'nın Almelo kenti ile kardeş kent olduğunda, Almelo nüfusu 70.000 iken Denizli nüfusu 71.000'dir. Yıllar içerisinde Denizli'de nüfus artışı Almelo'ya kıyasla on kattan fazla artmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 181). Tablo 2 ilgili dönemde Denizli ilindeki toplam nüfus artışını göstermektedir. Denizli nüfusu her dönemde artış kaydetmesine karşın 1960'lardan itibaren bu artış oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir.

1980'lerden itibaren Denizli kentinde sermaye birikimleri yoluyla zenginleşen orta-üst gelir grubunun, ihtiyaçlarını kentin geleneksel ticari hizmetlerinden ziyade kent dışındaki alışveriş merkezlerinden karşılaması, kentte büyük alışveriş merkezlerinin

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	Mutlak Nüf. Artışı
1927	243.812	
1935	285.918	42.106
1940	285.225	- 693
1945	315.934	30.709
1950	340.277	24.343
1955	352.515	12.238
1960	375.127	22.612
1965	463.369	88.242
1970	511.160	47.791
1975	560.916	49.759
1980	603.338	42.422
1985	667.478	64.140
1990	750.882	83.304

Tablo 1. Denizli'de nüfus artışı (Mutluer, 1995: 59)

açılması gerektiği düşüncesini ortaya çıkartmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 234). Denizli'de açılan AVM'lerin ilk örnekleri (Adese, EGS Park) kentin dışında ve eski sanayi bölgesi olarak nitelendirilebilecek alanlarda boy göstermiş ancak bu AVM'lere olan ilgi zamanla azalmıştır. 2000'li yıllardan sonra açılan AVM'ler ise (Teras Park, Forum Çamlık ve benzeri) kent merkezinde bulunan alanlarda inşa edilmiş ve bu AVM'lere kentlilerin ilgisi büyük olmuştur. Öte yandan 2000'ler sonrası

AVM'ler öncüllerinden farklı olarak tek katlı formda değil yüzlerce metrekare üzerinde çok katlı formda inşa edilmişlerdir (Deniş, 2008: 5). Böylelikle açılmış olan alış-veriş merkezleri, kentin yeni tüketim alışkanlıklarına yönelik yeni ticaret alanları olarak göze çarpmaktadır. ADESE AVM 1995'de, EGS Park AVM 1998'de, Pekdemir Çiftliği 2006'da, Teras Park AVM, 2007'de, Forum Çamlık AVM 2008'de, Sümer Park AVM 2011'de (Engincan, 2016: 248) ve son olarak Sinpaş Aquamall AVM ise 2016 yılında açılmıştır.

3.2. Denizli Kent Belleği

Denizli kenti ve tarihi ile ilgili bu kısma kadar sıralanan hususlar ışığında, çalışmanın İkinci Bölümünde kent belleği ile ilgili yazılanlar yeniden hatırlanacak olursa; kent içinde yaşayan öznenin belleğinin kent ile kesiştiği nokta, kent ile bellek kavramlarının ana eksenini oluşturmaktadır. Burada kent içindeki öznenin belleği, yaşantıya/gündelik yaşama karşılık gelmektedir. Ancak kentin bireysel yaşantılara ev sahipliği yapma fonksiyonunun yanı sıra bu bireysel yaşantıların birikmesi suretiyle kendisinin de bir yaşamı bulunmaktadır.

Kent, yaşamı boyunca daha önceki sakinlerinin biriktirdiği öğrenilmişlikleri bugünün yeni sakinlerine aktararak ilerlemektedir (Negiz, 2017: 169). Bu sebeple kentin bugününü anlamak için, kentin yaşamı boyunca geçirdiği evreleri bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Mumford'a göre (akt. Avcı, 2010: 12) "Kenti teşhis edeceksek, en iyi bilinen kentsel yapı ve bunların en baştaki unsurlarına doğru, höyüğün açılan ilk katmanından zaman mekân ve kültür bakımından ne kadar uzak olursa olsun daha derine daha ileriye doğru yol almalıyız."

Kentler belirli bir mekânda katmanlaşarak oluşan yapılar oldukları için, kentin zaman içerisinde gösterdiği süreklilik (Saylan, akt. Özdede vd., 2021: 691), kent belleği için önem arz etmektedir. "Belirli bir fiziksel mekânın gerçek bir karakter kazanması ancak zaman içinde gerçekleşir. İnsanlar o yerleşimi belirli bir süreç içinde değiştirir ve ona uyum sağlar. Böylece o yerleşimi diğerlerinden ayıran imgeler gelişir ve bu imgelere göre o yerleşim tanımlanır." (Avcı, 2010: 12). İkinci Bölümde de vurgulandığı gibi bir kentin sahip olduğu bellek öğelerinin zamanla o kentin kimlik unsurları haline gelmesi ve bir kenti tanımlayıcı bir işlev kazanması kentin zamansal sürekliliğinin bir sonucudur.

Çalışma, yukarıda da bahsedildiği gibi kent belleği kavramını bu konudaki akademik literatür ile bağlantılı olarak, bir kent üzerindeki yaşantıya işaret edecek şekilde

kullanılmaktadır. Ancak kent belleği kavramının bu kullanımının gündelik hayatın en sıradan hususlarının dahi (kentsel ulaşım, kentsel alt yapı vb.) kent belleği açısından birer analiz nesnesi haline getirilmesi gibi bir sakıncası bulunmaktadır. Kent belleğinin bir parçası olan ve gündelik hayatın içinde yer alan bu hususların kent, kent yurttaşları ve farklı disiplin ve alanlarda yapılan akademik çalışmalar nezdinde taşıdığı önemi yadsımayarak; çalışma özelinde, kent belleği kavramını bağımsız bir alan olarak ele alabilmek için, kent üzerindeki yaşantıya sirayet eden ve zamansal sürekliliğın izlerinin okunabildiği unsurlara odaklanması gerektiği düşünölmektedir.

Kentin zaman içerisinde gösterdiği süreklilik, Laodikya – Lâdik – Denizli sıralaması ile Denizli kenti özelinde oldukça açıktır. Benzer şekilde Antik Çağ'dan Küresel Çağ'a uzanan tarihsel çizgi, her dönemin kendi iktidar ilişkileri açısından ele alındığında Denizli kentinin yaşamış olduğu dönüşümler belirgindir. Buradan hareketle Denizli kentinin tarihsel sürekliliğının oldukça görünür olduğunu iddia etmek yanlış bir kanı olmayacaktır. Aşağıdaki tablo, tarihsel sürekliliği içerisinde Denizli kentini günümüze taşıyan bellek unsurlarının bir koleksiyonudur. Bu tabloda yer alan bellek unsurları sınırlandırılabilir değildir. Başka bir anlatımla tabloya başka ilaveler yapmak mümkündür. Tablo, İkinci Bölümde ele alınan kent belleği unsurlarını Denizli kenti özelinde belirgin kılmak için hazırlanmıştır.

Anıtlar	Tarihi Kent Çekirdekleri	Mimari	Doğal Çevre	Yer ve Kişi Adları
<p>Horoz Heykelleri Özay Gönülüm Heykeli Başak Heykeli Servergazi Türbesi İlbadı Mezarlığı (Şeyh Şirvani Türbesi) (Mehmet Gazi Türbesi) (Yediler Türbesi)</p>	<p>Kaleiçi Bayramyeri İstasyon Çınar Meydanı Demokrasi Meydanı</p>	<p>Eski Hükümet Konağı Memleket Hastanesi Çaybaşı Kent Dokusu Meserret Oteli Fatma Hoca Camii Denizli Evi (Hacı Baki Evi) Buldan Evleri Halk Evi Hulusi Oral Evi Konyalıoğlu Evi Kimon Pandozoplu Evi Taş Atölyeler Denizli Lisesi Gazi İlkokulu</p>	<p>Pamukkale Karahayıt Su Arkları Sulak Alanlar Çınar Ağaçları</p>	<p>Denizli Merkez Efendi İnanç Bey Ahi Evran Ahi Sinan Server Gazi Mehmet Gazi Yatağan Baba Ahmet Hulusi Efendi Demirci Mehmet Efe Özay Gönülüm İbrahim Çallı</p>

Askeriye Savunma ve Savaş	Gastronomi	Endüstri	Somut Olmayan Kültürel Miras	Anıt Eserler
Miryakefalon Savaşı Denizli' nin Fethi Denizli Vakası Millî Mücadelede Denizli Tugay	Denizli Kebabı Çaput Aşısı İsli Yoğurt Bekilli/Güney Şarabı Serinhisar Leblebisi Buldan Üzüümü Zafer Gazozları Keşkek Kale-Tavas Pidesi	Sümerbank Sarayköy Pamuklu Sanayi Küçükler Tekstil Denizli Basma Sanayi Emsan Göveçlik İplik San AŞ Merzeci Değirmeni Değirmenönü Un Fabrikası Babadag, Buldan Kızılcabölük tezgâhlar Külahçoğlu Un Fabrikası Değirmenönü Un Fabrikası	Ahilik Efelik Dokumacılık Dericilik Ticaret Girişimcilik	Ulu Cami Denizli Kalesi Haçalar Köprüsü Dayılar Köprüsü Timurtaş Köprüsü Ak Han Çardak Han Vakıf Han Dedeli Han Karahöyük Pazarı Laodikya Hieropolis Colossae Tripolis Tabea Attuda

Tablo 2. Denizli Kent Belleği Tablosu

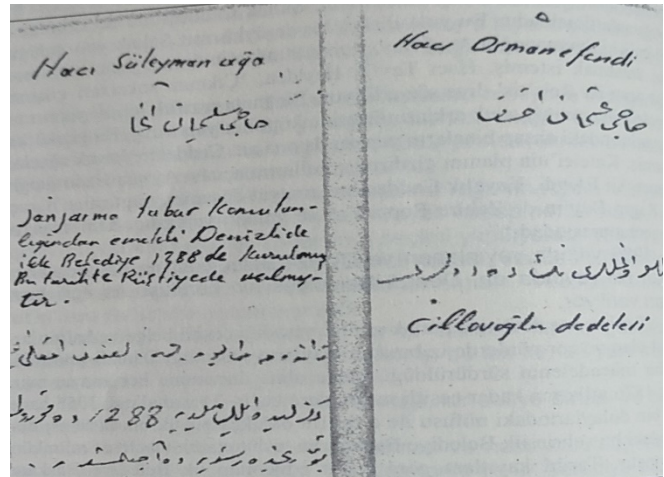
3.3. Denizli Kentinin Yerel Yönetim Serüveni

Denizli İlini, kentsel alan yönetimi ve bölge yönetimi açılarından iki ana dönemde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki 6.12.2012 tarih ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Denizli'nin büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşturulmasına kadar olan Klasik Dönem; ikincisi ise 6360 Sayılı kanun sonrasına rastlayan Büyükşehir Belediyesi Dönemi'dir. Klasik Dönemde Denizli yerel yönetim deneyiminde Denizli İl Özel İdaresi'nin Klasik Dönem ilçe belediyelerinin ve köylerin de önemli bir yer tutmasına karşın çalışmanın bu kısmında, Denizli kentsel alan yönetiminde oynadığı başat rol sebebiyle Denizli Belediyesi ve Denizli Büyükşehir Belediyesi geçmişi üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Genel Bilgiler

Klasik Dönem içerisinde “Denizli”de ilk belediye teşkilatı 1876’da kurulmuştur. Bu tarihlerde Denizli, mülki bölünmede Aydın Livasına bağlı bir kaza merkezidir. 1883’te Sarayköy, Buldan ve Tavas ilçelerinin bağlanmasıyla “Sancak” haline getirilen Denizli, 1884’te Çal, 1888’de Acıpayam ilçelerinin katılımıyla Aydın’a bağlı mutasarrıflık, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla da il olmuştur.” (denizli.bel.tr). Böylelikle dönemin mevzuatı gereği Denizli ilinde il özel idaresi kurulmuştur.

Denizli Belediyesinin kuruluş tarihi, resmi olarak 1876 yılı kabul edilse de Coşkun Önen’in Aydın Vilayeti Salnamelerine dayandırdığı görüşüne göre Denizli Belediyesi 1876 yılında değil 1881 yılında kurulmuştur. Öte yandan Yasemin Avcı ise 1944-1950 yılları arasında belediye başkanlığı yapan Hüsnü Örnek’in fotoğraf albümüne dayandırdığı tezinde, Denizli’de

Şekil 4. Hüsnü Örnek'e Ait El Yazısı Not (Ataman, 2018: 171)

belediye teşkilatının 1871 yılında kurulduğunu iddia etmiştir (Kodal, 2015: 79; Uysal, 2017: 59). Hüsnü Örnek el yazısı notlarında Denizli’de belediyenin kuruluş tarihini, aynı

zamanda rüştüyenin de açılış yılı olan hicrî 1288 (miladî 1871) yılı olarak belirtmiştir.¹⁸³ (Bu kayda göre ilk belediye başkanı da Hacı Süleyman Ağa'dır.) (Ataman, 2018: 171). Ancak halen resmi kayıtlarda Denizli Belediyesi'nin kuruluş yılı olarak 1876 yılı kabul edilmektedir. Denizli'de belediyenin teşkilatlanmasında etkili olan kişi ise Kaymakam Vekili Yusuf Ziyaeddin Efendi olmuştur (Coşkun, 2007: 56). Denizli Belediyesi'nin kuruluş günü olarak da Belediye Başkanı Ziya Tıkıroğlu tarafından herkesçe kabul görmesi beklentisi ile "29 Ekim" günü önerilmiş ve belediye meclisi kararıyla 29 Ekim 1876 Denizli Belediyesi'nin kuruluş günü olarak kabul edilmiştir (Uysal 2017: 59).

2012 yılında 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi statüsü elde edilmesi ile kanun gereği Denizli İl Özel İdaresi ve köyler lağvedilerek Denizli Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur. Denizli'de yer alan Denizli Büyükşehir Belediyesi dahil olmak üzere toplamda yirmi belediye Tablo 4'te gösterilmektedir

Belediye	Belediye
Denizli Büyükşehir Belediyesi	Çardak Belediyesi
Acıpayam Belediyesi	Çivril Belediyesi
Babadağ Belediyesi	Güney Belediyesi
Baklan Belediyesi	Honaz Belediyesi
Bekilli Belediyesi	Kale Belediyesi
Beyağaç Belediyesi	Merkezefendi Belediyesi (Merkez İlçe)
Bozkurt Belediyesi	Pamukkale Belediyesi (Merkez İlçe)
Buldan Belediyesi	Sarayköy Belediyesi
Çal Belediyesi	Serinhisar Belediyesi
Çameli Belediyesi	Tavas Belediyesi

Tablo 3. Denizli'deki Mevcut Belediyeler

¹⁸³ Avcı'ya göre (2010: 155) söz konusu albümde sıralanan belediye başkanlarının Aydın vilayeti salnamelerindeki isimlerle aynı olması, albümün belirli bir araştırma dahilinde ve titizlikle hazırlandığını göstermektedir.

Yerel siyaset açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin uzun yıllar boyunca ana akım siyasi gündemini oluşturan dindar-laik ve Türk-Kürt ayrımları da dahil olmak üzere, işçi mahallelerinin sağ partiler tarafından temsil edilmesi, laik-seküler partilerin kentin özellikle seçkin kesimleri arasında yaygın olması gibi hususlar da dikkate alındığında, Türkiye'nin ve Denizli'nin genel siyasi çizgisi, Denizli'deki yerel politik tercihler ile ilgili yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur (Çeğin, 2012: 277). Denizli'de yerel siyaset ile ilgili üstünde durulabilecek bir diğer önemli husus da Denizli seçmeninin rejim ile uzlaşmazlığı bulunan veya bu yönde eğilim gösteren siyasal partilere hiçbir dönemde itibar etmemesidir. Bunun anlamı, devletten önemli bir yardım almadan kendine yeterli bir ekonomi kuran ve ticari potansiyeli yüksek bir kent olan Denizli siyasal istikrarsızlığa neden olabilecek bir politik tavrı hiçbir zaman sergilememesidir (Polat, 2009: 129).

Aydiner (2019a), Denizli'nin yerel siyaset serüvenini altı döneme ayırmaktadır:

- 1970'lere kadar olan dönem
- Toplumcu belediyeçilik dönemi (1973-1980)
- Merkez sağın birlikteliği (1984-1989)
- Sosyal demokrat belediyeçilik dönemi (1989-1999)
- Yeni kentsel siyaset öncesi dönem (1999-2004)
- Yeni kentsel siyaset (2004-)

Kronolojik olarak 2000'li yılların ortalarına karşılık gelen Denizli'nin yeni kentsel siyaset dönemi, Aydiner'e göre (2019b: 160) belediyeçilik hizmetlerini esas alan klasik yerel siyaset anlayışından sıçramalı bir kopuşu temsil etmektedir. Bu dönemde, önceki dönemlerde bitirilemeyen büyük projelerin bitirilmesi, kente merkezî yönetimin kaynaklarının aktarımı sorunlarının giderilmesi ve yerelde birbirinden farklı aktörlerin benzer motivasyonlarla harekete geçirilmeleri, hem Denizli'nin ulusal ölçek ile ilişkisini güçlendirmiş hem de küresel odaklı şirketlerin yerel etkinliğini artırmıştır (Aydiner, 2019b: 157-160).

3.3.2. Denizli Belediyesi'nin Kullandığı Binalar

Denizli Belediyesi, kuruluşundan günümüze kadar olan dönemde farklı mekânlarda hizmet vermiştir. Denizli'nin ilk belediye başkanı Hacı Molla Ahmet Efendi, hali hazırda Bayramyeri İşhanı'nın olduğu yerde, “evden bozma” (Uysal, 2017: 52) bir belediye binasında hizmet vermiştir. Bu binanın kaç yıl süre ile kullanıldığı bilinmemekle birlikte Denizli Belediyesi'nin ikinci adresi de yine Bayramyeri mevkiidir.

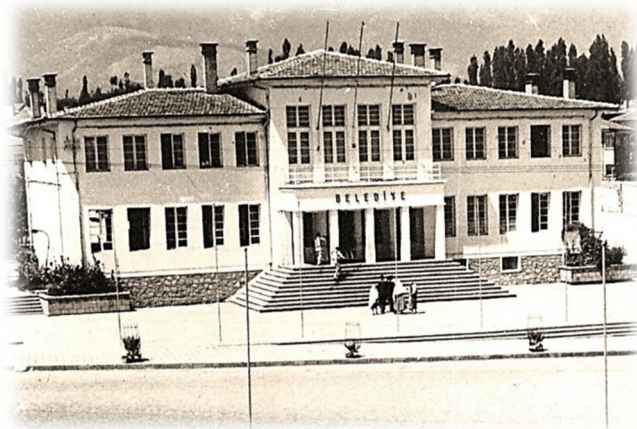

Fotoğraf 7. Bayramyeri'ndeki Belediye Binası (Özdemir, 2013: 25)

Belediye, Bayramyeri'nde öncelikle

Demirciler Caddesi'nin köşesinde yer alan ve üst katında Veremle Savaş Dispanseri olan iki katlı bir binanın alt katını kullanmış, ardından yine Bayramyeri'nde yer alan ve günümüzde Ziraat Bankası olarak kullanılan ahşap ve oldukça bakımlı binada (2. Ticari Yol henüz açılmadan önce) hizmet vermiştir (Özdemir, 2013: 24; Uzunoğlu; akt, Ataman, 2018: 209). Belediye binasına ait yer seçiminin özellikle kent merkezine yakın seçilmesi, belediyenin çarşı denetimini kolaylıkla yapması amacına hizmet ettiği (Avcı, 2010: 210) düşünülmektedir.

Enverpaşa Caddesi'nden bakıldığında tek katlı, bahçesinden bakıldığında iki katlı olan bu küçük bina Turan Bahadır döneminde, Halkevi binasının belediyeye, belediye hizmet binası olarak tahsisini kolaylaştırmak için çürük raporu verilerek

Fotoğraf 8. Denizli Halkevi Binası (denizlihaber.com)

yıkılmıştır (Tıkıroğlu, 2011: 29-30; Uysal, 2017: 53). Denizli Valiliği'nin karşısındaki Atatürk Parkı'nın olduğu yerde yer alan ve 1953 yılına kadar Halkevi olarak kullanılan bina ise halkevlerinin kapatılmasından sonra belediyeye devredilmiş ve bu tarihten itibaren belediye hizmet binası olarak kullanılmaya başlanmıştır (Uysal, 1999: 244). 1976 depremine kadar

kullanılan bu bina, depremin ardından oturulamaz raporu verilerek yıktırılmıştır¹⁸⁴ (Özdemir, 2013: 26). Halkevi binasının yıkılması üzerine belediye geçici olarak Hacılar Cami yakınındaki Havuzlu Çarşı'da kiraya çıkmış, bu binanın resmi işlemlerin yürütülmesine uygun olmaması sebebiyle İkinci Ticari Yolda inşaatı henüz tamamlanan Selçuklu İş Hanını kullanmıştır (Gönüllü, 2016: 234) Bu yıllarda ulusal bir tasarım yarışması açılarak Atatürk Parkı'na yeni bir belediye binası yapılmak istenmiş¹⁸⁵, gereken prosedürlerin tamamlanmasının ardından henüz inşaatı başlanmadan 1980 askerî darbesinin gerçekleşmesiyle Milli Güvenlik Konseyi'nin

Fotoğraf 9. Delikliçınar İş Hanında Yer Alan Denizli Belediyesi Ana Hizmet Binası

“kamuda mevcut inşaatların acilen bitirilmesi, ancak yeni bir inşaatı ikinci bir emre kadar başlanmaması” yönündeki isteği üzerine belediye binası acilen bitirilen Delikliçınar İş Hanına taşınmıştır (Özdemir, 2013: 27). Dönemin Denizli Belediyesi Yazı İşleri Müdürü Ferit Uzun (2022) bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“Belediye binası da Nihat Yalaz zamanında Denizli'ye kazandırıldı. Delikliçınar Otopark ve İş Hanı oranın ismi. Âtıl kaldı. Ön kısmı, şu an başkanlığın olduğu kısmı daha zeminde diğer kısmı kabada öyle duruyor. Kamu binalarını dokunmadığınız zaman insanlar soyar soğana çevirir, yıkarlar. Hatta binanın arka kısmında pazar kuruluyordu, aşağılara eşek bağlıyorlardı. Bayındırlık müdür Fahrettin Bey vardı. O başkan yardımcısı olarak atandı. Vardım yanına Fahrettin Abi dedim bu işi senle benden başka yapan olmaz dedim. Kimsenin umurunda değil, herkes o günü geçiştirmeye çalışıyor. ‘Bu binayı dedim ayağa kaldıralım. Hem şehrin merkezi burası, belediyeyi de buraya alalım.’ ‘Yapalım’ dedi. Demirleri var, her şeyi var o demir çürüyüp gidecek. O şekilde yapıldı burası Ahmet Acar zamanında da taşındık.”

¹⁸⁴ Halkevi yöneticileri 1970’li yılların başlarında belediyenin Halkevi için uygun bir bina tahsis etmemesi halinde gerek hukuki süreçlerle gerekse işgal yolu ile Halkevi binasını geri almak istemişlerdir. (Doğuş Gazetesi, 1970).

¹⁸⁵ Hayata geçirilemeyen Denizli Belediyesi Ana Hizmet Binası Mimari Projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gönüllü, H. (2016). *Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli

Fotoğraf 10. 15 Aralık 1982 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi

2013 yılında Belediye Meclisi'nde alınan karar ile Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin Denizli Lisesi binasına taşınması konusunda Denizli Belediye Başkanı Osman Zolan'a imza yetkisi verilmiştir. Bu doğrultuda Denizli Belediyesi tarafından devralınacak bina ve alan karşılığında Milli Eğitim Müdürlüğü'ne 4 okul ve 1 halk eğitim merkezi binası yapılması konusunda meclis tarafından karar alınmış (Hizmet Gazetesi, 2013) olsa da Denizli Büyükşehir Belediyesi halen Delikliçınar Meydanı'ndaki binada hizmet vermektedir.

3.3.3. Denizli'de Büyükşehir Belediyesi Deneyimi

Denizli kenti, yerel yönetim deneyimi açısından oldukça ilginç bir tarihe sahiptir. Denizli kentinin küçük bir belde görünümü, sanayileşme hamleleri ile artan göç ve beraberinde gelen nüfus artışı ile yerini yönetsel anlamda karmaşık ve parçalı bir yapıya bırakmıştır. 2014 yerel seçimleri sonrası büyükşehir belediyesi statüsü kazanan Denizli kentinde kentsel alan yönetiminin geçirmiş olduğu evreleri Özgür'den (2008: 257; 2014: 41-51) esinlenerek 6 evreye ayırmak mümkündür:

- Tek belediye dönemi (1970'lere kadar olan dönem)
- 34 köyün mücavir alan ilan edilmesi (1970 sonları-1987)
- Köylerin belediyeleşmesi dönemi (1987-1999)
- Büyükşehir belediyesi kanun tasarısı ve teklifleri (1990-2001)
- Bütünşehir olma talepleri ve 5393 sayılı Belediye Kanunu (2001-1009)
- Denizli Büyükşehir Belediyesi dönemi

Cumhuriyetin ilk birkaç on yılında Denizli'nin yerel siyasetinde il özel idaresi ve belediye başat aktörler olarak konumlanmışlardır. 1963 yılından sonra belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmesi sonrasında belediyenin, yerel siyasette daha önemli bir aktör konumuna gelmesine rağmen Cumhuriyet Dönemi'nde ulus devletinin inşası sürecinde merkezin oynadığı etkin rol nedeniyle il özel idaresi belediyeye kıyasla daha etkin bir özne olmuştur (Aydiner, 2019a: 209).

1976 Denizli depreminden sonra hem kat artışıyla dikey olarak hem de çevreye doğru yayılan nüfus artışıyla hızlı büyümekte olan ve çevredeki köy ve belediyelerde yaşanan nüfus artışı ile arada kalan arazilerde gerçekleşen düşük yoğunluklu da olsa yapılaşma, yaklaşık olarak 15 belediye ve 10-15 kadar köyün iç içe geçmesine ve arada küçük boşlukların varlığına rağmen birbiriyle kuvvetli etkileşim içinde bir kentsel alan bütünü oluşturmaya yol açmıştır (Özgür, 2008: 240; Özgür, 2014: 35). Dolayısı ile bu yıllarda yönetsel anlamda da Denizli Belediyesi'ne komşu belediyelerin ve köylerin önemli bir kısmı, birbiri ile ya da Denizli Belediyesi ile iç içe geçmiş durumdadır. Genellikle, bu belediyeler arasında tampon bölgelerin veya birkaç istisna dışında kesin sınırların bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır (Ciğeroğlu, 2007: 14). Dönemin belediye başkanı Hasan Gönüllü (2016: 62-63) bu köylerin mücavir alan ilan edilme gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır:

- Kentsel alanda plan bütünlüğünü sağlama arzusu/ihtiyacı
- Kent çeperinde kaçak yapılaşma ve gecekondulaşmanın artması
- Kent merkezinde yeterli imar parseli üretilmemesi nedeniyle kentin çevre köy sınırlarına taşması
- Bazı kişilerin belediye denetiminden kurtulmak için civar köylerde yapılaşma arzusu
- Denizli OSB'nin henüz tamamlanmaması nedeniyle kente ait sanayi tesislerinin yer seçimlerinin plansız olması

Kentin 1970'lerde başlayan büyüme serüveninde Denizli Belediyesini çevreleyen çok sayıda köyün varlığı başlangıçta bu yerleşimlerin köy statüsünde olmaları ve dolayısıyla gerektiğinde nispeten kolay bir süreçle ana belediyenin mücavir alanı ilan edilebilmesi nedeniyle çok rahatsız edici bulunmamıştır. Ancak mücavir alandaki köylerin çoğu 1980 sonlarında ve 1990'lı yıllarda belediyeleşmiştir (Özgür, 2008: 252; Özgür, 2014: 33). Gümüşçay ile Şemikler Köylerinin 1987 yılında birleşerek Gümüşler Belediyesini meydana getirme girişimlerinde (Hizmet Gazetesi, 1987) olduğu şekilde gerekli nüfus şartını başka köylerle bir araya gelerek veya tek başına sağlayan mücavir alandaki köylerin belediyeleşmesine ilave olarak Aşağısamlı (1960), Başkarcı (1961), Gözler (1970), Irlıganlı (1970) gibi diğer bazı köylerin daha önceki yıllarda zaten belediyeleşmiş olması Denizli kentinde idari parçalanmayı 1990'larda (Özgür, 2008: 247) iyice belirgin hale getirmiştir.

Denizli Belediyesi etrafında irili ufaklı birçok belediyenin kurulması kentin sağlıklı bir şekilde büyümesi ve gelişmesine engel olan bir hâl almıştır. Özellikle 1580 sayılı kanunun nüfusu 2000'i geçen yerlerde belediye kurulmasına izin vermesi, kentsel alandaki nüfusu 2000 civarında olan pek çok yerleşimin belediye statüsünü almasını beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan parçalı kentsel alan, karar alma süreçlerini ve belediye hizmetlerin sunumunu yavaşlatmış ve belediyeler arasında çeşitli ihtilafların çıkmasına sebep olmuştur (Ciğeroğlu, 2007: 22, 26; Savaş Yavuzçehre, 2011: 208). Denizli kentsel alanının idari anlamda parçalanmış yapısına önemli bir örnek Denizli eski valisi Recep Yazıcıoğlu tarafından dile getirilmiştir. Belediye sayısının hızla artmasını “belediye enflasyonu” (Ciğeroğlu, 2007: 28) olarak niteleyen Yazıcıoğlu, Denizli Basma Boya Fabrikasının yerleşkesinin dört farklı belediye sınırına komşu olduğunu belirtmektedir. Bu durumda belediyeyi ilgilendiren herhangi bir sorunda dört farklı belediye ile muhatap olunmaktadır (akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 210).

Denizli	1876	Gümüşler	1987	Kınıklı	1994	Göveçlik	1998
Başkarıcı	1961	Pamukkale	1989	Korucuk	1994	Üçler	1998
Uzunpınar	1967	Karahayit	1992	Pınarkent	1994	Gökpınar	1999
Aşağışamlı	1969	Akkale	1994	Bereketli	1995	Servergazi	1999
Gözler	1971	Bağbaşı	1994	Cankurtaran	1995		
İrliğanlı	1971	Kayhan	1994	Hallaçlar	1996		

Tablo 4. 1976-2000 Yıllarında Denizli Merkez’de Bulunan Belediyeler ve Kuruluş Yılları (Ciğeroğlu, 2007: 23)

“3194 Sayılı İmar Kanunu ile birlikte her belediyeye imar yapma ve onaylama yetkisi verilmesiyle birlikte idari sınırlarında hızlı şekilde parçalanma meydana gelmiştir. Bu iki yasanın etkisiyle birlikte her belediye kendi imar planını yapmış ve yeni yerleşim merkezleri oluşmuştur. Kent bütününe baktığımızda ise plansız bir kent ortaya çıkmıştır.” (Görmüş ve Cengiz, 2016: 852).

Denizli kentsel alanında idari parçalanmışlığa sebep olan küçük belediyeleşme furyası Denizli için büyükşehir belediyesi statüsü elde etme yolunda önemli bir aşama olarak yorumlanmıştır. Örneğin

Fotoğraf 11. 22 Eylül 1998 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi

küçük belediyeleşme furyasının ilk yıllarında dönemin belediye başkanı Ziya Tıkıroğlu, belediye olmak için müracaat eden kenar semtleri desteklediklerini çünkü bu çalışmaların büyükşehir belediyesi olma yolunda atılan bir adım olduğunu belirtmiştir (Hizmet Gazetesi, 1987). Ancak bu konuda farklı düşünen belediye başkanları da vardır. Örneğin 1990'lı yıllarda on yıl boyunca Denizli'de belediye başkanlığı yapan Ali Marım (2022) bu konuda Tıkıroğlu'ndan farklı düşünmektedir:

“Rahmetlik Halil Özgün diye bir arkadaş vardı. Denizli her gün nüfus alıyor, büyüyor. Büyükşehir olması konusunda imza topluyoruz. Halil Özgün Bey de ‘Biz Ali Bey’in büyükşehirini destekliyoruz. Büyükşehir olayında çok belediye olursa büyükşehir olur.’ ‘Olmaz öyle şey’ diyorum, bölünmek, parçalanmakla büyüklük olmaz. Toplanmakla, çevrede alan genişlemesiyle büyükşehir olunur. Onlar maalesef, muhtarlara ‘seni ben belediye başkanı yapacağım muhtar olmana gerek yok, başkan ol.’ dediler. İl Genel Meclisindeydi onlar, çoğunlukları vardı. Karar alıyorlardı, ertesi gün belediye olarak ilan ediyorlardı. Bunun üzerine çok uğraştım.”

Halil Özgün'ün bu süreci “Köy olma, Kör Kalma!” şeklinde sloganlaştırdığını ifade eden, Aygören (2022) bu sürecin sonuçlarını doğrudan deneyimleyen bir belediye başkanı olarak sürece karşı bir tavır sergilemektedir:

“1990-1994'ten itibaren başlayan, köylerin belediye olmasında Denizli'yi 22 tane belediye kuşattı. Şehir merkezinde 22 belediyemiz oldu. Belediyelerin yetkisi hepsinde aynı. Denizli Belediyesi de aynı belde belediyelerinin yetkisi de aynı. 9 kişilik mecliste 5 tane meclis üyen oldu mu tamam her şeye karar alabilirsin. Herhangi bir problem yok. Bunun için biz çok mücadele ettik.”

Esasında Denizli'yi büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşturma girişimlerine 1993 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde devam edilmesine karşın (Özgür, 2014: 35) “metropolitan belediye” düşüncesi, henüz Türkiye’de herhangi bir büyükşehir belediyesi kurulmadan öncesine dayanmaktadır. Dönemin Denizli Valisi Abdullah Asım İğneciler, Londra’da metropolitan belediye üzerine yaptığı incelemeler neticesinde “*Ben Denizli Valisi olarak tek başıma Londra’ya gittim. Denizli’de de yakında küçük belediyelerin birleştirilmesiyle metropolitan belediyeye geçiş sağlanacaktır. Çünkü küçük belediyeler bazı büyük işleri gerçekleştiriyorlar. Yol, kanalizasyon, itfaiye, temizlik gibi. Küçük belediyelerin bu hizmetleri Denizli belediyesi tarafından gerçekleştirilecek.*” demek suretiyle Denizli’de “metropolitan belediye” yapısına olan ihtiyacı erken denilebilecek bir tarihte vurgulamıştır (Hizmet Gazetesi, 1981). 1990'lara gelindiğinde ise “Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında 9 Eylül 1993 Tarih ve 504 Sayılı KHK” ile yedi il merkezinde¹⁸⁶ büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Bu sırada, bazı illerin

¹⁸⁶ Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun

milletvekilleri, çalışmaları ve değişiklik önermeleri ile 504 sayılı KHK ile kendi il merkezlerinde de büyükşehir belediyesi kurulması için çaba göstermişlerdir. Denizli de bu konuda çaba gösteren iller arasında yer almaktadır. Dönemin Denizli milletvekilleri de çeşitli girişimlerde bulunmuşlar; fakat, Denizli'nin bu yedi ile eklenmesi önermeleri sonuçsuz kalmıştır (Ciğeroğlu, 2007: 78). Örneğin dönemin Denizli Milletvekili Haluk Müftüler, (akt. Uysal, 2017: 97; Aydın, 2019: 281), diğer yedi il büyükşehir olurken Denizli'nin de bu iller arasında olması için teklif verildiğini Süleyman Demirel'in teklifin geri çekilmesini istemesi üzerine bu talepten vazgeçildiğini beyan etmiştir.

1990'lı yıllar boyunca Denizli'ye büyükşehir statüsü kazandırmaya çalışan uğraşların ortak gerekçeleri şunlardır (Ciğeroğlu, 2007: 77-83):

- Denizli'nin sosyo-ekonomik gelişmişliği
- Kentsel hizmet alanının genişliği
- Hızlı nüfus artışı
- Denizli'nin kendi kendine yetebilen bir kent olması
- Çevre iller için sanayi ve ticaret merkezi niteliğinde olması
- Turizm kapasitesi ve Pamukkale
- Pamukkale Üniversitesi ve eğitim öğretim potansiyeli
- Coğrafi konumu
- Deprem kuşağında yer alması
- Planların bütüncül bir bakış açısıyla yapılmasının önünün açılması
- Kentsel alanı oluşturan belediyeler arasındaki sınır ve yetki çatışmaları

Dönemin belediye başkanı Ali Aygören, mevcut idari parçalanmışlık içerisinde Denizli Belediyesinin “ağabey belediye” (Elbi, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 201) olduğu düşüncesinden hareketle Denizli'nin “büyükşehir olamıyorsa bütüncül şehir olması” (Uysal, 2017: 98) gerektiğini ileri sürmüştür. O gün için gerek yerel medyada gerekse ulusal medyada kendine yer bulan bütüncül şehir kavramının ortaya konulma sürecini kavramın isim babası Ali Aygören (2022) şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben 22 belediye başkanını toplantılara çağırdım. İmar planlarını hiç olmazsa Denizli Belediyesi ile birlikte yapalım, Denizli Belediyesinin haberi olmadan imar planlarında değişiklik yapılmasını diye. 22 belediye başkanı da imza koydu. Tutanakları yaptık. Fakat yetki onlarda olduğu için imar planı yapılan yerlerde 30 metrelik 25 metrelik kimi yollar beldelere geçince 15'e düştü, konut alanları bölündü vesaire. Bu tür şeyler yaşandı. Büyükşehir olsun diye uğraştık onun için.

Büyükşehir olamayınca biz dedik ki madem büyükşehir olamıyoruz, bütünşehir olalım. Bütünşehir lafını o zaman Denizli’de ve Türkiye çapında biz etmiştik. O zaman benim de düşüncem şuydu: Denizli bütünşehir olursa planlama yönünden Denizli Belediyesi’nin organizasyonunda tüm belediyeler tabi olsun, bütünşehir belediyesi imar planlarını yapısın. Sizin uygulayacağınız yerler buralar, birlikte uygulayalım şeklinde.”

14 belediyeyi bir araya getirerek yerel hizmetler için ortak hareket etmeyi amaçlayan bütünşehir fikri, içerik ve kapsam değiştirerek, 1 ilçe merkezi, 22 belediye ve 25 köyü (47 yerleşimi) Denizli Belediyesine mahalle olarak bağlamayı amaçlayan bir hal almıştır. Merkez ilçenin Gözler ve Uzunpınar ile bazı köyleri teklifin dışında kalmış buna karşın, başka ilçelerin (örneğin Duacılı (Sarayköy İlçesi), Gölemezli (Akköy İlçesi) ve Kocabaş (Honaz İlçesi) gibi) belediyeleri teklifin içinde yer almıştır. Dönemin iktidar partisi Denizli milletvekilleri tarafından TBMM’ye sunulan bu teklif Meclis İçişleri Komisyonunun da değişiklik önerleriyle, 47 yerleşimi içerecek ve Akköy İlçe Merkezini dışarıda bırakacak şekilde TBMM’den geçerek 5026 Kanun numarasını almıştır (Özgür, 2014: 36). Ancak bu tasarı, yasalaşamamış, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından, 1982 Anayasası’nın 67. maddesinde yer alan “seçim yasalarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği günden başlayarak bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağı” hükmüne dayanarak veto edilmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 210; Özgür, 2014: 44).

Denizli Milletvekilleri Osman Nuri Filiz, Mehmet Salih Erdoğan, Mehmet Yüksektepe ve Ümmet Kandoğan tarafından verilen 5026 sayılı kanun teklifinin gerekçesi kısaca şu şekildedir (akt. Arslan, 2016: 180):

“Denizli ve civarında başta yatırım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi olmak üzere yerel hizmetlerin sunumunda önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. İl merkez belediyesinin etrafında yirmiden fazla belediye olması planlama ve koordinasyon hizmetlerini aksatmakta, uygulamada karmaşıklığa meydan vermektedir. Belediyelerin komşu olması nedeniyle imar planları yapılması ve mücavir alan uygulaması birbirine zıt olmakta, aynı alanda farklı uygulamalar vatandaşları, yatırımcıları ve hizmet talep edenleri sıkıntıya sokmaktadır. ...”

Denizli Bütünşehir Yasası, yerel yönetimlerin geniş anlamda varlık nedenini oluşturan demokrasi, tercih, katılım ve kendi kaderini tayin gibi ölçütler açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda negatif bir sonuca varsa da güncel kentsel sorunları hafifletme ve ölçek sorununu giderme ihtimali açısından değerlendirildiğinde (Savaş Yavuzçehre, 2011: 211) bu yasadan olumlu bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Cumhurbaşkanı vetosu üzerine 5026 sayılı kanun uygulama şansı bulamamıştır. Ancak 2005 yılında, 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu mülga edilerek

yerine 5393 sayılı Belediye Kanunu kabul edilmiştir. Özgür'e göre (2014: 37) 5393 sayılı kanunun 11. maddesinin gerekçesinde belirtilen Denizli ve Antakya'nın yönetsel parçalanmışlığı düşüncesine, veto edilen 5026 sayılı kanun öncülük etmiştir. 5393 sayılı kanun 11. madde düzenlemesi şu şekildedir:

“Meskûn sahası, bağlı olduğu il veya ilçe belediyesi ile nüfusu 50.000 ve üzerinde olan bir belediyenin sınırına, 5.000 metreden daha yakın duruma gelen belediye ve köylerin tüzel kişiliği; genel imar düzeni veya temel alt yapı hizmetlerinin gerekli kılması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararı ile kaldırılarak bu belediyeye katılır.”

Bunun üzerine 2006 yılında Denizli Belediye Meclisi 5393 sayılı kanuna dayanarak merkez ilçedeki 13 belde ve 10 köyü kapsayacak şekilde ve 2009 yerel seçimlerinden sonra uygulanmak üzere oy birliği ile karar almıştır. Böylece yıllardır farklı şekilde gündemde olan “bütünşehir” kavramı yeniden ve farklı bir formda bir kez daha gündeme gelmiştir (Ciğeroğlu, 2007: 93-94; Uysal 2017: 99). “Bu yeni uygulamada belediyenin örgütsel yapısı değiştirilmeden korunurken, hizmet verdiği alan genişletilerek, hızlı kentsel büyüme, çarpık yapılaşma, çevresel bozulma ve kentsel hizmet aksamalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Büyüyen alanda yer alan yerel yönetimlerin varlığına son verilerek Denizli Belediyesi'ne katılmıştır” (Gül ve Batmaz, 2013: 30).

Kamuoyunda “sınır tespit kararı” olarak bilinen bu düzenlemenin ardından dönemin Denizli Belediye Başkanı Nihat Zeybekçi “Artık Denizli'nin bölünmüşlüğü parçalanmışlığı ve kuşatılmış şekli sona ermiştir. 2009 yılında yapılacak yerel seçimlerden sonra bu bütünlük fiili olarak devreye girecektir. 2009'a kadar 13 belde belediye başkanımız ve 10 muhtarımızla Denizli'yi büyükşehir hazırlamaya şimdiden başlayacağız” (Hizmet Gazetesi, 2006) demek suretiyle Denizli kentsel alanında var olan idari parçalanmışlığın sona erdiğini vurgulamıştır. Ancak yerel yönetimler açısından Denizli'nin yaşamış olduğu en büyük dönüm noktası 6360 sayılı kanun kapsamında Denizli'nin de yer almasıdır.

6360 Sayılı Kanun ile bu kanunun Türk idari teşkilatına ve yerel yönetim sistemine katmış olduğu yeni uygulamalar gereği, diğer büyükşehir belediyelerinde olduğu gibi Denizli'de de il özel idaresi ve köyler kapatılarak, büyükşehir belediye sınırı il mülkî sınırı haline getirilmiştir. Denizli kent merkezinde Merkezefendi adlı bir ilçe ve aynı adı taşıyan bir ilçe belediyesi ve Pamukkale adlı bir ilçe ve aynı adı taşıyan bir ilçe belediyesi kurulmuştur. Böylelikle yeni kurulan Merkezefendi Belediyesi ve adı Akkent iken Pamukkale olarak değiştirilen ilçe belediyesi ile birlikte Denizli mülkî sınırları içerisinde toplamda 19 ilçe belediyesinin sınırı ilçe mülkî sınırı haline gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ KENT BELLEĞİ VE YEREL YÖNETİMLER

Çalışmanın son bölümünde Denizli'deki yerel yönetimlerin Denizli'nin kent belleğine olan etkileri ele alınacaktır. Bölüm içerisinde öncelikle dönemler bazında bir değerlendirme yapılacaktır. Denizli'de öncelikle belediye teşkilatının ardından da il özel teşkilatının kurulması ile yerel yönetimlerin, Denizli'nin kent belleğini etkilemek sureti ile Denizli'deki yaşantı üzerinde çeşitli tesirleri olmuştur. Kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için her dönemi kendi koşulları içerisinde ele almak önemli açılımlar sunmaktadır. Öte yandan Denizli'deki yerel yönetimlerin karşılaştıkları gerek kendi içsel koşullarından kaynaklanan gerekse Türkiye'de yerel yönetimlere bakış açısından kaynaklanan sorun alanları, çalışmanın temel sorunsalını ortaya koymak adına önem arz etmektedir. Son olarak bölüm içerisinde, çalışmanın Birinci Bölümünde sıralanan bellek unsurları itibarıyla yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri ele alınacaktır. Böyle bir çaba her bir bellek unsuru itibarıyla yerel yönetimlerin Denizli kent belleği üzerine yapmış oldukları etkileri daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilmeyi mümkün kılmaktadır.

4.1. Denizli'de Yerel Yönetimlerin Kent Belleğine Olan Etkilerinin Genel Görünümü

Denizli'nin yerel yönetim geçmişinin, 19. yüzyılın ilk yarısında, atanmış ve seçilmiş üyelerden oluşan ve önceleri “küçük meclis” daha sonra ise “sancak meclisi” adı verilen “idari meclis” (Avcı, 2010:127-128) hariç tutulacak olursa modern anlamda 150 yıllık bir geçmişi olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Yerel yönetimlerin çalışmanın en başında vurgulanan “yaşantı” kavramına, dolayısıyla kent belleğine olan etkileri Denizli kenti açısından bu periyotta ele alınmalıdır. Çalışmanın bu kısmında yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri belirli dönemler itibarıyla ele alınacaktır.

Denizli'de yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri her dönemde aynı düzeyde olmamış, Üçüncü Bölümde de vurgulandığı gibi dönemin iktidar ilişkilerine, ekonomik taleplere ve toplumsal değişim eğilimlerine göre değişkenlik göstermiştir. Bu açıdan ele alındığında Denizli'de yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkilerini iki ana dönem içerisinde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki yerel yönetimlerin -özellikle de belediyenin- görel olarak geri planda kaldığı ve Denizli'nin “büyükçe bir köy” olduğu

dönem; ikincisi ise yerel yönetimlerin bir kentsel aktör olarak daha aktif olduğu, bunun yanında gerek kent içi gerekse kent dışı faktörler sayesinde Denizli'nin önemli değişimler geçirdiği, "büyükçe bir köyden metropole" dönüştüğü dönemdir.

4.1.1. "Büyükçe Bir Köy" Döneminde Yerel Yönetimlerin Etkisi

Denizli kentinde yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri anlamında bu dönem, başta Denizli Belediyesi ve Denizli İl Özel İdaresi olmak üzere, belde ve ilçelerde yer alan diğer yerel yönetimlerin Denizli il geneline yayıldığı, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarından, 1970'li yıllara kadar olan dönemi kapsamaktadır. Başlıkta geçen "büyükçe bir köy" ifadesi Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli kentinin 1930'lu yıllardaki görünümünü anlatmak için kullandığı (Uysal, 2017: 15) veciz bir ifadedir. Bu dönem yerel yönetimlerin, özellikle de Denizli Belediyesi dahil olmak üzere belediyelerin arka planda kaldığı bir dönemi yansıtmaktadır. Öte yandan bu dönem kent belleğine yönelen tehditlerin az olması sebebiyle koruma düşüncesinin oluşmadığı bir dönemdir. Ancak yine de gerek belediyenin gerekse il özel idaresinin kent belleği ile ilgili olan, kentteki yaşantıya dokunan uygulamaları bulunmaktadır.

Denizli'de Cumhuriyet Dönemi öncesi belediye hizmetlerine bakıldığında bu hizmetlerin daha ziyade kaldırım yapımı, yol açılması, lağım yapılması gibi hizmetler olduğu görülmektedir. Bunun haricinde kent içerisinde umumi tuvalet, gazino ve mağaza yapıldığı da olmuştur. Ayrıca belediye yeni ev yapımı ve ev tamiratlarını da kontrol etmektedir (Uysal 1999: 239-240). Örneğin üç defa belediye başkanı seçilen Salihağazade Hacı Tevfik Bey, çıkmaz sokakları çıkaran, yeni yollar, caddeler açan ilk başkan olarak bilinmektedir. O zamanki adıyla Enverpaşa Caddesi'nin (günümüzde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) stabilizesini ve Arnavut kaldırımını, Saltak Caddesi'nin de istimlakini yaptırmıştır. Bunun yanında Hadımlıoğlu Mehmet Ali Efendi'nin Kayalık Caddesi'nin Arnavut döşemesini yaptırdığı (Şemsoğlu, 2016: 171) o yıllardan hatırlananlar arasındadır. Bu dönem gelişmelerini modern anlamda temel belediyecilik hizmetlerinin ilk örnekleri olarak yorumlamak mümkündür.

İlk kurulduğu yıllarda Denizli Belediyesi'nde sağlık, yazı ve hesap işleri olmak üzere üç temel hizmet birimi bulunmaktadır. Buna karşın Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle 1930 yılında çıkartılan Belediye Kanunu ile birlikte Denizli Belediyesi daha modern bir yapıya kavuşarak teşkilat yapısını yenilemiş ve fen işleri, mezbaha, temizlik, zabıta ve itfaiye gibi modern hizmet birimlerinin sayısı artmıştır (Uysal 1999: 239-240; Kodal, 2015: 81-82).

Ancak 1924 yılından itibaren Türkiye’de merkezi yönetimin yerel aleyhine güçlendirilmesi ve il özel idarelerinin illerin finans ve yatırım merkezi haline gelmesi ile birlikte, Denizli İl Özel İdaresi de Denizli ve çevresinde Cumhuriyet Dönemi boyunca yapılacak yatırımların finans kaynağı olmuştur (Kodal, 2015: 75-76; Aydın, 2019: 209). Esasen 1914 yılında kurulan Denizli İl Özel İdaresi, bu dönemde yapılacak işlerin ve yapılacak harcamaların kontrol merkezi halindedir. Ancak yine de çeşitli etmenlerle yıpranan kentin yenilenmesini sağlayacak maddi olanaklara sahip olamamıştır (Coşkun, 2007: 100). Bu dönemde Denizli İl Özel İdaresinin ağırlıklı olarak hizmet sunduğu sektörler arasında, idare, hizmet, eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık yer almaktadır (Kodal, 2015: 75-76).

Yukarıda sıralanan sektörlerin yanı sıra Denizli İl Özel İdaresi Denizli kent belleğine ilişkin unsurlar ile de ilgilenmiştir. Örneğin 4 Mart 1935 tarihinde Denizli İl Genel Meclisinde okunan vilayet izahnamesinde, Denizli’nin eski eserler yönünden değerli bir yer olduğu ve bunların korunmasına gayret gösterildiği belirtildikten sonra, Akhan Kervansarayı’na bir demir kapı yaptırmak suretiyle muhafaza altına alındığı, Hieropolis’e daimî bir bekçi konulduğu ve Pamukkale’ye, tekerli araçların ulaşımına uygun olmaması sebebiyle, tekerli araçların da varabilmesi için yapılan yolun kısa sürede biteceği belirtilmiştir (Denizli Gazetesi, 1935).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli kenti fiziki olarak kötü bir görünüme sahiptir: Yol ve sokaklar daracık, eğri büğrü, tesviyeli, yazın tozlu, kışın çamurludur. Ulaşım fayton ve çardaklı arabalarla sağlanmaktadır. Yollar çınar ağaçları ile gölgelenmekte, sokaklar çöpçüler tarafından temizlenmemektedir. Bu dönemde işçi, araç-gereç, iş makinesi gibi eksiklikler nedeniyle belediye hizmeti olmadığını ve bu durumun da kentin fiziki görünümünü olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür (Kodal, 2015: 57). Mustafa Kemal Atatürk’ün yapmış olduğu “büyükçe bir köy” benzetmesinden hareketle Toker (1968: 174-175), “kasabalıktan kurtulamamış olan” Denizli kentinin bu dönemde yerel yönetimlerle de doğrudan ilgili olan eksikliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Kentin imar planının olmaması
- Işıklandırma işinin zayıf olması
- Kentin temiz olmaması ve temizlik teşkilatının zayıf olması
- Kentin taşıt bakımından çok zayıf olması
- İtfaiyenin olmaması

- Zabıta hizmetlerinin eksik olması
- Belediyenin kadro ve bütçe anlamında perişan durumda olması

Kentin içinde bulunduğu bu durum, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Denizli yerel yönetim hizmetlerinin “Güzel Kent Hareketi” (City Beautiful) akımının etkisinde geliştiğini düşündürmektedir. 1900'lerin başlarından itibaren kentsel toplulukların görünümünü iyileştirmeyi amaçlayan girişimler için bir şemsiye terim olan ve temelinde -adından da anlaşılacağı üzere- kent ruhu, güzellik, ustalık, düzen ve temizlik yatan güzel şehir hareketi ahlaki, üretken ve uyumlu bir toplumu simgeleyen somut çevresel iyileştirmeleri içermektedir (Freestone, 2019: 1; Talen, akt. Maltaş Erol ve Görmez, 2020: 279). Özellikle ABD’de mimarlar, şehir plancıları ve politika yapımcıları arasında, anıtsal kamusal alanlara, sokakların güzelleştirilmesine, klasik mimariye, estetik ve rekreasyonel değerlere vurgu yapan büyük çaplı kamu yatırımlarını savunan bir akım ortaya çıkmıştır (Carlino ve Saiz, 2008: 1). Bu doğrultuda kentlerde geniş bulvar ve caddeler açılmış; mahkeme binaları, kütüphane, müze gibi önemli kamusal binalar bu bulvar ve caddelere cephe verecek biçimde yerleştirilerek kent merkezlerinin yenilenmesi sağlanmıştır (Carr vd., akt, Akkor: 2006: 30-31).

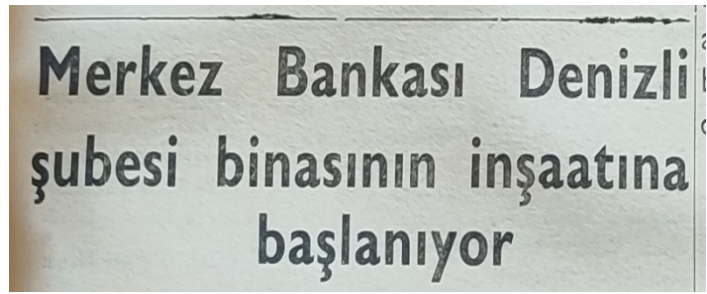

Fotoğraf 12. Güzel Kent Hareketi Etkisinde Denizli (1950-1960) (Coşkun Önen Arşivi)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın tüm dünyada yarattığı olumsuz koşullar altında Denizli’de belediyenin kısıtlı imkânlarına savaşın getirdiği sorunlar da eklenince yerel halkın belediyeden talebi, elektrik, yol, su gibi temel kamusal hizmetlerin ötesinde olmamıştır. Dönemin belediye başkanı Turan Bahadır’dır. Yağcıoğlu’nun (akt. Aydın, 2019: 217) Bahadır hakkında söyledikleri dönemin belediyeciliği hakkında önemlidir: *“Turan Bahadır’ın belediye başkanı olduğu dönemde Denizli kocaman bir kasabaydı. Yolu, izi olmayan bir kasaba... (...) o dönemde belediyenin mühendisi falan yok bir tane kamyonu var bir tane otobüsü var. (...) Yol yok. Turan Bey 1953’te Bayramyeri’nden İncilipınar’a giden yolu açtı. Nasıl açtı? Oradaki arazi sahiplerini ikna edip 14 metre yolu açtı.”* Yağcıoğlu’nun bu sözlerini Alpat da desteklemektedir (akt. Ataman, 2020: 120): *“Turan Bey önce meydanlar açmak için sonra da yolları genişletmek için çalıştı. Yollara Sandıklı ve Afyon’dan getirilen parke taşlarını döşetti”*. Yine Turan Bahadır dönemine ilişkin olarak Ziya Tıkıroğlu *“Bu dönemde İstiklal Caddesi’nin genişletilme çalışmaları sırasında asırlık çınarlar kesilip yok edilmiştir. Sebebi de sadece yol genişletmek değil çınar ağaçlarının kış mevsiminde yaprağını döken tür olmasıydı (...) Uygur şehirlerde yollara dikilen ağaçlar her dem yeşil olmalıydı”* demek suretiyle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Denizli kentinde yerel hizmetlerin Güzel Kent Hareketi etkisinde kaldığı tezini desteklemektedir.

Denizli’de Turan Bahadır döneminin ve Bahadır’ın milletvekili seçilmesi üzerine (Uysal, 2017: 46) belediye meclisince göreve getirilen Ferit Ali Küçüka döneminin ardından, 1960 askeri müdahalesi nedeniyle tüm Türkiye’de siyasal hayatın askıya alınması ile Denizli’de de sivil siyaset ortadan kalkmış ve beledî hizmetler ordunun görevlendirdiği asker kökenli (binbaşı rütbeli) kişilerce yürütülmüştür (Tıkıroğlu, 2011: 129). Bu dönemde hem Denizli valiliği hem de Denizli belediye başkanlığı yapan Lütfi Uraz’ın temel politikası belediye bütçesini kuvvetlendirmektir. Amaç, önce belediyenin borçlarını ödeyip ardından yatırımlara başlamaktır. Bu dönemde belediye bütçesinin düzelmesi, sonraki dönem seçilen Mehmet Candoğan döneminde yapılacak olan yatırımlar/hizmetler için önemli bir finans kaynağı olmuştur (Gürgey, akt. Ataman, 2018: 221). 1963 seçimlerinde yeniden yapılan yerel seçimlerde ilk kez halk tarafından doğrudan seçilen bir belediye başkanı, Mehmet Candoğan, Denizli’nin belediye başkanı

olmuştur (Aydiner, 2019: 219). 1960'lı yıllarda kentin belediye başkanları Mehmet Candoğan ve ardından göreve gelen Ali Dartanel'dir. Bu dönemde Denizli kent belleği ile ilgili olabilecek gelişmeler kentteki ana caddelerin asfaltlanması, Merkez Bankası'nın şubesinin açılması, asri mezarlığın yapılması, kent planının onaylanması, merkez garajın Ankara asfaltına yakın bir konumda inşa edilmesi olarak

Fotoğraf 13. 18 Şubat 1972 Tarihli Doğu Gazetesi Haberi

Fotoğraf 14. 28 Nisan 1967 Tarihli Doğu Gazetesi Manşeti

sıralamak mümkündür (Toker, 1968: 177-180; Dartanel, akt. Ataman, 2010: 239; Uysal, 2017: 32; Gönüllü, 2020). Bu gelişmeler 1970 ve 1980'li yıllarda kentin geçirdiği köklü dönüşümlere temel teşkil etmesi bakımından önemlidir.

4.1.2. Büyükçe Bir Köyden Küresel Kente Geçişte Yerel Yönetimler

Çalışmanın Birinci Bölümünden hatırlanacağı üzere Pierre Nora "Hafıza Mekânları" adlı eserinde, sürekli olarak bellekten bahsedilmesini artık belleğin olmamasına bağlamaktadır (2006: 17). Son birkaç on yılda bellek ile ilgili çalışmaların bu denli yoğun şekilde artış göstermesinin temelinde böylesi bir kaygının varlığı daha önce de vurgulanmıştır. Denizli kenti özelinde bakıldığında, kent belleğine yönelen tehditlerin hatırı sayılır düzeye gelmesi, çalışma içerisinde "Büyükçe Bir Köyden Küresel Kente" olarak sloganlaştırılan 1965-70 yıllarından başlayarak günümüze değin süren döneme rastlamaktadır. Yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine etkileri bağlamında yukarıda "Büyükçe Bir Köy" olarak tabir edilen dönemde de şüphesiz kent belleğine bizzat yerel yönetimler eliyle yönelen tehditler bulunmaktadır. Örneğin Turan Bahadır dönemi ile ilişkilendirilen Güzel Kent Hareketi, başlı başına kente modern karakterli müdahaleleri içermektedir. Ancak bu dönemde kent belleğini tehdit eden unsurlar, kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi konusunda herhangi bir kaygı uyandırmayacak seviyede kalmıştır. Büyükçe bir köyün küresel kent haline geldiği dönem ise Denizli kent belleğinin, geri döndürülemez şekilde kayıplar yaşadığı bir dönemdir.

Denizli'nin "Büyükçe Bir Köyden Küresel Kente" dönüştüğü yıllar, birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da farklılıkları vurgulamak açısından üç farklı dönemde ele alınacaktır. Bunlardan ilki "Kentın Yeniden İnşası"; ikincisi "Neo-liberalizm Sarmalında Denizli" ve üçüncüsü ise "Kararsızlık Yılları"dır. Dönüşüm Yıllarının kronolojik olarak daha yakın bir dönemi ihtiva etmesi böylesi bir tasnifi mümkün kılmaktadır.

4.1.2.1. Kentin Yeniden İnşası

Denizli'de 1960-1970'li yılların kentın yeniden inşa edildiği yıllar olarak nitelendirilmesinin temelinde dört sebep yatmaktadır. Bunlardan ilki 1967 yılında kentın 1/5000 ölçekli nazım imar planı ile 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarının yapılmasıdır (Özcan ve Özkan, 2013: 238; Savaş Yavuzçehre, 2011: 187). İkincisi bu döneme kadar Denizli'de yerel siyasetin, ulusal siyasetin gölgesi altında şekillenmesine ve belediye başkanlarının belediye hizmetlerinin önemini ifade eden söylemlerinin ötesine geçmemesine karşın; Hasan Gönüllü döneminde doğrudan kentsel sorunlar üzerinden şekillenen seçim kampanyası ve yerel siyasal politikalar (Aydiner, 2019: 238) ile kentın yerel siyaset geleneğinin köklü biçimde değişmesidir. Üçüncüsü ise Denizli'nin 1973 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamına (Mutluer, 1995: 34; Karaalp, 2004: 172) alınmasıyla kentın sanayi ve ihracat atılımlarının temelini atılmasıdır. Bir sonraki başlık altında ele alınacak olan, 19 Ağustos 1976 tarihinde 4,9 şiddetinde yaşanan ve 4 kişinin hayatını kaybettiği Denizli Depremi'ni de dördüncü gerekçe olarak bu listeye eklemek mümkündür.

Kentin imar planının yapılması yerel yönetimlerin kent belleği üzerindeki etkisinin en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Esasında 1960'lı yıllar ile 1970'li yıllar kent planları açısından, kentın yaşadığı iki farklı deneyimi yansıtmaktadır. 1960'ların başında Denizli'de ilk gecekondu görülmeye başlandığında belediye meclis üyelerinin imar planının yokluğunda gecekondu bölgelerine "ip çekmek suretiyle" gelişimin nizamî şekilde gerçekleşmesini sağlamaya yönelik girişimlerine dönemin belediye başkanı Mehmet Candoğan karşı çıkmıştır. Mehmet Candoğan'ın bu tavrı Denizli'de 1960'lı yıllarda yeni yerleşim bölgelerinin kaçak yapılarla dolmasının ana sebebi olarak gösterilmektedir (Kaşıkçı, akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 187; Uysal, 2017: 34). Belediyenin atacağı adımları plana ve belediyenin mali imkanlarına dayandırma yolunu seçen Candoğan dönemini, dönemin tanıklarından Kaşıkçı (2022) şu şekilde aktarmaktadır:

“60’lı yıllarda Candoğan seçildi, CHP ile AP var mecliste AP ekseriyette. Banka müdürlüğünden gelme memur, bürokrat ve sağlam bir adam. Bekilli kökenli, içkisini de içer, dili de durmaz. “Ben illa param olursa yaparım” diyor, dayattı. İlçe başkanı benim, CHP’nin ilçe başkanı da Yakup Ünel, fen memuru. Öyle bir hale getirdi ki Yakup Abi bütün kararlar ittifakla çıktı CHP ile Adalet Partisi arasında. Onlara anlattı neden böyle olsun, dil döktü. Candoğan’ın ne yaptığını biliyorsun aşağı yukarı. Mesela garaj yeri, asrî mezarlık, asfalt şantiyesi, soğuk hava deposu vs. illa parası olduğu zaman yapıyor yalnız, bütün davası o.”

1967 tarihli imar planı, görevi süresince belediye bütçesine ve hukuka sıkı sıkıya bağlı kalması ile hatırlanan Candoğan’ın görev süresinin sonuna rastlamıştır. Candoğan’dan sonra belediye yönetimini devralan Ali Dartanel döneminde ise imar planı kimi çekincelerle uygulanma fırsatı bulamamıştır. Dönemin Denizli Belediyesi Fen ve İmar İşleri Müdürü Hasan Gönüllü’nün (2022) aktardıklarına göre “*Belediyenin parası yok, sokakları açmak için parasal imkân yok onun için mümkün olduğu kadar mevcut sokakları aynen koruyalım, -Denizli’nin çıkmaz sokakları meşhurdu- sadece çıkmaz sokakları çıkar hale getirir şekilde imar planları yapıldı. Belediye meclisinin tutumu buydu.*”

1970’li yıllar ise kentin 1967 tarihli imar planı konusunda bambaşka bir bakış açısını yansıtmaktadır. 1973 yılında göreve gelerek 1980 darbesine kadar görevde kalan Hasan Gönüllü, belediye başkanlığı görevine talip oluşunu 1967 imar planının uygulanması üzerine oturtmaktadır:

“Denizli büyük bir çıkmazın içindeydi. O zamanki yasaya göre araziler hisseli satılabiliyordu. Yani 150 m² 200 m² satılabiliyordu. Denizli Belediyesi de o gün için imar planlarını uygulamadığı için imar parseli yoktu. Vatandaşın ev ihtiyacı var, yapacak ama belediye hazır bir imarlı arsa veremiyordu. O zaman da kaçak yapmaya başlıyordu. Bu kaçak yapılar o kadar çoktu o zaman için yüzde 99’u kaçak diyebiliriz. Belediyenin bununla mücadele etmesi mümkün değildi. Zaten de etmiyordu. Bina bittikten sonra da bir yolunu bulup yasaya ya da yönetmeliğe aykırı olarak elektrik ve sularını bağlıyordu. Böyle devam ediyordu. Ama ne oluyordu, şehrin kenarlarında ziraat yapılan tarlaları tek kişi ya da yetişemiyorsa üç dört arkadaş birleşip satın alıyorlardı, kendilerine göre yollar çiziyorlardı. Bu yolların genişliği de 6 metreyi geçmiyordu, daha dar olduğu yerler de vardı. Çünkü daha çok alan bırakıp sattığı zaman daha çok kâr elde etme amacı vardı. Dolayısıyla iki şey oluyordu: birincisi bir tarladan gelen yollarla başka tarladan gelen yollar çakışmıyordu. Çünkü herkes kendine göre yaptığı için. O zaman Denizli büyük bir çıkmazın içine giriyordu. Hem imar yönünden çıkmaza giriyordu hem de alt yapı yapmak mümkün olmayacaktı. Bir de kendi nesillerine pürüzlü, çok hissedarının bulunduğu hiçbir şey yapılmayan bir yer bırakmış olacaktı. Adeta felç olmuş bir insan gibiydi Denizli. Onun için bunun mutlaka ele alınması gerekiyordu.” (Gönüllü, 2022).

Hasan Gönüllü dönemi denilince akla ilk olarak yoğun olarak uyguladığı 42. madde ve birbiri ardına açılan caddeler gelmektedir (Uysal, 2017: 88). Günümüzde kent merkezinde kentin ulaşım alt yapısını oluşturan 19 adet cadde bu dönemde açılmıştır (Gönüllü, 2016: 89-99). Bu dönemde Denizli Mimarlar Odası eski Başkanı Tahsin Bayar’ın (2022) deyişiyle “*kent bir şantiye gibidir. (Büyükçe) köy bir şantiyeye dönmüş*

haldedir.” Uygulamada ise ilk etapta bu uygulamaların vatandaş nezdinde kabul görmediği, belediye meclisinde oldukça yoğun bir muhalefete karşılaştığı, mahallelerde ise muhtarların vatandaşı belediyeye karşı kışkırttığı (Marım, 2022) bir tablo ile karşılaşmaktadır.

Fotoğraf 15. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Hürriyet Caddesi) (Hasan Gönüllü Arşivi)

Fotoğraf 16. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Barış Caddesi) (Hasan Gönüllü Arşivi)

Fotoğraf 17. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Atatürk Caddesi) (Hasan Gönüllü Arşivi)

Fotoğraf 18. Hasan Gönüllü Döneminde 42. Madde Uygulaması (Lozan Caddesi) (Hasan Gönüllü Arşivi)

1970’li yıllarda dönemin belediye başkanı Hasan Gönüllü’nün deyimiyle (2016) “Denizli Kentinin Büyük Ameliyatının” kente kazandırdıkları ve kaybettirdikleri halen oldukça tartışmalıdır. Bu konu hakkında Hasan Gönüllü’nün Denizli’yi kent haline getiren başkan olduğunu düşünenler yanında, kente ihanet ettiğini düşünenler de vardır. Örneğin 1960’lardan itibaren belediye ve vilayet ile yakın ilişki içinde bulunan Cengiz Akhisar (2022) “1970’li yıllardan sonra Hasan Gönüllü yollar açılmaya başladı. Denizli’ye ihtiyaç olan birçok yol onun zamanında açıldı” sözleriyle; benzer şekilde

mimar/gazeteci/yazar Süleyman Boz (2022) “*Hasan Bey mimar olduğu için 35 yaşında en genç döneminde korkusuz bir şekilde bu planı (1967 imar planı kastedilmektedir) ben uygulayacağım dedi. Hasan Gönüllü sayesinde Denizli köy olmaktan kent olmaya evrildi.*” demek suretiyle ilk görüşü desteklemektedir. Buna karşın mimar ve yerel politikacı Arif Balkanay (2022) daha eleştirel bir bakış açısıyla “*Özellikle 1970’lerden itibaren neo-liberalizmin kentlere yansımalarının bir sonucu olarak eski Denizli’yi biz kendi elimizle ... yok etmişiz. 18. Madde uygulaması diye aslında kentsel ranttan nemalanan herkesin büyük bir övgü ile bahsettiği şey aslında bu kente bilmeden yapılmış en büyük kötülüklerden birisidir.*” diyerek Hasan Gönüllü dönemini karakterize eden 42. madde uygulamalarının karşısında yer almıştır. Keza yazar, iş insanı ve yerel politikacı Hüsamettin Ataman (2022) da “*...mesela Hasan Gönüllü, Denizli kentini yoktan var eden belediye başkanı olarak bilinir. Denizli’yi ‘kent yaptı’ denilir. Hep öyle dedik. Ama şimdi ben bakıyorum, Denizli kent belleğini yok edenlerin başında geliyor.*” sözleriyle 1970’li yıllarda yapılan uygulamalara eleştirel bir tutum takınmaktadır.

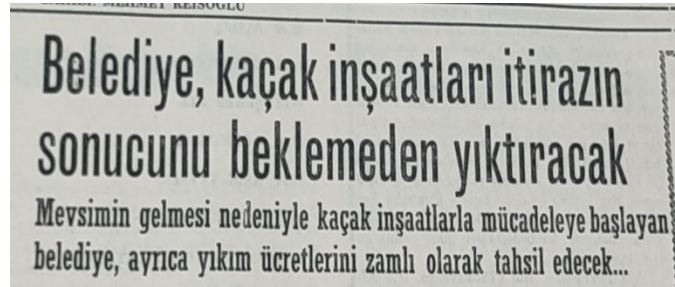
Özellikle 1970-80’lerden itibaren kent belleği ve yerel yönetimlerin temas ettiği bir diğer konu da nüfus artışıdır. “Özellikle kentleşme hızının sanayileşme hızına yetişemediği ve kentin yarattığı istihdam potansiyeli ile çevre ilçelerden ve illerden göçler alması” (Aydıner, 2019: 267) Denizli’de nüfus artışının en önemli sebebidir. Yukarıda bahsedildiği gibi 1973 yılında Denizli’nin KÖY kapsamına alınması ile Denizli’de 33 sanayi kuruluşu hizmete geçmiş bu şirketlerin önemli bir oranı metal eşya, dokuma ve kimya/plastik sektörlerinde yoğunlaşmıştır. 1979 yılına gelindiğinde ise Denizli Ticaret Odası’na kayıtlı sanayici firma sayısı 355’e yükselmiştir (Mutluer, 1995: 34; Uysal, 2020: 89). Tablo 1’de¹⁸⁷ görüldüğü gibi yıllar itibarıyla Denizli’de kentli nüfus oranı sürekli olarak artmıştır. Bunun yanında nüfus artış hızının da çeşitli dalgalanmalar gösterse de genellikle yüksek olduğu görülmektedir. Nüfus artışının kent planlarına olan etkisi, bir mimar gözü ile Şenel (2023) tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

“Tabi bir de şöyle bir hikayesi var Denizli’nin: Denizli 1980’e kadar kalkınmada öncelikli kentlerden birisi, sanayisi yok. Öyle işgücü çok şey değil, ama 1980’den sonra, tekstil bazlı hareketten sonra Denizli çok böyle zenginleşen ve buna bağlı olarak da çok hızlı göç alan bir kent. Denizli’nin nüfus artış oranını 1980-2000 arası döneme baktığımızda İstanbul’un nüfus artışından oransal olarak daha yüksek. E şimdi böyle bir taleple karşı karşıya kalınca kent merkezinin planlanması, Kaleiçi’nin planlanması, Bayramyeri’nin planlanması, Çınar’ın planlanması, Çamlık’ın planlanması gibi böyle bütüncül bir plan yaklaşımı olmamış. Mevcut yolları genişletip, Çaybaşı, İstiklal, Saltak, Lise mevcut yolların genişletilmesinden başka bir şey olmamış orada.”

¹⁸⁷ Tablo 1, sayfa 113’te yer almaktadır.

Sanayileşme ve bunun neticesinde nüfusun böylesi bir hızda artışının ardından Şenel'in bahsettiği bütüncül planlamanın gerçekleştirilememesi, Anadolu'da birçok kentte görüldüğü gibi Denizli'de de kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Denizli kent merkezinin etrafında yavaş yavaş yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır.

Dokuzkavaklar, Kirişhane, Sümer, Sevindik, Fatih, Karşiyaka, Bakırlı gibi mahalleler (Savaş Yavuzçehre, 2011: 251) bu dönemde yaşanan yoğun göçü karşılayan mahalleler olmuşlardır.

Fotoğraf 19. 21 Mart 1981 Tarihli Hizmet Gazetesi Haberi

Böylesi bir ortamda Denizli'de kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma ile mücadele yerel yönetimlerin önemli bir ilgi alanı olmuştur.

4.1.2.2. Neo-liberalizm Sarmalında Denizli

1980'li yıllarda Denizli'yi, tüm dünyada 1960'lardan itibaren yükselen pek çok yeni süreç için bir üst kavram olan küreselleşme ile özdeşleştirmek yanlış bir bakış açısı değildir. Anadolu'da ve dünyanın geri kalan coğrafyalarında sıklıkla yapılan tespitlere paralel olarak Denizli kenti de 1980'li yıllarla birlikte küreselleşmenin pek çok katmanının, özellikle de neo-liberalizmin etkisine girmiştir. Ancak bu başlık altında Denizli'deki konut yapısının, konut dokusunun ve konut stokunun dönüşümünün başlangıcı ile doğrudan ilgili olması sebebiyle öncelikle 19 Ağustos 1976 tarihinde yaşanan depremden ve yine aynı tarihlerde gündemde olan mücavir alan kararından bahsetmek yerinde olacaktır.

Depremlerin Denizli kent belleği açısından önemi yukarıda vurgulanmıştır. Öyle ki Denizli'nin tarihsel süreç içerisinde birkaç kez olmak üzere depremlerden kaynaklanan yer değiştirmelerine tanıklık ettiği bilinmektedir. 1976 yılında yaşanan depremde kentin yer değiştirmesi söz konusu olmasa da depremin bir zihniyet değişimini yansıtması anlamında Denizli kent belleğini doğrudan etkileyecek sonuçları olmuştur.

1976 depremini hatırlarken hasar gören binaları "köşelerine top atışı yapılmış gibiydi" diyerek tarif eden Akhisar (2022), 1976 depreminden sonra kentlilerin düşük katlı binaların da hasar görmesi üzerine daha yüksek binalar inşa etme yoluna gittiklerini belirtmektedir. Benzer şekilde deprem günü ve sonrasında belediye başkanlığı görevinde bulunan Gönüllü (2022) "O güne kadar yapılan yapılar daha ziyade iki katlı üç katlı tuğla yığma binaydı. Tabii bunlar depremde büyük zarar gördü. Dolayısıyla Denizli'de bir

düşünce değişikliği oldu. Yiğma binalar depreme dayanıklı olmuyor. Onun için betonarme bina yapmak gerekir düşüncesi hâkim oldu.” demek suretiyle bu düşünce değişikliğini vurgulamıştır.

1976 Depremi'nin Denizli kentinde yaratmış olduğu düşünce değişikliğinin doğal sonucu bu tarihten itibaren Denizli'de çok katlı yapıların çoğaldığı ve geleneksel Denizli mimarisinin bozulduğu/ortadan kalktığı bir sürecin başlangıcını oluşturmasıdır. Uysal (2017: 64) bu süreçte geleneksel Denizli mimarisinin yanı sıra (ve bununla bağlantılı olarak) arklardan, çınarlardan ve çıkmaz sokaklardan oluşan doğal yapısı ile geniş ailelerin bir arada yaşadığı, komşuluk ilişkilerinin gelişkin olduğu, imece usulünün benimsendiği toplumsal yaşamın da dönüşüme uğradığını belirtmektedir.

Kentsel mekân üzerinde yapılacak her türlü tasarrufun öncelikle imar planları ile ortaya konması gerektiği malumdur. Bu sebeple Denizli'de 1976 depreminden sonra çok katlı yapıların ortaya çıkması ve kentsel mekânın arsa spekülörleri ya da yap-satçılar tarafından yönlendirilmesi için de öncelikle imar planları ile bu hususun ortaya konması ya da ortaya konan imar planlarının uygulanma fırsatı bulması gerekmektedir. 1976 Depreminden sonraki süreçte Denizli'nin konut yapısının yaşadığı dönüşümün, 1967 yılında yapılan imar planı ile kesiştiği nokta Denizli'de yerel yönetimlerin/belediyenin imar planı eliyle kent belleğine doğrudan etkisini yansıtması açısından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim geleneksel konut yapısının dönüşümünde kentlilerin tercihi birinci derecede önemli ise de bu hususun hayata geçmesi, öncelikle imar planının uygulayıcısı konumundaki yerel yönetimin bu hususa cevaz vermesine bağlıdır. Dönemin belediye başkanı Gönüllü (2022) bu durumu şu şekilde ortaya koymuştur:

“Benim belediye başkanlığımdan önce yüksek katlı bina yapmak imkânı yoktu, çünkü arsa yoktu. Yapıldıysa birkaç tane Enverpaşa Caddesi'ne yapılmıştır. Ben imar planlarındaki 42. Madde uygulamasıyla beraber sadece yol açılması değildi aslında, o gün için 5500 civarında imar parseli oluştu Denizli'de. İmar planlarında 8 katlı bina yapma imkânı vardı o günkü yönetmeliğe göre ve vatandaş o hakkını kullanmaya başladı. İmar parselleri oluştuktan sonra ana caddeler üzerinde vatandaşlar kat karşılığı uygulamasına başladı.”

Denizli'de imar planlarının uygulanması açısından bir diğer önemli husus da yine 1970'lerde gündeme gelen mücavir saha kararıdır. Belediyenin mücavir saha uygulamasına ihtiyaç duymasının ana sebebi kentin sınırlarının hemen

Fotoğraf 20. 17 Şubat 1979 Tarihli Hizmet Gazetesi Manşeti

bitişindeki köylerde ve sair alanlarda yeni yerleşimlerin türemesi ve bu hususun imar plan yapımında, alt ve üst yapısal hizmetlerin sunumunda uygulama bütünlüğünü engellemesidir (Gönüllü: 2016: 62). Bu sebeple 1970'lerden itibaren merkez ilçedeki 34 köy Denizli Belediyesinin mücavir alanına alınarak bu köylerdeki imar ve yapılaşma durumunun kontrol edilmesi ile kentin gelişmesine daha kolay yön verilmesi amaçlanmıştır (Bektaş, 1977: 53; Ciğeroğlu, 2007: 101; Özgür, 2014: 33). Kentin yeni yapılaşan alanlarının da imar uygulamasına dahil edilmesi ihtiyacı baş göstermiştir. Nitekim dönemin Fen ve İmar İşleri Müdürü Marım'a göre (2022) 1967 tarihli imar planı artan nüfusun ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmamış ve "...*hemen Lise'nin Tugay'ın oraya çıkınca Kuşpınar taraflarında bitiyor. Bir tarafta hemen 29 Ekim Bulvarı'nın başladığı yerde bitiyor. Diğer tarafta Karaman Mahallesi üstünde...*" olmak üzere oldukça dar bir alanı kapsamaktadır. Bu sebeple Denizli'nin imar planı yaptırma süreci 1980'lerde de devam etmiştir. Bu süreçte plan yapma yetkisinin belediyeye verilmesi ile 22000 dönümlük Denizli, 5 yıl içinde 70000 dönüme çıkarılmıştır (Tıkıroğlu, akt. Uysal, 2017: 152).

1970'li yılların sonlarında yaşanan bu gelişmeler, -1976 Depremi ve mücavir alan uygulaması- 1980'li yıllarda başlayan, 1990 ve 2000'lerde devam eden süreçte Denizli kentinin neo-liberal bir sarmala girişinin zeminini oluşturmuştur. Örneğin mimar ve yerel politikacı Feridun Alpat, Yenişehir'in 1976 depremi sonrasında nasıl konut alanına çevrildiğini şu şekilde aktarmıştır:

"1976 Depremi sonrası İmar Bakanlığı'na Denizli'de olduğundan daha büyük bir deprem felaketi yaşanmış gibi dilekçeler yazıldı. İmar Bakanlığı da şehre yeni bir bölge ilave etmek istedi. Yenişehir tarıma elverişli değildi ve yeni yerleşim bölgesi olmak üzere seçildi. (...) Alan planlandı. 500 tane prefabrik binanın temeli atıldı." (akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 285).

1980 ve 1990'lı yıllar boyunca Denizli'de geleneksel kent dokusunun dönüşümüne önemli bir kanıt da o yıllarda inşaat mühendisliği ve belediye meclis üyeliği yapan Ali Aygören ile mimarlık ve yerel politikacılık yapan Yüksel Kaşıkçı'nın aktardıklarıdır. Aygören ve Kaşıkçı'nın aktarımlarından bir kentsel alanda imar planları yolu ile geleneksel kent dokusunun ortadan kalkışının bizzat yerel yönetimler eliyle ne şekilde yolunun açıldığı görülmektedir:

"Saltak Caddesi ve Çaybaşı Caddesinde bulunan evler bizim çocukluğumuzda önünde bahçesi olan, suyu olan şadırvanı olan çok güzel bahçeli evler varken daha sonra bitişik nizam haline çevrilerek yedişer katlı sekizer katlı binalar yapıldı. Gerçekten de ikişer katlı binalar o özelliğini kaybetti. Denizli evleri yerine beton veya cam evler haline çevrilmeye başlandı. Denizli maalesef eskiyi koruma konusunda çok başarılı demek mümkün değil." (Aygören, 2022).

“Oralardaki (Çaybaşı) evler biraz daha zengin evleriydi aslında korunabilirdi onlar da yanaşmadılar. Ferit Ali Küçüka'nın evi orda, Soyluların, Bektaşların, Şohoğullarının evi var. Rant. Başka hiçbir şey değil. Ben bile beceremedim yani (...) o bina Becer ailesine ait. Muhteşem bir Denizli tipik evi. Benim de o zaman kudretli zamanlarım. Hayalimde o evi, oturur muydum bilmiyorum, oturulmadığı sürece de o evlerin hiçbir kıymeti kalmıyor çürüyor. İçe dönük, dışa pek penceresi yok. İç avlu, hayat dediğimiz, havuzu var, servis binaları var. Bizim arkadaşların babası oğlum dedi olmaz dedi, üç daire veriyorlar, çünkü fazla daire yapılamıyor, verilen imar planında. Şimdi kalktı altı kat yaptılar orayı. O binanın o kadar güzel ahşap işçiliği vardı. Denizli'nin ustaları yapmış yani.” (Kaşıkçı, 2022).

Bu süreç 1980'lerde olduğu gibi 2000'lere kadar sürmüştür. Örneğin Nihat Zeybekçi döneminde Çınar Meydan projesinde Çınar Meydanı'na yeni bir kimlik kazandırmak hedeflense de Belediye başkan yardımcısı Şamil Çınar'ın yerel basına vermiş olduğu bir demeçte kullandığı “Burada mevcut konut ve iş yeri kadar konut ve işyeri yapacağız. Çınara yeni bir kimlik oluşturmak için hedeflenen bir projedir.” (Hizmet Gazetesi, 2006) sözleri kentin en önemli bellek noktalarından biri olan Delikliçınar Meydanı'na dair yapılan bir düzenlemenin asıl amacının yeni gayrimenkul üretimi olduğunu göstermektedir.

1980 ve 1990'lı yıllarda belediye başkanlığı yapan Tıkıroğlu ve Marım'ın kenti neo-liberalizmin egemenliği altına sokma konusunda çekingen davranmaları (Aydın, 2019: 268, 272), Denizli kentini, yerel yönetimler eliyle kentsel mekânın dizayn edilmesi ve rantçılığın artırılması konusunda farklı bir döneme sürüklemiştir: *Küçük belediyeleşme dönemi*.

Özellikle 1990'lı yıllarda kendisini hissettiren küçük belediyeleşme furyasında 1990'lı yıllar boyunca Denizli, belde belediyeleri tarafından dar alana sıkıştırılan bir yapıya bürünmüştür. 1930-2005 yılları arasında uygulanma şansı bulan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun nüfusu 2000'i geçen yerlerde belediye kurulmasına izin

Fotoğraf 21. 22 Eylül 1998 Hizmet Gazetesi Haberi

vermesi, bu dönemde kentsel alanda bu nüfus şartını sağlayan pek çok yerleşimin belediye statüsünü almasına imkân vermiş (Ciğeroğlu, 2007: 22) ve böylelikle Denizli kentsel alanında Uysal'ın (2017: 94) deyimi ile “15 kilometrede 15 belediye” gerçeği ile karşılaşmıştır. Belediye statüsü elde eden bu küçük idari birimler, Denizli Belediyesi'nin etrafında kentin sağlıklı büyümesi ve gelişmesini zorlaştırmışlardır (Özgür, 2014: 34). Dönemin mevzuatı gereği yeni

belediye ilan edilen idari birimlerin kendi imar planını kendi uygulama yetkisi, kentsel plan bütünlüğünü bozucu bir etki yaratmıştır (Bayar, 2022; Marım, 2022). 1999 yılında belediye başkanı seçilen ve küçük belediyeleşme furçasının bütün olumsuz etkilerini deneyimleyen Ali Aygören bu dönemde Denizli'nin içinde bulunduğu çıkmazı şu sözlerle dile getirmiştir (akt. Özgür, 2008: 249-250):

“Biz 1990’da başlatılan, ‘Denizli büyükşehir olsun’ konusunu her ortamda gündeme getirdik. Neye getirdik? Önce, Denizli’deki imar planlarının bu kadar güzel yapılmasına rağmen sahip çıkılmayışından, ufucuk köylerin imar planlarının yapıldıktan sonra sınırlarımıza dahil edilmeyip, o köylerin belediye olmasına müsaade etmemizden sorunlar çıktı. Eğer o köyler belediye olmasaydı da mahalle olsaydı, bu planlarımıza biz sahip çıkabilseydik, bugün belki de Denizli’nin büyükşehir olması çok önemli değildi (...) Denizli bugün büyük bir çıkmazın içindedir. Merkeze sıkışmış bir Denizli, merkezden dışarıya adım atmamız mümkün olmayan bir Denizli, herhangi bir sanayi gelişimini ve imar planını yapamayacak hale gelmiş bir Denizli...” (akt. Özgür, 2008: 249-250).

Küçük belediyelerin sadece imar anlamına değil, kent belleğinin farklı alanlarında da Denizli kentine olumsuz etkileri olmuştur. Küçük belediyelerin Denizli sanayine olan olumsuz etkilerini Ali Aygören (2022) şu şekilde aktarmaktadır:

“Denizli Belediyesinin sanayiciye ruhsat verecek yeri yoktu. Organize sanayi Honaz ve Kaklık Belediyesi’ne bağlı. Şehre yakın yerler de Gümüşler Belediyesi’ne bağlı. Düşünsenize Koskoca Denizli Belediyesi ruhsat veremiyor bunlara. Denizli Belediyesi’nin sınırları içerisinde Ahmet Gökşin’in fabrikalar var oradan itibaren Akhan Belediyesi var. Onu geçiyorsun Böceli Belediyesi var. Arka arkaya beş tane belediye. Ama bütün ulaşım senden gidiyor. Sanayinin ulaşımını Organize’ye kadar bizim otobüsler götürüyor. Herhangi bir problem yok! Ama yatırımı, ruhsatını, vergisini ya Kaklık ya Honaz, kendi belediyelerine ödüyor. Sanayici için de kötü, hangi belediyeden ruhsat alacak falan bunlar bile problemdi yani.”

Dönemin Denizli kent belleği açısından bir diğer önemli gelişmesi de belediyenin giriştiği toplu konut uygulamalarıdır. 1980’lerden itibaren toplu konut uygulamaları kentler açısından önde gelen politikalar haline gelmiştir¹⁸⁸. Küreselleşme ile birlikte merkez ülke kentleri sanayiden çok hizmet sektörüne yönelirken bu ülkelerdeki sanayi kuruluşlarının çevre ve yarı-çevre ülke kentlerine göç ederek bu kentlerde sanayileşmeyi artırması (Altıntaş, 2022: 223) kentlere olan göçü hızlandırmış ve konut ve çevre kalitesi olması gerekenin oldukça altında kentsel bölgeler ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de “sanayileşmenin etkisi ve teknolojinin sağladığı imkânlardan yararlanarak, artan konut talebine yanıt vermek ve plansız kentleşmeyi önlemek amacıyla maliyetleri düşürerek hızlı bir biçimde üretilen ve standartlaştırılmış konutların kitlesel

¹⁸⁸ Denizli’de yaşayan Rum iş insanı Kimon Pandozoplu’nun İstasyon Caddesi’ni açtırdıktan sonra caddenin iki yanına işçileri için yaptırmış olduğu evler Denizli’de toplu konutun ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. (Avsan ve Gökmen, 2017: 31).

üretimi söz konusu olmuştur”¹⁸⁹ (İlksoy, akt; Kaya ve Akıner 2022: 1790). 1980’li yıllara gelindiğinde sermayenin girdiği birikim krizini aşmak üzere uygulamaya konan bir dizi ekonomik uygulamalardan biri olan konut politikası, Türkiye’de konut piyasasını canlandırması beklenen 1981 tarihli “Toplu Konut Kanunu” ve 1982 Anayasası’na eklenen “Devlet toplu konut girişimlerini destekler” hükmü (Çoban, 2012: 91-93) Turgut Özal Dönemi’nde teşvik edilen toplu konut uygulamalarının temelini oluşturmuştur.

Denizli için de bu dönemde benzer bir gelişmenin olduğunu iddia etmek mümkündür. Denizli’de de özellikle 1960’lardan itibaren artan sanayileşme ve göç karşısında kaçak yapılaşma gerçeği yukarıda vurgulanmıştır. Bunun sonucu olarak da 1980’lerden itibaren belediye toplu konut uygulamasına gitmiştir. Esasında Denizli’de ilk toplu konut uygulamasını hayata geçiren belediye başkanı Ali Dartanel’dir (akt. Uysal, 2017: 142). Kendi döneminde gecekondulaşmayı önlemek için Esentepe’de hazineye aldığı ve özel mülklerin istimlak edilmesi sonucu kazanılan mülklerden Sümerbank’a vermek suretiyle yapılan konutların, Denizli’de yerel yönetimlerle yapılan ilk toplu konut uygulaması olduğunu iddia etmek mümkündür. Hasan Gönüllü döneminde toplu konut uygulamalarının başlatılma sebebi ise 1976 Depremi’nin yarattığı yıkımdır. Bunun yanında aynı dönemde kentin ilçelerden ve diğer kentlerden yoğun göç alması önemli bir konut ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Gönüllü’nün deyimi ile “özel sektör bu konuda henüz yeterli bir çalışma içine girememiştir. (...) bu ihtiyacın karşılanması için Denizli Belediyesi’nin görev üstlenmesi gerektiği fikrini oluşturdu.” Böylelikle şu anda 1200 Evler’in olduğu bölgenin Hasan Gönüllü döneminde sembolik bir bedelle ilgili Bakanlıktan tahsisi sağlanarak toplu konut uygulaması başlatılmıştır (Gönüllü, 2006: 142-143).

Denizli’de toplu konut uygulamalarının öne çıktığı dönem esas itibarıyla 1980’lere rastlamaktadır. Bu döneme toplu konut uygulamaları anlamında Ziya Tıkıroğlu’nun hayata geçirmiş olduğu Yenişehir Projesi damgasını vurmuştur. Tıkıroğlu, kent içinde kalan hapishanenin Yenişehir bölgesine taşınma girişimi üzerine dönemin Denizli Valisi ve Cumhuriyet Başsavcısına “... *şehircilik ve zemin olgusu bakımından yerleşime en uygun yerlerinin büyük bölümü Askeri tesislerimizce kapatılmış durumda. ... elimizde kalmış yerleri de hapishane ile işgal edersek Denizli’ye en büyük kötülüğü yapmış olmaz mıyız?*” (Tıkıroğlu, 2005: 247) demek suretiyle bölgenin toplu konut alanı

¹⁸⁹ Bu bağlamda Toplu Konut İdaresi’nin kuruluşu da 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Öte yandan “TOKİ’nin kuruluşu, uluslararası sermayenin Türkiye’ye serbest girişinin, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının ve devletin ekonomik faaliyetlerdeki üretici, tüketici ve düzenleyici rolünün azalarak, özel sektörün ön plana geçişinin gerçekleşmekte olduğu bir döneme” (Eşkinat, akt, Kaya ve Akıner, 2022: 1792).

olarak ilan edilmesini sağlamıştır. Öncelikle Necati İnceoğlu, Hüsametdin Ataman, Murat Karayalçın gibi isimlerin katıldığı Toplu Konut Uygulaması paneli düzenlenmiş ve akabinde İzmir ve Ankara gibi kentlerdeki toplu konut tecrübelerinden faydalanmak için buradaki kurumlarla irtibata geçilmiştir. Kurumsallaşmak adına belediyenin önderliğinde bir kuruluş organize edilmiştir. Yenişehir Toplu Konut Üretim Kooperatifleri Birliği kurularak 89 tane kooperatif birlik üyesi olmuş ve böylece Yenişehir bölgesi adeta bir şantiyeye dönmüştür (Tıkıroğlu, 2005: 249-253). Bunun dışında özellikle Özal Dönemi'nin toplu konut uygulamalarına bakış açısı ve bunun Denizli'ye olan yansımaları konusunda dönemin ANAP İl Başkanı Ahmet Acar'ın (2023) aktarımları da önemlidir:

“Biz o konuda Ziya Bey'e çok büyük destek de verdik. Teşkilatlar olarak da çok destek verildi, canı-ı gönülden. Çünkü bu Özal'ın bir projesi idi. Yani hükümetin temel projesiydi Türkiye'de. 1200 Evler, Hasan Gönüllü döneminde kalan. Kooperatifler kurulmuş ama su basmanına gelmiş. Hani hiçbirisi su basmanın üstüne çıkabilmiş konutlar değildi. Rahmetli Özal Türkiye çapında konutları destekleme ve kredi verdi. Toplu konut kuruluşu Özal dönemindeydi. Bugünkü sistemde çalışmıyordu o zaman doğrudan doğruya kredi sistemi ile destekleniyordu. Sorumlular yapıyordu işi yani doğrudan doğruya işin sahipleri inşaatı yürütüyorlardı. Belediyelerin yaptıklarına gelince Burhan Özfaturayı takip ederseniz çok daha iyi göreceksiniz. İzmir'de çok daha hızlı bir şekilde gelişme olmuştur MESKA projeleri. Biz onun arkasında kaldık. Hatta Ziya Bey'i bu konuda biz teşvik ettik 'Niye biz geç kalıyoruz? Burhan Bey anahtarları teslim etti bizim daha bir projemiz yok!' ondan sonra Denizli'de birçok kooperatifler kurularak Denizli Kooperatifler Birliği çatısı altında birleşti ve Yenişehir, belediyemizin de yaptığı bir çalışmayla orası gerçekten de o günün şartlarında konuta çözüm için faydalı oldu. Yarım da kalmadı onların hiçbirisi hükümet ve belediye iş birliği ile gayet başarılı bitti.”

1990'lı yıllarda bir kısmı belediye personeli için düşünülen toplu konutların sayısı 4.000 civarındadır. 1994 yılında yapımına başlanan ve uzun yıllar tamamlanamayan bu konutların büyük bölümü 2004-2007 yılları arasında bitirilebilmiştir. Umutkent 1, 2, 3; Servergazi semtindeki “Belkon” ve Üçler beldesindeki 800. Yıl Konutlarını kapsayan toplamda 4 bin konut bu bölgeye rahatlama getirmiş ve bu semtlerde çağdaş bir görüntü ortaya çıkmıştır (Kara, 2010: 112). Dönemin belediye başkanı Ali Marım (2022) 1990'lı yıllarda uygulanan toplu konut uygulamalarını şu şekilde aktarmıştır:

“...bu şartlarda ev yapıyor penceresini takamıyor. Cam yerine naylon torba geriyorlar. Belirli yerlerde kaçak inşaatlar yapıyor insanlar gecekondu için çok zor şartlarda yaşıyor. Burada ben de zorluklar içinden geldiğim için yoksula karşı, fakire karşı bu toplumda da bir eşitlik ilkesiyle onları da illa fakir bu anlına yazılmış Dokuzkavaklarda bataklığın içinde Karşıyaka'da şurada burada yaşamaktansa onları şehrin en güzel yerine getirmeyi amaçladım. O anlamda Umut 1, Umut 2, MESKA Belkon'ları kurduk. 10000 konut yaptım buralarda. Gittim 2 milyon m² de yer aldım arsa ofisinden, Umut 4-5 yapmak için. Bu projeleri yaparken kendi başına bir müteahhide vermiyorum veya kendim de çizmiyorum. Bunların yapılışında yarışmaya sokuyoruz en güzel proje çıksın diye. Sonra döner sermaye işletme müdürlüğü kurduk. Bütün kontroller belediye tarafından yapılıyordu. Arsayı ucuz alıyoruz. Maksat vatandaşa en ucuz nasıl verebiliriz. Krediler alırken kredilerin sorumluluğunu ilk belediye olarak biz alıyoruz, vatandaş ödeyemezse üzerine

haciz gitmesin diye. Ödeyemediği zamanlarda çıkarmıyoruz. Böylelikle ihtiyaç sahiplerini mümkün olduğunca ev sahibi yapmaya çalıştık.”

Denizli kentinde neo-liberalizmin etkisini sadece geleneksel konut dokusunun dönüşümünde ya da kentsel alanın imar planları yoluyla ranta ve arazi spekülasyonuna açık hale getirilmesinde aramak yanlış olacaktır. Bu durumun politik, toplumsal ve ekonomik birtakım başka etkileri de bulunmaktadır. Politik olarak ele alındığında 1980’ler kentin neo-liberalizm ile tanıştığı yıllar olması sebebiyle bu dönemde yerel yönetimlerden de neo-liberal politikalar benimsemesi istendiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Hatta Aydın’ın göre (2019: 268) Ziya Tıkıroğlu’nun bir sonraki yerel yönetim seçimlerinde aday gösterilmeme sebebi, görev yaptığı sürede ANAP belediyeciliğinin “olağan bir uygulayıcısı” olmaması, belediye meclisleri kanalıyla yerleşim alanlarını kentsel rantlara açmaması ve bu açıdan bakıldığında neo-liberal belediyecilik anlayışını kentin sermayeleşmesine yönelik bir araç olarak kullanmamasıdır.

1980 sonrası dönemde neo-liberalizmin Denizli kent belleği üzerindeki bir diğer etkisi de tüketim kültürünün kent ölçeğinde kendini hissettirmeye başlamasıdır. Tüketim kültürünün hâkim olduğu bir ortamda asıl önemli olan birtakım ihtiyaçların ön planda olması ya da bu ihtiyaçların karşılanmasından ziyade, üretilen malların elden çıkarılması ya da onlardan kâr elde edilmesi üzerine kurulu bir sistemin idamesidir (Yanıklar, 2010: 32). Burada bahsedilen durum esasında “şeylerin” üretilmesinde, karşılanmasında ya da sunulmasında kullanım değerinden ziyade değişim değerinin ön planda olması ya da değişim değerini artıran/yücelten bir durum içinde yer almasıdır.

Tüketim kültürünün kente hâkim olması açısından değerlendirildiğinde Denizli kenti için de durum bu şekildedir. Kentin tüketim kültürünün etkisi altına girmesi pek çok açıdan Denizli kent belleği unsurlarının, neo-liberalizmin kentleri tüketime odaklamasından etkilendiğini göstermektedir. Bu hususa spesifik bir örnek vermek gerekirse Ziya Tıkıroğlu’nun, 1980’li yıllarda yeni yapılan Üçgen Meydanındaki horoz ve yöresel köylü kadın heykellerini kaldırarak bunların yerlerinin düzeltilmesi suretiyle yerlerine reklam yerleştirilmesi konusunda girişimlerde bulunması (Hizmet Gazetesi, 1988) Denizli kentsel mekânının, tüketim kültürünün etkisinde kaldığını göstermektedir. Yerel yönetimlerin tüketim kültürü ile olan ilişkisine dair bir başka örnek ise Forum Çamlık konusunda belediyenin takındığı aktif tavidir. 1989 yılında imara açılan ve yeşil alan ilan edilen Forum Çamlık AVM arazisi, 1997 yılında, “yeşil alan ve kültür park” olarak değiştirilmiştir. Nihat Zeybekçi döneminde ise bunlara ticari alan fonksiyonu

eklenerek belediyenin mülkiyetinde (Hizmet Gazetesi, 2007, 2007, 2008) olan alanın özel sektöre satılmasıdır.

4.1.2.3. Kararsızlık Yılları

Yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine olan etkileri dönemler itibarıyla ele alındığında 2000’li yıllardan sonraki dönem kent belleği, kent kimliği, kent kültürü gibi kavramlar açısından belirli bir kararsızlığı yansıtmaktadır. Burada “kararsızlık” ifadesinden kasıt, bir önceki başlıkta tartışılan kentin neo-liberal politikaların hedefinde olması durumu tüm hızıyla sürerken bir yandan da kent belleği ve kent kimliği açısından önem taşıyan konularda yapılan atılımlardır. Ancak yine de böyle bir düşüncenin de fazla iyimser bir bakışı yansıttığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim bahsi geçen dönemde kent belleği ile ilgili olarak belirli bir bilinç gerek kentlilerde gerekse yerel yönetimlerde kendisini hissettirmeye başlamıştır; fakat, diğer yandan kent önemli bellek unsurlarını kaybetmeye devam etmiştir.

2000’li yıllardan itibaren kent belleği konusunda nispî bir bilinçlenmeden bahsetmek mümkündür. Bu bilinçlenmenin köklerini esasında oldukça cılız da olsa 1980’lara kadar geri götürmek gerekmektedir. 1970’lerde ise yerel yönetimler açısından bakıldığında böyle bir çabanın ya da bellek konusunda bir endişenin neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. 1970’li yılların Denizli Belediye Başkanı Hasan Gönüllü (2022) 1970’li yıllarda belediyenin kent belleği çalışmaları ile ilgili soruya “*bunlar hep paranın gücüne bağlı. Siz karnınızı doyurmaya çalışırken gökdelen dikmeyi düşünemezsiniz. Belediyenin parasal gücü yoktu her zaman. Bizim dönemimizde tamamen yoktu. Yapılan hizmetleri biz Bayramyerindeki iş hanını yapıp müteahhit gibi satmak suretiyle oradan ettiğimiz kârla birtakım yatırımlar yapıldı*” demek suretiyle, belediyenin ekonomik gücüne bağlı olarak bu tür çalışmaların yapılmadığını beyan etmiştir. 1980’lerde ise Ziya Tıkıroğlu’nun kültürel ve sanatsal çalışmalara önem vermesi (Tıkıroğlu, 2005: 42) ile ilk kıvılcımlar ortaya çıkmıştır. Yazar Hasan Kallimci (2023) “*Bir küçük tiyatro salonumuz olmuyordu. Getirdiğimiz şair yazar düşünür kişileri oda tiyatrosunda konuşturduk. Hala orada programlar yapılıyor.*” demek suretiyle Tıkıroğlu’nun bu yönünün Denizli’deki kültürel çalışmalar ile ilgisini vurgulamıştır. 1990’lı yıllarda ise kentteki entelijensiyanın çoğu zaman da bireysel çabayla yaratmış oldukları bilgi birikiminin, 2000’li yıllarda oluşan bilinçlenmenin ilk filizleri olduğu görülmektedir:

Şerif Kutludağ, Hasan Kallimci, bir başkaları bir başkaları son yıllarda, 1990’lardan sonra, millî kültür, tarih kent yönetimi ile ilgili yazılar Denizli hakkında bilgilenme, Denizli’ye sahip olma, yönetiminin daha güzel hizmet vermesi konusunda kalemler bir şeyler yazmaya başladılar. Ondan sonra yazıla yazıla yazıla, yöneticilerin de millî hisleri var ki sahiplendiler. Sahiplenme ondan sonra oldu. 1990’lı yılların başlarındaydı. Ben halk eğitim müdür yardımcısıydım. Mesela kent

yöneticileri kadar esnafın da ahlaklı olması açısından, İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesini okudum. Denizli'ye geldiğinde oradaki ahi şeyhlerine bağlı müritlerin İbn-i Batuta'yı biz misafir edeceğimiz diye kavga etmesi var. Bu konu beni çarptı. Denizli'de ahilik diye bir müessese varsa "Ahilik nedir? Başka ahiler var mıdır?" sorularını yerleştirdi kafama. O soruların doğrultusunda ben kendi kendimi yönlendirdim ve Denizli'de ahilik kitabı çıktı ortaya. Yaza çize şimdi 6. baskı yaptı kitap, bilgilenenler artmaya başladı. Sahip oldular, sempozyumlar artmaya başladı. Bir tek Ahi Sinan Caddesi vardı. Ahi Sinan Çarşısı, Ahi Sinan Pansiyonu kuruldu. Sahiplendiler. Belediye sahiplendi. Belediye başkanı, vali, ilçelerde kaymakam, vali yardımcıları, daire müdürlüklerine getirilen zatlar, çalıştıkları kurumla veya çalıştıkları kentle ilgili bilgilenmeleri gerekir. İyi yönetebilmek için. Hem tarihi hem coğrafi hem kültürel, somut veya soyut ne varsa, onlar hakkında az çok bilgilenmeleri gerekir." (Kallimci, 2023).

Yerel yönetimlerin kentin belleğine olan katkıları anlamında "Kararsızlık Yılları" temsilen 2000 yılından başlatılsa da Kararsızlık Döneminin karakteristik gelişmesi 2004 yılında Nihat Zeybekçi'nin belediye başkanı seçilmesi olmuştur. Nihat Zeybekçi dönemine kadar, kentin yeniden inşa edilmesi ile özdeşleşen Hasan Gönüllü döneminden itibaren kenti yöneten başkanların tamamı teknokrat kökenli olmuş –seçilen başkanların dördü de mimar-mühendis kökenli ve askerî müdahale döneminde ise defterdar ve asker kökenli başkanlar- ve iş dünyasının temsilcileri büyük oranda yerel siyasete uzak kalmışlardır. Öte yandan yine aynı dönemde dört başkan, beş farklı siyasi parti ve altı seçim dönemi geçmesine rağmen küçük bir dönem dışında genel olarak yerel yönetimde egemen olan siyasi partiler ile merkezi yönetimin başındaki siyasi partiler farklı olmuşlardır (Aydiner, 2019: 296). Nihat Zeybekçi'nin belediye başkanı seçilmesi, hem iş dünyasının yerel siyasete ilgi duyması açısından hem de yerel politik çizgi ile ulusal çizginin aynı yönde seyretmesi bakımından önemli bir gelişme olarak not edilmektedir. Öte yandan Nihat Zeybekçi'nin iş adamı kimliği ve Denizli'nin yurt dışında eğitim gören ilk belediye başkanı olmasının, Denizli'deki yerel yönetim deneyimi açısından önemli etkilerinin olduğu sıklıkla dile getirilmektedir:

"Mesela Nihat Zeybekçi dediğimiz adam üniversite eğitiminin bir kısmını yurt dışında yapmış. Öyle bir vizyonu var. Lisan bilen adam. İlk göreve oturduğunda şunu söylemişti, ben de o zaman Mimarlar Odası başkanıydım, dedi ki ben personelimi Avrupa'ya götürmek istiyorum. Çünkü ayağını o kaldırıma basmadan benim ne demek istediğimi anlamayacak. Ve o zaman belediyedeki teknik personeli fasıllar halinde yurt dışına götürdü. Personel gitti Avrupa'yı gezdi birer hafta onar gün. Böyle yüze yakın personel gitmiştir (Şenel, 2023)."

Belediye personelinin yerel yöneticilik ve kentleşme/şehirleşme gibi konularda vizyon kazanmaları amacıyla yurt dışına gönderilmeleri Denizli'nin yerel yönetim deneyimi açısından olumlu sonuçları olduğunu/olacağını iddia etmek yanlış bir bakış açısının değildir. Bahsi geçen dönemde bu şekilde yurt dışına giderek Avrupa kentlerinde incelemelerde bulunan Gökoğlan (2023) ve Otaklı (2023) süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“Ben de gittim o dönemde. Nihat Zeybekçi: Gidin. Görün. İnceleyin. Gerçekten biz gittiğimizde oraya bir belediyeçi nazarıyla o gittiğimiz kentlerdeki şehirleri dolaştığımızda o da bizim bilinçlenmemize o değerlere sahip çıkmamıza vesile oldu. O dönemde yetkili pozisyonundaki bütün belediye personeli yurt dışına gönderildi. O gördüklerimizi biz de buralara uygulamaya başladık.” (Otaklı, 2023).

“Dünyanın birçok önemli kentlerinde sadece öyle gezdik sokaklarda. Oralarda trafik kurallarına baktık, ulaşımdaki dizayn ve düzene baktık, binaların kat sayılarına baktık, bulvarların genişliğine bakıldı... Birçok böyle belediye ile ilgili olan her türlü alanda arkadaşlarımız bilgi sahibi oldular. Bu da ağır ağır Denizli’ye monte edildi bunlar. Hakikaten de Denizli bir kabuk değiştirdi.” (Gökoğlan, 2023).

2000’li yıllardan itibaren belirli bir bilinçlenmenin izleri sürülecek olursa, öne çıkan satır başlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: (Şenel, 2023; Alayont, 2023; Otaklı, 2023; Boz, 2022; Gökoğlan, 2023)

- Bu dönemden itibaren gerek ülke ekonomisi gerekse kent ekonomisinin gelişmeye başlaması.
- Yerel yöneticilerde kentsel korumaya dair bir tür vizyon oluşması
- Yerel yönetimlerin gelişmesi, Kültür Daire Başkanlığı gibi birimlerin kurulması
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle (12. Madde) yerel yönetimlerin kentsel korumaya ayırabilecekleri bütçenin artması
- Kentin altyapı ve üstyapı sorunlarının önceki dönemlerde nispeten giderilmesi

Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Hüdaverdi Otaklı ve 2000’li yıllardan itibaren çeşitli düzeylerde sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yapmış olan İbrahim Şenel’in bu dönemde gelişmeye başlayan bilinçlenmeye dair düşünceleri önemlidir.

“Daha önceki dönem belediye başkanlığı yapan belediye başkanlarımız bizi ziyaret ettiklerinde dönemleri itibarıyla mesela bir kültür yayını konusunda “böyle bir şeyimiz yoktu diyorlar, yani bir AR-GE’miz yok ya da kitap basılsın yayınlansın diyen yoktu. Biz varsa yoksa yol su elektrik, binalar, planlar hep bunları yaptık” diyorlar. Belki kentin öncelikleri o zamanlar öyleydi ama şimdi öncelikler değişti. Demek ki insanlarda bilinç geliştikçe, ekonomi geliştikçe değer yargıları da yenilenebiliyor veya değişebiliyor. İş adamlarına bakıyorum ben, günümüz insanına bakıyorum, tarihine olan ilgisi, şehre olan ilgisi ve kültür birikimlerine sahip çıkmak için özel gayretler gösterdiklerini gördüm. Bu konuyla ilgili dernekler var, faaliyetler yapıyorlar. Biz toplum geliştikçe, ekonomiye bağlıyorum ben, bu tür şeyler değişiyor ve şimdi artık hakikaten sahip çıkılmaya başlandı.” (Otaklı, 2023).

“Biz artık dünyayı görmeye başlıyoruz 1980’lerin ortalarından beri. İnsanlar çoğunu çocuğunu yurt dışında okutmaya başlıyor. Dünyayı bırak İstanbul’u İzmir’i görmeye başlıyorlar. Bu bir bakış açısı bir vizyon oluşturuyor. İletişim araçları geliyor. Televizyonundan tut da birçok şeye kadar. Şimdi bununla birlikte biz bir şeylerden haberdar olmaya başlıyoruz. Dolayısıyla bu bir bilinç oluşturuyor. Diyor ki insanlar burada böyle bir şey var neden benim kentimde olmasın? Adamlar bak bunu korumuş biz de koruyalım. Bununla ilgili kaynak da hükümet tarafından veriliyor. Kültür varlıkları için bir pay ayrılıyor emlak gelirlerinden.” (Şenel, 2023).

“Bir de yerel yönetimlerdeki anlayış değişti. Ben önceki dönem belediye başkanlarımızı kinamiyorum. Çünkü o dönemde anlayış öyleydi yerel yönetimlerle ilgili. Nedir, alt yapı üst yapı diğer yapılar tamamlandıkça şehrin yeni sorunlarına geliyor sıra. Demek ki Denizli bu işleri tamamladı bitirdi sonunda artık ne yapacak yerel yönetim, kültürüyle ilgilenecek. Bir de belediyeler maddi yönden o döneme göre daha da geliştiler, zenginleştiler. Bu tür şeylere bütçe ayrılmaya başlandı. Eskiden bu tür şeylere bütçe bile ayrılamıyorduk.” (Otaklı, 2023).

Kent belleğini korumaya yönelik önemli temalar belirmiş olması rağmen bu dönemde Denizli’nin önemli değerlerini yitirmeye devam etmesi, kent belleğinin korunması noktasındaki kararsızlığın temerküz ettiği noktadır. Sonraki başlıklarda ele alınacak olan, Ulu Cami’nin ve Kız Meslek Lisesi’nin yıkılması, Taş Atölyeler için yıkım kararı çıkması ve benzeri gelişmeler, belirli bir düzeye gelmiş olan bilincin bu dönemde de henüz tam olarak oturmadığının kanıtıdır. Yerel yönetimlerin kent belleğine bakış açısı açısından, yukarıda bahsedildiği gibi vizyon anlamında Denizli’nin yerel yönetim deneyimi açısından yeni bir dönem başlatan Nihat Zeybekçi’nin Denizli kent belleği karşısındaki duruşu bu dönemdeki kararsızlığı ortaya koyma anlamında önemlidir. Bu konu ile ilgili olarak Süleyman Boz’un (2022) Nihat Zeybekçi hakkında aktardıklarına göz atmakta yarar vardır:

“Bilhassa Nihat Zeybekçi döneminde benim de Mimarlar Odası başkanlığı yaptığım dönemde biz sayın Zeybekçi ile çok diyalog içinde bulunduk. Siyaseten farklı düşünüyorduk ama Nihat Bey hem iş adamı olması hem de tam bir Anadolu insanı olması, kırsal kesimden gelmesi ve muhafazakâr bir yapıdan gelerek Osmanlı ve Selçukluya ait eserlerin, camilerin belli yapıların korunması gerektiği inancıyla, Nihat Bey’le biz önce Külahçioğlu Un Fabrikası yanmıştı o zaman onu derhal restore edilip korunması ve hizmete açılması konusunda görüşmelere başladık ve Nihat Bey Mimarlar Odası’nı kırmadı. Derhal orayı restore ettirerek Denizli konservatuvarına devretti. Ondan sonra birçok yapının, Merkez Bankası karşısındaki Bez Bebek Evi dediğimiz Balcı Konağı, Münir Kuyumcu Evi, Sürücüler Evi gibi birçok tarihi evlerin korunması için girişimde bulundu.”

Sahadan elde edilen bilgiler ve taranan yerel gazete haberleri dikkate alındığında genel olarak Nihat Zeybekçi ile birlikte kentsel koruma ve bellek çalışmaları önemli bir ivme kazandığı (ve bu durumun Osman Zolan döneminde de devam ettiği) açık bir şekilde görülse de Zeybekçi’nin Denizli Mimarlar Odası tarafından Denizli’de kentsel dönüşümle ilgili düzenlenen panelde Denizli ile ilgili “*Bu şehir yaptıkça değil yıktıkça*

güzelleşen bir şehir haline geldi. Şehrimizi dönüştürmek zorundayız.” (akt. Savaş Yavuzçehre, 2010: 290) sözleri, Boz’un Nihat Zeybekçi ile ilgili düşünceleri ile çelişmekte ve bu konuda bir kararsızlığı yansıtmaktadır.

2000’li yıllardaki kararsızlığı yansıtan önemli bir başka detay da kent belleği unsurlarının kentin gündelik yaşamına içkin değerler olarak korunmasından ziyade bizzat yerel yönetimler eliyle turizmle de temas halinde olmak üzere ekonomik bir temelde değerlendirilmesidir. Başka bir anlatımla bu dönemde yaşanan, Denizli’de kent belleğinin korunmasının, kentlilerin kentlerine sahip çıkmaları yolu ile kendi yaşantılarına sahip çıkmaları bağlamında değil, turizmin artması yolu ile kente gelir sağlama amacına dönük bir şekilde algılanmasıdır. Nihat Zeybekçi, Denizli’de kent merkezine rant elde etmek için apartmanlar dikildiğini ancak bunların 2000’li yıllarda yavaş yavaş tersine döndüğünü, tarihi evlerin turizmden kazandırdığı gelirden dolayı daha çok korunmaya çalışıldığını, burada sanayicilerin sponsor olarak restore ettirmesinin çok önemli payı olduğunu belirtmiştir (Hizmet Gazetesi, 2009). Burada dikkat çeken husus belediyenin taşınmaz kültür varlıklarını/tarihi evleri korumasının, bunları kent hayatına kazandırmaktan ziyade ekonomik bir amacı olduğunun belediye başkanı tarafından itiraf edilmesidir.

Bu dönemin bir diğer kritik gelişmesi de Denizli’nin 2012 yılında büyükşehir belediyesi statüsü elde etmesidir. Zira büyükşehir belediyesi statüsü, yalnızca belediye teşkilatı açısından bir dönüşümden ziyade 6360 sayılı kanun gereği, tüm Denizli İli’ni kapsayacak şekilde Denizli kentsel alanının genişlemesi sonucunu doğurmuştur. 2011 yılında Nihat Zeybekçi’nin milletvekili seçilmesi üzerine boşalan belediye başkanlığı koltuğuna dönemin belediye başkan yardımcıları arasından Osman Zolan seçilmiştir. 2014 ve 2019 yıllarında yapılan her iki büyükşehir belediye seçiminde de seçilen Osman Zolan, Denizli’nin büyükşehir belediyesi statüsü kazandığı dönemin tek belediye başkanıdır. Halen görevde olan Osman Zolan, 1905-1920 ve 1925-1927 yılları arasında Denizli Belediye Başkanlığı yapan Hacı Tefik Bey’in ardından (denizli.bel.tr) Denizli’de en uzun süreli başkanlık yapan kişidir.

Osman Zolan dönemini, gerek çok yakın bir geçmişi yansıtması açısından gerekse Zolan’ın çalışmanın kaleme alındığı yıllarda halen görevine devam ediyor olması sebebiyle analiz etmek, sonuçlarını henüz tam olarak kestirmek güç olduğu için bilimsel açıdan riskli bir tutumdur. Ancak bir fikir vermesi açısından Mustafa Gökoğlan’ın (2023) aktardıkları, çalışma açısından önemlidir:

“Osman Zolan, bizler, altı yedi kişi Nihat Bey’in yanında yardımcıydık. O vizyonla gelindi. Dolayısıyla Nihat Bey geldiği zaman, parklar, alt geçit üst geçitler, geniş yolların açılması, sosyal alanların genişlemesi, sportif faaliyetler gibi bir sürü biz bunları o zaman için projeler halinde raflara koyduk. Nihat Bey 2011 yılında milletvekili olarak ayrıldı, Osman Bey belediye başkanı olarak geldi. Zaten elimizde bir vizyon var, işin devamı var. Çünkü her yerde inşaatla başladık. Biz de ne yapacağız şimdi derdine düşmedik yani. Osman Bey de Nihat Bey’den gelen sistemi devam ettirdi gitti.”

4.2. Belleğin Korunmasında Müzelerin Rolü ve Denizli’de Kent Müzesi Kurma Girişimleri

Müzeler, somut ve somut olmayan insanlık mirasını ve çevresini, kâr gayesi gütmeyen, eğitim, çalışma ve eğlenme amacı için toplayan, koruyan, araştıran, ileten, sergileyen ve böylelikle topluma ve toplumun gelişimine hizmet eden, kalıcı ve halka açık kurumlar olarak (Kandemir ve Uçar, 2015: 19) tanımlanmaktadır. Müzelerin sıralanan bu işlevlerinin, bir yandan topluluğun üyelerine geçmişi hatırlatmak sureti ile onlara aidiyet kazandırmak, diğer yandan da topluluğa mensup olmayan diğer insanlara o topluluğun tarih içindeki serüvenini, ihtişamını ve çoğu kez de gücünü göstermek gibi iki yönlü bir amacı bulunmaktadır (Keskin, 2014: 31-32).

Modernizmle birlikte yükselen milliyetçilik, ulus, ulus-devlet gibi kavramlar ekseninde, ulusal bir bellek oluşturmak amacıyla ulusal müzeler revaçtayken, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kentlerin birer aktör olarak belirginlik kazanmaları, kent kimliği, kentlilik bilinci gibi kavramların gündeme gelmesi, müzecilikte de ulusal olandan yerel olana doğru bir kaymayı beraberinde getirmiştir¹⁹⁰ (Şenel Fidangenc, 2016: 938; Albasan, 2020: 16). Türkiye’de “2863 sayılı yasanın kamu kurumlarına, vakıflara, derneklere gerçek ve tüzel kişilere müze kurma hakkı tanınması ile başta yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere özel müze statüsü ile müzeler oluşturabilmektedir. Özellikle yerel yönetimler kentlerini tanıtmak ve değerlerini öne plana çıkarmak adına kent müzeleri kurmaya yönelmişlerdir” (Alkan ve Koyuncu Okça, 2022: 1355). Yerel yönetimlerin kent müzelerine ilgi göstermelerindeki temel sebebin mekânsal olarak sürekli genişleyen, göç ve nüfus artışı ile devamlı büyüyen ve böylece eski hallerini yitirerek giderek artan şekilde kimlik bunalımı yaşayan kentlerin, geçmişi yeniden hatırlayarak bu sorunlarını bir nebze olsun azaltma çabası (Keskin, 2014: 34) olduğunu ileri sürmek mümkündür.

¹⁹⁰ Türkiye’deki ilk kent müzesi, İstanbul’da Yıldız Sarayı bahçesinde açılan İstanbul Şehir Müzesi’dir (Albasan, 2020: 17)

Denizli’de de 2010’lı yıllarla birlikte kente bir kent belleği müzesi kazandırma çabaları başlamıştır. Ancak Denizli’nin rekabet halinde olduğu diğer kentlerin aksine bu konuda oldukça geç kalınmış olduğu inancı, gerek akademik düzeyde (Koyuncu Okça ve Bilici, 2018) gerek sahada yapılan görüşmeler sırasında (Şenel, 2023; Alayont, 2023; Otaklı, 2023) gerekse kentliler nezdinde yapılan gözlemlerde açıkça fark edilmektedir. Denizli’de yerel yönetimler, merkezi yönetim, sivil toplum, iş dünyası ve benzeri aktörlerin kent belleği müzesi karşısındaki durumu, Aydınar’ın (2019: 287) Denizli’deki yerel siyaset üzerine yazmış olduğu tezde defalarca belirttiği “yerel düzeyde birlik kurma” konusundaki eksikliğin Denizli kent belleğindeki bir tezahürü niteliğindedir.

Dedehayır ve Değirmenci, 2013 yılında ÇEKÜL için hazırlamış oldukları “Kent Tarihi Müzeleri ve Arşivleri” isimli kitapçığın yerel yönetimle ilgili bölümün hemen girişinde bir kent müzesinin başarıya ulaşmasının ilk koşulu olarak arkasında sağlam bir iradenin bulunmasını göstermektedir (2013: 33). Denizli’de kent belleği müzesi kurulması konusundaki gecikmenin ikinci bir sebebi olarak, bu konuda var olan irade eksikliğini göstermek yanlış olmayacaktır.

Geçmiş dönemlerde Mimarlar Odası Denizli Şube Başkanlığı yapan Şenel ve Alayont, kent müzesinin gecikmesi noktasında yaşanan yerel düzeyde birlik kuramama ve bir irade ortaya koyamama konularına dikkat çekmektedir:

“O dönem ben tam o konunun göbeğindeyim. Nedense bunu söyleyen Mimarlar Odası TMMOB veya başka sivil toplum kuruluşları ile bunu yapacak olan belediye ve valilik arasında her zaman bir çekişme oldu. İlginç bir yarış vardı. Diyorduk ki biz destek olalım. Ama Denizli biraz böyle birbirinin paçasından aşağı çeken bir kent. Bir iş yapılmak istendiğinde bir arada olamıyor. Herkes birbiriyle münakaşa haline geliyor. Bir sürü şeyin inatlaşması sonucu ertelendiğini düşünüyorum ben. Biz dedik ki müze yapın ama şunu söyledik: UNESCO’nun tavsiye kararı var arkeoloji müzeleri ören yerlerinde olsun. Biz buna rağmen burada bir arkeoloji müzesi yapılması konusunda destek olalım. Daha butik olabilir. Bizim iddiamız şuydu o yıllarda: Pamukkale’ye iki buçuk milyon turist geliyor. İki buçuk milyon turistin kent merkeziyle ilişkisi yok. Denizli aslında bir turizm kenti ama buna rağmen Denizli’nin merkezi bundan yararlanamıyor. Pamukkale sanki başka bir dünya. Biz bu insanları buraya nasıl getiririz. İşte bir müze yapalım, kent müzemiz olsun, arkeoloji müzemiz olsun. İnsanlar buraya gelmeye başladıkça kentin merkezi turizme dönüşür. Kaleiçi’ne turist gelse ne olacak, orada birisi kot satıyor birisi don satıyor, niye gelsin? Ama öyle bir dönüşüm yaşadığında Antep’teki gibi Bakırcılar Çarşısı’na dönüşür. Biz bunları hep söyledik, bunlar nispeten kabul de gördü. Ama ne olduysa birisi çıkıp da bu düğmeye basmadı.” (Şenel, 2023).

“Çok ilginç ben gerçekten onu çözemedim ama şu olabilir: Denizli kültüre sanata biraz uzak bir kent. Parayı seviyor Denizli. Baktığınızda Kayserililer falan yalan yani. O yüzden bu yıkımların yeniden yapımların da en büyük sebebi odur. Para bir an önce dönsün, para girsin para çıksın. İşte yıkılsın bir daha yapılsın. O yüzden Denizli kentinde organize olamamış sanatseverler, müzeye düşkün insanlar veya kültüre önem veren kişiler. Organize olup, sivil toplumun yöneticileriyle bir

araya gelip de yerel yöneticileri veya mülki amirleri ikna edememişler. Gerçekten şu an baktığımızda 2023 senesinde kent müzemiz olacak. Çok çok büyük bir ayıp bizim için, çok geç kalınmış.” (Alayont, 2023)

Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı Hüdaverdi Otaklı (2023) ise aynı konulara yerel yönetim penceresinden açıklık getirmektedir:

“Ben bunu bir türlü çözemedim. Maalesef Denizli ticarete ekonomide çok iyi noktalara gelmiş. Bugün Türkiye’nin 8. büyük ekonomisine sahip bir il ama maalesef müze fakiri. Ben Denizli’ye bunu yakıştıramıyorum. Belki daha önceleri yerel yönetimlerin, sanayicilerimizin başka öncelikleri vardı. Yeni yeni büyükşehir ile beraber gelişen durumda kent müzesi ve bununla beraber arkeoloji müzesi ihtiyacı belirdi. Bugün hiçbir Avrupa ülkesinde bu kadar antik kent yok. Gerçekten birçok medeniyetin yattığı bir kentteyiz. Birçok arkeolojik kazılar var bulgular var. Bugün Pamukkale’deki Kültür Bakanlığı’na ait müzenin deposunda 40000’e yakın eşya var. Bunlar toparlanıp bir araya getirilemedi. Zamanında işte yerel yönetimler bir şey yapmaya kalktı ama odalar bir yandan mahkemeye verdiler, durdurdular şu bu falan derken bu aşamaya gelindi. Çok geç kalınmış. Şu anda işte kent belleği müzesi 1950’lerde yapılan eski sanat okulunun bulunduğu mekânda son aşamalara gelindi.” (Otaklı, 2023).

Denizli’de kent müzesi kurulması konusunda 2000’li yıllarda da kimi çalışmalar yapılmasına karşın (Hizmet Gazetesi, 2006) çalışmaların yoğunlaştığı asıl dönem 2010’lu yıllardır. 2012 yılında Zorlu Holding Yönetim Kurulu başkanı Ahmet Nazif Zorlu’nun sponsorluğunda Denizli kent merkezinde ve Pamukkale’de birer müze yapılması için Ahmet Nazif Zorlu ve dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay arasında müze protokolü imzalanmıştır (Hizmet Gazetesi, 2012). 2013 yılında ise yine Zorlu Grubu’nun sponsorluğunda; ancak, 5 bin metrekare kent merkezinde ve 5 bin metrekare Pamukkale’de olan iki ayrı müze yerine, kent merkezinde 15 bin metrekarelik tek bir kent belleği müzesi kurulması için anlaşma sağlanmıştır (Hizmet Gazetesi, 2013).

Sürecin bu kısmına kadar olan bölümde iş dünyası, yerel yönetimler, valilik gibi Denizli’deki farklı kentsel aktörler arasındaki uyum dikkati çekmektedir. Ancak kent merkezinde tek bir kent belleği müzesi kararı alındıktan sonra, müzenin yapılacağı alanın seçimi Denizli’de kentsel aktörleri karşı karşıya getirmiştir: Yusuf Batur Endüstri Meslek Lisesi’nin Taş Atölyeleri.

Fotoğraf 22. Yusuf Batur Endüstri Meslek Lisesi'nin Taş Atölyeleri

Zorlu Holding ile Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında yapılan protokolün ardından Bakanlık Taş Atölyelerin yıkımı için başvurmuştur. Başvuruyu değerlendiren Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu binanın taş olmadığı, betonarme olduğu gerekçesiyle 2013 yılında Bakanlığın başvurusunu kabul etmiştir. Bu kararda gerekçe olarak “taşıyıcı sistemi betonarme karkas olan ve dış duvarların dışta kaba yontu taş, içte dolu tuğla ve sıva olan yapıların 2863 sayılı kanununun 7. maddesi kapsamında kültür varlığı özelliği göstermediği” ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Mimarlar Odası Denizli Şubesi, Koruma Kurulu’nun kararına itiraz ederek Denizli İdare Mahkemesi’ne yürütmenin durdurulması istemi ile dava açmıştır (Orhan, 2016: 166).

Nihat Zeybekçi, Mimarlar Odası Denizli Şubesi’nin karara itiraz etmesi üzerine “*Kent müzesi de tamamlandığında bölge canlanacaktır. Ama bazıları buna karşı çıkıyor. Kim karşı çıkarsa çıksın müze yapılacak. Tarihi Ulu Cami bir gecede yıkılırken bu insanlar neredeydi... Ama kent müzesi yapılacak diye her şeyi yapıyorlar. Ben kent müzesinin kısa sürede yapılacağını söylüyorum.*” (Hizmet Gazetesi, 2014) diyerek Mimarlar Odası’nın açtığı davaya tepki göstermiştir. Zeybekçi’nin kararlı tutumuna karşın mahkeme öncelikle İzmir üniversitelerinden bilirkişi heyeti oluşturmuş, raporun Taş Atölyelerin korunması yönünde çıkması üzerine Bakanlığın itirazıyla, 2015 yılında bu kez Ankara üniversitelerinden teşekkül eden bilirkişi heyeti oluşturmuştur. İkinci heyetin raporunun sonucu da binaların “kültür varlığı” niteliği taşıdığı için Taş Atölyelerin korunması yönünde olmuştur (Tok, 2021).

Açılan davanın sonuçlanmasında kent belleği müzesinin Taş Atölyelerde açılması için çalışmaların başladığı 2021 yılına kadar geçen süre bu konuda yaşanan irade eksikliğinin bir göstergesidir. Öte yandan yerel düzeyde birlik oluşturma konusunda yaşanan sıkıntılar da devam etmiştir. Zorlu Holding, 2016’daki 15 Temmuz askeri darbe girişimi karışıklığında, mahkeme kararı, kurul kararının değişmesi ve mahalli baskının etkisiyle Kültür ve Turizm Bakanlığına bir yazı yazarak Denizli müzesi için imzaladığı protokolden ekonomik gerekçelerle tek taraflı olarak çekildiğini bildirmiştir (Tok, 2021).

2021 yılına gelindiğinde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Denizli Valiliği ve Denizli Büyükşehir Belediyesi bir araya gelerek kent belleği müzesi ile ilgili iş birliği protokolü imzalamışlardır. Gereken kaynağın yarısının bakanlık diğer yarısı ise valilik ve büyükşehir belediyesi tarafından karşılanacak olan proje kapsamında Taş Atölyeler, Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından kent belleği müzesine uygun şekilde restore edilecek ve eserlerin sergileneceği teşhir-tanzim düzenlemeleri de Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılacaktır (Hizmet Gazetesi, 2021). Çalışmanın hazırlandığı 2023

yılı itibarıyla bahsi geçen alanda Denizli Kent Belleği Müzesi çalışmaları devam etmektedir.

4.3. Denizli’de Yerel Yönetimlerin Kent Belleğinin Korunmasında Karşılaştıkları Sorun Alanları

Yerel yönetimlerin halka en yakın yönetim birimleri olması sebebiyle kent belleği üzerinde birincil önemde olmaları durumu çalışmanın temel vurgularındandır. Ancak yerel yönetimler bir kentteki yaşantının idamesi noktasında çeşitli güçlüklerle de karşılaştığı önemli bir gerçektir. Özellikle Türkiye gibi yarı çevre ve çevre ülkelerde yerel yönetimlere gereken önemin verilmemesi yerel yönetimleri kimi durumlarda en basit gündelik ihtiyaçların karşılanması noktasında dahi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya getirmektedir. Çalışmanın bu kısmında Denizli’de yerel yönetimlerin Denizli kent belleğinin gerektiği şekilde devam ettirilmesi noktasında karşılaştığı ve çoğu durumda birbiriyle iç içe olan sorunları, çalışmanın Birinci Bölümü’ne atfen ele almakta yarar vardır.

Denizli’de yerel yönetimlerin karşılaşmış oldukları sorunlara ilişkin ilk başlık merkeziyetçiliktir. Merkeziyetçilik, çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere Türk kamu yönetimi açısından sıklıkla tartışılan ve eleştirilen konuların başında gelmektedir. Özellikle kent planlarının 1980’lerin ortalarına kadar olan süreçte merkezi yönetim tarafından yapılıyor olması, Denizli gibi nüfus artış oranı yüksek olan kentlerde mimari anlamda olumsuz birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Tekeli, 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de kentlerin yaşadıkları en önemli sorunun, kişilerin ödeme güçleri ile uyumlu konut arzı olduğunu belirtmektedir (2009: 118). Bu durum Denizli için de geçerlidir. 1950-60 yıllarında kentin yoğun göç alması kent çeperinde yavaş yavaş kaçak yapılaşmaların başlamasını beraberinde getirmiştir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde ele alınacak olan kent planlarının gecikmesi konusu, özellikle 1950-60-70’li yıllarda Denizli’nin sağlıklı kentleşmesi karşısında önemli bir engel haline gelmiştir. Nitekim kente yeni gelenler kentin çeperlerini kaçak yapılarla donatmış, belirli bir plana dayanmayan bu durumda yolların oldukça dar ve gelişigüzel bırakılması, kent içi ulaşım, alt yapı, kaldırım gibi beledi hizmetlerin sunumunu önemli ölçüde aksatmıştır (Boz, 2022). Bahsi geçen dönemde İl Genel Meclisi üyesi olan Yüksel Kaşıkçı’nın (2022) ifadeleri Denizli kent planının gecikmesi hususunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

“İl genel meclisinde, ihtilal valisi geliyor oturuyor, ben baş katibim, yanında oturuyorum. Tabi benim belediye ile alakam yok, belediye meclisinde arkadaşlar çalışıyorlar falan ama İller Bankası’na ben gidiyorum. Suna Hanım’la orda tanışmış gibi olduk. Suna Hanım’a dil döküyoruz, yalvarıyoruz, plan, plan diye çünkü gecekondular gelmeye başladı Acıpayam, Tavas’tan. Tarlalar işgal edildi, evler yapılıyor. Belediyenin doğru dürüst vasıtası yok, koşturması yok. Ne yapacağını şaşırılmış durumda. Candoğan’a anlatamıyorsun ‘Ben hukuk dışı bir şey yapmam arkadaş’ diyor. ‘Ağabey bak bu gecekonduları görmüyor musun?’ diyoruz, ‘Görüyorum, Ne yapayım diyor’. Hiç olmazsa biz diyoruz Yakup Abiyle bir ip çekelim, onların aralıklarını verelim şöyle ev yapın diyelim. Biz planı zor zahmet yani 1964-65’lerde falan getirdik. Bu da çok kısıtlı, eski Denizli. Yani dışlardaki yerler falan yok.”

1967 yılında Kaşıkçı’nın deyimiyle “zar zor” yaptırılan kent planının, oldukça dar bir alanı kapsaması, başka bir anlatımla kaçak yapılarla dolan çevre mahalleleri ihtiva etmemesi, merkezin bir memurunun, Denizli’ye uzak bir yerden Denizli’ye ait planı yapmasının, Denizli’nin o günkü ihtiyacını karşılayamaması anlamında merkeziyetçiliğin, genelde tüm kentlere özelde ise Denizli kent belleğine yapmış olduğu olumsuz bir etkiye güzel bir örnektir.

Denizli’de yerel yönetimlerin kent belleğinin korunmasına ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer nokta merkezi yönetim ile olan görev bölüşümü ile ilgilidir. Hukukî olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de belleğin korunmasına ilişkin temel kanun olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun ruhundan, koruma çalışmalarının daha çok merkezî yönetimin uhdesine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kanun koyucu, 2863 sayılı kanunun yetkiyi düzenleyen 10. maddesinde “*Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldırarak ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir.*” demek suretiyle Bakanlık bu konuda birincil yetkili kılınmıştır. Ancak 2000’li yıllardan itibaren 2863 sayılı kanunda yapılan değişiklikler ile bu konuya çeşitli esneklikler getirilmiştir. Örneğin kanunda 2004 yılında yapılan değişiklikle büyükşehir belediyeleri, valilikler ve izin verilen belediyelerde koruma, uygulama ve denetim büroları kurulmasını, yetkinin kısmen yerele devredildiği şeklinde okumak mümkündür. Ayrıca 2005 yılında Kanunun 12. maddesine dayanılarak çıkarılan Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Ait Katkı Payına Dair Yönetmelik ile hem yerel yönetimlere bu konuda görev yüklenmiş hem de bu konuda maddi olanak yaratılmıştır.

Denizli açısından değerlendirildiğinde özellikle son yıllarda yerel yönetimin görev ve yetki paylaşımından doğan sorunları aştığı gözlenmektedir. Nihat Zeybekçi döneminden itibaren geleneksel Denizli evlerinin ve un fabrikalarının restorasyonu (Boz,

2022) yapması, Ahilik Haftası Kutlamaları, İlbade Mezarlığı'nın restore edilmesi gibi konularda belediyenin merkezi yönetimin prosedürlerinin ötesine geçmesi (Otaklı, 2023; Kallımcı, 2023), kent belleği müzesi konusunda yapılan çalışmalar, bakanlıkla yapılan protokol ile Laodikya'da yapılan çalışmaların Denizli Belediyesi tarafından üstlenilmesi (Hizmet Gazetesi, 2008), gibi gelişmeler bu konuyu doğrular niteliktedir. Ancak Pamukkale ve Hieropolis yıllar yılı merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında ya da yerel yönetim kuruluşlarının kendi aralarında çekişme alanı olagelmıştır.

Denizli'de yerel yönetimlerin karşılaşmış oldukları bir diğer sorun alanı, yerel yönetimlerin malî güçleri ve personel yeterlilikleri ile ilgilidir. Kaynak yetersizliği en baştan itibaren Denizli'deki yerel yönetimlerin en önemli sorun alanlarının başında yer almaktadır. Denizli'de belediye henüz Cumhuriyet kurulmadan önce bir yerel yönetim birimi olarak teşekkül etmesine karşın, malî imkanların son derece kısıtlı olması sebebiyle kentteki yapılaşmanın kontrolü, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, kaldırım ve yol inşası gibi temel beledi hizmetlerini dahi yeterince karşılamakta oldukça zorlanmıştır (Avcı, 2010: 161). Bu sorun karşısında yerel yönetimler çoğunlukla kendi kaynaklarını temin etmenin yollarını aramışlardır. Örneğin Cumhuriyet döneminden önce kent dışına söğüt, kavak gibi satış amaçlı ağaçlar dikmek ya da İncilipınar Bayramyeri gibi muhitlerde mağaza, dükkân ve gazino işletmek bunlardan bazılarıdır (Avcı, 2010: 162). Konuya daha yakın tarihlerden bir başka örnek de yerel siyasal hedeflerini kentin dar gelirli kesimleri üzerinden inşa eden Gönüllü'nün, dar gelirli vatandaşların Bayramyeri'ndeki semt pazarına kolaylıkla ulaşamadığından hareketle semt pazarlarını yaygınlaştırma yoluna gitmesi üzerine kaynak konusunda sorun yaşayınca, semt pazarının açılacağı muhitteki mülk sahipleri ile özel bir toplantı yaparak onları ikna etme yoluna gitmesidir (Aydın, 2019: 244-245).

Yerel yönetimlerin yaşadığı kaynak sorunlarının Denizli'de kent belleğini etkileyen sonuçları olmuştur. Örneğin Denizli kent belleği konusunda belediyenin almış olduğu en kritik kararlardan biri, Ankara Gaziantep gibi kentlerin de kent planlarını yapan Hermann Jansen'in Denizli kent planını yapmak üzere kente davet edilmesidir. Ancak Jansen'in yüksek ücret istemesi sebebiyle ücret konusunda anlaşamadığı için bu fikir hayata geçmemiştir (Uysal, 2017: 44). Bunun yanı sıra yakın zamanlara kadar kentsel korumaya ilişkin ya da daha genel anlamda kent belleği ile ilgili konularda yerel yönetimler kaynak ayırmakta zorlanmışlardır (Otaklı, 2023). Gönüllü'nün şu demeci (akt, Uysal, 2017: 88) bu durumu kanıtlar niteliktedir:

“Bir de tarihî binaları koruyamadık. Tarihî binalar korunabilirdi. Meserret binası, halkevi binası, eski hastane, o zamanlar çok sayıda Denizli evleri vardı ama koruma bilinci yoktu, belediyenin parasal olarak istimlak edip koruma gücü de zaten yoktu.”

Denizli’de yerel yönetimlerin yaşadığı malî sorunlar, Nihat Zeybekçi döneminden başlamak suretiyle, fakat asıl olarak Denizli’nin büyükşehir belediyesi statüsü kazanması (Otaklı, 2023) ile bir ölçüde giderilmiştir. “Özellikle 1989 yerel yönetim seçimlerinden sonra görev yapan bütün belediye başkanları merkezi hükümetin ve Ankara’nın kaynaklarından istifade etme noktasında sorunlar yaşandığı üstünde durmuş; bu sorunu da büyük ölçüde koalisyon hükümetlerine ve muhalefet partisi başkanı olarak görev yapmalarına bağlamışlardır” (Aydiner, 2019: 333). Zeybekçi dönemi ile birlikte bu durum sona ermiş ve güçlü bir iktidar partisinin vermiş olduğu güç, bu dönemin en ayrıksı özelliği olmuştur. Ali Aygören döneminde belediye meclis üyeliği yapan Necip Helvacı (2023), bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: “*Ben Nihat’a (Zeybekçi) onu dedim: Sende para var, sen devletsin! Biz işçinin maaşını ceza keserek verirdik.*”

Malî olanaklar yanında personel yeterliliği anlamında da Denizli’de yerel yönetimler önemli sorunlar yaşamışlardır. Yalnızca teknik personel olarak değil bu durumu belediye başkanları ve belediye meclis üyeleri nezdine de değerlendirmek gerekmektedir. 1950’lerden itibaren Denizli’de yerel siyasette etkili olan, Turan Bahadır (kaymakam), Feridun Alpat (mimar), Hilmi Yağcıoğlu (inşaat mühendisi), Yüksel Kaşıkçı (mimar), Hasan Gönüllü (mimar), Ziya Tıkıroğlu (mimar), Ali Marım (mimar), Ali Aygören (inşaat mühendisi), Hüsamettin Ataman (mimar), Arif Balkanay (mimar), Süleyman Boz (mimar) gibi isimler dikkate alındığında siyasetçiler düzeyinde şehircilik tecrübesi ve bilgisi olan kişilerin sayıca çok oldukları görülmektedir. Ancak teknik personel düzeyinde değerlendirildiğinde son yıllara kadar olan dönemde bu konuda oldukça büyük sorunlar yaşandığı bir gerçektir. İbrahim Şenel’e göre (2023);

“Yerelde yetki olsa bile bunu yapacak kimse yok. Yani geçmişi değerlendirirken geçmişin şartlarını bilerek değerlendirmek lazım. Bugünkü gibi elinde şehir plancısı, mimar kadroları var da mı yapmamış bu adamlar.”

Uzun yıllar boyunca Denizli Belediyesi’nde/Büyükşehir Belediyesi’nde başkan yardımcılığı görevinde bulunan Mustafa Gökoğlan (2023) belediyenin nitelikli personel sorununun çözüldüğü dönem için Nihat Zeybekçi’nin belediye başkanı olduğu dönemi işaret etmektedir:

“2004’e kadar teknik bilgi çok az, hiçbir yetişmiş eleman yoktu. Ama Nihat Bey’le beraber hem imar dairesinin hem çevre korumanın, diğer farklı birimlerin, mimar, mühendis, şehir plancıları

çok hızlı bir şekilde belediyede istihdam oldu. Hatta birçok personel normları düzenlendi, kaç tane işçi kaç tane memur gerekiyor onların üzerinde duruldu. Arkadaşların çoğunun tazminatı verildi. Çoğu da *bankamatik memuruydu*¹⁹¹. İşe kayda yaramayan birçok insan vardı.”

Denizli’de kent belleğinin korunmasında yerel yönetimlerin karşılaştıkları güçlüklerden bir diğeri de kent yönetiminde çağdaş yönetim tekniklerinin kullanımı ve teknolojik yeterlilik konularında olmuştur. Çağdaş yönetim tekniklerinin yerel yönetimlerce uygulanması, Denizli’nin yerel yönetim deneyiminden bağımsız olarak, Türkiye çapında özellikle 2000’li yıllar boyunca özeldede yerel yönetim anlayışında, genelde ise kamu yönetiminin tüm alanlarında görülen bir dönüşümü yansıtmaktadır. Nitekim 20. yüzyılın son çeyreğinde küreselleşme olarak başlıklandırılan dönüşümler dizisi ve bunun sonucu olarak yerelleşme eğilimlerinin artması, Türkiye’de de yerel yönetimler ile ilgili önemli yasal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. 2000’li yıllarda yaşanan yönetişim, stratejik planlama, norm kadro, kent konseyleri, hemşehri hukuku, bilgi edinme hakkı gibi alanlarda yaşanan dönüşümlerin odaklandığı temel alanlar; kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı, yerel yönetim personelinin yapacak olduğu işe daha fazla odaklanması, yerel yönetimlerin ulaşmak istedikleri hedefleri daha rasyonel planlamaları, yönetsel süreçlere kentlilerin katılımının artırılması, yerel yönetimlerin özerkliklerinin genişletilmesi gibi konulardır (Karasu, 2012: 160). Denizli’de Nihat Zeybekçi’nin belediye başkanı olduktan sonra belediye personelini fasıllar halinde yurt dışına göndermesi (Şenel, 2023), Kültür Daire Başkanlığının etkin bir şekilde çalıştırılması, kentsel korumaya ayrılan kaynakların artırılması (Otaklı, 2023) gibi gelişmeleri, yerel yönetimlerin uyguladıkları çağdaş yönetim teknikleri bağlamında Denizli kent belleğinin korunması açısından olumlu yönde değerlendirmek gerekmektedir.

Denizli’de yerel yönetimlerin kent belleğinin korunmasında karşılaştığı sorun alanları ile ilgili son olarak ölçek ile ilgili sorunlar üzerinde durmakta yarar vardır. Denizli kenti 1970’lerden itibaren ölçekle ilgili sorunları büyük ölçüde hisseden bir kenttir. 1970’lerde mücavir saha kararları ile bir ölçüde aşılmaya çalışılan ölçek sorunu, 1980’lerin sonundan başlamak suretiyle, fakat asıl olarak 1990’larda küçük belediyeleşme süreci ile sonuçlanmış ve küçük belediyeler, özellikle imar ve beledi

¹⁹¹ Vurgu araştırmacıya aittir. “Bankamatik memuru” terimi, sözlü görüşme sırasında konuşmacı tarafından herhangi bir iş yapmadan ücret/maaş günü geldiğinde banka hesabına yatan meblağı bekleyen çalışan türünü ifade etmek için kullanılmıştır.

hizmetlerin sunumu ile ilgili olarak çalışmanın farklı kısımlarında ayrıntılı olarak ele alınan önemli sorunlar yaratmışlardır. Özkan'a göre küçük belediyeler;

“...birbirini karşılamayan yollar, aynı yol yan yana bir belediye 5 kat imar vermiş bir belediye 2 kat vermiş. Çarpık yapılaşmayı getirir bu haliyle. Teknik yeterliliği olmayan personelle, imarda çok fazla değişiklikler olmuş. Mesela Adalet Mahallesi'nde Denizli teslim ettiğinde 4 kat, şimdi her yer 5 kat olmuş. Ama hiçbir ne yol genişlemesi ne park genişlemesi ne bir altyapı genişlemesi hiçbir şey yok, direkt 5 kat yapmışlar. Aynı şey Bağbaşı Belediyesi için de geçerli, meclis kararıyla ada ada birer kat vermişler. Hiçbir teknik gerekçe yokken. Direkt nüfus arttırmaya yönelik olmuş, o da mekâna yansımış. Şimdi ne Bağbaşı'nı değiştirebiliyorsun ne Sevindiği değiştirebiliyorsun... Çünkü çok ciddi maliyetler var.” (Özkan, 2023).

1990'lardan itibaren büyükşehir belediyesi statüsü kazanma çabaları ve 2000'lerde bütünşehir yönetim modeli ile aşılmaya çalışılan küçük belediyeleşme süreci 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 11. maddesi kapsamında, 2006 yılında alınan sınır tespiti kararı ve 2009 yılında küçük belediyelerin tüzel kişiliklerinin kaldırılması (Özgür, 2014: 39) ile aşılmıştır. Ancak 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi statüsü kazanan Denizli'de, yerel yönetim ölçeği konusunda yeni bir döneme girilmiştir. Denizli'nin büyükşehir belediyesi statüsü kazanmasının önemli bir sonucu; belediye sınırlarının ilin mülkî sınırı olarak genişletilmesi ve bir anlamda Denizli kentsel alanının genişlemiş olmasıdır. Bu gelişmenin Denizli kent merkezi (bahsi geçen dönemde Merkezefendi ve Pamukkale Belediyeleri) yanı sıra ilçe belediyeleri ve mahalleye dönüşen belde belediyeleri üzerinde etkileri olmuştur:

“Bizim şu anda 2022 yılı nüfusumuz 1.050.000 civarında, 600 küsur toplamda mahalle var. O gittiğimiz mahallelerde sorunlar vardı hakikaten. Çünkü zamanında 3000 nüfuslu bir belde belediyesi kurulmuş. 25-30 tane personel var. İller Bankası'ndan gelen paylar personel ücretine ancak yetmiş. Bir şey yapamamış adam. Arıtma tesisi kuramamış, doğru dürüst çöpleri toplayamıyor. Kentin hiçbir şeyi yoktu. Bir de bizim ilçeler küçük ya. Oralarda fiziki anlamda çok yetersizlik vardı. 2014'ten bu tarafa hemen hemen her yerde alt yapıyla ilgili su ve kanalizasyon işleri ile ilgili yatırımlar daha hala devam ediyor. Bir de park ve bahçe olsun, çevre, bulvar, itfaiye teşkilatı olsun bunlar hep zayıftı oralarda. İtfaiye aracı vardı mesela 1974 model, yerinden kalkmıyor. Mezarlıklar çalıların içerisinde, bakımsız. Oralari hep elden geçirdik. Daha hala devam ediyor. Böyle bir güzellik oldu. O zamanki belediyeler onu almış bunu almış istihdam oluşturmuşlar, giden para ancak ücretlere yetmiş. Bir yatırım yapmamış öyle çamurun içerisinde, yol yok izan yok. Ama şimdi oralari düzeltiyoruz. Mesela oralarda çevre ile ilgili çok yatırımlar yaptık. Mesela, Serinhisar'ın çöpü, Acıpayam'ın çöpü Çameli'nin çöpü, aktarma istasyonları yaptık turlarla topluyoruz, Tavas'taki dönüşüm merkezine götürüyoruz. Tavas'ta üç ilçe var yine oraya getiriliyor. Buldan tarafına yaptık bir tane, şimdi Çivril tarafına yapıyor. Belde belediyesi çöp de alamıyor. Buradan alıyor şuraya döküyor (Gökoğlan, 2023)”

Yerel yönetim ölçeğinin genişlemesi doğrudan doğruya kentsel korumaya ilişkin sonuçlar da doğurmuştur. Denizli'de Nihat Zeybekçi dönemi ile birlikte kent merkezinde geleneksel Denizli evlerinin, eski un fabrikalarının restore edilmesi sürecinin getirmiş olduğu vizyon, Denizli'nin büyükşehir belediyesi statüsü kazanmasının ardından bu kez

de her ilçede o ilçeye ait bir tarihi binanın restore edilmesi sürecini başlatmıştır (Otaklı, 2023).

4.4. Denizli Kent Belleği Unsurları ve Yerel Yönetimler

Çalışmanın bu kısmında Birinci Bölümde kent belleği unsurları olarak sıralanan bileşenlerin, Denizli'deki yerel yönetimler tarafından ne tür etkilere maruz bırakıldığı üzerinde durmakta yarar vardır. Bu kısım çalışmanın esas problemini bellek unsurları üzerinden ele aldığı için önem arz etmektedir.

4.4.1. Yer Adları

Yer adları bir toplumun yaşadığı coğrafya ile oluşturduğu iletişimin, kurduğu ilişkinin, toplumun var olduğu mekâna yüklediği anlamın sözcük dağarcığında somutlaşmış halidir. Toplumun sözcükler vasıtasıyla yaşadığı mekân ile kurduğu ilişkinin önemi, o yeri nitelemek için seçilen adın sadece bir “yakıştırma” olmasından öte o yerin birçok özelliği hakkında da bilgiler içermesidir. Örneğin önceki yüzyıllarda “Laodikya” olarak anılan bir kentin adı 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren Türkçenin fonetiğine uygun olarak “Lâdik” olarak anılmaya başlaması bu yüzyıllarda yaşanan siyasi olaylar hakkında önemli bilgiler taşıma kapasitesindedir. Ya da aynı kente daha sonraki yüzyıllarda “Denizli” adının verilmesi bu kentin yer aldığı coğrafya ile ilgili önemli ipuçları taşımaktadır.

Yer adlarının taşıdığı önem yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Denizli açısından da geçerlidir. Çalışmanın önceki kısımlarında da tartışıldığı gibi (bkz. 3.1.1. Denizli Kelimesinin Kökeni) “Denizli” kelimesi üzerinde yapılan tartışmalar bunun göstergesidir. Öte yandan Denizli'nin Baykara'nın (1989: 11) deyimiyle, Anadolu'da erken dönemlerden bu yana Türkçe isim taşıyan kentlerden biri olması da önem taşımaktadır. Ancak bütün bunların Denizli'deki yerel yönetimler ile bağımlı kurmak oldukça zordur. Nitekim bahsi geçen Laodikya, Lâdik ve Denizli gibi adlandırmalar Antik Çağ ve Orta Çağ'a ait adlandırmalardır.

Denizli isminin yerel yönetimlerle bağımlı daha ileri bir düşünüşle şu şekilde kurmak mümkündür: 6360 sayılı kanunla Denizli'nin büyükşehir statüsü kazanması ve yine aynı kanunla büyükşehir belediyesi sınırları ile il mülki sınırlarının eşitlenmesi neticesinde “Denizli” kentinin adını taşıyan büyükşehir belediyesinin tüm ile ait yerel yönetim birimi haline gelmesi, Denizli'yi sadece idari teşkilat açısından “merkez” olmaktan öte bir “yerel merkez” haline de getirmiştir. Bu durum Denizli'nin bir anlamda

hinterlandını oluşturan ve idari teşkilat açısından “ilçe” konumunda olan kent merkezleri karşısındaki konumunu, kent belleği ve yerel olanaklar arasındaki ilişkiler bağlamında güçlendirmesi ya da tescil etmesi anlamında önemlidir. Benzer bir durum 6360 sayılı kanun öncesinde Denizli İl Özel İdaresi için de geçerli olmakla birlikte, belediye örgütünün doğrudan kentsel bir aktör olduğu, il özel idarelerinin ise belediye sınırları dışında, yani kent dışında görevli ve yetkili oldukları göz önüne alındığında büyükşehir belediyesi statüsünün böyle bir misyonu daha iyi bir şekilde yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

6360 sayılı kanunun yer adları ve yerel yönetimler anlamında yaratmış olduğu bir diğer sorunu ise şu şekilde tespit etmek gerekmektedir: Tarihi olarak Antik Laodikya'nın halefi konumunda olan, Türkler tarafından fethedilmekle birlikte önce Lâdik, ardından Denizli olarak anılan, Atatürk'ün “büyükçe bir köy” olarak tarif ettiği kentin adı günümüzde “Denizli” değildir. Denizli ismi günümüzde Denizli İli mülki sınırlarını kapsayan ve kentbilimi anlamında bir tür kent-bölge olarak ifade edilebilecek alanın adıdır. Yukarıda bahsedilen kent ise idari teşkilat içerisinde 6360 sayılı kanun ile ilçe statüsü kazanmak suretiyle üzerinde yerel yönetim birimi ihdas edilen Merkezefendi ve Pamukkale İlçeleri olmak üzere ikiye bölünerek, bu ilçelerin adıyla anılmaktadır. Ancak Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin resmi internet sitesinde yer alan “Tarihçe” (denizli.bel.tr) kısmında “Denizli” olarak ifade edilen kentin Antik Laodikya'nın halefi olan kent olması, 6360 sayılı kanunun yaratmış olduğu

Fotoğraf 23. Kent Girişinde Yer Alan Denizli Tabelası

çelişkili durum bir yana, yerel yönetim biriminin bu kentin adını halen “Denizli” olarak kabul ettiği anlamına geldiği için Denizli kent belleği anlamında önem teşkil etmektedir.

Denizli’de yeni kurulan Merkezefendi ve Pamukkale kentlerinin adlandırılmasında yerel aktörler değil bizzat 6360 sayılı kanunun kendisi etkili olmuştur.¹⁹² Ancak zaman zaman bu adlandırmalara karşı tepkiler gündeme gelmiştir. Örneğin Demokratik Sol Parti'nin Pamukkale ilçe belediye başkanı adayı Yusuf Ürem, kentin Pamukkale olan adının “Lâdik” olarak değiştirileceğini seçim vaadi olarak

¹⁹² 6360 sayılı kanunun 2. maddesinin 4. bendinde “...Merkezefendi ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.” ibaresi 5. bendinde ise “Akköy ilçesinin merkezi aynı listede belirtilen Denizli Belediyesinin mahalleleri olarak, ilçenin ismi ise Pamukkale olarak değiştirilmiştir.” ibareleri yer almaktadır.

sunmuştur. Ürem'in bu konuda "Lâdik Selçuklu kayıtlarına göre Denizli'nin eski adıdır. Halen daha Pamukkale ilçe sınırlarındaki Goncalı tarafında eski Lâdik harabeleri bulunmaktadır. Denizli tarihine de atıfta bulunmak için Lâdik isminin uygun olduğunu düşünüyoruz." (d20haber.com) şeklinde beyanı bulunmaktadır.

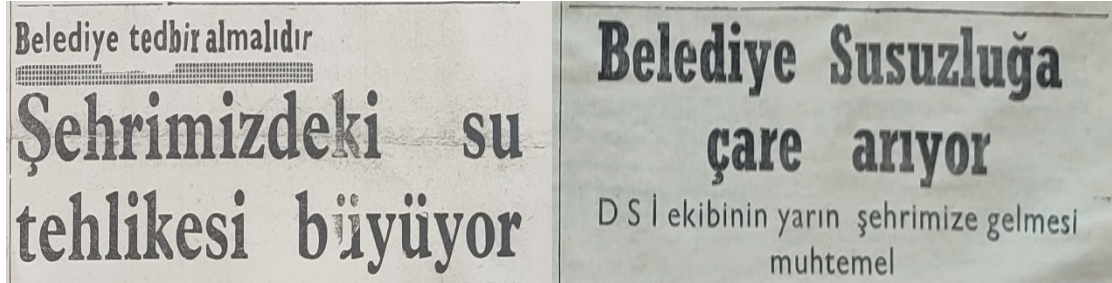
Yer adları ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer husus da Denizli kenti açısından önem arz eden kişilerin adlarının yerel yönetimlerce çeşitli kentsel mekânlara ya da kamu yapılarına verilerek bu kişilerin adlarının Denizli kent belleği içerisinde yaşatılmalarıdır. Örneğin geçmiş belediye başkanlarının önemli bir kısmının adı kentin farklı muhitlerinde yer alan caddelere ve kamu yapılarına verilerek yaşatılmaktadır. Ali Aygören Caddesi, Hasan Gönüllü Caddesi, Ali Dartanel Caddesi, Ali Marım Caddesi, Nihat Zeybekçi Kültür Merkezi, Ziya Tıkıroğlu Açık hava Tiyatrosu, Turan Bahadır Sergi Salonu, Ferit Ali Küçüka Nikah Salonu gibi adlandırmalar bu duruma örnektir. Belediye başkanları yanı sıra Recep Yazıcıoğlu Parkı ya da Münir Güney Caddesi örneklerinde olduğu gibi Denizli kent belleğinde yer alan geçmiş dönem Vali isimleri de kentsel mekân ve yapılara verilmektedir. Denizli kenti için önem arz eden kişilerin isimlerinin yer adı olarak kullanılmasına dair bir diğer uygulama da Denizli tarihi açısından önem arz eden kişilerin yer adı olarak kullanılmasıdır. Ahi Sinan (Caddesi), Mehmet Bey (Salonu), Merkez Efendi (Caddesi) gibi kişilerin isimlerinin Denizli'deki kentsel mekân ve yapılara verilmesidir. Bu konuda son olarak İbrahim Çallı (Oda Tiyatrosu), Özay Gönülüm (Meydanı), Hayri Dev (Kültür Merkezi) gibi Denizli kökenli sanatçıların adlarının yer adı olarak kullanılmasıdır.

4.4.2. Doğal Çevre

Doğal çevre unsurlarını birer bellek unsuru olarak ele almak demek, bunların aynı zamanda bir ketteki yaşantıya/gündelik hayata doğrudan etki ettiklerini kabul etmek anlamına gelmektedir. Bir kentin iklimi, bitki örtüsü, topografyası, yüzey şekilleri, önemli coğrafi unsurlara yakınlığı bir kentin gündelik hayatına doğrudan etki etmektedir. Denizli kenti açısından, gündelik hayatın içinde yer alan ve kent belleğinin bir parçası olan doğal çevre unsurları düşünüldüğünde akla su arkları, kentin su varlığı, başta çınar ağaçları olmak üzere yeşil bakımından zengin oluşu gelmektedir.

Doğal çevre unsurlarından öncelikle kentin su varlığına ve kenti saran su arklarına bakıldığında özellikle 1950 ve 60'lı yıllara kadar olan dönemde kentin tanımlayıcı unsurları arasında yer alan su varlığının, bu tarihten itibaren bu özelliğini yitirdiği ve hatta zaman zaman su konusunun kentsel bir altyapı sorunu haline aldığı da görülmektedir. Henüz 1967 yılında dönemin Belediye Başkanı Mehmet Candoğan'ın, yol, su ve elektrik

işlerinin istenilen düzeyde olmadığını itiraf etmesi (Doğuş Gazetesi, 1967), 1967 gibi kentin su varlığının tahribi açısından oldukça erken sayılabilecek bir dönemde bu konuda gelişmeye başlayan bir endişeyi göstermektedir. 1960'lı yıllarda belediye başkanlığı yapan Ali Dartanel de (2019: 90) “Turan Bey ilk su getiren kişidir, içme suyunu

Fotoğraf 25. 22 Haziran 1967 tarihli Doğu Gazetesi Haberi

Fotoğraf 24. 5 Temmuz 1972 tarihli Doğu Gazetesi Haberi

Denizli'ye getiren. Millet ayağa kalktı Denizli'nin her tarafı su, herkesin evinde su var bu suyu kim alıp içecek diye. 1968'de ben gelince herkes su aramaya başladı.” diyerek su sorununun başlangıcına ilişkin benzer bir tarihi işaret etmiştir.

Yukarıda 1960'lara kadar kentte yapılan inşaat kazılarında, kazılan yere dolan suları boşaltmak için su motorlarının kullanıldığından bahsedilmişti. O dönemde kentteki su varlığı bitmez tükenmez olarak kabul edilmiştir, ancak kentteki nüfusun ve kentleşme seviyesinin kontrolsüz bir şekilde artması bu düşüncüyü ortadan kaldırmıştır (Sezener, 2015: 31).

İçme suyu bir beledi hizmet olarak Denizli Belediyesi tarafından sunulmadan önce içme suyu ihtiyacı artezyenlerden ve su arklarından karşılanmaktadır (Bayraktar, 1937: 16). İlk olarak 1952 yılında Turan Bahadır Denizli'ye içme suyu tesisini getirmiştir (Alpat, akt. Ataman, 2020: 123). Ancak onun öncesinde öncü bir girişim olarak 1948-49 yıllarında, Hüsnü Örnek'in belediye başkanı olduğu dönemde, iki parmak kalınlığında bir boru ile Başpınar Suyu Delikliçınar'a kadar getirilebilmiştir¹⁹³ (Tıkıroğlu, 2011: 15). Büyük Başpınar'ın suyu Turan Bahadır zamanında kent içme suyu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Küçük Başpınar ise devam ederek değirmenleri döndürmektedir. Sonra su yetmeyince o da kent suyuna ilave edilmiştir (Uzunoğlu, akt. Ataman, 2018: 204). Görüldüğü gibi nüfusun artışına bağlı olarak kentin su ihtiyacını karşılamak adına kentin su varlığına yapılan müdahalelerin kökeni 1950'li yıllara dayanmaktadır.

¹⁹³ Bu su daha sonraları Delikliçınar Meydanında inşa edilen Yeni Cami'nin su ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır.

Kentin su varlığına ilişkin bir başka bellek unsuru olan su arkları için de benzer yorumları getirmek mümkündür. Hasan Gönüllü (2022) bu arkların ilk başlarda temizlik için kullanılacak derecede temiz su yolları olduklarını belirttikten sonra bu arkların, “*bir kasaba havasındayken güzel bir şey ama şehir havası gelince artık sağlık yönünden iyi olmadıklarını*” belirtmiştir. Bu açıdan ele alındığında nüfusun ve kentleşmenin kontrolsüz derecede artmasının su arklarını da olumsuz etkilediği sonucuna varmak mümkündür.

Su arklarının akıbetine ilişkin iki hususa dikkat çekmek gerekmektedir. İlki bu arkların kentin kanalizasyon şebekesinin temelini oluşturduğu ve ikincisi de özellikle 1960’lardan itibaren sağlık yönünden olumsuz bulunarak (ve hatta sadece su arkları değil kentin içinden geçen akarsuları da buna dahildir) 1990 ve 2000’lere kadar olan 40-50 yıllık süreçte birer birer üstlerinin kapatılmasıdır.

1944 yılında İnanç Dergisi’nde yayımlanan bir yazısında Darıverenli, Denizli’de pınar ve su arklarının bolluğundan bahsettikten sonra, birkaçı hariç üzerleri açık olan pınarları belediyenin daha sıhhi bir hale koymayı ve kireci binde on beşten aşağı olmayan bu sulardan daha iyi içme suyu tedarikini düşündüğünü ve ayrıca bu sulardan faydalanarak lağım teşkilatı yapmanın belediyenin önde gelen projelerinden bir olduğunu belirtmiştir (1944: 6). Darıverenli’nin bu cümleleri, açık ark ve pınarların üstlerinin kapatılacağını ve modernize edilerek geleneksel kullanımının dışına çıkarılacağını çağrıştırmaktadır. Buradan açık ark ve akarsuların 1945-1960 yılları arasında kapatılmaya başlandığını çıkarmak mümkündür. Öte yandan bu hususu Alpat da doğrulamaktadır: “Kanalizasyon yoktu. Foseptik çukurları vardı. Sonra bunlar arklara bağlandı ve arklar temizlikte kullanılmadı. Akarsular kanalizasyon gibi oldu. Künk içine alındı.” (Alpat, akt. Ataman, 2020: 124).

Arkların kanalizasyon şebekesine bağlanma çalışmaları 1990’ların ortalarına kadar sürmüştür. 21 Şubat 1995 tarihinde Hizmet Gazetesinde çıkan habere göre Melek Pazarı’nda bulunan eski arklar bu tarihlerde Belediye Kanalizasyon Müdürlüğü ekiplerince ana kanalizasyon şebekesine bağlanarak ıslah edilmiştir (Hizmet Gazetesi, 1995). Arkların kanalizasyon şebekesi haline getirilme süreci Ataman’a (2022) göre şu şekilde işlemiştir:

“Denizli’nin kanalizasyon planlaması yapılacağı zaman devreye girdi o. Hazır su yolları varken dediler, biz bunları kanalizasyon kanalı olarak kullanalım. Ama açıktan akmayacağına göre beton kanal yapıldı, kanalizasyon oraya verildi. Bu sular orada. Kaybolan bir şey yok, yer altına alındı. Kanalizasyon için hazır yol var. Zaten herkes oraya veriyor. Belediye onu bir beton kanal yaparak pis kokmasını veya mikrop saçmasını önlemiş oldu. Kanalizasyon yapmak zordur. Su planı yapmak çok kolaydır. Dağın tepesine pompayı basarsınız, su gider. Ama kanalizasyonda % 2.5 meyli tutturmak zorundasınız. Az meyil olursa su gitmez. Çok meyil olursa su birden akar pislik

kalır. O yüzden kanalizasyon planını çok iyi yapmak lazımdır. Hazır bu su yolunu bulmuş, yüzyıllardır. Biz bu su yolunu kanalizasyon yolu olarak kullanalım dedi belediye (Ataman, 2022).

Su arklarının akıbeti konusunda bir diğer husus ise bunların genel sağlık ve hijyen gibi gerekçelerle ya da imar planlarının gereklilikleri doğrultusunda belediye tarafından üstlerinin kapatılmasıdır. Doğuş Gazetesi'nin 3 Haziran 1969 tarihli haberinde, kentin muhtelif yerlerinde bulunan su arklarının birer sinek yuvası haline geldiği, su arklarına atılan yiyecek kalıntılarının nahış kokular meydana getirdikleri ve su arklarının yetkililerden tam olarak ilgi görmediği aksine kendi haline bırakıldığı belirtilmiştir (Doğuş Gazetesi, 1969). Keza Toker de 1960'lı yıllarda bu arkların "bir mikrop ve pislik yuvası haline" (Toker, 1968: 170) geldiğini belirtmiştir. Yalnızca su arkları değil, kentin içinden geçen akarsuları da benzer bir hüviyettir. Kaşıkçı (2022), 1960'larda Gürcan Caddesi'nde lağımaların dışarıdan aktığını ve kokudan durulmadığını, bu sebeple belediye tarafından beton bloklar yerleştirilerek kapatıldığını aktarmıştır.

Fotoğraf 26. 11 Haziran 1990 tarihli Hizmet Gazetesi Haberi

Su arkları ile ilgili son bir husus ise bunların imar uygulamaları karşısındaki durumdur. Başkanlığı döneminde gerçekleştirdiği imar uygulamalarının yoğunluğu ile hatırlanan Gönüllü (2022) bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

"O zamanlar bu arklar imar planlarında dikkate alınmamış. Onlara göre şekillenmemiş imar planları. Onlar arsanın ortasında geçiyor. Ekonomik bakımdan bunu engellemiz mümkün değil. İstimlak etseniz istimlak etmeye belediyenin gücü yetmez. Onun için vatandaş ev yaptıkça onları kaldırdı."

Denizli'nin bellek unsurları değerlendirildiğinde doğal unsurlar arasında sayılabilecek bir diğer unsur ise kentin başta çınar ağaçları olmak üzere yeşil varlığıdır. Denizli ile ilgili literatürde yüksekçe bir yere çıkıldığında kentte yer alan evlerin görünmediği, sadece servi (kavak) ağaçları arasından minarelerin yükseldiği (Akhisar, 2022) sıklıkla vurgulanmaktadır. Denizli'nin böylesi yoğun olan yeşil varlığının yukarıda bahsedildiği şekliyle özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentin su varlığının önemli ölçüde azalmasından olumsuz yönde etkilendiği bir gerçektir. Bu durumda yukarıda sıralanan hususlar dahilinde yerel yönetimlere de birtakım sorumluluklar

yüklemek mümkün olsa da çalışma açısından asıl önemli olan yerel yönetimlerin yeşil varlığını bilinçli olarak bertaraf etmesidir.

Denizli kent belleğinin en önemli doğal unsurlarından olan çınar ağaçları ile ilgili ilk bilgi, Delikliçınar Meydanı'na adını veren çınarın 1900'lü yılların başında gerçekleştirilen imar uygulamaları sırasında kesilmiş olmasıdır (Darıverenli, 1943: 37). Denizli'nin yeşil varlığını önemli ölçüde karşılayan çınar ağaçlarının belediye çalışmaları sonucu kesilmesine sonraki yıllarda da devam edilmiştir. 1950'li yıllarda Turan Bahadır'ın belediye başkanı olduğu dönemde Bayramyeri'ndeki "Tatar Adası" olarak bilinen meydanda yer alan çınar ağaçları meydan genişletme çalışmaları sırasında kesilmiştir (Dartanel, akt. Ataman bt: 234). Benzer şekilde İstiklal Caddesinin genişletilme çalışmaları sırasında da bu muhitteki çınarlar kesilmiştir. Ancak bu bilgiyi paylaşan Tıkıroğlu'na göre çınarların kesilme sebepleri sadece yolun genişletilmesi değil, çınar ağaçlarının kış aylarında yapraklarını dökerek belediye hizmetlerini aksatmasıdır (Tıkıroğlu, 2011: 66). Görüldüğü gibi kentin yeşil varlığı yalnızca imar uygulamaları açısından değil birtakım beledi hizmetler için sorun oluşturması açısından da ele alınmıştır. Bu hususu Coşkun Önen de doğrulamaktadır. Önen'e göre kentte bir dönem dut ağaçları çoğunluktadır. Her yerde ipek böcekçiliği revaçtadır. Sonraları dut ağaçları yolları kirlettiği gerekçesi ile kesilerek yerine akasya ağaçları dikilmiştir. Akasya ağaçlarının da yaprak döken bir ağaç olması sebebiyle bunlar da ortadan kaldırılarak (akt. Savaş Yavuzçehre, 2011: 178) bunlar yerine 1960'lı yıllarda (Uysal, 2020: 216) yaprak dökmeyen bir ağaç türü olan palmyeler dikilmiştir.

Kentin yeşil varlığının imar uygulamaları sırasında yok edilişi Kaşıkçı (2022) tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

"İstiklal Caddesi dümdüz bir yol değildi. Turan Bahadır zamanında eski evler yıkıldı, çınarlar kesildi, hem de çok büyük ağaçlar. Mecburen yapıldı. Çünkü iki fayton karşılıklı zor geçiyor. O günün şartlarındaki bir yol yani. Hatta Gazi Okulunun bahçesi olduğu gibi alındı. Bahçe duvarı çok öndeydi. Oradaki de çam ağaçları kesildi (Kaşıkçı, 2022)."

Tarhan Toker de Turan Bahadır dönemine tarihlenebilecek bir geçmişte, Bayramyeri'ne inen daracık yolun (bu yolun günümüzde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı ile 1. Ticari Yol arasında kalan ve Vilayetin önünden geçerek günümüzde Enverpaşa Caddesi olarak devam eden cadde olması muhtemeldir.) iki yanındaki *genç ve levant*

*gibi*¹⁹⁴ çınar ağaçlarının yolun istimlakinin yapılarak genişletilmesi sırasında kesildiğini belirtmektedir (1968: 173).

Yerel yönetimlerin kentin yeşil varlığını korumaya yönelik kimi uygulamaları da olmuştur. İlk olarak 7 Ekim 1975 yılında Barış Gazetesi'nde çıkan bir haberde Hasan Gönüllü döneminde yeni açılan Atatürk, Cumhuriyet Çamlık gibi caddelere Lüleburgaz'dan getirilen ıhlamur ağaçlarını diktirdiği belirtilmiştir (Barış Gazetesi, 1975). Ancak bu iddia Gönüllü tarafından teyit edilmemiştir. Gönüllü (2022) başkanlığı döneminde kent içinde 250 km yol açıldığını, o dönem için kaldırımların ancak açılabilirdiğini, çevre düzenlemelerinin yapılamadığını belirtmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren çınarlara olan ilgi artmıştır. Ali Marım'ın 1989 seçimleri öncesi "Yeşil Denizli'yi kurma" vaadi (Meydan Gazetesi, 1989) 1990'lara gelindiğinde karşılık bulmuş ve Kayhan yolu üzerindeki 181 adet asırlık çınar koruma altına alınıp "anıt ağaç" ilan edilerek bunlara zarar verilmesi halinde cezai işlem uygulaması hayata geçirilmiştir (Meydan Gazetesi, 1994). Benzer şekilde yine aynı dönemde Fatih Mahallesi'nde de özel bir şahsa ait üç adet çınar ağacı ilgilinin belediyeye başvurusu üzerine koruma altına alınmıştır (Hizmet Gazetesi, 1994). Anıt ağaçların korunması uygulaması Denizli'nin büyükşehir ilan edilmesinden sonraki dönemde de devam etmiştir. Dendrokronolojik çalışmalar ile tespit edilen 750-800 yıllık çınar ağaçları Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından tedavi edilerek koruma altına alınmıştır (Özdemir ve Ersöz Tüğen, 2020: 3646).

Fotoğraf 27. Denizli Büyükşehir Belediyesi Tarafından Koruma Altına Alınan Anıt Ağaç (denizli.bel.tr)

4.4.3. Mimari

Kent belleğinin mimarî boyutu, diğer bellek unsurlarına kıyasla en fazla görünür olan boyutudur. Bir kentle ilk kez karşılaşıldığında o kentin somut olmayan unsurlarını deneyimlemek için o kentte bir süre geçirmek gerekmektedir. Ancak kentin mimarî

¹⁹⁴ Vurgu araştırmacıya aittir.

varlığı doğrudan doğruya kendini belli etmekte ve o kentin yaşantısı hakkında çok daha hızlı bir şekilde ipucu vermektedir (Ataman, 2022). Esasında bir kentin mimarî özelliklerinden bahsedildiğinde, kent belleğinin tarihi kent çekirdekleri, anıtlar, anıt eserler gibi kentin yapılı çevresini oluşturan diğer boyutlarını da buraya ilave etmek mümkündür. Ancak diğer adı geçen unsurlar kent belleği açısından başlı başına önem arz ettikleri için farklı başlıklar altında değerlendirilecektir. Mimarî başlığı altında ise Denizli'nin geleneksel konut dokusu ve bunun dönüşümünün/ortadan kalkışının alt yapısını oluşturan kent planları ve diğer imar uygulamalarından bahsedilecektir.

Denizli kentindeki mimarî dönüşümün incelenebilmesi açısından öncelikle Denizli'nin geleneksel konut dokusunun ortaya konması gerekmektedir. Mesken talep eden ailenin gereksinimi doğrultusunda, ev yapan ustalara sipariş verilerek üretilen ve deprem, rant, plansız kentleşme ve bakımsızlık gibi nedenlerle günümüze az sayıda ulaşan (Avsan ve Gökmen, 2017: 34, 37) Geleneksel Denizli Evi, 1950-1960'lara kadar Denizli kent belleğinin (İnceoğlu, 2002: 40) önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Geleneksel Denizli Evi'nin tarifini şu şekilde yapmak mümkündür (Köse ve Küçük, 2007: 238):

“... her evin avlusu ve avluya sokaktan açılan büyük bir kapısı vardır. Genellikle sokaktan avluya, avludan hayata, hayattan da eve geçilerek yarı gölgeli alandan tam gölgeli mekâna aşamalı geçiş sağlanırdı. Evler genellikle 2 katlı veya bodrumla birlikte tek katlı olarak yapılırdı. 2 katlı evlerde yaşama mekânı üst katta yer alırdı. Bahçede mutfak, hamam, fırın, çeşme ve wc bulunurdu. Alt kattaki odalar depo, kiler, ahır, samanlık ve kışlık odalar olarak kullanılırdı. Üst kat ise sofayla günlük kullanımlara ayrılmış bölümlerden oluşurdu. Açık sofalı (hayatlı) evler çoğunluktaydı.”

Fotoğraf 28. Geleneksel Denizli Evi

1950’li yıllardan sonra İstasyon Caddesi’nden başlamak suretiyle merkezi bölgede iki katlı betonarme binaların inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu döneme kadar kentte 2-3 katlı apartman öncesi betonarme yapılar inşa edilmiştir (Avsan ve Gökmen, 2017: 32, 38). Bu yıllarda yeni kullanılmaya başlayan beton, yeni ve dayanıklı bir teknolojiyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu stil geçmiş kültürlerle ilişki kurmayı reddetmektedir (İnceoğlu, 2002: 40) ve Denizli de bundan payını almıştır.

Denizli’nin ilk çok katlı binası 1957 yılında inşa edilen Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’ndaki SSK İşhanı’dır. Denizli’nin ilk apartmanları ise Saltak Caddesi’nde yer alan Arıkan Apartmanı, Hastane Caddesinde yer alan Ufuk Apartmanı, Lise Caddesinde yer alan Gönüllü Apartmanı ve İstiklal Caddesinde yer alan Anka Apartmanıdır. Denizli kent

Fotoğraf 29. İnşa Edildiği Yıllarda SSK İşhanı (facebook.com)

merkezinde yer alan bu caddeler 1966 Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte kısa süre içerisinde 8-9 katlı apartmanlarla dolmuştur (Uysal, 2017: 61-63). Mimar Yüksel Kaşıkçı bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“...Denizlili artık Delikliçınar’a doğru yerleşmiş ama nüfusu 1950’de 20.000 bile yok. İşte bütün hadise burada. Ben 1963’te geldim. İlk binamız Ozan Saraçoğlu ile beraber çalıştık. Numune Eczanesi var Hastane Caddesinde. Ona 4-5 kat müsaade verdiler. Hastaneye kadar hep 2 katlı idi. Kalktılar orayı 6-7 kata çıkardılar. Yapılan binalar yıkıldı yeniden yapıldı. Yani işte mâni olamıyorsunuz çıkar ilişkisine. Burada rant devrede.”

Kaşıkçı’nın bahsetmiş olduğu rant tutkusunun Denizli geleneksel mimarisini yok etmesine, 2000’li yılların Denizli Belediye Başkanı Nihat Zeybekçi de temas etmektedir (akt. Savaş Yavuzçehre, 2010: 240):

“Denizli merkezinde bahçeli evler terk edilerek önce Çaybaşı, Saltak zenginlerin dolduğu yapılaştığı yer, sonra en çok 4-5 sene sonra Çaybaşı, Saltak Denizlili zenginler için popüler yer olmaktan çıktı. Atatürk Caddesine indik hızımızı alamadık Halk Caddesine indik devam ettik. (...) Bundan sonra yapacağımız yerlerde de buna yatkınız. Bu toplumsal baskı olduğu sürece buna belediyenin dayanması, kamu kurumlarının dayanması çok zor. Onun için çevredeki belediyeler dayanamadı. Rantını alarak bu kenti bu hale getiren bu nesildir.”

Fotoğraf 30. Çaybaşı Caddesi

Denizli’de 1970’lerden itibaren (özellikle Hasan Gönüllü ve Ziya Tıkıroğlu, Ali Marım dönemleri) sıklıkla başvurulan 42. Madde/18. Madde uygulamaları nedeniyle sivil mimari örneklerini görmezden gelerek ve ana caddeleri koridorlaştırarak yapılan uygulamalar sonucunda İstiklal, Lise, Çaybaşı, Saltak gibi geleneksel dokunun hâkim olduğu yerlerde,

geleneksel doku dönüşmüş ve blok yapı sistemi ile Denizli açısından mimarî anlamda kırılma yaşanmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2010: 239). Hatta 1967 yılında yapılan kent planından itibaren sürekli olarak değişen ve tadil edilen imar planlarının, her seferinde yapıları daha yüksek yapma olanağı verdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle ana caddelerde (ve hatta sokak aralarında) binaların kat sayıları sürekli olarak yükselmeye devam etmiştir. Örneğin Çaybaşı Caddesi için ilk önce kat sayısı olarak 5 kat planlanıp, sonradan hiçbir teknik gerekçe olmadığı halde 8 kata yükseltilmiştir (Özkan, 2023). Sanayileşme ve buna koşut gelişen hızlı kentleşme geleneksel Denizli kent dokusu üzerinde böylesi bir etki yaratmıştır. Böyle bir durumda kamu kurumlarının koruma çabaları, büyük bir dirençle karşılanmakta ya da halk kolayca bu çabaları bertaraf etme yoluna gitmektedir. Çünkü imar planları, güzel ve korunması gerekli bir evin hemen yanında 8-10 kat yapı yapmaya izin vermektedir. Bu eski evlerde yaşayanlar da bu spekülâtif baskıya bir yere kadar dayanabilmektedirler (İnceoğlu, 2002: 40).

Denizli’de mimar/inşaat mühendisi olarak ve belediye başkanı/belediye meclis üyesi olarak konunun hem teknik hem de politik/ekonomik kısmında yer alan Aygören (2022), Boz (2022) ve Balkanay’ın (2022) 1980’li yıllara kadar Denizli geleneksel kent dokusunun yoğun

Fotoğraf 31. Saltak Caddesi'nin Eski (Coşkun Önen Arşivi) ve Yeni Hali (mapio.net)

olduğu Çaybaşı, Altıntop, Lise Caddesi, İstiklal Mahallesi gibi muhitlerde bu tarihten sonra yaşananlar ile ilgili konunun farklı boyutlarını vurgulayarak aktardıkları, bu durumu doğrulamaktadır:

“Esas itibarıyla ben 1984’te belediye meclis üyesiyim. 1984 yılında Özal iktidarı döneminde, o zamanlar tarihi ve kültürel değerlerin varlığı çok fazla önemsenmiyordu. Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurullarına 1984 yılında eski yapıların korunması amacıyla bir yetki verildi. Bir tarih verildi, o tarihe kadar bu yapıların kayıt altına alınması şeklinde, bunu duyan o zamanki insanlar birçok güzelim evi yıktılar. Yıkılmasına vesile oldular. Yani onlar korunamadı, Denizli’nin İstiklal Caddesi’nde olsun, Lise Caddesi’nde olsun... Hiç unutmuyorum Rafet Bey vardı, Denizli milletvekillerinden. Onun evini çok beğenirdim, çok güzel bir evi vardı. 1984 yılında bir gecede yok oldu, ne kadar üzül müştüm o binanın yıkılmasına.” (Aygören, 2022).

“Plan demek imar durumu demek, imar durumu demek bir parselde kaç katlı inşaat yapabileceğinizi size bildiren vesikadır. Senin orada 700 m² yerin var. Bir köşesinde de bir konak var. Plan ana cadde üzerine 7 kat sana hak vermiş. Çift daire olursa bu 14 daire. Dairenin birisi bir milyon-bir buçuk milyon TL. Tamamı yirmi-yirmi bir milyon para. Şimdiki konağını satsan kaç para, iki yüz bin TL ancak eder. Derme çatma, ortasından ark geçiyor. Bu bir kültür ama o kültürü yaşatmak için oranın bölgesel SİT ilan edilmesi lazım ve korunması lazım. Plancının bunu yapması lazım. Plancının büyük hatası. Bu da ferdi ve siyasi baskılarla oluyor. Plan böyle bir şeyi öngördüğü için direnemiyor ki vatandaşı. ‘Benim imar durumum bu kardeşim!’ diyor. SİT de değil, çatır çatır orayı yıkıyor, apartmanları yapıyor!” (Boz, 2022).

“...eski Denizli tam da ‘çağdaş kent’¹⁹⁵ yaratacağım gerekçesiyle yıkıldı ve buralar eskiden iki katlı evlerden Saltak Caddesi, şimdi aynı parsellere sen sekiz katlı kütleler oturtuyorsun. Ha, buradan para kazanılmadı mı bu kentli, orda yaşayanlar, o işi yapanlar ya da şu anda oturanlar, elbette para kazandı ama neye karşılık kazandı, bu başlı başına bir soru.” (Balkanay, 2022).

Kent belleğinin mimari boyutu açısından üzerinde durulan bir diğer konu da “Eski Denizli’nin” olduğu gibi korunarak yeni yerleşimlerin farklı bir muhite kaydırılmasıdır. İnceoğlu’ya göre (2002:38) “2000 yıllık Hierapolis ve Laodikya’dan bunca yapı kalmışken, 50 yıl önceki Denizli’den anı fotoğrafı gibi birkaç bina kalması düşündürücüdür.” Laodikya ve Hierapolis’te bu kadar çok eser kalmasının bir sebebi de bu kentlerin terkedilerek başka yerlerde yeniden kurulmalarıdır. Örneğin Laodikya’nın 7. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen bir depremle terkedilerek halkının bugünkü Denizli’ye göçtüğü (Savaş Yavuzçehre, 2011: 161) bilinmektedir. Bu durumda Laodikya halkının kenti terk etmesi kentin değişimini de durdurmuş olmalıdır. Böylelikle kentin 7. yüzyıldaki hali ile günümüze kadar ulaşması mümkün olmuştur. Denizli’nin geleneksel dokusunun korunabilmesi adına da buna benzer öneriler getirilmiştir. Örneğin Cumhuriyet Dönemi’nde Denizli’nin kent planının yapılması için kente davet edilen

¹⁹⁵ Vurgu araştırmacıya aittir.

Hermann Jansen Denizli'nin hiç bozulmaması ve başka yerde yeni bir kent kurulması gerektiğini belirtmiştir (Uysal, 2017: 16). Denizli'nin eski belediye başkanlarından Hasan Gönüllü (2022) o günkü şartlar altında bunun mümkün olmadığını, belediyenin ekonomik durumunun ve yeni bir yerde kent kurma girişiminin beraberinde getireceği hukuki süreçler için gereken zaman ve kırtasiyeciliğin buna engel olacağını belirtmiştir. İbrahim Şenel ise konuya kent yöneticilerinin vizyonu ile ilişkilendirerek ele almaktadır:

“Kenti kaydırma düşüncesi bir öngörü gerektirir. Kenti kaydırırken demesi lazım ki idarecinin benim 25 yıllık 30 yıllık 40 yıllık planlarımın olması lazım. Bu kent 20 yıl sonra şöyle bir nüfusta olacak. 40 sene sonra şöyle bir nüfusta olacak. Şu sanayi kolu olacak, şu iş kolu olacak ticareti bu olacak. Bizim sağlıklı bir 25000 plan yapmamızın tarihlendiği odak daha 2000'lerin ortası. Dolayısıyla ne yapmış o dönemin yerel yöneticisi elindeki mevcut doku neyse onu iyileştirmeye kafa yormuş. Onların anladığı şey de atıyorum 7 metrelik bir yol var bunu caddeye dönüştürmek istemiş. Yolun üzerinde insanların parselleri var mülkiyetleri var. Ben sizin mülkiyetinizi alacağım, yola vereceğim. Ama size bunun karşılığında kalkıp da Servergazi Yenişehir bölgesinde bir arsa vermek yerine demiş ki senin arsani küçültüyorum ama kat veriyorum. Zaten Denizli'nin Google haritalarına baktığımızda bu caddeler Lise Caddesi, Saltak Caddesi, Atatürk Caddesi, Çyabaşı Caddesi, İstiklal Caddesi... buralara baktığımızda sanki böyle bir damar gibi görürsünüz oraları. Yola bakan binalar yüksek katlı, hemen arkaları üç dört katlıdır.” (Şenel, 2023).

Ali Aygören ise (2022) konuyu imar planlarının gecikmesi ile ilişkilendirmiştir. Buna göre Denizli'de planlı kentsel alan 1980'lerde plan yapma yetkisinin belediyelere devredilmesi ile büyük ölçüde artırılmıştır, ancak bu zamana kadar olan dönem de dahil olmak üzere 1980 ve 1990'lı yıllarda kentin nüfusunun hızlı bir şekilde artması böylesi bir önlemin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. 1990'lı yıllarda Denizli Belediye Başkanlığı yapan Ali Marım (2022) ise konuyu olumlu bir bakış açısıyla ele almış ve başkanlık görevine talip oluşunu bu noktaya dayandırmıştır. *“12 Eylül'de askeri düzen geldi. Sonra rahmetlik Ziya Bey geldi. Ben bunu kendime ilke edindim. Belediye Başkanı olursam bu kenti kaydıracağım. Yani yerleşim alanını daha sağlıklı bir yere taşıyacağım diyerekten. İlk işim zaten belediye başkanı olduktan sonra 29 Ekim Bulvarını açmak oldu.”* Ali Marım, 29 Ekim Bulvarı ile kenti günümüzde yoğun konut alanı olan Adalet, Albayrak, Üçler, Şemikler gibi muhitlere taşımanın alt yapısını oluşturmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda Ali Marım'ın kenti kaydırmak istediği bölgeler küçük belediyelerin sınırlarına dahil olduğu için bu kez de kentsel alanın parçalanmasından kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır (Marım, 2022).

Genel olarak bakıldığında herhangi bir yerde geleneksel mimari unsurları yok edenlerin o yerdeki mülk sahipleri olduğu görülmektedir. Bu konuda aracı olanlar da mimar, inşaat mühendisi, müteahhit gibi teknik-ekonomik profesyonellerdir. Yerel yönetimlerin bu konuda aktif bir tutum takınmaları ya da yol göstermeleri olası değildir.

Ancak yerel yönetimlerin yapmış oldukları kent planları, mülk sahipleri ve profesyoneller için geleneksel konutlarının yıkılarak bunların yerine yeni binaların yapılması konusunda bir alt yapı hazırlamaktadır (Boz, 2022). Gerçekleşen mimari kısımlar ya da dönüşümler bu planlar dahilinde veya planların izin verdiği ölçüde gerçekleşmektedir. Bu sebeple kent belleğinin mimari unsurlarını ele alırken kent planları üzerinde durmakta yarar vardır. Zira geleneksel mimarinin dönüşümünün temeli buraya dayanmaktadır. Denizli için de durum bu şekildedir. Örneğin 1967 yılında İller Bankası tarafından hazırlanan nazım imar planında Kaleiçi ve çevresindeki ticaret alanına ek olarak önerilen Çaybaşı-Çınar-Lise Caddesi'ndeki yüksek yoğunluklu konut-ticaret bölgesi kararı, bu muhitteki geleneksel dokunun dönüşümüne zemin hazırlamıştır (Başoğlu Avşar, 2014: 169). Daha önce belirtildiği üzere belediye başkan adaylığı olma amacını imar planlarının uygulanması olarak belirten Hasan Gönüllü bu durumu şu sözlerle vurgulamıştır:

“Benim belediye başkanlığımdan önce yüksek katlı bina yapmak imkânı yoktu, çünkü arsa yoktu. Yapıldıysa birkaç tane Enverpaşa Caddesi'ne yapılmıştır. Ben imar planlarındaki 42. Madde uygulamasıyla beraber sadece yol açılması değil, o gün için 5500 civarında imar parseli oluştu Denizli'de. İmar planlarında 8 katlı bina yapma imkânı vardı o günkü yönetmeliğe göre ve vatandaş o hakkını kullanmaya başladı. İmar parselleri oluştuktan sonra ana caddeler üzerinde vatandaşlar kat karşılığı uygulamasına ondan sonra başladı.”

Türkiye'nin kent planlama serüveni tümüyle ele alındığında birçok önemli sorun alanı tespit etmek mümkündür; ancak bunlardan en önemli iki tanesine Denizli kenti için de taşıdığı önem sebebiyle burada yer vermek gerekmektedir: Türkiye'de uzun yıllar boyunca kent planları, yerel yönetimlerce ya da yerel yönetimler tarafından İller Bankası aracılığıyla yasal bir zorunluluk çerçevesinde yaptırılmıştır. Yerel yönetimlerde var olan maddi ve teknik eleman sıkıntılarında dolayı uygulamada sıklıkla ikinci yol olan İller Bankası aracılığı ile kent planlarının yaptırılması yolu kullanılmıştır. Bu uygulamanın doğal bir sonucu olarak imar planları, merkezi yönetimde yaptırılan statik bir ürün olmaya itilmişlerdir. Nitekim merkezdeki teknik güç, uzak bir diyardaki kent planını yapabilmek için çok kısıtlı zaman kesitleri içinde çalışmak, araştırmak ve karar vermek zorunda kalmıştır. Hâliyle yöreyi, tüm sosyal, ekonomik ve altyapı boyutlarıyla tanıyamamıştır (Bektaş, 1977: 52-53). Bu durum da kentlerin yerel gereklilik, ihtiyaç ve hedeflerinden kopuk kent planlarını beraberinde getirmiştir.

Türkiye de kent planlama anlayışı ile ilgili diğer bir temel sorun planlamaya bakış açısı ile ilgilidir. Yine uzun yıllar boyunca Türkiye'de kent planlarının yapılmasını, bu planlara duyulan gereksinimden çok bazı hukuki gereklilikler sağlamıştır. Belediyelerin kentsel alt yapıları için gerekli finansmanı İller Bankası'ndan sağlayabilmelerinin ön

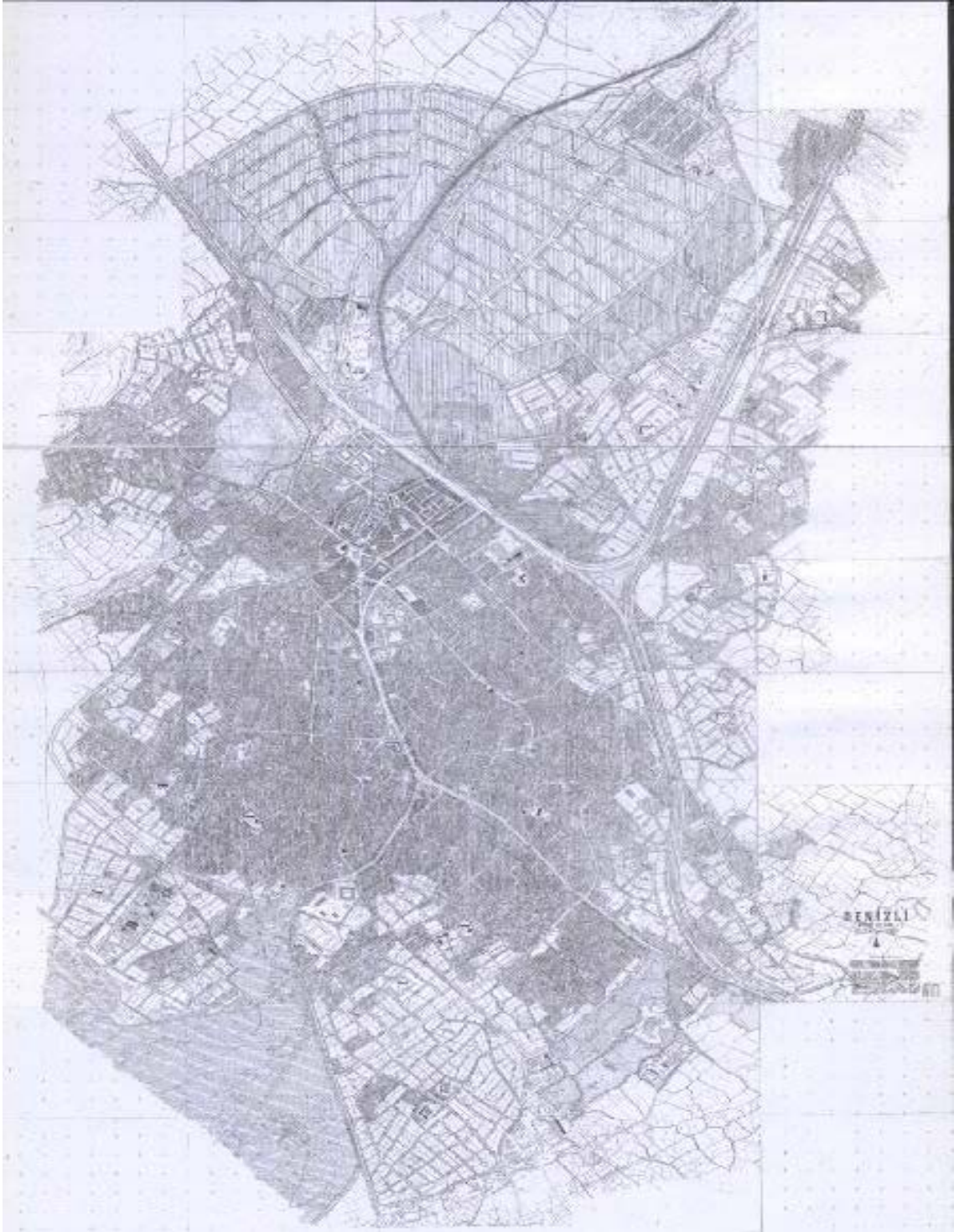
koşulunun plan yaptırmak olması ya da kırsal alanlardaki toprakları imar parseli haline getirebilmek için plan yapmak zorunda kalınması gibi uygulamaları bu duruma örnek olarak göstermek mümkündür. Kapsamlı ve amacına uygun bir kent planı için gereken rasyonel karar verme, sağlıklı bir yaşam çevresi yaratma, bireylerin temel haklarını koruma, birtakım estetik kaygıların hayata geçirilmesi, kentteki emeğin yeniden üretiminin ucuzlatılması gibi amaçlar, Türkiye pratiği içinde önemli gerekçeler oluşturmamıştır. Kent planlarının işlevlerinin netlik kazanamaması ise meşruiyet sorunlarına sebep olmuş ve planların uygulanması için ciddi çabalar gösterilmemiştir (Tekeli, 1991: 18-19).

Her iki sorun alanı da birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’de kent planlamaya başlı başına bir değer gözüyle bakmaktan ziyade kent planları, yasal bir zorunluluk ya da belirli menfaatlere ulaşmak için aşılması gereken bir engel olarak görülmüştür. Öte yandan tüm Türkiye için genelleştirilen bu durum Denizli kenti için de geçerli olmuştur. Denizli’de de maddi engeller nedeniyle kent planı hazırlama konusu merkezi yönetim kuruluşları eliyle yürütülmüş ve yapılan planlara uzun yıllar boyunca kıymet verilmeyerek rafa kaldırılmışlardır.

Örnek vermek gerekirse Nailî Küçük’a’nın belediye başkanı olduğu dönemde Hermann Jansen ile Denizli’nin kent planlarını yaptırmak üzere kente davet edilmiş, ancak Jansen’in yüksek ücret istemesi sebebiyle kendisiyle anlaşılamayarak kentin ilk imar planı 1936 yılında Denizli’nin fahri hemşehrisi olan dönemin Bayındırlık İşleri Bakanı olan Ali Çetinkaya tarafından Şehircilik Bürosu’na hazırlattırılmıştır. Ancak bu plan dönemin ekonomik koşulları altında uygulamaya konamamıştır (Coşkun, akt. Özkan, 2010: 17; Savaş Yavuzçehre, 2011: 185-186). Çünkü yerel yönetimler bunları uygulamaya, yol açmaya veya eski dokuyu yok ederek yol genişletmeye yetecek kaynaklardan yoksundur (İnceoğlu, 2002: 40) ya da personel durumu ve teknik donanım açısından yetersiz (Gönüllü, 2016: 47) haldedir. Bu durumun Denizli kenti için geri dönülmez sonuçları olmuştur. Çalışmanın farklı yerlerinde ısrarla vurgulanan Denizli’nin “tamamen bireysel inşaat talepleri” (Özkan, 2010: 17) ile yönlendirilen düzensiz kentleşmesi ve kaçak yapılarla dolmasının temeli buraya dayanmaktadır.

1970’li yıllara kadar imar planı uygulamalarına hiç girilmemiştir. Göç yoluyla Denizli’ye gelenler, herhangi bir yerdeki tarlanın ortasına kaçak bir konut yapmak suretiyle barınma ihtiyacını gidermeye çalışmış ayrıca bu kaçak konut için birçok belediye hizmeti de talep etmiştir. Belediye bu kaçak yapılara göz yumduğu gibi bir de yasalara aykırı olarak bu bölgelere beledî hizmet götürmeye çalışmıştır. Öyle ki Sümer,

Sevindik, Deliktaş, Dokuzkavaklar, Karşıyaka gibi mahallelerde 1970'li yıllarda yapılan kaçak yapılar o denli dağınıktır ki bu mahalleler o günün koşullarında nüfus ve yapı anlamında oldukça seyrek olmalarına karşın hizmet sahası 2010'lu yıllar kadar geniştir (Gönüllü, 2016: 47-49).

Şekil 5. 1967 Tarihli Denizli Nazım İmar Planı (Özcan ve Özkan: 2012: 239)

Denizli kentinin planlama tarihine kısaca değinmek gerekirse Denizli'nin ilk planlama/haritalandırma deneyimi ismi bilinmeyen bir Fransız topograf tarafından 1926 yılında Kaleiçi'nde yapılan 1/200 ölçekli haritalandırma çalışmasıdır (Özkan, 2010: 15; Savaş Yavuzçehre, 2011: 185). 1936 yılında ise yukarıda bahsedildiği şekilde Bakanlık tarafından Denizli'nin kent planı hazırlanmıştır. Esasında 1930'lu ve 1940'lı yıllar Denizli'de hemen hemen tüm ilçelerin ve kasabaların halihazır haritalarının yapıldığı, kent merkezi dahil tüm ilçelerin imar planlarının tamamlandığı yıllardır (Ataman, 2020: 33). Ancak Denizli kentine yönelik ilk kapsamlı planlama faaliyeti, İller bankası tarafından hazırlanarak 1967 yılında yürürlüğe giren 1/5000 ölçekli nazım imar planı ile 1/1000 ölçekli uygulama imar planıdır (Özcan ve Özkan, 2012: 238).

Bu plan yukarıda da kısmen temas edildiği üzere, konut-ticaret-sanayi-ulaşım gibi alanlarda kenti yönlendiren temel belge olmuştur. 1980'lerde de planlama çalışmalarına hızla devam edilmiş, ancak 1980-1994 yılları arasında kent bütününe yönelik olarak hazırlanan nazım imar planları bütüncül planlama anlayışı açısından önemlidir. Ancak bu planların idari yargıya konu olarak iptal edilmeleri kentin parçacıl planlarla gelişmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönemde kent mevzii ve ıslah imar planları ile gelişim göstermiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 194; Özcan ve Akay, 2020: 144). 1990'lı yıllarda kent formu 1/25000 ölçekli hazırlanan üst ölçekli planlar ile gelişmiştir. Ancak bu dönemde de küçük belediyeleşme furıyası sonucu yaşanan idari parçalanma kentin dağınık bir biçimde gelişmesine neden olmuştur (Özcan ve Akay, 2020: 144).

Denizli'deki nüfus hareketlerine ve kentin büyümesine paralel olarak kent planlarının yeterince yapılamaması Denizli'nin dağınık halinin en önemli nedenidir. İzmir istikametinden gelerek Antalya'ya devam eden ve kenti ikiye bölen karayolunun kuzeyde (Ankara istikameti) kalan bölümü (Sümer, Sevindik, Anafartalar, Deliktaş, Fatih Karşıyaka vb.) neredeyse tamamıyla kaçak yapılaşma ile doludur. Yerel yönetimler hemen her dönemde bu kaçak yapılar ile mücadele etmiştir. Ancak, plan disiplini olmadan gelişen yapılaşma her tarafı sardıktan sonra yapılanların yıkılması zor olmaktadır (Ataman, 2020: 12-13). Denizli'deki imar planlarının ve uygulamalarının gecikmesinden duyulan sıkıntı Yeni Denizli Gazetesi 21 Temmuz 1949 tarihinde şu şekilde ifade edilmiştir (akt. Ataman, 2020: 92):

“...Denizli bir imar ve inşa planına bu kadar dedikodu, çalışma ve fedakarlığa rağmen henüz kavuşmamıştır. Bu yüzden yalnız cami inşası değil birçok yapıların inşası da yüzüstü kalmakta, ev ihtiyacı olanlar cezayı göze alarak ve kaçak olarak gecekondular halinde inşaat yapmaktadırlar.”

Kent planları, bir kentteki her türlü imar ve yapılaşma faaliyetine temel olması açısından önemi yukarıda vurgulanmıştır. Ancak kent belleği açısından planlar kadar da planlara dayanılarak yapılan imar uygulamaları da önem arz etmektedir.

Denizli kenti büyük depremlerin etkisi ile birçok kez zarara uğramıştır. Bunun sonucunda evler bahçeler arasına yapılmış ve kentin sınırları çok genişlemiştir (Yeni Denizli Gazetesi, akt. Ataman, 2020: 47). Günümüzde Denizli’de özellikle kent merkezinde yer alan sokakların eğri büğrü ve karşılıklı iki evin birbirine çok yakın olmasının sebebi budur. Bu durumu Kaşıkçı (2022) şu şekilde teyit etmektedir:

“Depremde Kaleiçi yıkılıyor. Ama Delikliçınar’daki bağ evleri yıkılmıyor. Delikliçınar’da hayat yok, oralar bağ bahçe. Mecburen eşyalarını alan oraya gidiyor ve orada bir yerleşim doğuyor. Bağlar arasında yol yok, iki komşu tek araba geçecek kadar harımlar kurmuş, kadastrosu yok, eğri büğrü yollar.”

Ali Marım da Denizli’nin sahip olduğu bu görünümü şu şekilde eleştirmektedir:

“Maalesef hem Fen İşleri Müdürü iken hem de kendi belediye başkanlığı dönemimde bunu gördüm, Türkiye’nin en kötü imar planı Denizli’de yapılmış. Bizim Denizli’de irim derler çıkmaz sokaklara, imar planında çıkmaz sokak diye bir şey yoktur. Mutlaka bir yol çıkar. Veya imar yolunda 20 metre girip zikzak yapıp sonra 5 metre çıkan yollar vardır. Yani bu kadar kötü. Dolayısıyla %25’lik DOP ile de çok küçük parseller ortaya çıkıyor. Küçük parselleri de iyi bir mimari proje çıkmayınca da kentin yapılaşması kentin bu konudaki imarı da estetik anlamda da pek iyi olmuyordu bunu yaşadık. (Marım, 2022)”

Kent merkezinde ara sokaklardaki sorunlar günümüzde de devam etmekle birlikte Denizli’nin ana caddeleri üzerinde çalışmalar hemen her dönem kesintisiz sürmüştür. Denizli Belediyesi’nin 1976-1977 Çalışma Raporu’nda Hacı Tevfik Bey’in Enverpaşa Caddesi’nin (şimdiki adıyla Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) o zamanki haliyle stabilizesini ve arnavut kaldırımını, Saltak Caddesi’nin istimlakini yaptırdığından, Kaleiçi’nin ise yollarını açtığından bahsedilmektedir. Ayrıca Hadımlıoğlu Mehmet Ali Efendi, Kayalık Caddesine arnavut döşemesi yaptırmıştır (akt. Ataman, 2018: 171). Ferit Ali Küçüka döneminde İstasyon Caddesinden başlayarak bugünkü Maliye Sarayı’na kadar olan cadde 19.5 metreden 24.5 metreye çıkartılmıştır (Tıkıroğlu, 2011: 128). Turan Bahadır döneminde Afyon’dan getirilen parkelerin döşendiği caddeler (Alpat, akt. Uysal, 2017: 207) Mehmet Candoğan döneminde asfaltlanmaya başlanmıştır (Doğuş Gazetesi, 1967; Uysal, 2017: 32). Ziya Tıkıroğlu döneminde Çamlık Caddesi’ni Antalya yoluna bağlayan Vatan Caddesi (günümüzde Ulus Caddesi) açılmış ve asfalt şantiyesinin kapasitesi arttırılmıştır (Tıkıroğlu, 2005: 106-107). Bunlara ilave olarak Ali Marım döneminde 29 Ekim Bulvarı ve Ali Aygören döneminde ise Ali Aygören Bulvarı

açılmıştır. Görüldüğü gibi Denizli’de neredeyse her belediye başkanı ile özdeşleşen bir cadde bulunmaktadır. Ancak Denizli’de caddeler ile ilgili öne çıkan iki belediye başkanı Turan Bahadır ile Hasan Gönüllü’dür.

Denizli caddeleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışmalar Turan Bahadır döneminde yapılmıştır. Bu dönemde Denizli’de geleneksel olarak “irim” adı verilen çıkmaz sokaklardan 120 tanesi eski harflerle yazılı paftalar üzerine birbirine dik çizilen ve Hermann Jansen’e atfedilen çizgilere dayanılarak açılmıştır. (Alpat, akt, Uysal, 2017: 207). Enverpaşa Caddesi’nin (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) günümüzde Maliye Sarayı, Gazi İlkokulu ve Valiliğin önünden geçerek Bayramyeri’ne ulaşan kısmı

Fotoğraf 32. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın Turan Bahadır Döneminde Açılan Kısmı

da Gazi İlkokulu’nun bahçesi kesilerek Turan Bahadır döneminde açılmıştır (Kaşıkçı, 2022). İstiklal Caddesi dar ve stabilize bir yol halindeyken bir blok istimlak edilmek suretiyle evler yıkılarak genişletilmiştir (Toker, 1968: 172). Ayrıca Turan Bahadır döneminde zikzaklar çizerek ilerleyen İstiklal, Lise ve Enverpaşa Caddeleri günümüzdeki dümdüz ilerleyen haline kavuşturulmuştur (Kaşıkçı, 2022).

Denizli’de belediyenin cadde açma faaliyeti dendiğinde neredeyse herkesin aklına Hasan Gönüllü dönemi gelmektedir. Hasan Gönüllü döneminde açılan caddelerden çalışmanın bir önceki bölümünde, yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine olan etkilerinin genel görünümünün dönemler itibarıyla ele alındığı kısımda ayrıntılı şekilde ele alındığı için bu kısımda yeniden değerlendirmeye gerek yoktur. Şu kısmı vurgulamakta fayda vardır: Gönüllü kent 10 yıllık değil 100 yıllık planını yapmak istemiş ve yolları bu anlayışla çok geniş tutmuştur. Geniş caddeler 2000’li yılların Denizli’si için tasarlanmıştır. O günlerde bu açıdan eleştirilen caddeler sonraki on yıllarda Denizli’ye yetmemiştir (Aydiner, 2019: 19). Ancak ilave bir yorum açısından Ataman’ın aktardıkları önemlidir:

“1967 planı Denizli’yi bu hale getiren plan. Kapsamlı, yolları genişleten, çünkü artık motorlu araç trafiği başlamış eskiden motorlu araç yok. Ona göre yollar genişlesin denmiş. Yolların genişlemesi için, burada hatırlı bir aile varsa karşı taraf yıkılmış. Hatırlı ailenin yeri korunurken

karşı tarafta şahıs malı olsa o da direktir. Bu taraf devletin olunca devlet konuşamaz. Buradaki şahıs binalarının korunması pahasına karşı taraftaki devlet binaları yıkılarak yollar açılmış."

Nispeten yeni bir döneme tarihlenseler de kent formunun bütünlüğü açısından taşıdıkları önem sebebiyle 29 Ekim Bulvarı ve Ali Aygören Bulvarı'nın da adını anmak gerekmektedir. 29 Ekim Bulvarı, Ali Marım tarafından, kendi deyimi ile "mazbatayı alır almaz" kenti bir an önce güney kesimlere kaydırmak için açılmıştır (akt. Uysal, 2017). Ali Aygören Bulvarı ise yine Ali Marım döneminde projelendirilip tamamlanamamış, Ali Aygören döneminde açılmıştır. Cadde, kent merkezinde kalan askeri sahayı ikiye ayırdığı için yapımındaki zorluğu, her şeyden önce 1990'lı yılların Türkiye'sinde sivil-asker ilişkileri ekseninde değerlendirmek gerekmektedir (Marım, 2022; Aygören, 2022). Her iki caddenin de ortak özelliği kentin güney mahalleleri ile kuzey mahallelerini birbirine bağlayan ve böylelikle Denizli'nin kentsel bütünlüğünü mümkün kılan caddeler olmalarıdır.

4.4.4. Tarihi Kent Çekirdekleri

Tarihi kent çekirdekleri, bir kentin doğduğu ve tarih içerisinde etrafında yeni kentsel alanların türemesi suretiyle kentin zaman içerisinde büyümesine önyak olan, kentte yer alan mimari yapıya, sosyal yaşantıya, kentsel kimlik öğelerine temel teşkil eden merkezlerdir. Tarihi kent çekirdeklerinin kent belleği açısından önemi burada saklıdır. Kentin en eski halini ve zaman içerisinde geçirdiği evreleri bünyesinde barındırması ile tarihi kent çekirdekleri kent belleğinin önemli ölçüde görünür kılındığı merkezlerdir.

Denizli kenti açısından bu özellikleri sergileyen merkezler öncelikle Kaleiçi ve çevresi olmak üzere özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte (Avcı, 2010: 211) Hükümet Caddesi ya da Enverpaşa Caddesi (günümüzde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) olarak bilinen alandır. Ancak yukarıda anlatıldığı anlamda bir "kent çekirdeği" niteliği göstermese de kentin farklı muhitlerini birbirine bağlayarak kentsel bütünlüğe katkı

Fotoğraf 35. Delikliçınar Meydanı

Fotoğraf 34. Demokrasi Meydanı

Fotoğraf 33. Üçgen Mevkii

sunan, kentin devamlılığını mümkün kılan Delikliçınar Meydanı, Demokrasi Meydanı ve Üçgen Mevkii de bu başlık altında incelenecektir.

Böyle bir düşüncenin temelinde Denizli'nin bir tarihi merkez etrafında büyüyen bir kent değil, bir aks üzerinde büyüyen kent olması (Şenel, 2023)

yatmaktadır. Öte yandan bahsi geçen meydanlar Kevin Lynch'in kent imgesini oluşturan fiziki unsurlar arasında saydığı (2017: 51) "düğüm noktaları" hüviyetindedir. Lynch buraları "bazı karakteristiklerin yoğunlaştığı noktalar" olarak tanımlamaktadır (2017: 80). Bu sebeple yukarıda sıralanan meydanlar da kent belleği açısından birer depo niteliği göstermektedir.

Bahsi geçen merkezlerin değerlendirilmesine geçmeden önce belirtilmelidir ki Denizli'de yer alan tarihi kent çekirdekleri yerel yönetimler açısından her zaman için önemli olmuştur. Her gelen başkan ya da bütün olarak belediye, her döneminde tarihi kent çekirdekleri için çalışmalar yapmıştır. Tarihi kent çekirdeklerinin bellek unsurları açısından yoğun olmaları ya da bu merkezlerin gündelik hayatın tam ortasında yer almalarından dolayı sahip oldukları sosyal canlılık, yerel yönetimleri bu merkezlere özel bir önem vermeye itmiş ve dolayısı ile tarihi kent çekirdekleri üzerinde yerel yönetimlerin kent belleği anlamında olumlu ya da olumsuz etkileri olmuştur. Örneğin Delikliçınar Meydanı bu açıdan ele alındığında, aslında birçok açıdan farklı yolların kesişmesi sureti ile büyük bir kavşak özelliği gösteren (Savaş Yavuzçehre, 2010: 225) bu alanın bir meydan ya da bir merkez özelliği kazanmasının ardından; Hüsnü Örnek ve Turan Bahadır döneminde Yeni Camii'nin inşa edilmesi (Ataman, 2020: 86); Ferit Ali Küçüka döneminde ilk meydan düzenlemesinin yapılması (2017: 23); Ali Dartanel döneminde plan tadilatı yapılarak yeni bina inşasına izin verilmesi (Doğuş Gazetesi, 1972); Ali Dartanel ve Hasan Gönüllü dönemlerinde Delikliçınar İş Hanı inşa edilmesi (Dartanel, akt Ataman, 2010: 241); Hasan Gönüllü Döneminde Şeytan Pazarı'nın yıkılarak Atatürk Caddesinin açılması (Gönüllü; 2016: 84); Ahmet Acar döneminde meydana Atatürk Heykeli konulması; Denizli Belediyesi binasının Delikliçınar İş Hanına taşınması ve meydanın istimlak edilerek genişletilmesi (Hizmet Gazetesi, 1982; Uzun, 2022; Boz,

Fotoğraf 36. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı (1961) (Coşkun Önen Arşivi)

2022); Ziya Tıkıroğlu döneminde belediye binası civarındaki evlerin istimlak edilerek yıkılması (Hizmet Gazetesi, 1985), Nihat Zeybekçi ve Osman Zolan döneminde meydan düzenlemeleri (Hizmet Gazetesi, 2012) yapılması gibi gelişmeler kentin atanmış ve seçilmiş başkanlarının tamamının Delikliçınar Meydanı'na özel bir önem verdiğini göstermektedir.

Denizli'de tarihi kent çekirdeği denince akla ilk gelen muhit Kaleiçi ve çevresidir. Kaleiçi'nin ne zaman yapıldığı hususu evvelden beridir süren tartışmalı bir konudur. Avcı (2010: 40-41) bu tartışmayı şu şekilde özetlemiştir: "T. Gökçe ve T. Baykara kale kitabesine dayanarak, Kaleiçi surlarının II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaptırılmış olduğunu ifade ederken, Tanyeli ve Şimşek, Kolassaili tarihçi Niketas'ı referans almış ve Kaleiçi surlarının Bizans İmparatoru Ioannes Komneos tarafından yaptırıldığını belirtmiştir." Denizli kentinde İstasyonun ve Enverpaşa Caddesi'nin yeni ekonomik ve idari merkezler olarak belirmesine kadar, takriben 6-7 asır boyunca kentin fizikî yapısını, mekân organizasyonunu ve ekonomik faaliyetlerini belirleyen esas unsur Kaleiçi ve çevresi olmuştur (İnceoğlu, 1989: 293; Avcı, 2010: 211).

Farklı kayıtlarda farklı tarihler verilse de takriben 17. yüzyılda yaşanan bir deprem sonrası Denizli kenti Kaleiçi mevkiinden taşınarak bağ ve bahçe aralarına çekilmiştir. Bir yerleşim yeri özelliğini yitiren Kaleiçi ekonomik merkez olma özelliğini devam ettirmiştir. Hatta Darıverenli'nin 1943 yılında yayınladığı bir yazıda belirttiğine göre Delikliçınar'da da dükkanlar ve ekonomik hayat vardır ama bunlar Kaleiçi'nin yerini tutmamaktadır (1943: 5-6).

Günümüzde duvarlar başta olmak üzere tarihi kimliğini büyük ölçüde kaybeden Kaleiçi'nde kalan tarihi doku ve yapılar görünemez ve gezilemez haldedir. Bu muhite ilişkin Denizli belediye başkanları evvelden beridir söylem ve eylem düzeyinde projeler ortaya koymaktadır. Ancak bu projeler tatmin edici sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Burada belediye tarafından yapılanlar genel olarak değerlendirildiğinde bu muhitin tarihi ve kültürel dokusunu korumaktan/ortaya çıkarmaktan ziyade, ticari kaygılarla bu muhite canlılık kazandırmanın ön planda olduğu görülecektir (Savaş Yavuzçehre, 2010: 263-264, 267). Örneğin Kaleiçi ve bitişinde yer alan Bayramyeri Meydanı'na; Turan Bahadır Dönemi'nde meyve sebze hali (Aygören, 2022); Ali Dartanel döneminde kapalı pazar yeri (Uysal, 2017: 142), Hasan Gönüllü döneminde Bayramyeri Otopark ve İşhanı (Gönüllü, 2016: 160), inşa edilmesi, Ahmet Acar döneminde Kaleiçi'nin bir kapalı çarşı haline getirilmesi (Hizmet Gazetesi, 1982) ya da Ali Aygören dönemindeki aydınlatma projesi ile Kaleiçi'nde yaşamın geceleri de devam ettirilmek istenmesi (Hizmet Gazetesi,

1999) gibi uygulamaların Kaleiçi'nin tarihi-kültürel dokusunu korumaktan ziyade buradaki ticari hayatı canlandırmayı amaçladığı açıktır. Tarihi bir kent çekirdeği olarak Kaleiçi'nin belediye tarafından ekonomik amaçlara kurban edilmesi oldukça erken tarihlerden bu yana görülen bir durumdur. Belediyenin bu uygulamalarına örnek olarak Toker'in aktardıkları önemlidir (akt. Başdere, 2018: 49):

“..önceleri kale kapıları kaldırılmış, daha sonraları da kale duvarları Belediye tarafından esnafa satılmış, böylece surlar yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Bugün ne kaleden, ne de kale duvarlarından iz bile kalmamıştır. Kale'nin sadece adı kalmış, bugünkü şehrin hafta pazarlarının kurulduğu haller, bir cami, ticaret maksadı ile yapılmış halka ait dükkânlar, şehrin en kalabalık, en toplu bir alışveriş sitesi halindedir.”

Bayramyeri Meydanı, Kaleiçi'nin doğal uzantısı niteliğindedir. Denizli kenti açısından “meydan” özelliği gösteren en eski muhit Bayramyeri Meydanı'dır. Bayramyeri Meydanı yakın zamana kadar önemli günlerde tören ve kutlama alanı olarak kullanılmış ama günümüzde bu özelliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Meydan, Kaleiçi'ne gelenler için buluşma, toplanma ve dinlenme alanıdır (Erdoğan ve Çorbacığlu Akay, 2018: 466). Ancak Kaleiçi'ne yakın olduğu için meydanın en başından beridir ticari-ekonomik bir işlevi de vardır. Saraçoğlu Ragıp Bey döneminde Zahir Pazarı yapılmış (Ataman, 2018: 171) ve Turan Bahadır zamanında iki han istimlak edilerek yıkılmış ve yerine bugünkü meyve sebze hali ile kasaplar hali inşa edilmiştir (Dartanel, akt. Ataman, bt: 234). Bahsi geçen iki halin Turan Bahadır zamanında yapıldığını Ali Aygören de teyit etmektedir. Hatta Ali Aygören'in proje aşamasında kalan girişimlerinden biri de bu hal binalarını yıkıp daha modern haliyle yeniden inşa etme ve bu arada Bayramyeri Meydanı'ndan Ulu Camii'nin olduğu yere kadar olan alanda geniş bir meydan açma girişimidir (Aygören, 2022). Ancak Bayramyeri Meydanı ile ilgili en kapsamlı düzenleme Ahmet Acar döneminde gerçekleştirilmiştir.

Fotoğraf 37. Tarihi Süreç İçerisinde Bayramyeri Meydanı (Coşkun Önen Arşivi, d20haber.com)

Ahmet Acar döneminde yapılan düzenleme ile Denizli'nin ilk köprülü kavşağı ve altgeçidi Bayramyeri Camii ile Kaleiçi arasındaki yola yapılmış, Bayramyeri Meydanı iki kot halinde ikiye bölünmüş ve altına dükkanlar sıkıştırılmıştır (Boz, 2017). Ancak bu düzenlemeye halk ve bölge esnafları tarafından karşı çıkmıştır. Bunun sebebi meydana asıl özelliğini veren insan ve taşıt sirkülasyonunun azalması ve Kaleiçi'nin asıl giriş yeri olan Bayramyeri Kapısı'nın neredeyse kapatılmasıdır. Yapılan düzenleme bir sonraki dönem olan Tıkıroğlu döneminde değişikliğe uğramıştır (Tıkıroğlu, 2005: 89).

Kaleiçi ile bağlantılı olarak ele alınabilecek bir diğer merkez olan İstasyon, eski bir kent yerleşimi özelliği göstermemekte daha çok ekonomik bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Dolayısı ile yerel yönetimlerin de bu muhite olan ilgisi daha çok ekonomik boyutta olmuştur. Örneğin 1960'ların sonunda belediye tarafından otobüs terminalinin İstasyona görece daha yakın bir noktaya taşınması sureti ile otogar-istasyon-Kaleiçi üçgeninde yeni bir ticari alan yaratılmak istenmiştir. Gönüllü'nün aktardıklarına göre Denizli'nin iş yeri stoku Kaleiçi'ne sıkışmış halde iken o tarihlerde Kaleiçi'ne yakın olan

(Kayalık Caddesi) otoparkın, boş bir arazi olan ve 2023 yılı itibarı ile de kullanımda olan yere taşınması ile iş yeri açısından kentin rahatlatılması amaçlanmıştır (Gönüllü, 2022). Ancak günümüzde bu alan orta-düşük ölçekli ticarethanelerden oluşan bir bölge halindedir. İleri bir yorumla bir çöküntü alanı olduğunu iddia etmek mümkündür.

Kaleiçi ve Bayramyeri Meydanı'nın yerel yönetimler açısından esas şanssızlığı Denizli'de modern anlamda yerel yönetim birimlerinin kurulduğu dönemde, Kaleiçi'nin bir idari merkez olarak arka planda kalmasıdır. Avcı'ya göre Tanzimat Dönemi'nde modern bürokrasinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde inşa edilen binalardan oluşan idari merkez, kent dokusunun şekillenmesinde belirgin olmuştur. Günümüzde Denizli'nin en merkezi yerleri olan Delikliçınar'dan aşağı inen, Kaleiçi ve Ulu Cami'ye uzanan yolun, kentin en saygın caddesi haline gelmesi bu dönemde gerçekleşmiştir (Avcı, 2010: 211). Böylelikle yerel yönetimlerin de ilgisi yeni Enverpaşa Caddesi ve Doktorlar Caddesi gibi yeni idari merkeze kaymıştır¹⁹⁶.

Fotoğraf 38 Enverpaşa Caddesi (Tıkıroğlu, 2011: 29)

¹⁹⁶ Hatta Turan Bahadır döneminde belediyenin kendisi de bahsi geçen caddeye taşınmıştır (Halk Evi-1953)

Enverpaşa Caddesi'nin yeni bir idari merkez olarak ortaya çıkmasını Kaşıkçı (2022) şu şekilde aktarmıştır:

“Tekel İdaresi de orayı (günümüzde Maliye Sarayı'nın olduğu yer kastedilmektedir) nerden aldı nasıl aldı onu hatırlayamam, yoksa orası arkası da dahil Hamdi Berkman'ındı 50-60 yıl evvel. Buğday eker biçerdi orda yani. Hamdi Bey'in hastanesinin işte Tekel yapıldı da önü kapandı. Çünkü Delikliçınar ile Bayramyeri kopuktu birbirinden, arada hiçbir şey yok gibiydi. Onun için yıkılan eski Osmanlı Dönemi binaları falan oraya yapılmış, Hükümet Konağı, Adliye falan, hani biraz daha Bayramyeri'ne yakın.”

Tarihi kent çekirdekleri başlığı altında değerlendirilecek bir diğer muhit Delikliçınar Meydanı'dır. Daha önce de vurgulandığı gibi Delikliçınar, tarihi bir merkez özelliği göstermekten ziyade, geniş caddelerin kesişmesi suretiyle doğmuş bir meydan görünümündedir. Kaleiçi, Bayramyeri Meydanı ve İstasyon'a nazaran daha yeni bir döneme tarihlenmektedir. Delikliçınar Meydanı öne çıkmadan önce Çaybaşı Mevkii önemli bir merkez olarak hatırlanmaktadır. Darıverenli'nin (1945: 4) 1945 yılında İnanç Dergisi'nde yayımlamış olduğu bir yazısında kullandığı “...30 yıl önceye kadar halkın toplanma yeri olmakta birinciliği elden kaçırmış iken...” ifadesinden Çaybaşı'nın 1900'lü yılların başına kadar sosyal hayatın aktığı en önemli muhit olduğu anlaşılmaktadır. Daha yakın bir tarihte de (bu tarihin takriben 1950'li yıllar olduğunu iddia etmek mümkündür) Çaybaşı'nın önemini koruduğunu Burhan Uzunoğlu şu şekilde anlatmaktadır (akt. Ataman, 2018: 203): “Semtlerin en güzeli Çaybaşı idi. Çünkü Başpınar'ın ve Orduevi'nden çıkan pınarın ayakları oradan geçiyordu. Muntazam beyaz taşlardan yapılmış bir kanal içinden su akıyordu. Etrafında ikindi vakti masalar atılır, eşraf oraya gelir, namazdan sonra çaylar içilir, sohbet edilir, akşam namazından sonra dağılırlar idi. Hareketli bir yerdi.” Darıverenli 1943 yılında yayımlamış olduğu yazısında ise Delikliçınar'ın 1940'lı yıllarda kentin en işlek muhitlerinden biri olduğunu yazmıştır (1943: 37). Böylece Delikliçınar'ın bir meydan olarak ön plana çıkmasını 1950'li yıllara tarihlemek, hatta daha kesin bir tarih için Ferit Ali Küçüka dönemini (Tıkıroğlu, 2011: 128; Uysal, 2017: 22) işaretlemek mümkündür.

Delikliçınar Meydanı ile ilgili bir diğer önemli dönem de 12 Eylül Dönemi'dir (Tıkıroğlu, 2005: 89). Bu dönemde Denizli Belediye Başkanı olarak atanan Ahmet Acar, Delikliçınar kavşağını meydan statüsüne kavuşturan kişidir (Uzun, 2022). O tarihlerde Denizli Belediyesi Yazı İşleri Müdürü olarak görev yapan Ferit Uzun (2022) bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“Çınar Meydanını Ahmet Acar kazandırdı onu da söyleyeyim. Caminin ön tarafında bir iş hanı yapılacaktı. Heykelin olduğu yerde binalar vardı. ATM'lerin olduğu yere bina yapılacaktı. Hatta adam yer altından Kayalık caddesine kadar kanalizasyon yaptırdı. Ben de hep rahatsız oluyordum,

bir meydanımız yok bunlar da sıkıştırırsa ne oluruz? Bir gün başkanın akşamüzeri odasına girdim. Dedim ‘Başkanım bu şekilde bir olay var, ne yapalım?’ ‘Yarın emlak müdürünü çağır yanına gelsin’, dedi. O zaman şimdiki belediye binası kaba halde. ‘Bak müdür, şuradan şuraya kadar istimlak ediyorsun.’ ‘Başkanım yapalım da önce bir yeşil alana ya da meydana çevirmeliyiz ki istimlak edelim.’ ‘Tamam’ dedi başkan ‘Ne gerekiyorsa yapın ama bu bir ayı geçmesin!’ ve yapıldı, becerildi. Keşke biraz daha geniş tutabilseydik.”

Ahmet Acar’ın asker kökenli ve atanmış bir başkan olmasından kaynaklandığını akla getiren bu sert tavrına karşın Delikliçınar meydan düzenlemesinin çok sayıda mimar, mühendis, oda temsilcisi yanında kentlilerin de katılımı ile gerçekleştirilen açık oturum ile katılımcı bir perspektif ile ele alınması da kayda değerdir. Ahmet Acar, “bu kent benimdir” diyebilen herkesin bu toplantıya katılabileceğini beyan ederek (Hizmet Gazetesi, 1983) kentlilik bilincine de vurgu yapmıştır.

Diğer başkanların Delikliçınar Meydanı’na yapmış oldukları katkıları ihmal etmeden gerek Ferit Ali Küçüka gerekse Ahmet Acar’ın katkıları göz önüne alındığında Bayramyeri Meydanı’nın aksine Delikliçınar’ın bir meydan olarak Denizli kent belleğine kazandırılmasının doğrudan doğruya yerel yönetimler eliyle olduğunu iddia etmek mümkündür.

Atatürk Caddesi, Lise Caddesi, İstiklal Caddesi ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’nın kesişim noktasında bulunan meydanın en önemli öğeleri halihazırda meydanda bulunmayan Saat, Delikli Çınar, Fatma Hoca Camii, Meserret Kiraathanesi Şeytan Pazarı ile halen kullanımda olan Yeni Camii, Denizli Büyükşehir Belediye Binası olarak da kullanılan Delikliçınar İş

Fotoğraf 39. Halk Sandığı Tarafından Delikliçınar'a Yerleştirilen Saat (Coşkun Önen Arşivi)

Hanı ve meydandaki Horoz Heykeli’dir. 1940’lı yıllarda meydanın orta yerine yerleştirilen saatin yerel yönetimlerle ilgisi bulunmamaktadır. Bu saat o yıllarda Delikliçınar Meydanı’nda kendi ailesine ait bir dükkân olan Yüksel Kaşıkçı’nın aktarımına göre Halk Bankası’nın Delikliçınar Şubesi tarafından (Halk Sandığı) meydana yerleştirilmiştir. Saat dışındaki diğer öğelerin meydandan koparılması ya da meydana eklenmesi yerel yönetimler marifetiyle gerçekleşmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Diğer bellek unsurları ele alınırken bahsi geçen unsurlar da yeri geldikçe ele alındığı/alınacağı için çalışmanın bu kısmında yalnızca ismen saymakla yetinilmiştir.

Denizli’de yerel yönetim eliyle ortaya çıkarılan bir diğer meydan Demokrasi Meydanı’dır. Mehmet Candoğan döneminde asfalt şantiyesi olarak kullanılan Kuruçay Mevkii’nde (Tıkıroğlu, 2005: 107) Ali Marım döneminde yapılan 18. Madde uygulaması ile geniş bir meydan oluşturulmuştur (Boz, 2016: 15). Meydana “demokrasi” denilmesinin sebebi ise Boz (2016: 15) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

“O zamana kadar 12 Eylül uzantısı valiler siyasi liderlere miting için Hayvan Pazarı’nı veriyorlar, kendilerince siyasileri aşağılıyorlardı. Marım’a bu durumu da hatırlatarak ‘Başkanım biz Halk Meydanı deriz, bizden sonrakiler gelir Millet Meydanı yapar. Demokrasi Meydanı dersek kimse değiştiremez’ dedim.”

Demokrasi Meydanı’nın en önemli işaret ögesi Forum Çamlık AVM’dir. Ancak meydana ilişkin belleklerde kalan önemli bir proje ise Ali Marım döneminde projelendirilen Gençlik Merkezi’dir. Üniversite ve Denizli gençliğinin bir arada olabileceği, içinde süpermarket, tiyatro salonu, lokanta, kütüphane, mağazalar, sahaflar, diskotek ve benzerlerinin bulunduğu Gençlik Merkezi’nin yapımına 1997 yılında başlanmıştır (Hizmet Gazetesi, 1997). Ali Marım (2022) bu projeyi; “*Gençlik merkezindeki olay da gençleri burada buluşturmak. Alışveriş için değil. Spor anlamında, kültür anlamında, gençlerin taleplerine göre orada ciddi bir proje hazırlandı. Çok da güzel bir projeydi. Belediyenin kendi malıydı orası.*” olarak açıklamıştır. Marım döneminde yalnızca kaba inşaatı bitirilen proje, 1999 seçimleri sonrası Ali Aygören dönemine devretmiştir. Bu dönemde belediye, finansman sorunları olduğu için Gençlik Merkezi’nin satılması ya da kiralanmasına yönelik çabalar içine girmiş; ancak, belediye meclisinden onay alınamayınca olduğu gibi Zeybekçi dönemine devredilmiştir (Horoz, 2023)

Aygören’e göre, Gençlik Merkezi sadece kültürel bir fonksiyonu değil aynı zamanda alışveriş merkezi olarak planlanmıştır ve ruhsatında “Gençlik Kültür ve Alışveriş Merkezi” olarak geçmektedir. Zeybekçi ise kültürel fonksiyonu yanında ve alışveriş merkezi olarak planlandığını teyit ederek, projenin otoparkının olmadığını iddia etmiş ve binanın altyapı itibarıyla böylesi amaçlar için kullanılamayacağını belirtmiştir (Uysal, 2017: 116-117). Bu sebeple 2009’li yıllarda tüm tartışmalara ve yerel aktörlerin güçlü itirazlarına rağmen Gençlik Merkezi, yerini Forum Çamlık AVM’ye bırakmıştır.

Denizli kentsel alanında farklı yolların bir araya gelmesi sureti ile oluşan ve kent ile ilgili belirli unsurlar arasında bir geçiş noktası niteliğinde olan meydan yukarıda

Üçgen Mevkii olarak belirtilen Ulusal Egemenlik Meydanı¹⁹⁸'dir. Meydan, kent içi yollardan ziyade Ankara, İzmir ve Antalya'yı birbirine bağlayan şehirlerarası karayollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Kavşak, meydan haline getirilmeden önce burada söğüt ağaçlarının arasında birleşerek güney yönüne doğru akan iki çay varken; Gönüllü (2016: 115-118) döneminde Denizli kent belleğini oluşturan doğal unsurlar açısından olumsuz bir uygulama yapılarak çayın bir menfez içine alınmak sureti ile üstü kapatılmış ve söğüt ağaçları da sökülmüştür. Gönüllü döneminde araya darbe döneminin girmesi ile (Gönüllü, 2016: 118) yarım kalan çevre düzenlemeleri Ziya Tıkıroğlu döneminde yeniden ele alınmış ve kavşak bir park halinde tanzim ettirilmiştir (Tıkıroğlu, 2005: 131). Üçgen Mevkii'nin en önemli işaret ögesi hali hazırda yıkılmış olan Üçgen Çarşısı'dır. Bu muhitteki dağınık dükkanları bir araya getirebilmek ve düzenli bir yapı oluşturabilmek amacıyla Kaleiçi'ne alternatif olarak düşünülen ve 1985 yılında 624 dükkân ile hizmete açılan Üçgen Çarşısı yıllar geçmesine rağmen gereken çekiciliği yakalayamamış ve giderek köhneleşmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2010: 232). Üçgen Çarşısı'nın beklenen verimi ortaya koyamamasını Denizli Belediye Meclisi Eski Üyesi Ahmet Horoz (2023) "*Denizli halkının düz yolda bile beş basamaklı dükkâna girmeyen tabiatına*" bağlamaktadır. Üçgen Çarşısı özellikle kentin güneyinde yaşayanları kendine çekememiş ve onca yatırıma rağmen bekleneni verememiştir. Bu sebeple, "*fen ve sağlık koşullarına uygun olmadığı, yaya dolaşımındaki güvensizliği, mekânsal ve fiziksel koşulların yetersizliği, çevresinde görüntü kirliliği oluşturduğu ve bakımsız durumda olduğu, çevresinde yer alan yerleşim alanında yaşayan insanlara, güvensiz bir bölge oluşmasına neden olduğu*" (Çiçek Özdemir, 2020: 1) gibi gerekçelerle 2017 yılında (Hizmet Gazetesi, 2017) yıkılmıştır.

Kentin tarihi çekirdek niteliği taşıyan Kaleiçi bölgesi ve Bayramyeri, Delikliçınar Demokrasi, Milli Egemenlik gibi meydanlarının yanı sıra yerel yönetimlerin Denizli'ye yeni ve kapsamlı bir meydan/kent merkezi kazandırma girişimleri de olmuştur. Ali Aygören'in (2022) hal binalarını yıkmak suretiyle Ulu Cami'ye kadar olan alanda Bayramyeri Meydanı'nı genişletme projesi, "Nihat Zeybekçi'nin Delikliçınar Meydanı'ndan başlayıp Lise'ye kadar olan bölgede Çaybaşı Camisi'ne kadar binaları yıkıp kocaman bir meydan" (Aygören, 2022) yapma projesi bunlara örnektir. Denizli kentinin ve yöresinin mimari, tarihî ve kültürel özelliklerini yansıtmak amacıyla 2009 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı'nın sonunda bulunan eski hükümet binasının bulunduğu alanda kentin meydan ihtiyacını karşılamak üzere "Denizli Hükümet Konağı

¹⁹⁸ Meydanın ilk ismi Milli Egemenlik Meydanı'dır (Tıkıroğlu, 2005: 133)

Mimari Projesi ve Yakın Çevresi Kentsel Tasarım Projesi” yarışması yapılmış ve 2010 yılında uygulamasına başlanılan proje, 2012 yılında bitirilmiştir (Darby ve Selçuk, 2015). Bu proje sonrası oluşturulan Valilik Meydanı’nın Denizli kent belleğine içkin olduğunu söylemek gerçeklikten uzak bir yorum olacaktır.

4.4.5. Anıt Eserler

Kentlerin geçmişlerinin yazımında başvuru temel kaynaklardan olması sebebiyle tarihi eserler, kent belleği açısından önemlidir. O kentteki yaşayanlar, tarihi eserler vasıtasıyla geçmişle bağ kurmakta ve kente ilişkin aidiyet duygusunu bunlarla güçlendirmektedir. Bunun tam tersi bir düşünüşle, bu eserlere yapılacak olan olumsuz müdahaleler kentlilerin kente olan aidiyetlerini azaltacaktır. Bu sebeple tarihi eserlere sahip çıkmak ve korunma farklı kentsel aktörlerin önemli görevlerindedir (İnce, 2011: 226). Bu aktörler arasında da yerel yönetimlere bu konuda önemli görevler düşmektedir.

Selçuklular ve Beylikler Dönemi’nde Denizli’ye yapılan özgün eser katkısı, günümüze ulaşan anıt eser anlamında Tanzimat Dönemi ya da Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar hemen hemen aynı kalmıştır (Tanyeli, 1989: 345; Avcı, 2010: 46). Ancak gerek kent merkezinde gerekse Denizli’nin ilçelerinde Osmanlı Dönemi’nden günümüze ulaşan yapılar da bulunmaktadır. Bu yapılar genellikle dinî karakterli, camii ya da külliyelerden oluşmaktadır. Kent merkezinde yer alan Öküz Battı Mescidi buna örnektir. Ayrıca Çivril’de yer alan Dedeköy Camii Külliyesi, Kızılcabölük’de yer alan Hanönü Camii, Tavas-Kale arasında yer alan Hırka Camii bunlara örnektir. Ancak kent merkezi genel olarak Selçuklu-Beylikler Dönemi izlerinden ve Tanzimat-Cumhuriyet Dönemi’nde inşa edilen yapılardan oluşmaktadır. Vakıf Hamamı, Denizli Kalesi ve Ulu Camii kent merkezindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi yapılarıdır. Bunların yanında kent dışında bulunan Ak Han ve Çardak Han da bu döneme tarihlenmektedir. Denizli Lisesi, Vali Konağı, Eski Valilik Binası, Meserret Kıraathanesi, Halk Evi Binası, Gazi İlkokulu, Kız Meslek Lisesi Binası, Taş Atölyeler gibi yapılar da Tanzimat-Cumhuriyet Dönemine ait anıt eserlerdir.

Denizli’de yer alan anıt eserlere dair vurgulanması gereken ilk nokta, yerel yönetimlerin tarihi dokuyu aslına uygun şekilde yaşatma politikası gütmesi gerekirken, Denizli’de var olan “eski yerine yenisini koyma ve günün şartlarına göre düzenleme” (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2020: 451) anlayışıdır. Örneğin 1948 yılında dönemin belediye

Fotoğraf 41. İnşa Edildiği Yıllarda Yeni Camii (mekan360.com)

başkanı Hüsnü Örnek kentin ileri gelenleri ile yapmış olduğu bir toplantıda Delikliçınar’ın nasıl düzenlenmesi gerektiğini tartışmaya açmıştır. Burada ortaya çıkan fikirler belediye meclisine taşınmış ve Delikliçınar’ın sembolü olabilecek bir yapı yapılıp çevresinin de ona göre düzenlenmesi gerektiği görüşü öne çıkmıştır. Bu yapı yeni ve

Fotoğraf 40. Fatma Hoca Camii (Tıkıroğlu, 2011: 50)

modern, iki minareli, şadırvanlı güzel örnek bir ibadethane olacaktır (Ataman, 2020: 86). Yeni Camii’nin inşa edildiği yıllarda meydana halihazırda kullanımda olan Fatma Hoca Cami ise Yeni Cami inşa edildikten bir süre sonra yıkılmıştır. Tıkıroğlu, Fatma Hoca Camii’nin Delikliçınar’dan İstiklal Caddesi’ne geçişte cadde üstünde olduğunu ve İstiklal Caddesi’nin genişletilmesi sırasında yıkıldığını iddia etmektedir (2011: 50).

Kentin en işlek meydanında yer alan Fatma Hoca Camii’nin akıbeti, Ulu Camii için de geçerli olmuştur. Ulu Cami, 1236-1246 yılları arasında II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Mimar Karasungur Bin Abdullah’a yaptırılmıştır. 1368, 1567, 1653, 1703 olmak üzere dört büyük onarımın ardından beşinci ve son büyük onarımı 1896 depreminden sonra 1920 yılında geçirmiştir. Yağcıoğlu’na göre Ulu Camii’nin son onarımı artık yeniden inşa hüviyetindedir (Uysal, 2017: 125-126). Tarihi Ulu Camii’nin, 2002 yılının haziran ayında bir gece yarısı operasyonu ile ilk gece kendisi, ikinci gece ise minaresi yıkılmış, bir hafta sonra da enkazı temizlenmiştir (denizlihaber.com).

Ulu Camii'yi yıkıma götüren süreç 1980'lerden, Ziya Tıkıroğlu döneminden başlamaktadır. Tıkıroğlu, (2005: 155) Ulu Camii'nin özellikle bayram ve cuma günleri cemaate yetmediğini, ibadet edenlerin kentin işlek caddelerinden olan İstasyon Caddesi'ne serilmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu konuda çare olarak yeni bir cami yapılması için 4000 m² arsayı sembolik bir bedelle kendi döneminde Belediye Encümeninin verdiği belirtmiştir. Aynı demeç sözlü görüşme sırasında *“Bu yeri de ben verdim. Eski caminin fonksiyonu bitmiş. Bir cumada, cenazelerde cadde kapanıyor. Modern güzel bir cami yapılsın diye, Hilmi Yağcıoğlu vardı, dernekle beraber geldiler anlattılar. Biz yeni bir cami yapacağız...”* şeklinde bir sonraki dönem belediye başkanı Ali Marım (2002) tarafından da verilmiştir. Ancak 22 Kasım 1991 Hizmet gazetesi haberinde cami arsasının Ziya Tıkıroğlu döneminde 2375 m² olarak tahsis edildiği belirtilmektedir. Yeni yapılacak cami için yer tahsisinin ne zaman yapıldığı tartışması bir yana 1990'lı yıllar camii inşaatı ile geçmiştir. Ulu Camii'nin yapımına Ege'nin en büyük camisi olma düsturu ile Aralık 1992 tarihinde başlanmış (Hizmet Gazetesi, 1992) ve cami 8 Haziran 2000 tarihinde kullanıma açılmıştır (Hizmet Gazetesi, 2000).

Eski Ulu Camii'nin yıkılması Denizli'de pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ulu Cami'nin yıkımını memnuniyetle karşılayanların yanı sıra yıkımın Denizli kent belleği için büyük bir kayıp olduğunu düşünenler de vardır. Yıkımı memnuniyetle karşılayanların bulunduğu temel noktalar caminin “tarihi” olmaması ve bakımsız kalmasıdır. Örneğin dönemin Denizli Valisi yıkımın ardından “Turistler yapılan yeni Ulu Cami yerine eski Ulu Cami'yi, yani kötü görüntüleri çekiyorlardı. Yıkıldığı iyi oldu. Yıkanların eline sağlık” (denizlihaber.com) diyerek yıkımı kutlamıştır. Dönemin belediye meclis üyesi Necip Helvacı (2023) ise *“Binanın yapımında benim hanımın dayısı orada çalıştığını söylerdi. Binasını yapan ustalar o zaman için sağdı. O kadar tarihi yoktu. Yani yeni bir yapı ama minaresi eskiydi. Sadece minaresi kalsa olabilirdi.”* Diyerek binanın yeni bir bina olduğunu vurgulamıştır. Dönemin Denizli Belediye Başkanı Ali Aygören'in (2022) tavrı ise oldukça nettir:

“Denizli Ulu Camii bizim yıktığımız bir şey değil. 1986 yılında Aydın Kültür ve Tabiat Varlıkları buranın yıkım kararını almışlar, yıkılması gereken bir bina olarak görülüyor zaten. Ama o zaman yeni yapılan Ulu Camii yoktu. Cami yapıldıktan sonra cami derneği hem Aydın'a hem bize hem Valiliğe bu bina yıkılsın şeklinde başvurdu. Arkadan da onun altından kanalizasyon geçiyor. Her türlü fare vesaire var. Cami, cami gibi değil. Yıkılması gerektiği hem valilik hem Aydın hem de biz gittik baktık vesaire. Korunacak kısmı yoktu. Herhangi öyle bir pişmanlık da yok yani, bugün olsa da ben yıkım kararını uygulamış oldum. Asıl Anıtlar Kurulundan gelen yazı. Yani şimdi gene de yapılabilir, zor değil. O bina tekrar ayağa kaldırılabilir. İsteyen varsa yapsın tekrar.”

Fotoğraf 42. Tarihi Ulu Camii ve Hemen Arkasında Yeni İnşa Edilen Ulu Camii (denizlihaber.com)

Buna karşın tam karşıt görüş yapının ne zaman yapılmış olduğunun önemsiz olduğuna, önemli olanın orada var olan tarihi hava ve yapının Denizli kent belleğine olan katkısı olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı Arif Balkanay (2022) “*Yedi yüz yıllık, Selçuklulardan kalma camiyi biz yıkıyoruz, mimari değeri yoktur diye. Dönemin valisi yikanın ellerine sağlık diye demeç veriyor. Burada bitti, nokta! Konuşacak bir şey yok. Senin sancağın oradaydı, kitabe vardı kitabe! Olacak şey değil.*” demek suretiyle tepkisini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Hüsamettin Ataman (2022) da yıkımın Denizli kent belleğine olan kaybı üzerinde durmuştur:

“Ulu Cami Türkler buraya geldiğinde yapılmış. E işte bu bina zaten depremlerde yıkılmış, tekrar yapılmış falan filan. Depremde ‘taş bina’ yıkılır yani. Aya Sofya da çatlamış kaç defa tamir olmuş, Sultan Ahmet’in kubbesi de kaç defa tamir olmuş. Bu böyledir, betonarme değil ki depremin kaç şiddetine dayansın. Taş bina, yığma bina yıkılır. Yeniden yapılmış, orası yapılmış burası yapılmış her neyse. Ama manevi değeri var. Türkler buraya geldiğinde bu bina yapılmış, bitti!”

Eski yapı yerine yenisinin yapılması düşüncesi sadece kentin camileri için geçerli değildir. Çalışmanın “Denizli Belediyesinin Kullandığı Binalar” kısmında da bahsedildiği üzere önceleri Halk Evi binası olarak kullanılan ve Halk Evlerinin kapatılması üzerine de 1953 yılında Turan Bahadır döneminden itibaren Denizli Belediye binası olarak hizmet veren bina da yeni bir belediye binası yapılması için Hasan Gönüllü döneminde yıkılmıştır. O yıllarda belediye çalışanı olan Ferit Uzun (2022) Halk Evi binasının yıkılmasına “*O bir ayak oyununa geldi gibi geliyor bana. Aynı şekilde aynı*

tarihte yapılmış karşıda valilik binası vardı. Aynı hasar orda da vardı. Onlar kaldılar bizi çıkardılar. Halk evinin yıkılması belediyenin tasarrufu değildi.” sözleriyle açıklık getirmiştir. Hasan Gönüllü (2022) ise Ferit Uzun’un tam aksine yıkımı kabullenmiş ve haklılığını dile getirmiştir:

“Orası hasarlı duruma geldi. Hasarı civardaki binalardan daha yüksekti. Artık oturulamaz durumdaydı, Beton karkas değildi, yığma yapıydı. İleride herhangi bir şey olmaması için bina yıkıldı. Onun yerine daha modern bir yapı düşünüldü. O parkın tamamını kapsayan, müdür ve memurları halkın şeffaf olarak görebileceği bir proje elde edilmişti. Türkiye çapında bir yarışma yapıldı. Fakat 12 Eylül İhtilali sonrasında uygulama imkânı bulamadık. O proje öyle kaldı. Çınardaki binayı o zaman için iş hani olarak yapmıştık. Ondan sonra gelen belediye başkanı orayı belediye binasına çevirdi.”

Hasan Gönüllü döneminde gerçekleştirilen bu yıkım için öne sürülen binanın depremde hasar görmesi mazereti de sorgulanmaya açıktır. Zira Tıkıroğlu’nun aktardığına göre (2011: 31) Halk Evi binasının bulunduğu yerde 1980’li yıllarda yapılan kazı çalışmasında zeminin sertliğinden dolayı Denizli’ye tarihte ilk kez darbeli kazı makinasının getirilmesi, Halk Evi Binasının da eskisi yerine yenisini koyma amacına kurban edildiği düşüncesinin ağır basmasına neden olmaktadır.

Denizli’de anıt eserler ile ilgili bahsedilmesi gereken ikinci husus, anıt eser niteliğindeki bu yapıların ekonomik gayeler uğruna yok edilmesidir. Anıt eser niteliğindeki yapıların kentin merkezî ve işlek noktalarında bulunması kapladıkları alanın ekonomik değerini artırıcı etki yapmaktadır. Bu durum da anıt eserleri ekonomik gayelerin tehdidi altında bırakmaktadır. Kaleiçi’nin surlarının yıkılarak buralarda dükkân inşa edilmesi akla ilk gelendir.

Fotoğraf 43. Meserret Kırathanesi ve Otel (facebook.com)

Ayrıca günümüzde Delikliçnar Meydanı’nda

yer almayan Meserret Kırathanesi’nin akıbeti bu duruma örnektir. Yapı doğrudan doğruya yerel yönetimler eliyle yıkılmamıştır; ancak, kırathanenin yıkılmasını

gerektiren süreçte yerel yönetimler etkin olmuştur. Mal sahipliğini elinde bulunduran eski başkanlardan Ferit Ali Küçüka bu kıraathaneyi satmış ve kıraathaneyi satın alan kooperatif bu alanda “döner merdivenli” bir iş hanı yapmak istemiştir. İlk başta belediye meclisinden gereken izni alamayan kooperatif, 12 Eylül Dönemi’nde bu amaçlarına ulaşmış ve Meserret Kıraathanesi yerine iş hanı inşa edilmiştir (Ataman, 2020: 103-109).

Sanayici Kimon Pandozoplu’nun kendisi için yaptırmış olduğu ve sonraları da vali konağı olarak kullanılan binada da benzer bir durum yaşanmıştır. Eski Denizli Valisi Münir Güney binanın yıkılış gerekçesini (akt., Uysal 2017: 66) “...kamyon geçtiği zaman sallanıyor. Yerler muşamba,

Fotoğraf 44. Vali Konağının Uzaktan Görünüşü (Tıkıroğlu, 2011: 34)

onlar da yırtık, kalorifer dairesinden dumanlar çıkıyor. Yatak odaları bir üst katta. Bir yangın çıksa hiçbirimiz kurtulamayız” şeklinde açıklamıştır. Ancak Vali Konağı restore edilip korunmak yerine, yıkılarak binanın olduğu alana Denizli İl Özel İdaresine gelir getirmek amacıyla (Doğuş Gazetesi, 1967) İl Özel İdare İşhanı¹⁹⁹ yapılmıştır. Ahmet Horoz (2023) bu durumu şu şekilde nakletmektedir:

“Çocukluğumda şu an yıkılan özel idare binasının yerinde valinin kendi ailesinin durduğu bir bina vardı. Çocukluğumda hatırlıyorum etrafına çok güzel güller, eski tarihi bir yapı, klasik bir bina idi. O binayı yıkarlarken görmüştüm. Çok üzülmüştüm bu binayı neden yıkıyorlar diye. Oraya Özel İdare olarak kötü bir bina yaptılar. Sonra işte yine geriye döndüler (İl Özel İdare İşhanı’nın yıkılışı kastediliyor a.n.) ama valinin yaşadığı o evi geri getiremediler. Hafızamda kalan zaman zaman fotoğraflarda çıkan çok güzel bir evdi. Şu an müze evinin hemen üstü.”

Denizli’nin eski milletvekillerinden Yusuf Başkaya’nın anıt eser hüviyetindeki evi yerine inşa edilen Babadağlılar İşhanı’nın (Çarşısı) inşası belediyenin tasarrufunda değildir. Babadağlılar İşhanı Babadağlı 23 ortak tarafından kurulan “Yapı ve Ticaret Anonim Şirketi” tarafından yaptırılmıştır (Doğuş Gazetesi, 1972).

Anıt eserler ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus da çeşitli imar uygulamaları ile anıt eser niteliğindeki kimi yapıların yok edilmesidir. Enverpaşa Caddesi’nde (Günümüzde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) yer alan eski hükümet konağı,

¹⁹⁹ İl Özel İdaresi İşhanı yapılması fikri esasında Ali Dartanel döneminde başlatılmıştır (Dartanel, akt. Ataman, bt: 238). Ancak binanın inşası Hasan Gönüllü’nün belediye başkanı olduğu döneme rastlamıştır.

jandarma binası ve yanı başındaki adliye binasını bu kategoride değerlendirmek mümkündür. 1883 yılında Denizli'nin kazadan sancağa dönüşmesi ile artan bürokrasi ihtiyacını karşılamak üzere 1888 yılında Hükümet konağı ve jandarma binasının; 1906'da ise adliye binasının inşaatına başlanmıştır (Avcı, 2010: 205-206). Binalar 1953 yılına kadar hizmet vermiş, eski hükümet konağı 1950 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra ise günümüzde Pamukkale Kaymakamlığı olarak kullanılan binanın hükümet binası olarak kullanılmaya başlanmasıyla öğrenci yurduna dönüştürülmüştür. 1970 yılındaki geniş kapsamlı imar çalışmaları sırasında ise eski hükümet konağı, jandarma binası ve adliye binası yıkılarak yerine hali hazırda kullanımda olan Cumhuriyet Parkı ve Merkez Bankası binası inşa edilmiştir (Ataman, 2018: 234).

Fotoğraf 45. Vilayet Hükümet Konağı ve Adliye Binası (Coşkun Önen Arşivi)

2010 yılında Kız Meslek Lisesi'nin yıkılmasını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. “Denizli Hükümet Konağı Mimari Projesi ve Yakın Çevresi Kentsel Tasarım Projesi” yarışması kapsamında imzalanan protokolde yarışma alanı içinde bulunan taş binalar ve eski hükümet konağının yerinde kalmasına karar verilmiş olmasına karşın çeşitli kentsel aktörlerin güçlü itirazlarına rağmen Kız Meslek Lisesi bir gece operasyonu ile yöntem bakımından Ulu Camii'nin yıkılışına benzer şekilde Denizli Belediyesi tarafından yıkılmıştır (Darby ve Selçuk, 2015). Kız Meslek Lisesi'nin yıkılmasını, sürecin tanıklarından İbrahim Şenel şu şekilde aktarmaktadır.

“Biz Kız Meslek Lisesi'ni Mimarlar Odası olarak korumak için büyük bir mücadele verdiğimizde temel argümanımız şuydu: o bir bellek, bir yaşanmışlık. O bölgede Kız Meslek Lisesi Hükümet Konağı, Taş Binalar bir bellek izi oluşturuyor. Bu binanın belki ne mimarisi ne yapı strüktürü çok da ahım şahım korunma değeri oluşturmuyor. Ama bir binayı sadece bunun için korumazsın. Bir

anı değeri vardır. Bir bellek değeri vardır. Gelin bu binayı koruyalım demiştik biz. Aynı Nihat Zeybekçi yıkımı konusunda ısrarcı oldu.” (Şenel, 2023).

Fotoğraf 46. Yıkılan Kız Endüstri Meslek Lisesi Binası (mmo.org.tr)

Denizli’de yer alan anıt eserlerin yok edilmesi ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen örneklerin yanı sıra yerel yönetimler tarafından kimi olumlu uygulamaların hayata geçirildiğini belirtmek gerekmektedir. Sayıca oldukça az kalmaları sebebiyle birer anıt eser sayılabilecek geleneksel Denizli evlerinin restorasyonları ya da eski camilerin bakımlarının belediyece gerçekleştirilmesi bu duruma örnektir. Örneğin İstiklal Caddesi’nin hemen girişinde yer alan ve Denizli’nin geleneksel inşaat ustalarından ziyade modern mimarî teknikler ile inşa edilen ilk evlerinden olan Hacı Baki Evi, ailenin isteği ile yıkılarak yerine yap sat usulüne göre çok katlı bir apartman inşa edilmesi girişimi üzerine, dönemin Denizli Belediye Başkanı Ziya Tıkıroğlu aileyle olan şahsi ilişkisini de kullanarak yıkıma engel olmuş ve konu Belediye Meclisince müzakere edilerek, muhalefetin de desteğiyle imar planında yapılan değişiklik neticesinde (Tıkıroğlu, 2011: 63-64) yıkım durdurulmuştur.

Anıt eserlerin korunması ile ilgili olarak son husus da antik kentler ile ilgilidir. Kent tarihi bakımından günümüz Denizli’sinin selefi konumunda olan Laodikya’nın Denizli kent belleği açısından büyük önem taşıdığı bir gerçektir. Ağustos 2008’de Denizli Belediye Meclisi, Laodikya Antik Kenti’ndeki her türlü önlem ve çalışmaların Denizli Belediyesi’ne devri konusunu görüşerek kabul etmiştir. Bu sayede o dönemde Denizli

Türkiye’de ilk kez bir antik kenti olan belediye olmuştur (Hizmet Gazetesi, 2008). Laodikya’nın Denizli Belediyesi’ne devredilmesiyle verimli ve efektif bir sistem oluşturulmuş, arkeolojik kazıların verimliliğini etkileyen diğer değişkenlerin yanısıra, belediyenin sürekli finans kaynağı sağlaması, kazıda önemli görevler üstlenen arkeolog, mimar, epigraf, inşaat mühendisi, sanat tarihçisi, restoratör gibi uzmanların sürekli olarak çalıştırılabilmesine ve kazı ile ilgili diğer altyapısal gereksinimlerin kolaylıkla teminine olanak tanımıştır (Şimşek, 2013b: 18-19).

4.4.6. Anıtlar

Anıtlar, tarihsel süreç içerisinde uzun yıllar boyunca ayakta kalan yapılar olmak yerine, yıllar yılı toplumun teveccühüne mazhar olan bir konunun, belirli yapı malzemeleri kullanılarak somutlaştırılmasıdır. Burada önemli olan yapının yaşı değil, temsil ettiği konunun toplum nezdindeki önemidir. Öte yandan anıtları, Lynch’in sıraladığı kentsel kimlik bileşenleri arasından, “bağlam içerisinde kolayca hatırlanan” (Lynch, 2017: 87) kimlik bileşeni olan “işaret ögesi” olarak nitelemek de mümkündür. Buradan hareketle anıtların, temsil ettiği konu dışında bizzat anıtın kendisinin de kentliler açısından bir bellek ögesi olabildiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple doğrudan o kente ait bir bellek unsurunu konu etmeyen anıtları da kent belleği içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Anıtlar, Denizli’deki yerel yönetimler tarafından kentsel bir öge olarak yoğun şekilde kullanılmaktadır. Denizli’deki anıtları üç ayrı kategoride incelemek mümkündür. İlk kategori ulusal bellekte yer eden konuların, Denizli kentsel mekânında bir anıt aracılığı ile somutlaştırılmasıdır. İkinci kategoriyi, doğrudan Denizli kent belleği ile ilgili bir konunun anıtlar vasıtasıyla yaşatılması/görünür kılınması oluşturmaktadır. İlk iki kategoriye girmeyen anıtları ise üçüncü bir kategoride ele almak gerekmektedir.

İlk kategoride yer alan ulusal belleğin somutlaştırılmasına ilişkin bir anıt eski Valilik Binası önündeki Cumhuriyet Anıtı’dır. Cumhuriyet Anıtı’nın ulusal bayramlarda ve önemli günlerde anmanın/kutlamanın/törenin yapıldığı merkezlerden biri olmasıyla Denizli kent belleği içerisinde kendine yer edindiğini

Fotoğraf 47. Valilik Binası Önündeki Cumhuriyet Anıtı

iddia etmek mümkündür. Cumhuriyet Anıtı öncelikle eski Vilayet Binası'nın (günümüzde Merkez Bankası olan mahal) önüne İl Özel İdaresi tarafından 1935 yılında doğal büyüklüğüne oranla bir buçuk katı olacak şekilde yaptırılmak istenmiş, ancak bu gerçekleşmeyince, Cumhuriyet Anıtı'nın yapımı 1960 sonrası dönemde Atatürk heykeli olmayan illerde²⁰⁰ ulusal anıtlar yaptırmak üzere kurulan sivil toplum örgütlerine kalmıştır (Denizli Gazetesi, 1935; denizlihaber.com). Bu sebeple başlangıcında Denizli İl Özel İdaresi etkin olsa da anıtın yapılmasında Denizli'deki yerel yönetimler değil, Denizli Atatürk ve Millî Mücadele Anıtları Yaptırma Cemiyeti adlı bir sivil toplum kuruluşu etkili olmuştur (oguztopoglu.com). 29 Ekim 1968 tarihinde anıtın açılışı ile ilgili yapılan bir haberde (Doğuş Gazetesi, 1968) anıtın Denizlililer tarafından yaptırıldığı bilgisi sunulsa da yine aynı habere göre “dernek başkanı Feridun Alpat'ın” bir konuşma yapmış olması yukarıdaki bilginin doğruluğunu kuvvetlendirmektedir.

Ulusal belleğe ilişkin bir diğer anıt da doğrudan Denizli Belediyesi'nin bir tasarrufu olan ve günümüzde 15 Temmuz Delikliçınar Şehitler Meydanı'nda yer alan Atatürk Anıtı'dır. Atatürk Anıtı da Cumhuriyet Anıtı'na benzer şekilde ulusal bayramlarda ve önemli günlerde yapılan törenlere ev sahipliği yapması ile Denizli kent belleği içerisinde kendisine yer edinmiştir. 12 Eylül Dönemi'nde Denizli Belediye Başkanı olarak atanan Ahmet Acar döneminde yaptırılan Atatürk Anıtı'nın inşa edilmesi ile ilgili bir hatıra Boz (2022) tarafından şu şekilde paylaşılmıştır:

“Onu illa o Dörtüyl kavşağına meydanın göbeğine yapacaktı. Mareşal üniformasında şaha kalkmış bir atın üzerinde olacak Delikliçınar Meydanı'nın merkezinde olacak. Biz başkanı bir türlü ikna edemedik, ‘Demokrasiye geçiyoruz Başkanım şu mareşal üniformasından vazgeç’. Tamam at üzerinde olsun ama at üstünde de sivil kıyafetle nasıl olacak. Sonra biz tartışırken Fen İşleri Müdürü Uğur Bey geldi oradan, ‘Uğur Ağabey biz Başkanım ikna edemiyoruz. Göbeğin merkezine şaha kalkmış Atatürk heykeli koyacak, yapmayalım bunu’ dedim. ‘Olur mu Başkanım Atatürk, trafik polisi gibi’ dedi. Başkan ‘Tamam orada olmasın ama at üstünde olacak ve Mareşal üniformalı olacak’ dedi.”

Ulusal bellekte yer eden bir konuya ait diğer bir anıt ise Merkezefendi Belediyesi tarafından 2017 yılında 15 Temmuz Şehitler Yolu'nda inşa edilen ve 15 Temmuz Kalkışması sırasında bir tankın vatandaşlar tarafından etkisiz hale getirilişini tasvir eden

²⁰⁰ İnan'a göre (2022: 19) Gazi İlkokulu önündeki Atatürk Heykeli Denizli'nin ilk heykelidir. Kaynaktan yoksun olan bu bilginin doğru olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Nitekim Hüsametin Ataman'ın “Denizli Son Yüzyıl. 1” adlı eserinin Burhan Uzunoğlu ile yapılan söyleşiye yer verilen kısmında Gazi İlkokulu önündeki Atatürk heykelinin açılış töreninde çekildiği iddia edilen bir fotoğraf yer almaktadır (Ataman, 2018: 209). Bu fotoğrafta şiir okuyan kızım Hilal Mocan olduğu iddia edilmektedir. 1952 yılında doğan (hilalmocan.com) Hilal Mocan'ın ilkokulda çekildiği fotoğrafın tarihinin Cumhuriyet Anıtı'nın açıldığı 1968 tarihinden önce olması gerekmektedir. Ancak bu heykel Gazi İlkokulu Koruma Derneği tarafından yaptırılmış (Uzunoğlu, akt. Ataman, 2018:210) olup yerel yönetimlerin tasarrufu değildir.

15 Temmuz Şehitler Anıtı'dır. Dönemin Merkezefendi Belediye Başkanı Muhammet Subaşıoğlu "Merkezefendi Belediyesi olarak biz de o gecede sembol haline gelen bir resmi anıt haline getirdik. Vatandaşlarımızın tanka siper olması hepimizin hafızasında yer etti. Burada yaptığımız anıtta da milletimizin o gece yaşadıklarının bir hatırasını

Fotoğraf 48. 15 Temmuz Şehitler Anıtı

ortaya çıkarmış olduk." demek suretiyle anıtın ulusal bellekte yer eden bir olayı somutlaştırdığını ortaya koymuştur (hürriyet.com.tr). Bahsi geçen anıtlar dışında İncilipınar Vali Recep Yazıcıoğlu Parkında yer alan 17 Türk devletinin kurucularının büstlerini, Albayrak Meydanı'nda yer alan Albayrak ve Atatürk Anıtlarını, Adalet Parkında yer alan Atatürk Büstünü ve asri mezarlıkta yer alan Şehitler Anıtı'nı²⁰¹ da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

İkinci kategoriye oluşturan doğrudan Denizli kent belleği unsurlarının anıtlar aracılığı ile yaşatılması da Denizli'de yerel yönetimler tarafından uygulanan bir yöntemdir. Bu konuda akla ilk olarak Denizli Horozu heykelleri gelmektedir. Bunun yanında Müftü Ahmet Hulusi Efendi Anıtı, Özay Gönlüm Heykeli, İlbade Mezarlığı gibi anıtsal değerler de bulunmaktadır.

Okan İlhan Denizli ile ilgili yazmış olduğu kitabında Denizli'de ileri yaşta olanların her sabaha mutlaka horoz sesi ile uyandıklarını ancak beton yığınlarının artması ile horozların sesinin kesildiğini belirtmektedir (2005: 197). Pierre Nora'nın bellek mekanlarının artışını belleğin yok olmasına dayandırdığı tezini (2006: 17) destekler şekilde Denizli'deki ilk horoz heykelleri tam da Denizli'de betonlaşmanın arttığı dönemlere denk düşmektedir. Delikliçınar sakinlerinden Mehmet Uslu 1966 yılında Yeni

²⁰¹ Hizmet Gazetesi'nin 2 Mayıs 1995 tarihli haberinde Şehitler Anıtı'nın çılışının 15 Mayıs tarihinde yapılacağı yer almaktadır. Ancak 15 Mayıs tarihinin, Millî Mücadele'de Ahmet Hulusi Efendi'nin cihat çağrısı yaptığı gün olarak seçilip seçilmediği ya da sadece bir rastlantı mı olduğu hususunda kesin bilgi bulunmamaktadır. 15 Mayıs tarihi 2007 yılında Millî Mücadele günü olarak kabul edilmiştir; ancak, eğer Şehitler Anıtı'nın açılışının 15 Mayıs tarihine denk getirilmesi Millî Mücadele için yapılan ilk çağrı ile ilgili ise bu durumda bahsi geçen tarihin 1990'lardan itibaren kent belleğinde yeri olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Cami bahçesindeki havuzun kenarında Pamukkale traverten kaldenin üzerinde küçük bir horoz heykeli olduğundan bahsetmektedir (akt. Kutludağ, 2013b: 30). Cengiz Akhisar arşivinden 1961 tarihli Yeni Cami fotoğrafında bu horoz yer almamaktadır. Buradan Delikliçınar Meydanı'na ilk horoz heykelinin 1961 ile 1966 yılları arasında (Mehmet Candoğan dönemi) koyulduğunun çıkarılması mümkündür. Delikliçınar Meydanı'nın 1950'lere kadar yeterince tekâmül etmiş bir meydan olmaması sebebiyle bu tarihten önce meydana bir horoz heykelinin varlığını düşündürecek hiçbir kanıt yoktur.

Delikliçınar Meydanı'nda yer alan horoz heykeli 2012 yılında Albayrak Parkı'na taşınmıştır. Bunun yerine ise 2013 yılında halk oylaması yolu ile seçilen ve Türkiye'de açık havadaki en büyük cam heykel olma özelliği taşıyan bir horoz heykeli meydana dikilmiştir. Heykelin açık havada yer alan en büyük heykel olma özelliği İnan'a göre Denizli'nin son yıllarda gelişen cam sanayiini sembolize etmektedir (denizli.bel.tr; Deha20 Gazetesi, 2013; İnan, 2022: 19).

Fotoğraf 49. Delikliçınar Meydanı'ndaki Cam Horoz Heykeli

Delikliçınar Meydanı'nın yanı sıra Demokrasi Meydanı'na da meydan açılır açılmaz gerçek Denizli horozu renklerinde ve her saat bir tur dönen bir horoz heykeli Denizli Belediyesi tarafından yerleştirildiği (Meydan Gazetesi, 1995) ve 1980'li yıllarda

Ziya Tıkıroğlu döneminde Milli Egemenlik Parkı'nda bir horoz heykelinin olduğu bilinmektedir (Hizmet Gazetesi, 1988).

2019 yılına gelindiğinde ise Pamukkale Belediyesi tarafından kentin güneyinde, Pamukkale Üniversitesi Kınıklı kampüsü hudutları içerisinde yer alan tepeye kentin her yerinden görülebilecek şekilde “Işıklı Horoz Heykeli” dikilmiştir. Işıklı Horoz Heykelinin kentin her tarafından görülmesi mümkün olan bir konumlandırma ile

Fotoğraf 50. Pamukkale Belediyesi Tarafından Yapılan Işıklı Horoz Heykeli

kentlilere daimî bir yönlendirme ve kent simgesi haline gelecek bir odak noktası olması hedeflenmiştir. Haftanın her gününde farklı bir renk ile ışıklandırması yapılarak aynı zamanda takvim algısını oluşturulmaya çalışılmıştır (Pamukkale Belediyesi, 2019). Ayrıca yerel ve ulusal basında “Dünyanın en büyük horoz heykeli!” olarak tanıtılan Işıklı Horoz Heykeli için Guinness Rekorlar Kitabı'na başvurularak, heykel dünyanın en büyük horoz heykeli olarak tescillenmiştir (denizli20haber.com).

Doğrudan Denizli kent belleğini tasvir eden anıtlardan bir diğeri de Müftü Ahmet Hulusi Efendi Anıtı'dır. 1999 yılında yapılan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümü ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumuna konuşmacı olarak katılan Ali Aygören, Müftü Ahmet Hulusi Efendi anısına Bayramyeri Meydanı'nda bir anıt dikileceğini ilan etmiştir (Hizmet Gazetesi, 1999). Aygören bu kararı şu şekilde aktarmaktadır:

“Ahmet Hulusi Efendi heykelini biz diktik. Üniversiteden heykeltıraş bir hoca yapmıştı. Zaten bir tek fotoğrafı varmış Ahmet Hulusi Efendi'nin. O fotoğrafını hocaya verdik. Ama oradaki kitabe daha önceden Ziya Bey zamanından kitabelerdi. Onları biz sadece düzenledik temizledik. O şekilde kaldı. Ahmet Hulusi Efendi Denizli için önemli bir figür. Bu figürü yaşatmak, orada hiç olmazsa bir büstü bulunsun şeklinde düşünmüştük.”

Fotoğraf 51. Ahmet Hulusi Efendi Anıtı

Denizli’de ahiliğin kurucusu Ahi Sinan’ın mezarının 1930’lu yıllarda satıldığı bilinmektedir. O dönemde Vakıflar idaresinde olan mezarın yerini bulma girişimleri, yine aynı kurum tarafından 2008 yılında başlatılmıştır. Bu girişimler sırasında dönemin Denizli Belediye Başkanı Nihat Zeybekçi Ahi Sinan’ın anıtının yapılacağını ilan etmesine rağmen (Hizmet Gazetesi, 2008) böyle bir girişim olmamış, Ahi Sinan’ın müstakil bir anıtı Denizli’ye yapılmamıştır. Ancak günümüzde Vali Recep Yazıcıoğlu Parkı’nda yer alan heykeller arasında Ahi Sinan heykeli de bulunmaktadır. Bu durum da Denizli kent belleğine dahil olan bir unsurun anıtsallaştırılması anlamında önem arz etmektedir.

Denizli kent belleği ile ilgili yapılmış olan bir diğer yapı da Özay Gönlüm Heykelidir. Denizli ile özdeşleşen halk müziği sanatçısı ve derlemeci Özay Gönlüm’ün 60 yaşında vefatının ardından iki ay içerisinde tambura, bağlama ve curayı aynı gövdede birleştirdiği kendi tasarımı olan ve “yâren” adını verdiği sazı elinde, yüzü gülen Özay Gönlüm heykelinin Çatalçeşme Parkı’na yerleştirilmesi, Ali Aygören

Fotoğraf 52. Çatalçeşme Parkı’nda Yer Alan Özay Gönlüm Heykeli

döneminin ilk somut uygulamalarından olmuştur (İnan, 2022: 20).

Yerel yönetimlerin çalışmalar yürüttüğü doğrudan Denizli kent belleğine dahil olan bir diğer anıtsal unsur olan İlbade Mezarlığı'ndan da bahsetmek gerekmektedir. Denizli İli ile Ege Bölgesi'nin en eski ve en büyük mezarlığı durumunda olan İlbade Mezarlığı'nın içinde barındırdığı kültür varlıklarından dolayı Denizli'nin tarihi ve kültürel

Fotoğraf 53. İlbade Mezarlığı

benliği niteliğinde olması büyük bir önem arz etmektedir. Mezarlıkta Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Fatma Yıldız Hanım, Mehmet Gazi, Derviş Ali Kâhya, Şeyh Mehmed Şirvanî gibi Denizli belleği açısından önem arz eden kişilerin mezar ve türbeleri bulunmaktadır (denizli.ktb.gov.tr). İlbade Mezarlığı bu yönü ile Denizli Belediyesi'nin kültürel çalışmalar kapsamında önem verdiği bir bellek deposudur. Otaklı'ya (2023) göre;

“Restorasyonu Kültür Bakanlığı'nın uhdesinde oluyor ama Denizli Büyükşehir Belediyesi restorasyonunu tamamen yaptı, bitirdi. Bugün Türkiye'nin en büyük açık hava müzesi haline geldi. Bütün Denizli'deki oturan vatandaşların çocuklarını alıp orayı gezmelerini isteriz. Selçuklular Dönemi'ne ait, Beylikler Dönemi'ne ait Osmanlı Dönemi'ne ait ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait çok farklı kabirler çok farklı yapılar görülecektir. Yıllardır İlbade mezarlığı var. Selçuklu'dan ve Beylikler Dönemi'nde itibaren oraya defin yapılmış ama kimse gidip orayı bir koruyalım, muhafaza edelim restore edelim denmemiş. Bu da yerel yönetimler sayesinde. Ankara İlbade Mezarlığı'nı bilmez. Yerel yönetimler bilir. Orada çok farklı bir kültür var.”

İlbade Mezarlığı dışında Denizli kent merkezinde yer alan ve anıt olarak nitelendirilebilecek kimi türbelerde de yerel yönetimler tarafından çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 1990'lı yıllarda yazar Hasan Kallımcı'nın girişimleri ile valilik tarafından restore edilen (Kallımcı, 2023) Servergazi Türbesi'nde, 2011 yılında Denizli Belediyesi tarafından çalışmalar ve iyileştirmeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra türbeye olan ulaşımı kolaylaştırmak adına merkeze 5 km uzaklıkta olan türbenin yol ışıklandırması, kaldırımları ve çevre düzenlemesi yapılmıştır (denizli.bel.tr).

Fotoğraf 54. Çıplak Kadın Heykeli

Üçüncü kategorideki anıtlar ise ulusal belleği konu etmeyen, Denizli kent kimliği unsurları içerisine de yer almayan fakat yıllar yılı Denizli kentinin gündelik hayatına dahil olan anıtlardır. Bu kategoride öncelikle tam olarak bir anıt hüviyeti göstermese de kentlilerin anılarında yer eden çıplak kadın ve çocukları heykelinden

bahsetmek gerekmektedir. İzmir fuarındaki çıplak kadın heykelinden esinlenen heykel, 1963 yılında yaptırılarak, 1965 yılında Mehmet Candoğan döneminde Orkul Parkı'na (günümüzde Candoğan Parkı) yerleştirilmiştir (Uysal, 2017: 39). Heykel 21 yıl boyunca bu parkta ikamet ettikten sonra Ziya Tıkıroğlu döneminde Uysal'a göre (2017: 40) Çocukları Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu gerekçe gösterilerek Tıkıroğlu'na göre ise (2005: 49) Selami Sözer'in Candoğan Parkı için yapmış olduğu projede yer almadığı için kaldırılmıştır. Heykel günümüzde Pamukkale Ünivesitesi Kınıklı Kampüsü'nde yer alan Gölbahçe'de sergilenmektedir. Bunun yanı sıra Ali Aygören Bulvarı'ndan Fatih Sultan Mehmet Caddesi'ne geçişte yer alan Bereket Anıtını da (Başak Heykeli) bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

4.4.7. Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras bir kentin gündelik hayatı içerisindeki birtakım uygulamalar, kültürel birikim, yaşam tarzı gibi değişkenlerin ne ölçüde o yerele ait olduğu ya da o kentin kimliğine içkin olduğu ile ilgilidir. Somut olmayan kültürel miras, tarihi kent çekirdekleri, anıtlar, mimari gibi somut unsurlara kıyasla daha geç bir tarihte önem kazanmıştır. Dolayısı ile yerel yönetimlerin doğrudan somut olmayan kültürel mirasla ilgili olan çalışmaları görece daha yeni bir döneme tarihlenmektedir. Ancak yerel yönetimler kentlilere en yakın birimler olmakla spesifik olarak bu konu ile ilgili çalışmalar yapmasalar da zaten kent belleğin somut olmayan boyutları ile de doğrudan ilgilidirler. Denizli kenti açısından ele alındığında dokumacılık, tabaklık, bakırcılık gibi geleneksel üretim yöntemleri ile ahilik, efelik, ticaret ve girişimcilik gibi yaşam tarzları ve bunlara ilaveten yerel halkın yüzyıllara sari uygulamalarının somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Denizli’de tabaklık, dokumacılık gibi geleneksel meslek kolları kentin gündelik hayatını etkilediği ölçüde yerel yönetimler ile muhatap olmuşlardır. Örneğin 1960’lar sonrası dokumacılıkta elektriğin yaygın olarak kullanılmaya başlanıp, tahta otomatik tezgâhların bu yıllarda Denizli’deki demirci ustalarının katkısıyla üretilmeye başlanmasıyla üretim kapasitesinin büyük ölçüde artış göstermesi (Türkün Erendil, 2000: 100), Denizli’nin gündelik hayatı içerisinde doğrudan karşılık bulmuş ve motorlu tezgahlardan yükselen seslere karşı şikayetler artmıştır. 1967 yılında konuyu gündemine alan Denizli Belediye Meclisi, çevrelerine rahatsızlık veren ve sağlık yönünden de tehdit oluşturan dokumacılara elektrik verilmesini yasaklamıştır. Bir süre sonra dokumacılarda yaşanan mağduriyeti gören belediye meclisi bu kararını gevşeterek evlerde yapılan dokumada tezgâh sayısını üç ile sınırlanmış, tezgâh sayısı bu sayıyı aştığında ev bir atölye haline gelmiş sayılacağından tezgahların sanayi bölgesine aktarılacağını karara bağlamıştır (Doğu Gazetesi). Görüldüğü gibi yerel yönetim gerektiği takdirde geleneksel faaliyetlere müdahale etmekten geri durmamış, ancak faaliyetin idamesinin güç duruma düşmesi üzerine de gereken önlemi almaktan çekinmemiştir. Benzer şekilde dokumacıların endüstriyel varlıklarını devam ettirebilmelerini mümkün kılmak amacı ile 1980’li yıllarda, yapımına Ahmet Acar döneminde başlanan Dokumacılar Pazarı, Ziya Tıkıroğlu döneminde hizmete açılmıştır. Açılış sırasında Tıkıroğlu’nun “İlimiz sanayiinin temelini teşkil eden tekstilcilerimize ürünlerini daha iyi pazarlama imkânı sağlandığından dolayı mutluyuz” (Hizmet Gazetesi) sözleri, geleneksel endüstri kollarının idamesinin yerel yönetimce dikkate alındığının göstergesidir.

Benzer bir durum tabakhaneler için de geçerli olmuştur. Denizli’nin sulak bir alan olması, köklü bir tarihe sahip olması son olarak da hayvancılık için oldukça uygun coğrafi şartlara sahip olması sebebiyle eski çağlardan bu yana Denizli’de dericilik önemli bir meslek olagelmıştır (Türktaş, 2004: 26). Aydın Vilayet Salnamesinde Denizli’de 1908 yılında altmış beş adet tabak imalathanesinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır (Haytoğlu, akt. Koizhaiganova ve Koyuncu Okça, 2015: 610). Ancak henüz 1933 yılı gibi erken sayılabilecek bir tarihte “Denizli kasabasının ortasında ve en işlek mahallinde bulunan tabakhanelerin halkın sıhhatini ve istirahatini ehemmiyetli bir suretle haleldar etmekte olduğu cihetle” kent dışına taşınması için Denizli Belediye Başkanlığı’na kamu yararı dairesinde yer istimlak etmesi konusunda Vilayet İdare Heyeti’nin kararı bulunmaktadır (Denizli Gazetesi). Tabakhane, kent hayatını olumsuz etkilemesi üzerine 1935 yılında Vilayet tarafından kent dışına çıkarılmış (Bayrakdar, 1937: 8), ancak yukarıdaki haberde de görüldüğü üzere günümüzde Sümer Mahallesi hudutlarında kalan, istasyonun alt kısmında yeni kurulacak tabakhanenin alt yapısı belediye tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sümer Mahallesi’nde yeni kurulan tabakhane de zamanla kent içinde kalmış ve yine aynı gerekçeyle 1994’ten başlayan sürecin sonunda 2012-2013 yıllarında Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi kentin üst yönetimi tarafından kurulmuştur (Koizhaiganova ve Koyuncu Okça, 2015: 611-612). Denizli DİOSB’nin kurulmasının ardından kent içerisinde kalan tabakhaneler de belediye tarafından DİOSB’ye taşınma konusunda zorlanmışlardır (Hizmet Gazetesi). Tıpkı dokumacılıkta olduğu gibi tabaklıkta da yerel yönetimin müdahalesi, geleneksel faaliyetin kentin gündelik hayatı ile temas ettiği noktada kendisini göstermiştir.

Denizli’nin toplumsal yaşamında ticaret ve girişimcilik önemli bir ayırt edici unsurdur (Boz, 2022; Alayont, 2023; Şenel, 2023; Uzunoglu, akt. Ataman, 2018: 206). “Bir araya gelen iki Denizlilinin şirket kurduğu” (Gökçe, 2019: 127) düşüncesi Denizli’nin ticaret ve girişimcilik noktasında ne denli aktif bir kent olduğunu ortaya koyması açısından sıklıkla dile getirilen bir düşüncedir. Ticaret ve girişimciliği, doğrudan doğruya kültürel bir unsur olarak nitelendirmek güç olsa da bu konu, kentlerin toplumsal yaşantılarında önemli bir kalem oluşturduklarından Kayseri, Adana, Gaziantep gibi Anadolu kentleri bu yönde bir kimlik oluşturmuşlardır. Denizli de bu konuda bahsi geçen kentlerle kıyaslanmaktadır (Alayont, 2023).

Yerel yönetimlerin ticaret ve girişimcilik potansiyeli olmayan bir kentte bu tür bir kültürü yerleştirmeleri oldukça zordur. Ancak Denizli gibi zaten bu yönde bir eğilim gösteren bir kentte yerel yönetim çeşitli altyapısal imkânlar ya da prosedürel kolaylıklar sunmak yolu ile ticaretin ve girişimciliğin önünü açması mümkündür. Geçmiş dönem belediye başkanlarından Ali Marım’ın (2022), Hasan Gönüllü döneminden itibaren uygulanan geçici ruhsat ile ilgili aktardıkları bu durumu destekler niteliktedir:

“Türkiye’de olmayan geçici ruhsat olayını Hasan Gönüllü zamanında başlamıştık biz de devam ettirdik. Benden sonra müfettişler böyle bir şey olmaz deyip iptal ettiler. Bir vatandaş geliyor, bakkal dükkânı açacak, terzi açacak veya küçük bir iş yeri açacak. Ama yeri müsait değil, hadi geçici verelim diyoruz işine devam et. Hala geçici ruhsatla çalışanlar vardır, benim zamanımda geçici ruhsat alıp da devam eden. Çünkü yasal olarak onu orada şu prosedürleri şu şekilde uygulaman gerekiyor dediğin zaman onu yapması mümkün değil. O zaman ya iş bulacaksın hayatına devam ettirsin ailesine baksın veya da yardımcı olacaksın. Her insanı her işte çalıştırman da mümkün değil. Yani ticaret esnafını da geri çevirmedik ne istiyorlarsa yerine getirdik.”

20. yüzyılın başlarından ve özellikle de Turan Bahadır döneminden itibaren belediyenin kent içindeki yolların kalitesini artırmak istemesi, yine aynı dönemden itibaren özellikle Kaleiçi-Bayramyeri merkezi iş alanında haller ve pazar yerleri inşa ettirmesi, 1970’lerden itibaren gerek belediyenin gerekse il özel idaresinin iş hanları yapması, yerel yönetimlerin geleneksel ticarete ve girişimciliğe yapmış oldukları

altyapısal katkılardır. Bu gelişmeler çalışmanın önceki kısımlarında farklı bellek unsurları içerisinde ayrıntılı olarak değerlendirildiği için bu kısımda yeniden detaylandırmaya gerek bulunmamaktadır. Ancak doğrudan Denizli ticareti ile ilgili olduğu için bu kısımda Denizli’de Merkez Bankası şubesinin kuruluşundan bahsetmek gerekmektedir.

Denizli’de Merkez Bankası şubesinin açılması düşüncesi 1960’ların ortalarına denk düşmektedir (Doğuş Gazetesi, 1966). Ancak bu dönemde Merkez Bankası yetkililerinin ilgisiz davranması neticesinde konu 1970’li yıllara taşınmıştır. 1969 yılında kentin sorunları ile ilgili çeşitli görüşmeler yapmak üzere Ankara’ya giden dönemin belediye başkanı Ali Dartanel, 1969 yılında Merkez Bankası yetkilileriyle tam bir uzlaşmanın sağlandığını bildirmiştir (Doğuş Gazetesi, 1966, 1969, 1970, 1972). Kendisi de bir tüccar olan Dartanel (2019: 89-90), Denizli’nin sanayide, ticarete her alanda ilerleyeceğinin hissettiğini, bu nedenle Denizli’ye Merkez Bankası’nı getirttiğini beyan etmiştir. Ayrıca Denizli’nin Merkez Bankası şubesine olan ihtiyacının, doğrudan doğruya kentin ticari gelişimi ile ilgili olduğunu daha açık bir ifadeyle şu şekilde dile getirmiştir:

“Ticaret çok zor yapılyordu o zamanlar. Bir tabak almak için bile çok uğraşlar verilirdi. Ben de Denizli’ye Merkez Bankası’nın gelmesinin ticareti kolaylaştıracağını düşünerekten sürekli Ankara’ya gidip geldim. Yer bakmak için Denizli’ye geldiler ve o zaman için Türkiye’nin 16. Merkez Bankası Denizli’ye yapıldı. (Dartanel, akt. Uysal, 2017: 143).

İlk başlarda Bayramyeri’nde inşa edilmesi düşünülen (Doğuş Gazetesi, 1969) Merkez Bankası Denizli şube binasının hali hazırda yer aldığı muhitte daha öncesinde var olan Hükümet Konağı, Adliye Binası ve benzeri yapıların yıkılarak yerine Merkez Bankası binasının inşa edilmesi çalışma içerisinde daha önce de bahsedildiği gibi Denizli’de yer alan anıt eserlere ilişkin farklı bir tartışma konusudur. Ancak kente Merkez Bankası şubesinin açılmasının ve bu konuda yerel yönetimin yaptığı girişimlerin, Denizli’de ticaretin gelişmesi açısından yerel yönetimin yaptığı başlı başına bir katkı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kentte yer alan geleneksel meslek kolları ile Denizli’nin toplumsal yaşamına içkin önemli bir diğer öge olan ticaret ve girişimciliğin, Denizli kültür hayatında bulunduğu nokta ahilik kurumudur. Daha öncesinde de üzerinde durulduğu üzere Denizli ahiliğin önemli merkezlerinden biridir. Günümüzde halen Denizli esnafları arasında ahiliğin çeşitli uygulamalarına rastlamak mümkündür²⁰². Her yıl Eylül ayında tüm

²⁰² Bu uygulamalardan birkaç örnek için bkz Kallımcı, H. (2011). *Denizli’de Ahilik*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli. sf. 20-21

Türkiye çapında “Ahilik Kültür Haftası” kutlamaları yapılmakta, bu minvalde Denizli’de de ahilik haftası kutlanmaktadır.

Ahilik Kültürü Haftası kutlamaları, merkezi yönetimin uhdesindedir. 2008 yılında bu sorumluluk Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan alınarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na verilmiştir. Bu kutlamaların yapılması için ilgili yönetmelik gereğince her ilde Ahilik İl Kutlama Komitesi oluşturulur ve belediyeler bu komitenin üyesidirler (ticaret.gov.tr). Bu açıdan bakıldığında yerel yönetimler ahilik kutlamalarında etkin bir roldedir. Denizli açısından bakıldığında ise yerel yönetimin bu kutlamaların kapsamını genişlettiği görülmektedir. Resmi olarak dar alanda kutlanan Ahilik Kültürü Haftası kutlamaları Denizli Belediyesi tarafından 2009 yılında Bayramyeri Meydanı’na taşınmak suretiyle, kutlamalara halkın katılımı sağlanmıştır (Kallimci, 2011: 93; Zolan, 2012: 8). Belediye Başkanı Ahilik Haftası’nda merkezi yönetim yetkililerini ve çeşitli sivil toplum örgütlerini ağırlamakta ve ve bu kurumlara ziyaret gerçekleştirmektedir. Ahilik Haftası ile ilgili yapılan yürüyüşe bizzat katıldığı araştırmacı tarafından yerinde gözlenmiştir. Öte yandan kutlamalar yalnızca Denizli kent merkezinde değil, büyükşehir belediyesi döneminde ilçelerde de gerçekleştirilmektedir. Hüdaverdi Otaklı (2023), Denizli’de yerel yönetimin Ahilik Haftası Kutlamalarına yerel yönetimin katkısı konusunda oldukça iddialıdır:

“Yetki merkezi idarede ama merkezi idarede şu vardır: sadece bakanlıktan gelen direktif. İşte Eylül ayının ikinci üçüncü haftasıdır. Kutlama komitesi oluşturulsun, yapılsın. Âdet yerini bulsun babından, toplandık, konuşmalar yapıldı ve konu kapanıyor. Defalarca toplantılara katılıyoruz Valilikte, bakın ahilikle ilgili şunlar var şöyle yapılsın gibilerinden. Yerel yönetimlerin baskısıyla ve işi sahiplenmesiyle ahilik kutlamaları farklı bir önem kazandı. Yürüyüşler daha farklı yapıldı. Artık onun yerine ahilikle ilgili sergiler, ahilikle ilgili kitaplar basılmaya başlandı. Biz “Ticaretin Derin Kökleri” diyoruz ahilikle ilgili sloganı bulduk. Birçok kentte de ahilik kutlanır ama bizim iki yıl önce bir ay süren ahilik programımız oldu. Bütün ilçelerde yaptık. Her sene geliştiriyoruz. Her sene mutlaka farklı bir ilçede oradaki ahi tekkesi hakkında da bilgilendiren konuşmalar yapılıyor. Kesinlikle yerel yönetimlerin Denizli’deki ahiliğin gelişmesinde çok ciddi payı vardır. Merkezi idarenin belirlediği normun dışına çıkmışlardır.”

Denizli’de yerel yönetimin ahilik ile ilgili çalışmaları yalnızca kutlamalar düzeyinde kalmamaktadır. Bununla birlikte ahilik geleneğinin kentsel mekânda somutlaştırarak görünür kılmaya yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Kentin en iyi bilinen iki ahi şeyhi Ahi Sinan ve Ahi Duman’ın anıtları Recep Yazıcıoğlu Parkı’nda sergilenmektedir (Kallimci, 2011: 47, 54). Acıpayam’da yer alan Karahöyük Pazarı mevkiinde Ahi Yahya ve Ahi Ali’nin mezarı tespit edilmiştir. İlk tespit edildiğinde civar yerleşimlerin çöpleri ve evsel atıkları ile dolu olan, hatta kimi evlerin kanalizasyon atıklarının bırakıldığı mevki belediyece düzenlenerek alanda adı geçen ahi şeyhleri adına

temsili mezarlar inşa edilmiştir (Otaklı, 2023). Ayrıca Ahi Evran'ın hocası/şeyhi olarak bilinen Ahi Kaysar'ın (Kayıhisar/Gaysar) kabri bulunarak 2022 yılında Ahilik Haftası kutlamaları kapsamında ziyarete açılmıştır (denizlihaber.com). Otaklı (2023), İlbade Mezarlığı'nda ya da Kaleiçi'nde bir Ahilik Müzesi kurulması konusunda belediyenin çalışmaları olduğunu belirtmiştir.

4.4.8. Endüstri

Endüstri, sanayi kenti olma özelliği gösteren bir kent için önemli bir kimlik unsurudur. Endüstrinin kente katmış olduğu yapı elemanları ve kentin sosyo-ekonomik ve kültürel durumu üzerinde sahip olduğu belirleyici etkisi, endüstriyi bir kentin bellek dağarcığı içinde önemli bir konuma taşımaktadır. Yerel yönetimlerin bir kentin endüstrisi karşısındaki durumuna bakıldığında, esasında yerel yönetimlerin endüstri anlamında doğrudan bir görevi olduğunu iddia etmek zordur. Ancak endüstri bir bellek unsuru olarak değerlendirildiği zaman, eski endüstriyel yapıların korunması, birtakım özgün endüstriyel uygulamaların idame ettirilmesi ve kentin tüm endüstri varlığının gündelik hayat içerisindeki altyapısı ve bunun koordinasyonu gibi alanlarda yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir.

Bir kentteki belirli endüstriyel uygulamaların idamesi ve geliştirilmesi adına yerel yönetimlerin fonksiyonu ele alındığında Denizli'de eski çağlardan bu yana var olan tekstil ve dokumacılık sektörü açısından yerel yönetimin geçmişte böyle bir misyon yüklenmiş olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Günümüzde Denizli'de var olan tekstil endüstrisinin öncülü niteliğindeki Sümerbank Denizli İplik Fabrikası'nın Denizli'de kurulması sürecinde yerel yönetimin etkisi bu duruma örnektir.

1935 yılında Sümerbank'a ait basma fabrikası, Denizli'ye 80 kilometre uzaklıktaki Nazilli'ye açılmıştır. Bigat'a göre fabrikanın Nazilli'ye açılmasının sebepleri arasında Nazilli'nin pamuk üretiminde ülkede ilk sıralarda yer alması, toprağının verimliliği, su kaynaklarının bol olması, iklimin ve ulaşım olanaklarının elverişli oluşu, madenlerin bolluğu (enerji ihtiyacını karşılamak için) ve demografik yapısının uygunluğu (2017: 105-108) yer almaktadır²⁰³. Tüm bu sayılan öncüller arasında Nazilli'yi Denizli'den farklı kılan temel etmen enerji ihtiyacının daha uygun şekilde karşılanmasıdır²⁰⁴.

²⁰³ Tesisin Denizli ve Aydın gibi iki merkez dışında görece daha az gelişmiş bir kent olan Nazilli'de açılmış olmasını Celal Bayar'ın ağırlığını koyduğu yönünde değerlendiren görüş ve bu durumun bir değerlendirmesi için bkz İnan, S. (2007). "Sümerbank", *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı 14, 26-36.

²⁰⁴ Nazilli'ye 1925-1933 yılları arasında dizel motorla çalışan elektrik santrali yapılmıştır. (Arslan, 2017:4).

Enerji, özellikle de elektrik üretimi ve temini konusunda belediyenin yaşamış/yaşatmış olduğu sorunlar, erken dönem Denizli sanayini olumsuz etkilemiştir. Denizli'nin ilk elektrik üretimi belediye başkanı Hacı Tefvîk Bey'in aydınlatma amacı ile Zeybek Değirmenine koydurduğu bir dinamo ile üretilmiştir (Haytoğlu, 2018: 899). Cumhuriyetin ilk yıllarında da belediye, il özel idaresi ve şahıslarca işletilen tesisler ile elektrik üretimi gerçekleştirilmiştir. 1929 yılında Denizli'de 2 adet belediye tarafından, 1 adet il özel idare tarafından, 1 adet de özel şahıslarca işletilen elektrik üretim tesisi mevcuttur (Uysal, 1999: 299). Ancak bütün bunlara rağmen yeterli bir üretim tesisi bu dönemde kurulamamıştır (Bayrakdar, 1937: 17). Feridun Alpat'ın aktardığına (akt. Uysal, 2020: 34-35) göre Hüsnü Örnek'in belediye başkanı olduğu zamanda Gökpınar'da yapılan elektrik santralının akımı Sümerbank'a yetmemiş ve ikinci bir santral yapılmak zorunda kalınmıştır. Elektrik konusunda 1962 yılına kadar çekilmiş olan sıkıntılar 1950-1970 yılları arasında 57000 kişinin İstanbul ve İzmir'e göç etmesine ve bu kentlerde yatırım yapmasına neden olmuştur.

Aynı konuya ilişkin bakış açısı değiştirildiğinde esasında Denizli'deki tekstil-dokuma endüstrinin itici gücünün aynı zamanda yerel yönetim olduğu görülecektir. Gerekli alt yapıyı kuramadığı için basma fabrikasını Nazilli'ye kaptıran Denizli'nin, Nazilli'ye ikinci bir tesisin kurulacağı haberi üzerine gösterdiği refleks bahse değerdir. Nazilli'ye ikinci bir fabrika açılacağını duyunca dönemin belediye başkanı Hüsnü Örnek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşerek, “fabrikanın Denizli'ye yapılması için gerekli şartların hazır olduğunu, iplik için pamuk ekiminin yapıldığını, fabrikaya gerekli olan gerekli elektriğin karşılanması için de barajın en kısa sürede tamamlanacağını sözünü” (Uysal, 2020: 38) vermiştir. Denizli'de elektrik üretimi konusunda akla gelen belediye başkanı Hüsnü Örnek'tir. 1944 yılında göreve geldiğinde elektrik konusunu ele almış ve sonuçlandırması kadar da peşini bırakmamıştır (Sezener, 2015: 31).

Sümerbank İplik Fabrikası'nın Denizli'de açılması hakkında dönemin belediye başkanı Hüsnü Örnek ile ilgili sıklıkla anlatılan bir anı şu şekildedir: Yukarıda bahsedildiği şekilde Nazilli'ye ikinci fabrikanın açılacağı duyulunca o dönemde Denizlililerin genel olarak paylaştığı düşünce, pamuğun Denizli'den gittiği fabrikanın da Denizli'ye yapılması gerektiğidir. Denizli'nin belediye başkanı sıfatıyla Hüsnü Örnek, yetkili bir kişi olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile durumu görüşür. İsmet İnönü ilk başta bu duruma pek sıcak bakmadıysa da Hüsnü Örnek yukarıda bahsedildiği şekilde İnönü'yü buna ikna etmiştir. İnönü de Örnek'in yüzünü okşayarak “Beni Kandırdın!” demiş (Ergür, 2008: 33) ve Nazilli'ye yapılacak olan fabrika Denizli'ye yapılmıştır.

Buradaki “Beni kandırdın!” sözünün ve sonrasında Sümerbank’ın Denizli’de açılmasının, birçok açıdan Denizli kentinin kaderini etkileyen önemli bir olay olduğuna şüphe yoktur. Nitekim Sümerbank’ın Denizli’nin geleneksel tekstilcilerini yönlendirmek suretiyle endüstrileşmeyi artırması, özel sektöre profesyonel meslek erbabı yetiştirmesi, Denizli’ye sosyal hareketlilik getirmesi, “anonim” olma konusunda özel sektöre öncülük etmesi, geleneksel iş görme eylemi yerine mesai kavramını yerleştirmesi, meslek içi eğitimlerle daha verimli bir sistemi beraberinde getirmesi gibi özellikleri (İnan, 2007: 36; Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 39; Avsan, Pulat Gökmen, Uçman Altınışik, 2020: 1003) Denizli’nin başta tekstil sektörü olmak üzere genel endüstriyel yapısı üzerindeki etkisi oldukça açıktır. Burada Sümerbank’ın Denizli’ye kurulması konusunda İnönü’yü “kandıran” kişinin, endüstri potansiyeli olan bir kentin belediye başkanı olması ve belediye başkanının bunu kamu adına yapıyor olması, yerel yönetimlerin bir kentin endüstriyel varlığına sunduğu katkı anlamında oldukça önemlidir.

Denizli’nin kent kimliği açısından bir “sanayi kenti” olarak anılmaya başladığı süreç içerisinde, yerel yönetimler endüstrinin gelişimi konusunda mekânsal katkılar da sunmuşlardır. Küçük sanayi sitelerinin oluşturulması, tabakhane ve dokumacılar gibi kentsel yaşama çeşitli düzeylerde (hijyen, sağlık gürültü kirliliği ve sair) zarar oluşturan geleneksel meslek kollarının kent dışına nakli, Denizli Organize Sanayi Bölgesi’nin kurulması gibi konularda belediyelerin ve il özel idaresinin öncülük etmesi, üretime yeni başlayan sanayi tesislerine kolaylıklar sağlanması bunlar arasında yer almaktadır.

Savaş Yavuzçehre’ye göre (2010: 257) Denizli’nin sanayileşme tecrübesi Birinci Sanayi Sitesi ile başlamaktadır. 1957 yılında kuruluş çalışmaları başlayan ve 1960 Askerî Müdahalesi nedeniyle 1963 yılında faaliyete geçen Birinci Sanayi Sitesine yıllar içinde ikincisi ve üçüncüsü eklenmiştir (Uysal, 2017: 67). Günümüzde Denizli sanayiinin önemli şirketlerinin ilk ikamet yerleri bu sanayi siteleridir (Uysal, 2020). Birinci Sanayi Sitesi’nin kurulma amacı kent içinde çalışan gayri sıhhî müesseseleri, dokumacıları, tamirhaneleri kent dışına taşımak (Alpat, akt. Savaş Yavuzçehre, 2010: 257-258); İkinci Sanayi Sitesi’nin kuruluş amacı ise kentteki işyeri buhranını çözmektir (Doğuş Gazetesi, 1968). Her iki sanayi sitesinin de kuruluşu esnasında da öncelik sanayileşmeye verilmiş, ulaşım, ucuz arsa, su kaynaklarına ve pazara yakınlık gibi kriterler çerçevesinde yapılan yer seçimleri sonucu kentin verimli tarım arazileri ve sebze bahçeleri üzerine kurulmuştur (Uysal, 2017: 67). Tam da bu sebeple Üçüncü Sanayi Sitesi’nin yer seçimi hususunda gereken imar uygulamalarının gerçekleştirilmesi için belediyeye başvuran kooperatif

yetkilileri dönemin belediye başkanı Hasan Gönüllü tarafından geri çevrilmiştir²⁰⁵. İlgili talebin görüşüldüğü belediye meclisi toplantısını sağlık durumunu gerekçe göstererek yarıda kesen Gönüllü, daha sonraki süreçte kendi partisinden üç üyenin de Üçüncü Sanayi Sitesi için olumlu oy kullanması ile sitenin bugünkü yerine yapılmasına engel olamamıştır (Gönüllü, 2016: 118-121). Gönüllü alınan bu karar için halen hayıflanmaktadır (Gönüllü, 2022):

“Ona ben halen daha üzülürüm. Çünkü üçüncü sanayi sitesi tamamıyla tarım arazisiydi. Ben o arazileri gezdim mısır ekilmiş tarlalar vardı. Boyu üç metre falan mısırın. Bakanlıkta yapılan imar planı çalışmalarında orada dört metre kalınlıkta toprak tabakası olduğu ve yılda üç mahsul alınabilecekti. Orası korunabilseydi, bütün Denizli’ye milyon nüfuslara bile çıksa sebzesi meyvesini karşılayabilecek bir alandı. Tabi tarım arazisi olduğu için bu arkların devamı bazı dereeler içinden geçiyordu. Denizli’nin çok güzel bir tarım arazisi olabilirdi, yazık ettiler.”

Denizli Organize Sanayi Bölgesi’nin (DOSB) kurulması sürecinde de yerel yönetimlerin büyük katkıları olmuştur. DOSB, öncelikle Denizli İl Özel İdaresi ve Denizli Belediyesi’nin iştirakiyle kurulmuştur. Nitekim günümüzde kent sınırları içinde kalan Göveçlik, Şirinköy, Sevindik, Adalet Mahallesi gibi muhitlerinde büyük endüstri kuruluşları faaliyet göstermektedir. 1964 yılından itibaren kurulması düşünülen DOSB’nin, 1970’li yıllarda Hasan Gönüllü’nün belediye başkanı Münir Güney’in ise vali olduğu dönemde, fabrikaların kurulmasını kolaylaştırmak yatırımların önünü açmak ve müteşebbisleri bürokrasi ile uğraşmaktan korumak amacıyla, kuruluş çalışmaları başlatılmıştır (Hizmet Gazetesi, 1982, Gönüllü, 2016: 239). Gönüllü (2022), DOSB kuruluş sürecini şu şekilde aktarmaktadır:

“Belediye ilk sırada yer aldı sayılır. Çünkü o gün için valiyle iyi diyalog kurabilmiştik. Ben gencecik bir insanım 35 yaşında belediye başkanı oldum. Vali bizden 10 20 yaş falan büyük, tecrübeli bir insan bize abilik yaptı o sırada iyi bir diyalogumuz oldu. Vilayetle beraber biz bu işi başlattık. Dedik ki bu işi kimin için yapıyoruz biz Sanayi Odası ve Ticaret Odası, onları da çağıralım onlar da katılsınlar. Zaten belediyenin mali durumu zayıf. O gün için 50000 TL koyuyorduk, 50000 de vilayet koyuyordu. Ticaret Odası ve Sanayi Odası katılmadı. Vilayetle biz bunu 3 4 yıl falan sürdürdük. Oraların istimlakleri yapıldı, imar planları yapıldı. İmar planı yapıldıktan sonra iş fabrikaların yerlerini tahsis etmeye geldiği zaman Feridun Alpat, Sanayi Odası devreye girdi, çünkü rant başlamıştı. Belediye olarak dedik ki artık gerisini getirirsiniz.”

Denizli’de tekstil endüstrisinin başlangıcı konusunda yerel yönetimin geç de olsa aktif bir rol üstlenmesi, Denizli’de yer alan Sümerbank tesislerinin bir kentsel bellek mekânı olarak korunması sürecinde tam tersi yönde çalışmıştır. 1980 sonrası süreçte

²⁰⁵ Başkan Hasan Gönüllü’nün 3. Sanayi Sitesi kurulması girişimlerini reddetmesinin politik sebepleri için bkz Gönüllü, H. “Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı” sayfa: 118-119

teknolojiye yenik düşen, özel sektör ile rekabet edemez konuma gelen, özel sektörde faaliyet gösteren endüstri kuruluşlarının gelişimi karşısında tutunamayarak gerileyen Sümerbank'ın, kendini yenileyemediği ve zarar ettiği gerekçesiyle 1998 yılında özelleştirilmesi üzerine Denizli Sümerbank'ın bulunduğu alan Zafer Tekstil Anonim Şirketi'ne satılmış, ardından da Global Yatırım Holding ve Pera Yatırım Ortaklığı'na geçmiştir (Uysal, 2020: 43). Bu süreçte yapılan bütün itirazlara ve açılan davalara rağmen Denizli kent belleğinde önemli bir yeri olan Denizli Sümerbank'ın bir endüstriyel bellek mekânı olarak korunması yerine, yerel yönetimin de desteklediği proje kapsamında Denizli Sümerbank'ın kurulu olduğu arazide 2011 yılında Sümerpark AVM açılmıştır²⁰⁶ (Avsan, Pulat Gökmen, Uçman Altınışık, 2020: 1015).

Denizli'de bir başka önemli endüstriyel bellek unsuru olan tabakhane de benzer bir durum geçerlidir. 1935 yılında kurulan ve uzun süre tabakhane olarak hizmet veren Sümer Mahallesi'ndeki alan Denizli DİOSB açılması ile kapatılmış ve Bakanlar Kurulu kararı ile kentsel dönüşüm bölgesi ilan edilmiştir. Bunun ardından yapı sahipleri Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından (aksi taktirde belediye tarafından yıkılması kaydıyla) binalarını yıkmaya zorlanmışlardır (denizlihaber.com). Eski tabakhanenin yıkılması Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı Serdar Alayont (2023) tarafından endüstriyel bellek anlamında şu şekilde değerlendirilmektedir:

“Çok üzüldüğüm yerlerden birisi de tabakhanedir. Tabakhanenin olduğu yer çok eski bir plana dayalı. Orada 1930'larda bir planı yapılmış, özel bir plancı gelmiş de yapmış diye biliyorum. Kendim dericilere çok iş yaptığım için oraya çok girer çıkardım, aslında girip çıkması çok zordu oraya ama... İnanılmaz yapıları... O yapılar şu anda yerle bir edildi. Arasanız şu anda kent merkezinde 'korunmuş alan' olabilecek tek yer tabakhanenin olduğu bölge idi. Tamam binalar pisti misti ama restore edilebilirdi çok rahat şekilde. Orada bir kamulaştırma yapılabilirdi veya yapı sahiplerine öneri sunulabilirdi, o bölge yaşatılabilirdi ama hiç yaşatılmaya çalışılmadı.”

Denizli'nin endüstri belleği konusunda belediyenin atmış olduğu olumsuz adımların yanı sıra kimi başarılı sayılabilecek uygulamalar da bulunmaktadır. Özellikle Nihat Zeybekçi ve sonrası dönemde (Boz, 2022) Denizli'nin endüstri belleğinde önemli bir yer tutan un fabrikaları Külahçioğlu Un Fabrikası ve Merzeci Un Fabrikası'nın restore edilmesi bu duruma örnektir. Bahsi geçen un fabrikaları bu süreçte yerel yönetim tarafından yeniden işlevlendirilerek Denizli kent hayatına dahil olmuşlardır. Külahçioğlu Un Fabrikası 2006 yılında belediye konservatuarı olarak (Hizmet Gazetesi, 2006), Merzeci Un Fabrikası ise Gençlik Merkezi olarak (denizli.bel.tr.) kullanılmaya

²⁰⁶ Günümüzde Sümerbank AVM'nin yer aldığı mekâna gelecek yıllarda cam müzesi kurulması, Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin projeleri arasındadır (Otaklı, 2023).

başlanmıştır. Fabrikaların yeniden işlevlendirilmesinde, endüstriyel belleğin yalnızca yapı anlamında/fiziksel sürdürülebilirliğinin yanı sıra kent belleği açısından kent ile endüstri kuruluşu arasındaki temasın devamlılığı için endüstri belleğini anlamlı kılan sistem ve değerlerin korunması (Avsan, Pulat Gökmen, Uçman Altınışik, 2020: 1001) noktasında bir sorun alanı olduğunu iddia etmek yanlış bir bakış açısı olmasa da yapı stokunun korunmasını dahi endüstri belleğinin idamesi açısından anlamlı kabul etmek gerekmektedir.

4.4.9. Gastronomi

İnsanlar uygarlık tarihi boyunca farklı motivasyonlarla yeme içme faaliyetlerine yönelmişlerdir. Evvelinde, yeme içme faaliyetlerini düzenleyen temel motivasyon olan hayatta kalma içgüdüğü ön plandayken son yıllarda farklı tatlar ve lezzetler arama, farklı kültürleri ve alışkanlıkları deneyimleme arzusu (Kargiglioğlu, Çetin ve Erkol Bayram, 2019: 625) önemli bir motivasyon olarak yeme içme faaliyetlerinin karakterini belirlemeye başlamıştır. Herhangi bir kültürün ilgi çeken yeme içme alışkanlıkları ve mutfak kültürü, turizm planlamasının önemli kalemlerinden biri haline gelmiş ve ürünlerin sunumunun her aşaması turistik bir değer kazanmıştır (Güneli, akt. Bucak ve Aracı, 2013: 204). Yeme içme alışkanlıklarındaki bu dönüşüm, kentlerin birbirleri ile olan rekabetinden bahsedilen bir dönemde önemli bir ayırt edici unsur olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu sebeple, somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek olan gastronomi (Bayram, 2018: 361), bir kentin belleğinin ve kimliğinin önemli bir bileşenini oluşturur hale gelmiştir.

Denizli’de de bu konuda farkındalığın arttığı gözlenmektedir. Gerek kentliler bazında gerekse merkezî/yerel yönetim kuruluşları ve üniversite²⁰⁷ temelinde bu konuda çeşitli girişimler gerçekleşmiştir. Pamukkale Üniversitesi tarafından tespit edilen Denizli’ye özgü 242 (Otaklı, 2023) farklı yemek bulunmaktadır. İlk akla gelenler arasında, Denizli kebabı, çaput aşısı, Denizli keşkeği, cızlama, bürülce böreği, Tavas göveci gibi yemekler bulunmaktadır. Ayrıca, Babadağ kekik balı, Buldan kestanesi, Denizli kekiği, Denizli leblebisi, Denizli çalkarası üzümü, Honaz kirazı, Kale biberi, Tavas baklavası, Çameli fasulyesi, İsabey çekirdeksiz üzümü olmak üzere 10 farklı²⁰⁸

²⁰⁷ 20 Mayıs 2022 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından Denizli Lezzet Festivali düzenlenmiştir (pau.edu.tr)

²⁰⁸ Türk Patent Enstitüsü tarafından Denizli adına tescilli 14 coğrafi işaretli ürün bulunmaktadır. Bunlardan 10 adedi gastronominin konusuna dahildir. Diğerleri; Buldan bezi, Denizli travertenini, Çameli elmalı bezi ve Çameli kilimidir (turkpatent.gov.tr).

ürün Türk Patent Enstitüsü tarafından coğrafi işaretlidir²⁰⁹ (turkpatent.gov.tr). Sıralanan coğrafi işaretli ürünlerin 5 adeti ilçe belediyeleri tarafından²¹⁰ tescillenmiştir (turkpatent.gov.tr). Bunların yanında ilçe belediyeleri çeşitli şenlikler ve festivallerle o yörede yetişen ürünleri ve bu ürünlerin işlenmesinden elde edilen mamulleri tanıtıcı etkinlikler düzenlemektedir.

Tescil Edilen Ürün	Tescil Ettiren Belediye	Tescil Yılı
Denizli Kekığı	Pamukkale Belediyesi	2021
Kale Biberi	Kale Belediyesi	2010
Tavas Baklavası	Tavas Belediyesi	2018
Çameli Fasulyesi	Çameli Belediyesi	2018
İsabey Çekirdeksiz Üzümü	Çal Belediyesi	2006

Tablo 5. Denizli'nin Coğrafi Etiketli Ürünleri (turkpatent.gov.tr)

Denizli'de yerel yönetimin gastronomiye olan ilgisi, Denizli'deki yeme içme alışkanlıklarının, kültürel bir miras olarak korunarak gündelik hayat içerisinde sonraki nesillere aktarılması amacıyla ziyade, kültür turizmi kapsamında Denizli'ye ekonomik gelir kazandırma amacına yöneliktir. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Hüdaverdi Otaklı'nın (2023) “...örneğin Marmaris'ten günlük buraya kebab turları var. Geliyorlar, kebablarını yiyorlar, Babadağlılar Çarşısı'ndan alışverişlerini yapıyorlar, dönüyorlar. Bu gelişmiş. Yerli turisti sokabiliyoruz ama yabancı turisti de sokacak şekilde bir düzenlemenin olması lazım.” sözleri böyle bir amacın açık bir kanıtını oluşturmaktadır.

Son yıllarda Denizli'de yerel yönetim, gastronomi konusuna daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Denizli'nin ekonomik (Gaziantep), kültürel (Afyonkarahisar) ya

²⁰⁹ “Coğrafi işaret, tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen hammaddesi ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır.” (turkpatent.gov.tr)

²¹⁰ Diğerleri sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları tarafından tescillenmiştir.

da idari olarak (Hatay-idari parçalanma-sınır tespit kararı) benzer nitelikler gösterdiği kentlerin gastronomi anlamında çeşitli atılımlar yapması Denizli’yi de böylesi bir hamle yapmaya ittiği gözlenmektedir:

“Biliyorsunuz UNESCO tarafından gastronomi şehirleri ilan ediliyor. Türkiye’den Hatay, Antep, Afyon girdi. Tekli yıllarda oluyor. 2023 yılında şu anda hazırlıklarımız bu yönde Pamukkale Üniversitesi, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü ve Denizli Büyükşehir Belediyesi olarak çalışmalarımız var. Bu sene Denizli’nin de gastrokent olması konusunda mücadelemiz devam ediyor. Denizli de gastronomi anlamında hakikaten önemli bir kent. Bugün Pamukkale Üniversitesi tarafından 242 yemek tespit edilmiş Denizli’ye ait. Bu sayı Afyon’da 500 küsur. Afyon bizim komşu ilimiz. Onlarda 500 varsa bizde de sayı daha fazladır. Bunlarla ilgili ciddi çalışmalar var. Yemeklerle ilgili yayınlar çıkarıyoruz, tanıtımlar yapıyoruz.” (Otaklı, 2023)

Denizli’de yerel yönetimlerin gastronomi konusundaki çalışmaları açısından bahsedilmesi gereken diğer bir husus, yerel yönetimlerin, özellikle de ilçe belediyelerinin kendi coğrafyalarında yetişen ya da kendine özgü üretim usulleri ile farklılık yaratan ürünlerin tanıtımı için yapmış oldukları çalışmalardır. 6360 sayılı kanun öncesi dönemde belde belediyeleri de bu duruma dahil etmek gerekmektedir²¹¹. İlçe ve belde belediyelerinin tarımsal üretime Denizli’ye nispeten daha yakın oldukları için yöresel/geleneksel lezzetlerin sürekliliğinin sağlanması ve tanıtılması için düzenlenen bu tür etkinlikleri daha fazla düzenlediklerini iddia etmek yanlış bir bakış açısı olmayacaktır. İlçe ve belde belediyelerinin çalışmaları da yukarıda belirtildiği gibi ekonomik amacı ön planda olan çalışmalardır. Bu konuda leblebi üretimi ile Serinhisar Belediyesi’nin, şarap üretimi ile Bekilli Belediyesi’nin, kiraz üretimi ile Honaz Belediyesi’nin, biber üretimi ile Kale Belediyesi’nin öne çıktığı gözlenmiştir.

2001 yılında birincisi düzenlenen Serinhisar Leblebi ve Kültür Festivali için yapılan hazırlıklar sırasında Festival Komitesi görevini üstlenen Belediye Başkanı Adil Kaplan yerel basına verdiği demeçte “Beldemizin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ilerlemesini sağlamak istiyoruz. Amacımız Serinhisar leblebisini tanıtarak önümüzü açmaktır.” (Hizmet Gazetesi, 2001) demek suretiyle belediyenin Serinhisar Leblebisinin tanıtımının ve bunun beldenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı açısından ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Tavas Belediyesi ise 2018 yılında Antalya’da düzenlenen ve 500 katılımcının yer aldığı Yöresel Ürünler Fuarına katılarak yine aynı yıl tescillenen Tavas baklavasını tanıtımını gerçekleştirmiştir (Barış Gazetesi, 2018). İlçe belediyelerinin düzenlediği bu tür festivallerin kentnin ekonomik ve kültürel hayatına ve beldenin tanıtımına yaptığı katkıların amacına ulaştığına dair bir diğer örnek 2006’da

²¹¹ 6360 sayılı kanun öncesi dönemde Buldan ilçesine bağlı Yenicekent Beldesi’nde 1990’lı yıllardan itibaren düzenlenen (Hizmet Gazetesi, 2006) “Tripolis Kültür ve Turfanda Sultaniye Çekirdeksiz Üzüm Festivali” belde belediyelerinin düzenlenmesine aktif olarak katkıda bulunduğu festivallere örnektir.

gerçekleştirilen Bekilli Üzüm ve Şarap Festivali²¹²'ne davet edilen Fransa Büyükelçisi Paul Poudade'un, festival sonrası Bekillili şarap üreticilerini İstanbul'da yapılacak olan şarap toplantısına davet etmesidir (Hizmet Gazetesi, 2006). Bunlar dışında Çal'da bağbozumu (üzüm), Beyağaç'ta tarhana, Honaz'da kiraz (hasat sonu), Buldan'da Sultaniye çekirdeksiz üzümü ve Çivril'de ise elma orijinli etkinlikler düzenlenmiştir/düzenlenmektedir.

İlçe belediyelerin yapmış oldukları gastronomi çalışmalarının Denizli kenti açısından önemi, bu ürünlerin dağıtım-pazarlama ve koordinasyonunun ve hatta kimi durumlarda üretiminin önemli ölçüde Denizli kentinde yapıyor olmasıdır. Örneğin kentin önemli kuruyemiş üreticisi Altıntop Kuruyemiş, asırlar boyunca leblebi üretimi ile adını duyuran Tavas ilçesi Kızılca Mahallesi kökenlidir. Benzer şekilde kentin tanınan şarap üreticisi Pamukkale Şarapçılığın, kökeni Güney ilçesine dayanmaktadır. Bu konuda Denizli'nin hinterlandının, gastronomi anlamında Denizli kentini de beslediği sonucuna varmak mümkündür.

4.4.10. Askeriye, Savunma ve Savaş

Çalışmanın Birinci Bölümünde askeriye ve savaşların kent belleği ile olan ilişkileri ortaya konmuştu. Bunlardan ilki kentlerin askeri birliklere mekânsal bir altyapı sunması diğeri ise savaşların kentlilerin psikolojileri üzerinde yaratmış olduğu etkilerdir. Bu konuda ileri sürülebilecek ilave bir tespit ise kentlerin, geçmişte ev sahipliği yaptıkları savaşlar yolu ile kendilerini ulusal tarihe ya da uygarlık tarihine dahil etme çabalarıdır²¹³.

Denizli kenti çeşitli askeri birliklere altyapı sunmaktadır. Günümüzde kentin ortasında kalan askeri kışlanın tarihi 1950'lere dayanmaktadır. Kente askeri birliğin gelmesi için, askeriye arsa bağışlanmıştır. Arsa kamulaştırılıp askeriye hibe edilmiştir. Askeri birliğin Denizli'ye gelmesi halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Kimi halk kiracı bulma, kimisi hizmet sunumu açısından askerlerin kente canlılık kazandıracağına inanmıştır (Tıkıroğlu, akt. Savaş Yavuzçehre, 2010: 171-172).

²¹² Denizli'nin Bekilli ilçesinde uzun yıllardır geleneksel olarak düzenlenen festivalin önceki ismi Bekilli Kültür Sanat ve Şarap Festivali iken 11 Haziran 2013 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan "Alkollü içkilerin her ne surette olursa olsun reklamı ve tüketicilere yönelik tanıtımı yapılamaz" maddesi gereğince festival ismindeki "şarap" ibaresi çıkartılmıştır. Festivalin yeni ismi ise "Bekilli Üzüm Kültür ve Sanat Festivali" olmuştur (DeHa Gazetesi, 2013).

²¹³ Sıralanan son tespit Prof. Dr. Hüseyin Aliyar Demirci'ye aittir. Demirci, bu tespitini çalışmanın üçüncü tez izleme oturumunda tezin Dördüncü Bölümündeki "Denizli Kent Belleği" başlıklı kısmı değerlendirirken dile getirmiştir. Demirci'nin yapmış olduğu bu tespitin kaynak olarak kullanılabilmesi için kendisinden izin alınmıştır.

Kurulduğu tarihte kentin dışında yer alan askeri kışlanın gelişiyle, kentin bu bölgesi de canlanmaya başlamıştır. Böylelikle günümüzde Denizli'nin mutena muhitlerinden olan Çamlık yolu ve arka taraflarında yapılaşmalar oluşmaya başlamıştır (Savaş Yavuzçehre, 2010: 172). Ayrıca toponimik olarak bakıldığında askeri kışla ve çevresinin uzun yıllardır “Tugay” olarak anılıyor olmasını, askeriye'nin Denizli kent belleğine olan katkılarından biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Fotoğraf 55. Denizli'deki 11. Tugay Komutanlığı'nın Kuşbakışı Görünüşü (denizlihaber.com)

Millî Mücadele yılları Denizli kent belleği açısından özel bir öneme sahiptir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgale uğramasının hemen ardından (işgalden 4 saat sonra) düzenlenen miting (Tok ve Otaklı, 2021:362), Millî Mücadele yıllarında diğer Batı Anadolu kentlerinin aksine işgale uğramayan bir kent olmasına rağmen Denizli kent belleğinin en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Toker (akt. Tok ve Otaklı, 2021: 366) 15 Mayıs 1919 günü Denizli'de yaşananları şu şekilde aktarmaktadır:

“...halkın bir kısmı Çaybaşı Mahallesindeki Türkocağında, Hükümet Konağı önünde, bir kısmı da Delikliçınar'daki İttihat ve Terakkicilerin toplantı yeri olan Meserret Kırathanesi önünde, bazı gruplar da Kayalıktaki müftülük binasıyla Bayramyeri'ndeki belediye önünde toplanmışlardı... Önde Müftü Ahmet Hulusi Efendi, cami imamı, Tekke Şeyhleri, beldenin ileri gelenleri, öğretmenler, yedek subaylar... ellerinde Türk Bayrakları olduğu halde Kayalık Camii'ne, oradan Sancak Şerif'i de alarak ve tekbirler getirerek belediye önüne geldiler.”

Esasında işgalin hemen ardından Denizli'de miting yapılması bir raslantı değildir. İzmir'in işgalinin hemen ardından İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti ve İzmir Belediyesi durumu bir telgrafla Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'e bildirmişler, Faik Bey de durumu derhal Denizli Askerlik Şubesi'ne, Denizli Belediyesi'ne ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye iletmiştir²¹⁴ (Toker, akt. Kodal, 1998b: 1027-128). Burada yerelcilik ve yerel

²¹⁴ Henüz Batı Anadolu işgal edilmeden önce, Kongreler döneminde Denizli'nin ileri gelenlerinin İzmir ve Balıkesir'de giriştikleri faaliyetler için bkz. Kodal, T. (1998). “Millî Mücadele'de Denizli ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/42, 1022-1043. Ayrıca işgalcilere karşı girişilen silahlı mücadeleler için bkz. Bayraktar, B. (1991). “Millî Mücadelede Denizli Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/22, 141-154.

yönetimler açısından önemli olan husus, halkın toplanma yeri olarak hükümet konağından ziyade belediye önünü tercih etmesidir. Bu durum Türkiye'nin yerel yönetim deneyimi açısından oldukça erken denilebilecek bir tarihte belediyenin toplumsal bir olayda kentliler nezdinde birleştirici bir unsur olarak algılandığını göstermektedir. Konu farklı bir açıdan ele alınacak olursa, çalışmanın Dördüncü Bölümünde belirtildiği üzere çarşı denetiminin daha kolay yapılabilmesi amacıyla Denizli'de belediyenin, zaten halkın toplanma yeri olan Bayramyerinde yerleşik olduğu, yani kentlilerin toplanmak için belediyeyi tercih etmesinden ziyade belediye binasının zaten orada olduğu hususu akla gelmektedir. Ancak her iki açıdan da bakıldığında bu durum, Denizli'de belediyenin toplumsal bir buhran anında kentin gündelik hayatına dahil olduğunu göstermektedir.

Günümüzde Ahmet Hulusi Efendi'nin 15 Mayıs 1919 tarihinde Denizlilileri Millî Mücadeleye çağırın konuşmasını/fetvasını yaptığı/verdiği yerde, Denizli Belediyesi tarafından Ziya Tıkıroğlu ve Ali Aygören dönemlerinde dikmiş olduğu Ahmet Hulusi Efendi'nin heykeli ve kitabesi bulunmaktadır. Hizmet Gazetesi'nin 6 Haziran 1985 tarihinde gazete manşetinden yapmış olduğu, "İlgililere ve Denizlilere Teklif Ediyoruz Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye Vefa Borcumuzu Ödeyelim" çağrısı yetkililerden karşılık bulmuş ve dönemin belediye başkanı Ziya Tıkıroğlu tarafından Bayramyeri Meydanı'na rölyefinin dikileceği duyurulmuştur (Hizmet Gazetesi, 1985). Bayramyeri'nde halen var olan bu kitabe ve heykel önceki kısımlarda bahsedildiği için bu kısımda ayrıntılı açıklamasına gerek bulunmamaktadır; ancak, Millî Mücadele Dönemi'nin Denizli Belediyesi tarafından kentin merkezinde somutlaştırılması anlamında önem taşımaktadır.

Denizli'nin Millî Mücadele yıllarında işgale uğramamış olmasının Denizli kent belleği açısından önemli bir sonucu Batı Anadolu'daki Afyonkarahisar, Uşak, Balıkesir İzmir gibi diğer kentlerin aksine kentin bir kurtuluş günün olmamasıdır. Kentlerin kurtuluş günlerinde (örneğin Afyonkarahisar için 26 Ağustos, Uşak için 1 Eylül, Aydın için 7 Eylül, İzmir için 9 Eylül ve benzeri) her yıl düzenlenen kutlama, anma töreni ve benzeri uygulamalarla kamuoyunun ilgisi bu olaylara çekilerek bahsi geçen olayla ilgili mevcut bilgilerin geliştirilmesi mümkün olmakta, kentlilerin bilgilencileri ve kent ve diğer kentlilerle daha sağlıklı ilişkiler kurmaları sağlanmakta ve böylelikle kente olan bağlılığın ve kentlilik bilincinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Denizli açısından böylesi bir eksiklik 1980'li yıllarda Ziya Tıkıroğlu döneminde "kurtuluş günü" yerine "kuruluş günü" ilan edilmek sureti ile giderilmeye çalışılmıştır. Tıkıroğlu'ya göre (2005: 179) en yakın düşman işgalinin yaşandığı Kurtuluş Savaşı'nda Yunan orduları

Denizli'ye giremediği için Denizli işgale uğramamış olması sebebiyle kentin bir “Kurtuluş Günü” yoktur. Bu düşünceden hareketle, 1986 yılı bir raslantı kabul edilerek “110. Kuruluş Yılı” demek suretiyle 29 Ekim 1986 gününün Denizli Belediyesi'nin Kuruluş Günü olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Kuruluş Günü olarak 29 Ekim tarihinin hangi gerekçeyle seçildiğini ise Ferit Uzun (2022) cevaplamaktadır:

“Ziya Bey'in sosyal yönü çok ağırdı. İlk geldiği sene beni çağırdı. “Biz belediye günü kutlayalım” dedi. 29 Ekim'e denk getirelim dedi. Hem onu hem onu kutlamış oluruz. Yani gündüz belediye kutlaması olur gece de Cumhuriyet balosu. O zamandan beri başladık ve şimdi rutin haline geldi.

29 Ekim her yıl Denizli'de belediye tarafından Kuruluş Günü olarak kutlanmaktadır. Ancak bu tarihin ve yapılan etkinliklerin kentliler nezdinde yeterince karşılık bulmadığı sahada gözlenmiştir. Bunun yanı sıra Millî Mücadele yıllarında dair 15 Mayıs tarihi de Denizli'de yerel yönetim tarafından Denizli kent belleğine kazandırılmıştır. Denizli Belediye Meclisi 2007 yılında aldığı bir kararla 15 Mayıs tarihini oybirliği ile “Millî Mücadele Kutlama ve Anma Günü” ilan etmiştir. Belediye Meclisi'nin oy birliği ile kabul ettiği madde şu şekildedir: “Müftü Ahmet Hulusi Efendi, o tarihte Denizli Mutasarrıfı olan Faik Bey (Öztrak), Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey ve emeği geçen tüm Denizlilerin hatırasına saygı amacıyla her yıl 15 Mayıs Millî Mücadele Kutlama ve Anma Günü...”. Dönemin Belediye Başkanı Nihat Zeybekçi bu konuda “Bizim Denizli tarihini yeniden yazma gibi bir düşüncemiz yok. Ama Denizli'nin tarihini gelecek nesillere aktarma gibi bir görevi yerine getirmemiz gerekiyor.” diyerek belediyenin bu konuya olan duyarlılığını ortaya koymuştur (Hizmet Gazetesi, 2007).

Millî Mücadele Dönemi'nin Denizli kent belleği ile ilgili bir diğer hatırası tarihe Denizli Vakası olarak geçen olaydır. Ataman (2022), Feridun Alpat ile olan bir anısı üzerinden Denizli Vakasının Denizli kent belleği açısından ne gibi bir sonuç doğurduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Denizli neden bu hale geldi? Bunun bir gerekçesinin olması lazım diye ben hep düşündüm. Yani bir kent durduk yere niye bu kadar tarihi binalarını yıksın? Ben yıllarca bu sorunun cevabını aradım. Bu kadar bina niye yıkılır? Feridun Alpat bana dedi ki bunun nedenini ben sana söyleyeceğim ama yazamayacaksın, ben öldükten sonra yazarsan yaz dedi. Rahmetlik dedi ki İstasyondan girelim. Demirci'yi anlatıyoruz. Demirci Mehmet Efe Denizli'nin en büyük travmasıdır. Böyle bir travma Anadolu'nun çok ender kentinde, kasabasında görülmüştür. Müthiş bir travma. Düşünebiliyor musun, birisi geliyor silahlı adamlarıyla basıyor, suçlu suçsuz kim yakalandıysa kafası kesiliyor. 180 kişi²¹⁵. Bu nasıl bir travmadır. Geliyoruz yukarı doğru, İstasyon

²¹⁵ Denizli Vakasında katledilen kentliler için farklı kaynaklarda farklı sayılar telaffuz edilmektedir. Bu konuda en makul tahmin katledilen kişi sayısının 60 civarı olduğudur (Haytoğlu, 2020: 11). Ancak sözlü

Caddesi boyunca iki katlı bahçeli evler, bir Rum Mezarlığı, bir Rum Kilisesi, gitti. Geliyoruz yukarıya Ulu Cami, gitti. Ulu Cami'nin karşısında Demirci Efe'nin istasyonda öldürdüğü askerlik şube başkanı Tevfik Bey'in kirada oturduğu ev, gitti. Demirci'nin geldiğinde kaldığı Vali Konağı gitti. Dönüyoruz yukarıya belediyenin ikinci binası, gitti. İleriye gidiyoruz, ilk belediye binası Müftü Efendi'nin cihat fetvasını verdiği, gitti. Kale Duvarları, gitti Bayramyeri Cami, gitti. Yukarı çıkıyoruz Memleket Hastanesi gitti. Oradan geliyoruz Sökeli Ali Efe'nin vurulduğu - Tabakhane Camiinden vuruluyor- gitti. Yukarı çıkıyoruz, Hapishane gitti, Adliye gitti, Telgrafhane gitti, Hükümet Konağı gitti, Jandarma binası gitti. Yukarıya çıkıyoruz Meserret gitti. Bunların ortak özelliği nedir dedi sence? Valla bilmiyorum dedim. Bunların hepsi dedi Demirci Mehmet Efe'nin ayak bastığı yerler. Bu Demirci Mehmet Efe travması, Denizli'ye ne varsa silinsin dedirtti, dedi. Tabii bu bir varsayım ama insanların bilinçaltında bir şeyler kalır”

Ataman'ın Alpat üzerinden yaptığı bu değerlendirmenin Denizli kent belleği ile rasyonel bir şekilde ilgisini kurmak güç olsa da yerel yönetimlerin bu konu üzerinde yeterince durmadığı açıktır. Gerçekten de Denizli Vakası sırasında katledilen Denizlililer için ne bir anma programı ne bir yas haftası ne de kentsel mekânda somutlaşan müze, anıt ve benzeri bulunmamaktadır. Sahada açık bir şekilde gözlemlenen bu durumun temel sebebi henüz Denizli Vakası üzerinde toplumsal olarak tam bir uzlaşmaya varılamamış olmasıdır. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Hüdaverdi Otaklı'ya (2023) yerel yönetimin bu konuda neden pasif kaldığı sorulduğunda şu yanıt alınmıştır:

Bu konu çok enteresan bir konudur. Denizli bu konuda çok ketum. O dönem 60 civarında insan koyun boğazlar gibi boğazlanmış. Haksız yere boğazlanmış. İnsan hayatının bu kadar kolay olmaması lazım. Yargılansa idam edilse tamam ama yargılama da yok. Demirci Efe benim nazarımda, belki ülkenin savunmasına katkıları bulunmuş olabilir ama bu anlamda haindir derim ben kim ne derse desin. İnsanlar bu konuda konuşmak istemiyorlar. En son iki yıl önce Pamukkale Üniversitesinde bu konuda bir panel yapıldı. Ciddi konuşmacılar vardı. Hala aradan bu kadar yıl geçmesine rağmen ben orada gördüm ki insanlar burnundan soluyor. Bir de şu var toplumda: Demirci'nin öldürdükleri haindir. Böyle bir dünya yok. O dönemin çok önemli kahramanlarının başına Ahmet Hulusi Efendi gelir. Müftü'nün en yakınındaki insanlar Demirci tarafından öldürülmüştür. Evet bu kişilerin isimlerinin bir kitabe yazılıp, “şu tarihte şu isimler Demirci Mehmet Efe tarafından katledilmiştir” diye yazılıp konması lazım. Ama bizde hep şu oluyor anlamıyorum. Herkes kendi bakış açısıyla tarihi değerlendiriyor. Ben birçok aileyle görüştüğümde istiyor onlar da ama bir grup da Demirci öldürdüğüne göre vardır bir şey deyip hain damgası vurabiliyor. İşte bu tereddütlerden dolayı tam olarak yapılamıyor. Denizli Büyükşehir Belediyesi olarak bu konu üzerinde duruyoruz ama aileler ketum kalıyor.

Askerî olayların ve savaşların kent belleğine olan etkisi bağlamında üzerinde durulması gereken son tespit kentlerin bu yolla ulusal tarihe ve uygarlık tarihine eklenme çabalarıdır. Denizli'de de yerel yönetimlerin son yıllarda bu doğrultuda çalışmalar yaptıkları gözlemlenmektedir. Ahmet Hulusi Efendi'nin Millî Mücadele için yapmış olduğu çağrının yerel yöneticiler düzeyinde sık sık vurgulanması ve çağrının

görüşme sırasında Ataman katledilen kişi sayısını “180 kişi” olarak ifade ettiği için bu beyanına sadık kalınmıştır.

yapıldığı günün “Millî Mücadele Günü” olarak kutlanması bu durumun en açık örneklerinden başında gelmektedir.

Bunun dışında son yıllarda Anadolu’daki Türk tarihine ve bunun yanı sıra uygarlık tarihine de oldukça önemli tesirleri olan Miryokefalon Savaşı ve Kazıkbeli Savaşı’nın Denizli hudutlarında yapıldığı iddiasının ortaya atılması ve bu konunun yerel yönetimler tarafından da sahiplenilmesi, Denizli’nin girmiş olduğu bu tür bir çabanın sonuçları olduğunu iddia etmek mümkündür. Çalışmanın Dördüncü Bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere özellikle Miryokefalon Savaşı’na, Anadolu’nun farklı kentleri (Isparta, Afyonkarahisar, Konya) tarafından da sahip çıkılmaktadır. Savaşın gerçekten de Denizli’nin ya da başka bir kentin hudutları içinde yapılmış olmasının tespiti bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu noktada çalışma açısından önemli olan husus, yerel yönetimlerin (özellikle Denizli Büyükşehir Belediyesi ve Çivril Belediyesi) bu yönde bir bellek oluşturmak sureti ile kentin tarihini genel tarih içinde daha ilgi çekici bir noktaya taşıma gayretidir. 17 Eylül tarihi Denizli Büyükşehir Belediyesi ve Çivril Belediyesi tarafından Miryokefalon Zaferi Kutlama Günü ilan edilmiştir (Barış Gazetesi, 2021).

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Kolektif bellek, belirli bir topluluğun bir arada kalmasını sağlayan dinamikleri belirlemektedir. Ancak bu durum tek yönlü bir süreç değildir. Bellek, topluluğun bir arada kalmasını sağlarken, sayısı, türü ya da içeriği ne olursa olsun topluluk üyeleri de belleğin devamlılığının ya da dönüşümünün kararını vermektedir. Bu karar, belleği oluşturan dinamiklerin gücüyle doğru orantılıdır. Bir arkadaş grubunun, üyeleri üzerinde yaptığı etki ile bir dinin kendi takipçileri üzerinde yaptığı etki aynı değildir.

Kolektif belleğin esas işlevi toplumsal olandan bireysel olana geçişi (tam tersi de geçerlidir) mümkün kılmasıdır. Birey, gündelik hayatında mensubu olduğu topluluk ile ya da diğer toplumsal kurumlar ile ilişki kurduğunda, çoğu kez hiç farkında olmadan öğrendiği toplumsal bilgiyi kullanmaktadır. Bu yolla birey, kendisi dışındaki dünyada gördüğü bilgiyi içselleştirerek onu “kendine ait” kılmaktadır. Halbwachs’ın eserinin ismine de ilham olan “toplumsal çerçeve” bu şekilde çalışmaktadır. Toplumsal çerçeve bu noktada bireyin mensubu olduğu topluluk ile kurduğu ilişkinin sınırlarını/yönelimini tayin etmektedir.

İnsanlık tarihinin yaşadığı büyük dönüşüm süreçlerinde asıl gerçekleşen toplumsal çerçevelerin değişmesidir. Bellek ile ilgili olarak, belleğin geçmişte saklı olduğu, statik olduğu ve yalnızca geçmişten günümüze taşınan kimi “bellek mekânları” ile korunduğu yönünde yaygın bir inanış bulunmaktadır. Ancak bellek, belirli bir grubu bir arada tutmaya yarayan dinamiklerin toplamı olarak ele alındığında, belleğin asıl temas ettiği nokta, bir grubun yalnızca geçmişte hangi dinamikler üzerinde bir arada kaldığının analizi değil, bu grubun bugün ya da gelecekte hangi dinamikler üzerinde bir arada kalacağı, yani toplumsal çerçevenin hangi noktada çizileceğidir. Belleğin geçmiş ile olan ilişkisi ise şu şekilde işlemektedir: Gerek kelime anlamı olarak gerekse hem bireysel düzeyde hem de kolektif/toplumsal düzeyde akademik olarak en başından itibaren bellek kavramı çeşitli öğrenme süreçleri ile ilişkilendirilmiştir. Bunun anlamı, bir toplumsal grubu oluşturan bireylerin (ya da diğer toplumsal aktörlerin) geçmişin hatırasını öğrenmekle, bugünde ve gelecekte hangi dinamikleri kullanarak bir arada kalacağının kararını vermesidir. Bu noktada toplumsal iktidar ilişkileri devreye girmektedir.

Foucauldyan iktidar anlayışında iktidar, bir yerlerde kurgulanıp toplumsal süreçlere dikte edilmekten ziyade, bizzat toplumsal süreçlerin kendisinde temerküz etmektedir. İktidar bütün toplumsal aktörlerin girdileri ile üretilen bir süreçtir. İktidarın

ne şekilde üretildiği ya da iktidar üretimi için kullanılan stratejiler ve aygıtların analizi bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır; ancak, böylesi bir iktidar tasavvuru, bir toplumsal grubun bir arada kalmasını sağlayan dinamikleri açıklayabilmesi anlamında çalışma için önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında doğası gereği toplumsal olan kolektif bellek, politik bir alışveriş süreci halini almaktadır.

Toplumsal grupların bir arada kalması ile ilgili söylenenler, kentler için de geçerlidir. Kent belleği açısından bakıldığında bu dinamikler doğrudan doğruya bir kentin herhangi bir gününü yaşarken muhatap olduğu olguları ve deneyimleri yansıtmaktadır. Kent ile belleğin kesiştiği nokta, kentlilerin birbirleri ile ve yaşadıkları kent ile kurdukları ilişkide kendini göstermektedir. Nitekim bir kentin gündelik yaşantısı bütün kentlilerin katkısı ile oluşan kolektif bir üretimdir. Bir topluluğun mekânla ilişki kurması, ona anlam yüklemesi ve onu kendine ait hale getirmesi; bunun yanı sıra mekânın getirmiş olduğu kısıtlara kendisini uyarlaması, o mekânı kentsel bir mekân haline getirmekte ve o kentsel mekândaki yaşam döngüsünü, yani belleği başlatmaktadır. Çalışma içerisinde kent belleği kavramının, bir kentteki yaşantı ile eş anlamlı kullanılmasının temelinde bu husus yatmaktadır.

Kentler toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı yerlerdir. Toplumsal iktidar, toplumsal aktörleri kullanarak mekâna içsel müdahalelerde bulunmakta, onu bizzat kurmaktadır. Bunu yaparken kentteki gündelik yaşantıyı kullanmaktadır. Uygarlık tarihinin en başında kentlerin ne şekilde ortaya çıktıklarına dair tartışmalar devam etse de genel olarak birçok görüşün uzlaştığı ortak nokta kentlerin birtakım birikim süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıktıkları yönündedir. Birikim süreçleri kentleri ortaya çıkarmanın yanında sonraki dönemlerde de onu kurmuş ve dönüştürmüşlerdir. Bir Mezopotamya kabilesinde, Antik sitede, feodal bir köyde, kapitalist sanayi kentinde ya da küresel kentte durum böyledir. Toplumsal iktidar her seferinde kendi mekânını yaratmıştır. Uygarlık tarihi boyunca bir mekâna bağlı olmadan, toplumsal iktidarın sürdürüldüğü hiçbir dönem yoktur. Ancak bu durum, kentler açısından bakıldığında, bizzat kentliler eliyle gündelik yaşamın her zaman yeniden kurulması ile gerçekleşmektedir. Kent belleği bu noktada devreye girmektedir. Toplumsal iktidar, kentsel mekâna olan müdahalelerini kent belleğini dönüştürmek suretiyle gerçekleştirmektedir.

Kentsel mekânın toplumsal iktidar açısından bu kadar önemli olduğunu ortaya koyduktan sonra, kent yönetimlerini bu konudan bağımsız düşünmek mümkün görünmemektedir. İşlevleri, ölçekleri, boyutları, hukuki ya da siyasi durumları farklılık arz etse de yerel yönetimler, sonuç itibarıyla bizzat kentin özünden doğmaktadırlar. Karar

alıcıları, organları, yöneticileri, profesyonelleri ve katılımcıları bizzat kentlilerden oluşmaktadır. Yerel yönetimlerin bir ketteki gündelik yaşantının merkezinde yer almaları, onları kent belleği ile ilgili konularda birincil derecede önemli kılmaktadır. Toplumsal iktidar mekâna olan müdahalelerini bizzat yerel yönetimler eliyle gerçekleştirmektedir.

Çalışmanın kavramsal ve kuramsal boyutlarının yanı sıra bu çalışma, özünde Denizli’deki yerel yönetimlerin kent belleğine olan etkileri üzerine odaklanmıştır. Denizli kenti gerek verimli topraklara sahip olmakla gerekse stratejik denilebilecek bir konumda bulunmakla, oldukça uygun bir coğrafyada yer almaktadır. İstanbul’un önemli bir aktör olarak tarih sahnesine çıkmasından önce, Ege ve Akdeniz’e yakın olduğu için günümüz Denizli’sinin selevi olan Laodikya kenti önemli bir ticaret kenti görünümündedir. Tarımsal verimliliğin yüksekliği ve tekstil, mermercilik gibi ekonomik uğraşların gelişmiş olması Laodikya’nın ticari kapasitesini artırmıştır. Selçuklular Dönemi’nde ise ekonomik olarak görece geri planda kalmasına rağmen bu kez stratejik olarak Anadolu’nun Türkleşmesi sürecinde önemli bir noktada yer almıştır. Benzer şekilde Millî Mücadele yıllarında da cepheye yakın bir konumda bulunması ve birkaç ilçesi dışında işgal altında kalmaması, Denizli’nin tarihî ve stratejik önemini artırmıştır. Ancak, Osmanlılar Dönemi’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında Denizli, kendi halinde bir kent görünümündedir. 1970’lerle birlikte başlayan sanayileşme hamleleri, 1980’lerde başta tekstil sektörü olmak üzere ihracatın keşfedilmesi, Denizli’nin toplumsal yapısına içkin girişimcilik kültürü ile bakırdan kabloya, makinadan yem ve cam sanayine kadar çok farklı sektörlerde sanayi kollarının gelişmesi, Denizli’yi kentsel bileşenler anlamında önemli bir noktaya taşımıştır.

Denizli’nin, Laodikya’nın çöküşünden 1980’lere kadar olan süreçte büyükçe bir kasaba görünümünde olmasının kent belleği açısından doğurduğu sonuçlar bulunmaktadır. Öncelikle Denizli hiçbir zaman Konya, Bursa, Antalya, Edirne gibi önemli bir idare merkezi olmamıştır. Kentin politik ağırlığı ikincil, hatta zaman zaman üçüncül derecededir. Bu durum Selçuklu ve Osmanlı Dönemi’nde yapılan yatırımların kısıtlı kaldığı anlamına gelmektedir. Kentte özellikle Osmanlı Dönemi’ne ait anıt eser niteliğinde bir yapı neredeyse bulunmamaktadır. Bu durum Denizli açısından “Zaten korunacak ne vardı?” sorusunu gündeme getirmektedir. Öte yandan kentin nüfusunun 1950’lerden başlamak suretiyle özellikle 1975-80’lerden itibaren dramatik artışı, korunması gereken bellek unsurlarının da kente yeni gelenlere yer açmak uğruna yok edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Denizli'nin kent belleği anlamında yaşamış olduğu asıl problem, 1970'li yıllara kadar az çok dengeli seyreden kentleşme hızının, bu dönemden itibaren devasa boyutlara ulaşmasının ardından, yerel yöneticilerin tabiri caizse "can havliyle" kenti dönüştürmeye girişmeleridir. Zira bu döneme kadar, kent yöneticilerinde büyük ölçekli dönüşümlere girişme ya da kenti hızlı nüfus artışına karşı hazırda tutma düşüncesi belirmemiştir. 1970'lerden itibaren Denizli kentinin yaşamış olduğu krizin temelinde bu düşünce yatmaktadır. Hasan Gönüllü döneminde kentin ana caddelerinin açılması/genişletilmesi, Ziya Tıkıroğlu döneminde Yenişehir'de yaşanan toplu konut/kooperatifleşme süreci, Ali Marım döneminde kentin Batı ve Kuzeybatı kesimlerinin imara açılması, Nihat Zeybekçi döneminde uygulamaya konan kentsel dönüşüm projeleri gibi Denizli'nin kent belleğini etkileyen uygulamalar, Denizli kentinin 1970'lerden itibaren yaşamış olduğu krizin sonuçlarıdır.

Denizli kenti oldukça ilginç addedilebilecek bir yerel yönetim tecrübesine sahiptir. Denizli'de Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, idarî düzeyde gerçekleştirilen Tanzimat reformlarıyla, diğer Anadolu kentleri ile hemen hemen eş zamanlı olarak belediye örgütü ve Denizli'nin il statüsü kazanmasıyla da kendiliğinden il özel idaresi kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında belediyelerin ekonomik ve teknik donanımlarının yetersiz oluşu sebebiyle Denizli'de il özel idaresi, yapılan yatırımlarda ön planda olmuştur. Ancak bu dönemde belediye kimi beledî konularda (yol, kaldırım, çarşı denetimi ve benzeri) kendini göstermiştir.

Denizli Belediyesi'nin şehircilik anlamında ilk atılım yaptığı yıllar 1950'li yıllardır. Özellikle Turan Bahadır dönemi Denizli'nin, geleneksel Anadolu kasabası görünümünden sıyrılarak modern bir karaktere bürünmeye başladığı yıllardır. Bu dönem yerel yönetimlerin Denizli kent belleğine olan etkileri anlamında ilk kırılma noktasıdır. 1970'li yıllarda ise Denizli kenti, yerel yönetimler eliyle kapsamlı bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönem Denizli kentinin geleneksel dokusunun geri döndürülemez biçimde dönüşümünün başlangıcıdır. Kentin ana iskeletini oluşturan büyük caddeler bu dönemde açılmış, kapsamlı imar uygulamaları ile kent merkezinde çok katlı yapılar belirmeye başlamıştır. Bu dönemi, Denizli kent belleği açısından ikinci kırılma noktası olarak ilan etmek mümkündür. Hasan Gönüllü'nün belediye başkanlığı ile karakterize olan 1970'li yıllar, bir anlamda Denizli'nin neo-liberal süreçlere, bizzat yerel yönetim eliyle hazır edildiği yıllardır. Bu dönemde kent merkezi kentsel rant arayışına kurban edilmiştir. 1980 ve 1990'lı yılların şehircilik anlamında temel vurgusu ise Cumhuriyetin ilk yıllarında kente davet edilen kent plancısı Hermann Jansen'in, Denizli için henüz o

yıllarda önerdiği, kentin kaydırılması düşüncesidir. 1980’lerde Yenişehir’in toplu konut alanı ilan edilmesi, 1990’larda Ali Marım’ın 18. madde uygulamaları ile yeni yerleşim alanlarının altyapısını oluşturması ve Ali Aygören döneminde askeri saha yolunun açılması bunun örnekleridir. Kentin kaydırılması düşüncesi, kentin batı ve kuzeybatı bölgelerinde kentsel rantı artırarak önemli bir neo-liberal süreç başlatmıştır.

Yerel yönetim deneyimi anlamında 1990’lı yılların bir diğer önemli gelişmesini ise yerel düzeyde idari bütünleşme arayışları oluşturmaktadır. 1970’li yıllarda mücavir saha kararları ile sağlanmaya çalışılan Denizli kentsel alanını bütünleştirme çabaları, 1980’lerin sonundan itibaren 1580 sayılı Belediye Kanunu’na dayanarak nüfusu 2000’i geçen yerlerin, siyasi ve ekonomik kaygılarla belediyeleşme sürecine girmesi ve kentin etrafında bir çeper oluşturması ile sonuçlanmıştır. Küçük belediyeler Denizli kentine altyapı ve imar konularında birtakım sorunlar yaratmışlardır. Küçük belediyelerin yarattığı bu sorunlar nedeniyle, 1990’ların başından itibaren Denizli kentinde büyükşehir belediyesi statüsü elde etme çabaları belirmiştir. Büyükşehir belediyesi statüsü yerel düzeyde bütün siyasi partilerin ve bütün kentsel aktörlerin ortak ülküsü halindedir. 1990’ların sonlarında bu girişimlerin kayda değer sonuçlar vermemesi üzerine bu kez “bütünşehir” fikri gündeme gelmiştir. Denizli kentsel alanını büyükşehir statüsü dışında bütünleştirmeyi ön gören bu fikir, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Denizli kentsel alanını bütünleştirme çabaları 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun belediye olmak için gereken nüfus kriterini 2000’den 5000’e çıkarması ile önemli ölçüde giderilmiştir.

2000’li yıllar Denizli kenti açısından üçüncü bir kırılma noktasını yansıtmaktadır. Bu döneme kadar olan süreçte neredeyse hiç ele alınmayan kent belleğini koruma konusunda, özellikle Nihat Zeybekçi dönemi ile birlikte önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunda Nihat Zeybekçi’nin Denizli’ye getirmiş olduğu yeni bir yerel yönetim vizyonunun yanında, 2000’li yıllar boyunca yerel yönetim kanunlarının yenilenmesi, kültür ve tabiat varlıklarını koruma konusunda merkezî yönetim tekelinin esnetilmesi, kentsel korumaya ayrılan kaynakların artırılması, yerel yönetimlerin personel rejimlerinde yapılan düzenlemeler gibi hususlar da etkili olmuştur. Ancak bu dönemde de Denizli, önemli değerlerini kaybetmeye devam etmiştir. 2010’lu yılların en önemli gelişmesi ise 2012 yılında 6360 sayılı kanun kapsamında Denizli’nin büyükşehir belediyesi statüsü elde etmesidir.

Çalışmanın ana çıkış noktasını oluşturan sorunsalın sınanması amacıyla, çalışmanın henüz başında çeşitli önermeler sunulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında bu önermelerin geçerli olup olmadığının değerlendirilmesi çalışma açısından önemlidir:

Önerme 1: Yerel yönetimler bir kentin belleği üzerinde birincil düzeyde etkili olan aktörlerin başında gelmektedir. Denizli için de durum böyledir. Ancak Denizli kent belleği yerel yönetimler tarafından yeterince korunamamıştır:

Yerel yönetimlerin kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi açısından taşıdığı önem, çalışmanın kavramsal ve kuramsal kısımlarında ortaya konmuştur. Kent, farklı türde bireylerden, farklı türde kurumlardan, farklı türde binalardan müteşekkil toplumsal bir yapıdır. Kentin sosyo-ekonomik ve fizikî yapısı, doğası gereği toplumsal iktidar ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Dolayısı ile bir kentin yönetiminin de kent üzerindeki yaşantıyı belirleyen toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Denizli kenti bağlamında ele alındığında, çalışma sürdürülürken incelenen hususlar arasında, kentin yeşil varlığından doğal oluşumlara, ticarî geleneğinden mimarî yapılara, endüstriyel birikiminden kentin tarihine, yeme içme alışkanlıklarına kadar Denizli kenti ile ilgili pek çok konu bulunmaktadır. Bu hususların tamamında Denizli kent yönetiminin (belediye(ler) ve il özel idaresi) olumlu ya da olumsuz anlamda etkisi saptanmıştır. Denizli’de de yerel yönetimler kent yaşantısına doğrudan dahildir. Genel olarak yerel yönetim kavramı ile ilgili belirtilenler, Denizli kenti için de geçerlidir.

Denizli’de yerel yönetimlerin kent belleğini sürdürme konusunda başarısız olduğu sonucuna varmak mümkündür. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren Denizli’deki bellek unsurlarının tamamı ile ilgili yerel yönetimlerin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bunlar tekil çabalardan öteye gidememektedir. Her şeyden önce zaten bu döneme kadar olan süreçte, bellek ile ilgili bir bilincin gelişmediği dönemlerde, var olan bellek unsurları yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur. Yerel yönetimler kimi imar uygulamalarıyla bu durumun önünü açmışlardır. Örneğin kentin yeşil varlığının geniş caddeler pahasına yok edilmesi, kat sayısının yükseltilmesi ile geleneksel kent dokusunun apartman ve güvenli siteler yönünde dönüşümü, geleneksel ticaret merkezleri yerine AVM’lerin yaygınlaşması, anıt eserlerin yıkılarak yerlerine iş hanları inşa edilmesi gibi gelişmeler ve bu gelişmelerin her birinde yerel yönetimlerin önemli payının bulunması, Denizli kent belleğinin yerel yönetimler eliyle önemli bir dönüşüm geçirdiğinin göstergeleridir.

Önerme 2: Literatürde neo-liberal dönemde kentlerin işlevsel özelliklerinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerle birlikte (kentlerin ekonomik birimler olarak örgütlenmesi, üretimden çok tüketime odaklanmaları, uluslararası ticaretin kentlere hâkim olması vb.) yerel yönetimlerin, çeşitli hizmet kalemlerinin yoğunlaştığı yönetsel bir kuruluş olmaktan ziyade, neo-liberalizmin isteklerini hayata geçiren birimler haline geldikleri yönünde yaygın bir iddia bulunmaktadır. Bu durum kent belleğinin yerel yönetimler eliyle tahrip edilmesine yol açmaktadır. Denizli de kendine özgü koşullar içerisinde bu durumu deneyimlemektedir:

Birikim ekonomisinin gerekleri mekânı kurmaktadır. Kentsel mekân belirli bir zamanda ve belirli bir coğrafyada yoğunlaşan sermayenin belirginleştiği mekândır. Uygarlık tarihinin önceki dönemlerinde olduğu gibi kapitalist sistem içerisinde de mekân sermaye tarafından yaratılmakta ve belirlenmektedir. Hatta denilebilir ki kapitalizm, tarih boyunca hiç olmadığı kadar fazla miktarda mekâna hükmetme gücüne sahiptir. Ulus-devlet, yerel yönetimler, kent planları gibi modern kurum ve aygıtlar, kendisi de modern karakterli bir sermaye birikim süreci olan kapitalizmin elini, mekâna hükmetme konusunda güçlendirmektedir. Bu sebeple kent ile ilgili dönüşümleri, kapitalist sistemin kendi doğasından kaynaklanan dönüşümlere bakarak analiz etmek gerekmektedir.

Kapitalizmin en önemli başarısı, toplumsal süreçleri kendi lehine çevirme konusundaki maharetidir. Öyle ki 19. ve 20. yüzyıllar boyunca kendisine yönelen toplumsal muhalefeti dahi refah politikaları yoluyla metalaştırabilmiştir. Kapitalizmin kendi doğasından kaynaklanan krizleri aşmak adına başvurduğu en önemli yöntemlerden biri de mekânı dönüştürmektir. İşte neo-liberal politikalar altında kapitalizmin hiç olmadığı kadar fazla miktarda kentlere yönelmesinin temelinde yatan sebep budur. Neo-liberalizm, kapitalist birikim sürecine, aşırı sermaye birikiminin düşen kârlılığına çözüm getirme amacıyla, sermayeyi kentsel mekâna yönlendirme noktasında can suyu vermiştir. Böylelikle neo-liberal birikim sürecinde ekonomik kalkınmanın temeli, ulusal olandan yerel olana kaymıştır. Kentlerin ekonomik birimler olarak görülmesi sonucu birer rant kalelerine dönüşmeleri, kentin mekânsal/kullanım değeri yanında değişim değerini körüklemiştir. Geline nokta kentlere, küresel ekonomiden pay alabilmek adına kendilerini pazarlayabilme rolü biçilmiştir. Neo-liberal birikim sürecinin öncesinde de kentler sermaye sahipleri tarafından kendi çıkarları için kullanılan bir mekândır. Büyük fabrikalarda yapılan kitlesel üretim sürecinde, işgücünün bir sonraki günün üretimine hazır edilmesinin organizasyonu kentler ile mümkün olmuştur. Ancak neo-liberal süreçte sermaye sahipleri, kentin mekânsal değeri kadar alış-veriş konu olabilen değeri ile de

ilgilenmektedir. Kentin çeşitli değişim süreçlerine hazır edilmesi için kullanılan en önemli aygıt ise yerel yönetimlerdir.

Denizli kenti açısından ele alındığında özellikle 1970'li yıllardan itibaren Denizli'nin benzer bir sürece girdiği görülmektedir. Esasında Denizli açısından neo-liberalizmin tüm koşulları ile gözlendiği yıllar 1980'li yıllara denk düşmektedir. Ancak 1970'lerin önemli gelişmelerinden olan 1973 yılında Denizli'nin Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamına alınması ve 1976 yılından yaşanan deprem, Denizli'de neo-liberal sürecin başlamasının temelini oluşturmuştur. Bu sebeple her ne kadar 1980'li yıllara denk düşse de Denizli'nin deneyimlemiş olduğu neo-liberal süreci 1970'lerden itibaren yaşanan gelişmelerle ilişkilendirmek gerekmektedir.

1970'li yıllardan başlamak suretiyle; fakat esas olarak 1980'lerden itibaren sanayileşme ve nüfus artışına koşut olarak Denizli'nin iş hacminin artması, merkezi iş alanlarında kiraların artmasına sebep olmuştur. Bu durum Denizli kent merkezinde birbiri ardına iş hanları inşa edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bayramyeri'ndeki Belediye İş Hanı ile Bayramyeri Meydanı'nın kimliğinin dönüştürülmesi, öncesinde Doktor Hamdi Berkman'ın evinin olduğu yere Anıt Han'ın inşa edilmesi, Eski Vali Konağı'nın yerine İl Özel İdare İşhanı'nın inşa edilmesi, Yusuf Başkaya'yanın kullandığı evin yerine Babadağlılar İşhanı'nın inşa edilmesi, Meserret Kıraathanesi'nin yıkılarak yerine iş hanı inşa edilmesi, Denizli'nin artan iş hacmine çözüm getirmek uğruna kentin yapı stokunun artırılması ve kent belleği unsurlarının yok edilmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra artan sanayileşme karşısında Denizli OSB'nin kuruluşuna kadar olan süreçte, sanayiye mekânsal alt yapı sunma girişimlerindeki plansızlık (örneğin küçük belediyeleşme sürecinde, Gümüşler Belediyesi'nin kentin batısını sanayi alanı olarak imara açması, üçüncü küçük sanayi sitesinin verimli tarım arazileri üzerine inşa edilmesi) ve bu süreçte yaşanan rant çekişmelerini de iş hacmindeki artışın Denizli kent belleğine olan olumsuz etkilerine dahil etmek mümkündür. Doğrudan yerel yönetimlerin inisiyatifinde olmadığı durumlarda dahi yerel yönetimler imar uygulamaları ile bu sürece dahil olmuşlardır.

Tarih boyunca önemli bir ticaret kenti olarak ön plana çıkan Denizli'nin, neo-liberal süreçte geleneksel ticarî hayatı da dönüşüme uğramıştır. Bunun en güzel örneği, başta Kaleiçi ve Bayramyeri olmak üzere, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde ticari olarak ön plana çıkan İstasyon, İstasyon Caddesi (Birinci Ticari Yol), Enverpaşa Caddesi (günümüzde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) ve Delikliçinar Meydanı'nın ticari olarak eski hüviyetlerinden uzak olmalarıdır. Hatta bu muhitlerin bir

kısımının günümüzde çöküntü bölgesi olduğunu iddia etmek dahi mümkündür. Geleneksel ticaret kültürü yerine Denizli’de 1990’lardan itibaren AVM’lerin geçtiği görülmektedir. Kentin farklı muhitlerinde AVM’lerin açılmasında da yerel yönetimlerin önemli etkileri olmuştur. Gençlik Merkezi’nin Forum Çamlık AVM’ye dönüşüm sürecinde Denizli Belediyesi’nin girişimleri bunun en güzel örneğidir. Benzer şekilde bir endüstri belleği olarak korunması gerekirken bulunduğu alana Sümerbank AVM’nin açıldığı Sümerbank İplik Fabrikası’nın kaderi de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Denizli kent belleği ile ilgili olarak yerel yönetimlerde 2000’li yıllardan itibaren belirgin bir koruma bilincinin geliştiği belirtilmiştir. Ancak bu bilinç, Denizli’nin gündelik hayatına, böylelikle kente ve nihayetinde kentlilerin bizzat kendilerine sahip çıkmalarına yönelik bir bilinç değildir. 2000’lerden sonraki süreçte yerel yönetimlerin kent değerlerine ya da genel olarak belleğine sahip çıkılmasının temelinde kente turist çekmek suretiyle ekonomik kazanç elde etme amacı yatmaktadır. Bu amaç yerel yöneticilerin söylem ve eylemlerinde kendisini göstermektedir. Bu durum Denizli bağlamında, kent tüketim kültürünün etkisi altına girmesinin yanı sıra; neo-liberalizmin bir diğer çıktısı olan -Lefebvre’in deyimi ile- bizzat kent tüketildiği anlamına gelmektedir.

Önerme 3: Kent belleği bir kentteki yerel yönetim sisteminin niteliğinden ve gücünden etkilenmektedir. Denizli’nin kent belleği de Denizli’deki yerel yönetimlerin niteliğinden ve gücünden etkilenmiştir:

Yerel yönetimlerin kent belleğini koruma ve sürdürme noktasında başarılı olabilmelerinin en temel koşulu bu yönde bir bilgi birikiminin ve vizyonun var olmasıdır. Öte yandan yerel yönetimlerin elinde çeşitli kentsel projelerin hayata geçirilmesi aşamasında, bunların kente ve kent belleğine olan olumlu ya da olumsuz etkilerini kavrayacak kadrolara ve kentsel korumaya özgülenebilecek gelire ihtiyaç bulunmaktadır. Son olarak da yerel yönetimlerin, kent belleğini koruyabilecek yasal kabiliyetlerinin olması, kentsel hizmetlerin yürütülmesi noktasında muhatap oldukları mevzuatın, yerel yönetimlere kent belleğini koruma yönünde hareket serbestisi tanımları gerekmektedir. Aksi takdirde gerek karar alıcılar gerekse uygulayıcılar, ya uygulanacak bir kentsel projenin sonuçlarını kavrayamayacak ya da kavrasalar dahi malî, teknik ya da hukukî kısıtlar sebebiyle bunların olası olumsuz etkilerini bertaraf edemeyecekleridir.

Denizli kenti açısından değerlendirildiğinde, 2000’li yıllara kadar olan süreçte, kent belleğini oluşturan unsurların korunması düşüncesinin yeterince gelişmemiş olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, bahsi geçen dönemde yerel yönetimlerin yalnızca imar, alt

yapı, temizlik, zabıta hizmetleri gibi temel beledi hizmetlere indirgenmesidir. Bu durum geçmiş dönem belediye başkanlarının gerek seçim vaatlerinde gerekse söylemlerinde kendini göstermektedir. Ancak Nihat Zeybekçi döneminden itibaren gerek Zeybekçi'nin yerel yönetime bakış açısı gerekse belediye personelinin, vizyon kazanmaları ve tecrübe edinmeleri için yurt dışına gönderilmesi, sonraki süreçte yerel yönetime olan geleneksel bakışın ötesine geçilmesini beraberinde getirmiştir.

2000'li yıllara kadar olan dönemde yerel yönetimlerin, kent belleğinin korunması için gereken bütçeye ve teknik kadroya sahip olmaması yerel yönetimlerin kent belleğinin korunması konusundaki yetersizliğini derinleştirmiştir. Örneğin Naili Küçüka döneminde, eski Denizli'nin olduğu gibi korunup yeni yerleşimlerin kent dışına kaydırılmasını ön gören kent plancısı Jansen ile ücret konusunda anlaşamamıştır. Yeterli bütçeye sahip olunmadığı için her seferinde merkezî yönetime yaptırılan imar planları, Denizli kentinin geleneksel dokusunun ve anıtsal yapıların ortadan kalkmasının en önemli sebebi olarak gösterilmektedir. Hasan Gönüllü döneminde yapılan kapsamlı imar uygulamaları sırasında Denizli kentinin önemli bellek unsurları arasında yer alan su arkları, belediyenin gereken istimlak çalışmalarına gücü yetmediği için o dönemde açılan caddeler arasında kaybolmuştur. Günümüzde kent merkezinde su arklarına rastlanmamaktadır. Ayrıca yine aynı dönemlerde belediyenin gereken teknik kadroya sahip olmaması, zaten kent açısından olumsuz sonuçlar doğuran imar planlarının daha da kötü bir şekilde hayata geçirilmesine sebep olmuştur. Bu durum zaman zaman merkezî yönetimde görevli şehir plancılarının kente davet edilmesi sureti ile aşılıma çalışılsa da genel anlamda belediyenin kabiliyetli teknik personelden yoksun olması Denizli kentinin özellikle mimarî, geleneksel kent dokusu, anıt eser gibi konularda günümüzde yaşadığı sorunların/eksikliklerin önemli sebeplerinden biridir. Örneğin İmar Kanunu'nun 42. maddesinin kente tatbik edilmesi sırasında, ana caddelerin 6-8 kat, ara sokakların 3-5 kat olmasını (olması gereken bunun tam tersidir), o dönemde belediyede görev yapan harita mühendislerinin yeteneksizliğine bağlamak mümkündür.

2000'li yıllara gelindiğinde ise özellikle kültür varlığı niteliğindeki taşınmazların korunması için yeni kaynakların yaratılması, kimi kent belleği unsurlarının korunması noktasında merkezin uhdesinde olan bazı yetkilerin yerele devredilmesi, belediyelerin gelirlerinin artması sonucu daha nitelikli personel istihdam edilmesi, kültürel çalışmalara ayrılan bütçe kaleminin eskiye nazaran kadar arttırılması, yerel yönetimin kent belleğini koruma noktasında hareket kabiliyetini arttırmıştır. Bu dönemin ayırt edici hususlarından biri de merkezî yönetimde iktidarda olan siyasi parti ile Denizli'nin yerel siyasi

eğilimlerinin aynı noktada olmasının, hayata geçirilecek projeler için yerel yönetimin elini güçlendirmesidir. Bu dönemde kimi bellek unsurları ile ilgili yapılan çalışmalarda, yerel yönetimin kendinden beklenilenin ötesine geçtiği görülmektedir. Örneğin yerel yönetimin Laodikya'daki kazı çalışmalarının finansmanını üstlenmesi, ahilik kültürüyle ilgili yapılan çalışmalar, Denizli'nin yeme-içme kültürünün tanıtımı gibi çalışmalar bunun göstergesidir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Denizli kent belleğinin yerel yönetimlerin gücünden olumlu anlamda etkilendiğini ileri sürmek mümkündür. Ancak bu durum, bu dönemde de Denizli'nin bazı kent belleği unsurlarını kaybetmiş olması (örneğin Ulu Camii ya da Kız Endüstri Meslek Lisesi) sebebiyle, kent belleğinin korunması bilincinin tam olarak yerleşmediği ve kentsel mekânların rant uğruna harcandığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Araştırma süresince edinilen bilgiler ışığında genelde yerel yönetimler için özelde ise Denizli'deki yerel yönetimler için kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi için çeşitli öneriler sunmakta yarar vardır:

- Kent yöneticilerinin kentsel projeleri ve kamu politikası kararlarını oluşturma ve uygulama aşamalarında, bunların kent belleğine olası etkilerini dikkate almaları gerekmektedir.
- Yerel yönetimlerin, kent belleğini oluşturan unsurlar üzerinde tasarruf ederken, gelecek kuşakların da bu unsurlardan yararlanma haklarını ellerinden almadan hareket etmeye özen göstermeleri gerekmektedir.
- Kent yönetimlerinin kentsel hizmetlerin sunumu sırasında her şeyden önce kentin fiziki, toplumsal ve ekonomik özellik ve sınırlılıklarına uygun hareket etmeleri gerekmektedir.
- Kent belleğinin korunması ile doğrudan ilgili olan kentsel koruma projelerinin yerel yönetimler tarafından arttırılması gerekmektedir.
- Kentsel politikaların oluşturulması ve uygulanması sırasında, politikaların uzun erimli ve sürdürülebilir politikalar olmasına özen gösterilmelidir.
- Yerel yönetimlerin, uyguladıkları kentsel politikaların kentin tamamını kapsayan bütüncül politikalar olmasına özen göstermeleri gerekmektedir.
- Kentin, tüm kentlilere ait ve onların ortak mekânı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

- Yerel yöneticiler, kent belleği unsurlarını ele alınırken, bunlara ideolojik yaklaşımlarda bulunmamalı, politik hırslarla ya da çekişmelerle hareket etmemelidir.
- Yerel yönetimlerin kentteki yaşantıya dokunan projelerin uygulanması sırasında diğer kentsel aktörlerle uyum içinde hareket etmeye özen göstermesi gerekmektedir.
- Yerel yönetim personelinde, kent belleğinin korunmasına ve sürdürülmesine yönelik bilinç geliştirilmelidir.
- Yerel yönetimler, kent belleğinin korunması için yetkilendirilmeli; bunun için merkezî yönetimden yerel yönetimlere yetki aktarılmalıdır.
- Kent belleğinin korunmasına özgülenecek bütçe kalemlerinin arttırılması ve yeni kaynakların yaratılması gerekmektedir.
- Kent belleğinin korunmasına ayrılan kaynakların hukuk dışı, popülist ya da partizanca kullanımının önüne geçmek için etkili denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- Kent ile ilgili alınacak her türlü karara, kentlilerin katılımını arttıracak mekanizmaların geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.
- Yerel yönetimlerin, kentlilerin kent belleğinin korunması ve sürdürülmesi konusunda bilinçlenmeleri ve kentlilerde kentlilik bilincinin geliştirilmesi için çalışmalar yapmaları gerekmektedir.
- Yerel yönetimlerin, kent belleği ile ilgili akademik çalışmaları desteklemesi ve kentsel politika belirleme sürecinde bu çalışmaların sonuçlarını dikkate alacak şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında çalışmanın en başında belirtilen önermelerin her biri doğrulanmıştır. Denizli’de kent belleği, kentin modernizmin etkisine girdiği dönemin yanı sıra, neo-liberal sürecin kente hâkim olduğu dönemde de yıkıma uğramıştır. Modernizm de Denizli kent belleğinde önemli tahribatlar (örneğin imar uygulamaları ile kentin yeşil varlığının yok olmaya başlaması) yaratmıştır. Ancak 1970’lerden itibaren etkili olan neo-liberal politikalar ile birlikte Denizli kent belleğinin geri döndürülemez bir şekilde yok olduğunu söylemek mümkündür. Yerel yönetimler açısından bakıldığında, Denizli kentinde gelenekselden moderne, modernden neo-liberal süreçlere doğru akışın, önemli ölçüde yerel yönetimler eliyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durumun

oluşmasında, yerel yönetimlerin Denizli kentinin gündelik hayatına doğrudan müdahil olmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Çalışmanın Birinci Bölümünde de bahsedildiği gibi bir kentte, o kentin belleğini etkileyen tek aktör yerel yönetimler değildir. Kentsel aktörlerin kent belleğine olan etkilerinin ele alındığı akademik çalışmaların artmasının, literatürde bu yönde bir kuramsal çerçevenin gelişmesine katkı sunacağı açıktır. Öte yandan Denizli açısından bakıldığında, merkezî yönetimin, Pamukkale Üniversitesi'nin, başta Mimarlar Odası Denizli Şubesi olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve meslek odalarının ve hatta bireylerin Denizli kent belleğinin korunması ya da sürdürülmesi konusunda yapmış oldukları etkiler ve sunmuş oldukları katkıların da ortaya konması gerekmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalar, bellek konusuna kamu yönetimi penceresinden yaklaşarak Denizli özelinde yerel yönetimleri konu edinen bu çalışmanın kıymetini artıracaktır. Öte yandan Denizli kentini hemen her yönü ile ele alan bu çalışmanın yanı sıra, yerel yönetimlerin etkisi bağlamında Birinci Bölümde belirtilen kent belleği unsurlarının her birine özel olarak eğilen çalışmaların yapılmasının önemini vurgulamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap, Kitap Bölümü, Makale ve Tezler

- Abdikhalikovna, K. F. (2020). “Principles of Toponyms (Place Names) Classifications”, *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7/6, 73-79.
- Akça, A. F. (1938). “Evliya Çelebi Gözü ile Denizli”, *İnanç Dergisi*, Sayı 17, 5-8.
- Akça, A. F. (2010). *Fahri Akçakoca Akça'nın Bütün Eserleri*, Denizli Belediyesi Kültür yayınları, Denizli.
- Akın, R. (1942). “Denizli’de Dokumacılık”, *İnanç Dergisi*, Sayı 67, 2-3.
- Akın, Cengiz, (1998) “Kamu Yönetimini Yeniden Düzenleme İhtiyacı”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:419, 77-108
- Akın, V. (2008). “Denizli İnançoğullarına Dair Paralar: Murad ve İshak Beylerin Sikkeleri”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 17, 31-31
- Akoğlu, F. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Denizli’de Dokumacılığın Gelişimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli
- Al. M. (2011). “Kentte Bellek Yıkımı Ve Kimlik İnşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme”, *İdealkent*, Sayı: 4, 26-36.
- Aliağaoğlu A. ve Uzun, A. (2011). “Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9/2, 123-133.
- Albasan, I. (2020). “Türkiye’de Kent Müzeciliği ve Bu Bağlamda İstanbul ve Roma Kent Müzelerinin Bir Karşılaştırması”. *UNIMUSEUM*, 3/1, 15-22.
- Alıcı, O. V. (2012). *Büyükşehir Belediyesi ile İlçe Belediyeleri Arasındaki İlişkiler: İstanbul Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alkan, F. ve Koyuncu Okça, A. (2022). “Kent Müzesi Kurulum Süreci ve Yerel Müzecilik”. *Academic Social Resources*, 7/43, 1352-1360.
- Altıntaş, M. ve Pektaş, E.K. (2020). “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kocatepe İİBF Dergisi*, 22(1), 115-126.
- Aly, S. S. A. (2011), “Modernization And Regionalism: Approaches For Sustainable Revival Of Local Urban Identity”, *Procedia Engineering*, 21 503-512.
- Amin, A. (2008). “Collective Culture and Urban Public Space”, *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 12/1, 5-24.
- Arık, H. (2009). “Kuvay-ı Milliye Kahramanı Kolağası Mehmet Efe”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 22, 22-26.
- Arıkboğa, E. (2013). “Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli”, *Yerel Politikalar*, Sayı 3, 48-96.

- Arslan, O. (2017). "Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Kısa Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/1, 1-16.
- Arslan, R. (2016). *Süreç Analizi Çerçevesinde Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Kurma ve Genişletme Politikası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Asiliskender, B. (2004). "Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi" *Kültür ve İletişim*, 7/2, 73-94.
- Aslan, S. ve Yılmaz. A. (2001). "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent Kimlik Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Assmann, J. (1995). "Memory And Cultural Identity", (translated by John Czaplicka) *New German Critique* No:65, 125-133.
- Assmann, J. (2008). "Communicative Memory and Cultural Memory" *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008, S. 109-118.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aşçı, Y. (2019). "Anlambilimin Yabancı Dil ve Sözcük Öğretimindeki Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/67, 647-653.
- Atalay, F. (2007). "Karahöyük Pazarı", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 13, 18-19.
- Ataman, H. (2018). *Denizli Son Yüzyıl I*, Bilal Ofset, Denizli.
- Ataman, H. (2020). *Yüzleşmek*, Bilal Ofset, Denizli
- Ateş. D. (2006). "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu" *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 25-38.
- Atlı, K. (1943). "Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi", *İnanç Dergisi*, Sayı 80, 27-28.
- Atmaca, E. ve Adzhumerova, R. (2010). "'Kapı ve Eşik' Kelimeleri Üzerine", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2010-II, 23-45.
- Audi R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, (ed. Robert Audi), Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Avcı, Y. (2010). *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Avsan, D. ve Gökmen, P. (2017). "Denizli’de Konut Alanlarında Yaşanan Sosyal ve Mekânsal Değişim", 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Mimarlık, Planlama ve Tasarım Tam Metin Kitabı*, içinde 29-47, Asos Yayınevi, Elazığ.
- Avsan D., Pulat Gökmen, G., Uçman Altınışik, I. (2020). "Endüstriyel Mekân ve Kentsel Hafıza; Denizli İplik Fabrikası Üzerinden Bir Değerlendirme" *İdealkent*, Cilt: 11 Yıl: 2020-3, 997-1022
- Aydın, M. (2004). "Belediyeler Açısından Vergilendirme Yetkisinin Değerlendirilmesi", *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden*

Yapılanma Bildiriler Kitabı içinde 523-536, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale.

- Aydın, Ş ve Şentürk, M. (2017). “Mekânın Yeniden Üretimi, Kentsel Girişimcilik ve Yeni Kent Merkezlerinde Sosyomekânsal Ayrışma: Tekirdağ Süleymanpaşa Örneği”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017/2, 45-57.
- Aydiner, T. (2019). “Yeni Kentsel Siyaset: Denizli Yerel Siyasetinin Devamlılıkları ve Kırılmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 141-165.
- Aydiner, T. (2019a). *Yerel Siyasetin Yeniden Ölçeklendirilmesi: Denizli Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Aygün, M. (2000). “Türkçe’deki -lık Yapım Eki ve Bu Ekin Almanca’daki Karşılık ve Veriliş Şakilleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2, 51-64.
- Aykaç, B. (1999). “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Küçültülmesi, Yerel Yönetimler ve Demokrasinin Amaçları”, *GÜİİBF Dergisi*, 1/99, 1-12.
- Ayönü, Y. (2014). “Myriokephalon Savaşı’nın Bizans İmparatorluğu Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Ekim 2014 Özel Sayı* 139-149.
- Aytem, N. M. (2005). *Mimari Mekânda Renk Form ve Doku Değişkenlerinin Algılanması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ayyıldız, S. ve Ertürk, F. (2017). “Kentsel Kimlik Bileşenleri İle Yerel Kimliğin İzlerini Sürmek: Kapanca Sokak Örneği”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2/1, 65-88.
- Bahçeci I. H (2018). “Kent Mekânında Kamusal Alan: Richard Sennett Perspektifinde Bir İnceleme”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 13/29, 111-128.
- Bahçeci I. H. (2017). “Neoliberalizmin Kentsel Mekândaki Tezahürü Olarak Kentsel Dönüşüm”, *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 5/1, 36-47.
- Balestrieri, M. (2014). “Relations Between Planning and Power”, *European Scientific Journal*, vol:2, 306-313.
- Baltacı, C. (2004). “Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 359-373.
- Barash, A.J. (2007). “Belleğin Kaynakları” (çev. Şeyda Öztürk), *Cogito*, Sayı 50, 11-23.
- Barrère, C., Bonnard Q. ve Chossat, V. (2012) “Food, Gastronomy and Cultural Commons”, in *Cultural Commons A New Perspective on the Production and Evolution of Cultures*, (ed. Enrico Bertacchini, Giangiacomo Bravo, Massimo Marrelli, Walter Santagata), 129-153, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- Başdere, S. (2018). *Tarihi Çevrede Morfolojik Analiz, Denizli Kaleiçi Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli
- Baçoğlan Avşar, Ö. (2014). “Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Değişim Sürecinin Altıntop Mahallesi Örneğinde İncelenmesi”, *ARTIUM*, 2(2), 165-179.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul

- Bauman, Z. (2003a). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (çev., Kemal Atakay), Metis Yayınları, İstanbul
- Bauman, Z. (2003b). *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2014). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baykara, T. (1989). “Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, içinde 9-15, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli.
- Baykara, T. (1994). “Denizli”, *TDV İslam Ansiklopedisi 9. Cilt*, içinde 155-159.
- Baykara, T. (2000). “İnançoğulları” *TDV İslam Ansiklopedisi 22. Cilt*, içinde 263-264
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Baykara, T. (2019a). “Ahiliğin Denizli’deki Kökleri”, *Denizli’ye Dair Yazılarım* içinde 129-133, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli
- Baykara, T. (2019b). “Kayı Pazarı”, *Denizli’ye Dair Yazılarım* içinde 113-116, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli
- Baykara, T. (2019c). “Buldan’da Çarşamba Pazarı”, *Denizli’ye Dair Yazılarım* içinde 117-119, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli
- Bayraktar, N. (1937). “Sanayi Vaziyet”, *İnanç Dergisi*, Sayı 7, 4-10.
- Bayraktar, O. (1937). “Cumhuriyetin Verimi”, *İnanç Dergisi*, Sayı 8, 15-18.
- Bayraktar, B. (1991). “Millî Mücadelede Denizli Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/22, 141-154.
- Bayram, A. K. (2003). “İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault”, *Bilgi*, 2, 33-47.
- Bayram, Ü. (2018). “Gastronomik Kültürel Miras Olarak Buldan Günbalı”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/1, 361-171.
- Belge, R. (2018). “Denizli Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Ögeler”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 27 (2), 167-181.
- Benjamin, W. (2002), *Pasajlar*, (çev. Ahmet Cemal), YKY, İstanbul.
- Berber, Ö. (2011). “Yok-yer Yersizleşme ve Yersizsuzluk Kavramları Üzerine Bir Sorgulama”, *İdealkent*, Sayı 3, 142-157.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek*, (çev., Işık Ergüden), Dost Kitabevi, Ankara.
- Biber, A. ve Turancı E. (2014). “Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar Hegemonya ve Propaganda”, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 21, 28-41.
- Bigat, B. (2017). *Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bilsel, C. G. (2009). “Kent ve Kentli Kültürü, Kimlik Sorunsalı, Yaşanılabilir Kentsel Mekân ve Ankara Üzerine”, *Dosya 10.1*, 44-56

- Binici, U. (2013). *Antony Giddens'in Yapılaşma Teorisinde Eylem Sorunsalı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın
- Birlik, S. (2006). *Tarihi Çevrelerde Kentsel Kimlik-Değişiminin Eşik Analizi: Trabzon'da Bir Deneme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Blight, D. W. (2015). "Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi", *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (haz. Pascal Boyer ve James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), içinde 301-321, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Bott, S., Cantrill, J. G., Myers, E. O. (2003). "Place and Promise of Conservation Psychology", *Research In Human Ecology*, 10/2, 100-112.
- Boz, S. (2016). "Süleyman Boz", *Olaylar ve Gözlemler*, (ed. Ergül Aykol), Bilal Ofset, Denizli.
- Brann, T.H.E. (1992). "What Is Postmodernism", *The Harvard Review of Philosophy*, 4-7
- Brenner N. and Theodore, N. (2002b). "Preface: From the 'New Localism' to the Spaces of Neoliberalism", *Antipode*, 34/3, 341-347.
- Brenner N. and Theodore, N. (2005). "Neoliberalism and the Urban Condition", *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 9/1, 101-107
- Brenner, N. and Theodore, N. (2002a) "Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'" *Antipode* 34 (3) 349-379.
- Bucak, T. ve Aracı, Ü. E. (2013). "Türkiye'de Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/30, 203-216.
- Burcu, E. (1998). "Evrimsel Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojoloji", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, 175-186.
- Bülbül, K. (2009). *Zor ve Rıza: Küreselleşmeler Arasında Türkiye*, Küre Yayınları: İstanbul
- Büyükarıslan, B. ve Güney, D. E. (2013). "Endüstriyel Miras Yapılarının Yeniden Değerlendirilme Süreci ve İstanbul Tuz Ambarı Örneği", *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6/2, 31-58.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve İktidar*, (çev., Gülşat Aygen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Canpolat, H. (2010). "Türk Yerel Yönetim Sisteminde Ölçek Reformları ve 5747 sayılı Kanunla İlgili Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi." *Türk İdare Dergisi*, sayı 467. 79-113.
- Castells, M. (2020). *Kent, Sınıf, İktidar*, (çev. Asuman Türkün), Phoenix Yayınları: Ankara.
- Ceritli, İ. (2000). "Kentsel Hizmetlerde Verimlilik Açısından Optimum Kent Büyüklüğü Araştırması", *Yerel Yönetimler-Sempozyum Bildirileri*, (Yay. Haz. Birgül Ayman Güler ve Ayşegül Sabuktay) içinde 321-332, TODAİE Yayını, Ankara
- Ciğeroğlu, M. (2007). *Denizli Kentsel Alanının Yönetim Alternatifleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

- Clark, S. D. (1959). "Sociology, History and the Problem of Social Change", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 25/4, 389-400.
- Coleman, J. (1995). *Ancient And Medieval Memories* Cambridge University Press, New York, Melbourne.
- Committee on Local and Regional Authorities (1998). "Definition and Limits of the Principle of Subsidiarity", *Local and regional authorities in Europe*, No. 55, <https://rm.coe.int/1680747fda>, Erişim. 12.12.2021
- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur*, (çev. Kübra Kelebekoğlu), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (çev. Alâeddin Şenel) Ayrıntı, İstanbul.
- Cresswell, T. (2004). *Place, a Short Introduction*, Blackwell Publishing, Cornwall.
- Crinston, M. (2005). "Urban Memory- An Introduction", *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*, (ed. Mark Crinston), xi-xxi, Routledge, London and New York.
- Çağla, C. (2007). "Bellek Üstüne Düşünmek" *Cogito*, Sayı:50, 217-233.
- Çakmak, S. (2013). "'Var' ve 'Yok' Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği" *Turkish Studies*, 8(4) 463-471.
- Çalak, E. I. (2012) "Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekânlar: ULAP Platz Örneği, Almanya", *Tasarım, Kuram*, Sayı:13, 34-47.
- Çeğin, G. (2012). "*Yerel Siyasal Alan*" ve *Siyasal Yatkinlıkların Yapısal-İnşacı Analizi: Denizli Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Çelen Öztürk, A. (2016). "Eskişehir'in Geçmişteki ve Bugünkü Kent Belleğinin Zihin Haritaları Üzerinden Okuma Denemeleri", *İdealkent*, 7/20, 2016.
- Çiçek Özdemir, F. (2020). "Denizli İli, Pamukkale İlçesi, Deliktaş Mahallesi 4363 Ada 1 No.lu, 4362 Ada 1 No.lu, 4361 Ada 2 No.lu, 4361 Ada 1 No.lu Ve 4360 Ada 1 No.lu Parsellere Ait Plan Değişikliği Açıklama Raporu" *Denizli Büyükşehir Belediyesi*, Denizli.
- Çiçek, Y. (2014). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yerel Yönetimler", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53-64.
- Çitçi O. (2008). "Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-modernizmin Siyasal Projesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1/2, 2-31.
- Çizgen, N. (1994). *Kent ve Kültür*, Say Yayınları, İstanbul.
- Çoban, A. N. (2012). "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (3), 75-108.
- Çolak, D. Ç. (2016). "Yeni Sağ Oluşturan Bileşenlerin Birbiri İle Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme" *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 351-361.
- Dacheux, Ê. (2012). "Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı", *Kamusal Alan* (der. Êric Dacheux), (çev. Hüseyin Köse), içinde 13-28, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dağdeviren, A. F. (2004). "Denizli'de Dokumacılıkta Birlik", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 1, 13-14.

- Dahl, R. (1957). "The Concept of Power" 201-215, <https://onlinelibrary.wiley.com>
Erişim: 25.12.2020
- Darıverenli, A. U. (1937). "Sulak Denizli", *İnanç Dergisi*, Sayı 2, 12-13.
- Darıverenli, A. U. (1943). "Denizli Çarşısı", *İnanç Dergisi*, sayı: 72, 5-6.
- Darıverenli, A. U. (1944). "Denizli Pınarları" *İnanç Dergisi*, Sayı 91, 6
- Davies, W. (2014). "Neoliberalism: A Bibliographic Review", *Theory, Culture & Society*, 31(7/8), 309-317.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi*, (çev. Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- Dedehayır, H. ve Değirmenci, M. (2013). *Kent Tarihi Müzeleri ve Arşivleri*, Çekül Vakfı Tarihi Kentler Birliği, İstanbul
- Demirarslan, D. (2018). "Kentsel ve Kültürel Bellek Bağlamında Tarihi Bir Şehir ve Yakın Çevresi: Gelibolu", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5/22, 910-932.
- Demirci, H. A. (2015). "Unutma-Hatırlama Sarkacında 23 Nisan 1920 ya da Hacı Bayram Veli Külliyesi'nden BMM Binâsına Kaybolan Hafıza", *Türkiye Günlüğü*, 123, 54-70.
- Deniş, H. E. (2008). "Denizli İli Ölçeğinde Kamusal Mekânların Yeni Yüzlerinden Biri Olan Alışveriş Merkezlerinin İşlevleri", *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu*, 2008
- Deniz Topçu, K. (2011). "Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2, 1048-1072.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000), *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara
- Dicken, P. (2008). "Yeni Bir Jeo-Ekonomi" (çev. Ezgi Sarıtaş), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışması*, (haz. David Held ve Anthony McGrew) içinde 358-367, Phoenix Yayınları, Ankara
- Doğan, M. S. (2005). "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 32, 31-40.
- Doğan, N. (2019). *İktidarın Mekânla İmtihanı Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Doğu T. ve Varkal Deligöz, M. (2017). "Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)", *Megaron*, 12/4 545-552.
- Dowding, K. (2012). "Why Should We Care About the Definition of Power", *Journal of Political Power*, 5(1), 119-135.
- Draaisma, D. (2007). *Bellek Metaforları*, (çev. Güral Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Duby, G. (1993). "Kente ve Kıra Bakmak", *Şehirler ve Kentler*, (ed. Mehmet Ali Kılıçbay) içinde 87-100, Gece Yayınları, Ankara
- Duman, F. (2009). "Modern Siyasal İdeolojiler" *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*, (ed. Tefik Erdem), Lotus Yayınları, Ankara.

- Durukan, D. (2020). “Gündelik Hayat İdeolojisinin Kentsel Alana Yerleşmesi Sürecinde Gastronomi Mekânlarının Dönüşümü: Üsküdar Üzerine Yapılan Bir Araştırma”, *Etkileşim*, 6, 118-145.
- Ebeling, M. R. (2006). “Ludwig Von Mises: Özgürlüğün Ekonomi Politikçisi”, *Liberal Düşünce*, 12(45), 115-132.
- Efe, A. (2002). *Muhassıllık Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Emsen, Ö.S., İrmış, A. ve Deliktaş, E. (2002). “İktisadi Gelişmede Girişimciliğin Rolü- Karşılaştırmalı Bir Analiz: Erzurum-Denizli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(2), 243-256.
- Engincan, P. (2016). “Küresel Kent Mekânları ve Gündelik Yaşam: ‘Sanayi Kenti’ Olarak Küreselleşen Denizli”, *Küresel ile Yerel Arasında Kentler II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde 241-261, Ankara
- Erarslan Yayınoğlu, P. ve Susar, F. A. (2008). *Kent Görsel Kimlik ve İletişim*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Erdoğan G. ve Akay Çorbacıoğlu, S. (2018). “Denizli Kent Kimliği Bileşenleri”, *Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 11 (33), 459-473.
- Erdoğan, F. (1937). “Denizliye Toplu Bakış”, *İnanç Dergisi*, Sayı 5, 19-20.
- Erdönmez, E. ve Çelik, F. (2016). “Kentsel Mekânda Kamusal Alan İlişkileri” *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, Sayı 14, 145-163.
- Erençin, A. (2004). “Türk Yerel Yönetim Sisteminin Kısa Tarihi ve 2004 Yılı Reformu”, *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı* içinde 57-66, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale.
- Ergür, H. (2008). “Geçiş Döneminin Denizli Belediye Reisi Hüsnü Örnek”, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı-19, 28-37.
- Erkal, E. M. (1982). “Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 31, 297-328.
- Erkul, H. (2013). *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Detay Yayınları, Ankara.
- Erman, O. D. (2019). “Bir Kent Belleği Unsuru Olarak Yüzey Seramikleri ve Sao Bento Tren İstasyonu Örneği” *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 42, 51-68.
- Ersoy, M. (1989). “Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri”, *ODTÜ MFD*, 9(1), 45-66.
- Ersoy, M (1992). “Relations Between Central and Local Governments in Turkey: An Historical Perspective”, *Public Administration and Development*, Vol: 12 325-341.
- Ertan, B. (2002). “Yerel Yönetim Kavramı”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11/1, 22-30.
- Ertaş, M. Y. (2006). “Kazadan Livâya Geçişte Denizli”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 11, 74-76.
- Eryılmaz, B. (2002). “Belediyelerde Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11/3, 6-21.

- Eryılmaz, B. (2003). "Türkiye'de Bürokrasinin Sorunları", *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, (ed. Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman), içinde 185-192, Yargı Yayınevi, Ankara
- Eryılmaz, B. (2018). *Kamu Yönetimi*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Erzen J. (2009). "Kent Estetiği ve Ankara İçin Bir Manifesto", *Dosya 10.2*, 3-11.
- Esgin, A. (2016). "Aşına Olanın Bilinmezliği: Kentin ve Kentsel ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine", *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları*, (ed. Özgür Sarı ve Ali Esgin) içinde 17-61, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Eyuboğlu İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Fichter, J. (2009). *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Şenel Fidangenç, A. N. (2016). "Yereli Korumak ve Türkiye'de Kent Müzeleri". *IDEALKENT*, 7/20, 936-965.
- Forty, A. (2005). "Concrete and Memory" *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*, (ed. Mark Crinston), 75-99, Routledge, London and New York.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*, (çev., Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*, (çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2012). *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2014). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, (çev. Işık Ergüden ve Osman Akınbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Friedman, J. (1986). "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17, 69-83.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*, (çev. Aziz Çalışlar), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Genç, F. N. (2015). "Belediyelerin Temel Sorunları", *İdari ve Mali Açından Türkiye'de Yerel Yönetimler*, (ed. Mehmet Mecek, Mesut Doğan ve Bekir Parlak) içinde 275-309, BEKAD Yayınları, Antalya.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları* (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu*, (çev. Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Giddens, A. (2001). *Sosyoloji*, (çev. Ülgen Yıldız), Phoenix Yayınları, Ankara
- Goldsmith, M. (1992). "Local Government", *Urban Studies*, 29(3/4), 393-410.
- Gökburun, İ. (2019). "Ekonomik Gelişmişliğin Göçler Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 564-582.
- Gökçe, M. (2019). "Bizim Denizli", *Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Denizli.
- Gökçe, T. (1991). "1830 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Denizli Şehri Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 169-182
- Gökçe, T. (1994). *XVI ve XVII Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Gökmen, Ö. (2006). “Denizli Vak’ası Mı?”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 11, 8-18.
- Gökmen, Ö. (2017). “Sümerbank”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 55, 6-11.
- Göktürk, A. ve Akkaya, Y. (2004). “Mersin Örneği İle Yerel Yönetimler, Beklentiler ve ‘Reform’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı* içinde 31-38, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale.
- Gönüllü, H. (2016). *Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973-1980 Yılları)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Görmez, K. (1989). *Yerel Demokrasi ve Türk Belediyeciliği*, Hizmet-İş Sendikası
- Görmez, K. (2000). “Demokratikleşme Açısından Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri”, *GÜİİBF Dergisi*, 4/2000, 81-88.
- Görmüş, S. ve Cengiz, S. (2016). “Denizli’de Kentsel Büyüme Yönlendiren Değişkenlerin Analizi”, *6. Uzaktan Algılama- Cbs Sempozyumu, 5-7 Ekim 2016, Adana*, 848-858.
- Göymen, K. (2004). “Türkiye’de Yerel Yönetim Reformu”, *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı* içinde 31-38, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale.
- Gregory, D., Meusbürger, P. ve Suarsana, L. (2015). “Power, Knowledge and Space: A Geographical Introduction”, *Geographies of Knowledge and Power*, (eds. Meusbürger Peter, Derek Gregory and Laura Suarsana) in 1-18, Springer Netherlands.
- Gül, H. ve Aktel, M. (2004). “Tarihsel Bir Bakış Açısıyla Kamu ve Yerel Yönetimler Reformu”, *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı* içinde 79-90, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale.
- Gül, H., Kiriş, H. M., Negiz, N., Gökdayı, İ. (2014). *Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset*, Detay Yayınları, Ankara.
- Güleç Solak, E. (2021). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları”, *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 415-438, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Güleç Solak, S. (2017). “Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış” *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/1, 13-37.
- Güleç Solak, S. ve Görmez, K. (2017). “Kentte Mekân Kimlik Etkileşimine Dair Bir Çözümleme”, *Paradoks, Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 13/1, 65-84.
- Gülhan, D. (2018). “Sürdürülebilir Kent ve Kentsel Kimlik Bağlamında Bergama/İzmir Örneğinin Değerlendirilmesi” *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 11/4, 654-672.
- Gündüzöz, İ. (2012). “Türk Belediyeciliğinin Milli Kökleri”, *Marife*, Yaz 2012, 113-130.
- Gündüzöz, İ. (2012). “Türk Belediyeciliğinin Milli Kökleri”, *Marife*, Yaz 2012, 113-130.
- Güney Ege Kalkınma Ajansı (2014), *Bir Denizli Seyahati...*, Denizli.

- Güngör, F. Ş (2015). “Marcel Proust’un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55/2, 59-74.
- Güran, S. (2003). “İktidar ve Kamu Yönetimi Bağlamında İdarede Merkezîleşme Olgusu”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi*, (ed. Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman), içinde 179-183, Yargı Yayınevi, Ankara
- Gürkan, Ü. (1988), Montesquieu ve Kanunların Ruhu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 9-31.
- Habibli, R. (2009). “Ad Bilimsel Birimler ve Sosyal Etmenler”, *Türk Dünyası Dül ve Edebiyat Dergisi*”, sayı 28, 33-38.
- Halaç, H. H., Yıldırım, Ö. C. ve Kalak, M. (2018). “Denizli Hulusi Oral Evi Yapısal Bozulmalar ve Koruma Sorunları”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, 11-31.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*, (çev. Banu Barış), Heretik Yayınları, Ankara.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, (çev. Büşra Uçar). Heretik Yayınları, Ankara.
- Hall, T. and Hubbard, P. (1996). “The Entrepreneurial City: New Urban Politics, New Urban Geographies?”, *Progress in Human Geography*, 20/2, 153-174.
- Haqu, A. (2012). “Theoretical Perspective of Local Government- Literature Review”, *Research Institute of Behavioural Psychology*, Paper No: 45868.
- Harrison, P. (1995). “Changing Cities: Global Economics Urban Restructuring and Planning Response”, *Transformation*, 28, 35-50.
- Harvey, D. (1989). “From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism”, *Geografiska Annaler*, 71/1, 3-17.
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm*, (çev. Hür Güldü), Everest Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2007). “Neoliberalism and the City”, *Studies in Social Justice*, 1/1, 2-13.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekânları*, (çev. Zeynep Gambetti), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2012a). “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, (çev. Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ), 2(2), 67-88.
- Harvey, D. (2012b). *Postmodernliğin Durumu*, (çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2013a). *Sosyal Adalet ve Şehir*, (çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2013b). *Asi Şehirler*, (çev. Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (çev. Aylin Onacak), Sel Yayınları İstanbul.
- Haytoğlu, E. (2018). “Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bakış (1924-1954)”, *Belgi Dergisi*, 2(16), 896-927.
- Haytoğlu, E. (2020). “Denizli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı 61. 6-11
- Haytoğlu, E. ve Altınöz, H. (2012). “Denizli’de Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: Göveçlik İplik Sanayi ve Anonim Şirketi”, *Belgi*, Sayı 4, 390-409.

- Healy, K. (1998). "Social Change: Mechanisms and Methaphors", <https://www.princeton.edu/~sociolog/pdf/change4.pdf> Erişim: 12.03.2021.
- Heinelt, H., ve Hlepas N. K. (2006). "Typologies of Local Government Systems", *In The European Mayor: Political Leaders in the Changing Context of Local Democracy*, (ed. Henry Bäck, Hubert Heinelt, and Annick Magnier), içinde 21-42, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, Germany..
- Helleland, B. (2012). "Place Names and Identities", *Names and Identities, Oslo Studies In Language* (eds. B. Helleland, C. E. Ore and S. Wikstrom), 4/2, 95-116.
- Henry J. F. (2010). "The Historic Roots of the Neoliberal Program", *Jorunal of Economic Issues*, XLIV(2), 543-550.
- Herrera, R. A. (2016). "Adam Smith's Concept of Labour: Vaue or Measure", *Ciencias Economicas*, 34/2, 153-166.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*, (çev. Ahmet Kemal Bayram vd.), Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. (2005). "Giriş: Geleneği İcat Etmek", *Geleneğin İcadı*, (der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger) (çev. Mehmet Murat Şahin), içinde 1-19, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hughes, S. H. (1985). *Toplum ve Bilinç*, (çev. Güzin Özkan) Metis Yayınları, İstanbul.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları, Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, (çev. Kemal Atakay), Metis Yayınları, İstanbul.
- Huyssen, A. (2000). "Present Pasts: Media, Politics, Amnesia", *Public Culture*, 12/1, 21-38.
- İbn Battûta (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi I. Cilt*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, Ankara
- İlhan, O. (2005). *Adım Adım Denizli*, Horoz Medya Yayınları, Denizli.
- İnan, S. (2004). "Denizli'de Nüfus Gelişimi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 4, 10-10
- İnan, S. (2005). "Yerelden Ulusala Bir Bankanın Serencamı: İktisat Bankası", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 5, 10-16.
- İnan, S. (2007), "Sümerbank", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 14, 26-36.
- İnan, S. (2014). *Kızı, Tozu ve Horozu... Denizli Üzerine Yazılar*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- İnan, S. (2022). "Denizli'de Heykel ve Anıt Yapılar", *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı 64, 18-21
- İnceoğlu, F. (2004), "Denizli'de Değirmenler", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 1, 14-16.
- İnceoğlu, M. ve Aytuğ, A. (2009). "Kentsel Mekânda Kalite Kavramı", *Megaron*, 4/3, 131-146.
- İnceoğlu, N. (1989). "Denizli Evleri ve Denizli Kent Dokusu", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, içinde 292-294, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli.
- İnceoğlu, N. (2002). "Denizli'de Mimarlık", *Mimarlık*, 304, 37-41.

- İzbrak, R. (1940). “Denizli Coğrafyasına Umumi Bir Bakış”, *İnanç Dergisi*, 4(42), 4-7.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, (çev. Nuri Plümer, Abdülkadir Gölcü), Nirengi Yayınları, Ankara.
- Jonas, A. E. G. (2013). “City-Regionalism as a Contingent ‘Geopolitics of Capitalism’”, *Geopolitics*, 18, 284-298.
- Kalaycıoğlu, S. (2016). “Toplumsal Yapı: toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (ed. Mehmet Zencirkıran), içinde 3-19, Dora Yayınları, Bursa.
- Kâlin, W. (1999). “Decentralization- Why and How?” http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/SDC_why_how.pdf
Erişim: 11/01/2021
- Kallıncı, H. (2011). *Denizli'de Ahilik*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Kandemir, Ö. ve Uçar, Ö. (2015).” Değişen Müze Kavramı Ve Çağdaş Müze Mekânlarının Oluşturulmasına Yönelik Tasarım Girdileri”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5/2, 17- 47
- Kara, H. (2010). “Denizli Şehrinde Gecekondulaşmanın Önlenmesi ve Toplu Konutlar”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23, 103-118.
- Karadağ, A. ve İncedere, L. (2020). “Kentsel Belleğin Sürdürülebilirliği Açısından İzmir'deki Endüstri Miras Alanlarının Önemi: Alsancak Liman Ardı Bölgesi Örneği”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29/1, 57-71.
- Karaduman, S. (2010). “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Journal Of Yaşar Univeristy*, 17(5), 2886-2899.
- Karasu, M. A. (2012). “Büyükşehir Belediyelerinde Stratejik Planlama: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8 (16), 159-180.
- Kararlan, F. (2019). *Toplumsal Hafıza*, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Kargı V. (2014). “Neo-Liberalizm'in Krizi” apbs.mersin.edu.tr (27.01.2021).
- Kargıoğlu, Ş., Çetin Y. ve Erkol Bayram, G. (2019). “Gastronomi Turlarının Coğrafi İşaretli Ürünler Aracılığı ile Oluşturulması: Batı Karadeniz Turları Örneği” *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3/4, 624-639.
- Karıbüyük M. (2018). “Montesquieu'nun İklim Teorisi”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 239-262.
- Kaya, K. (2007). “Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(41), 101-112.
- Kayapınar vd. (2017). “Miryokefalon Savaşı'nın Mahalli Üzerine Mülahazalar: Bizans Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017(7), 105-124.
- Kaypak, Ş. (2009). “Küreselleşme Sürecinde Kültürel Kimlik Açılımları ve Kentsel Çevreye Yansıması” *Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Diyalog Bildiriler Kitabı*, (yay. haz. U. Kerman vd.) içinde 2373-2389, Isparta.
- Kazancı, M. (1983). “Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not”, *Amme İdaresi Dergisi*, 16(4), 36-51.

- Kazdağlı, H. (2021). “Pamukkale Üniversitesi: Kuruluş ve Gelişim Öyküsü”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 63, 10-39.
- Keen, S. (1990). “Use, Value and Exchange: The Misinterpretation of Marx”, <http://gesd.free.fr/keen1990.pdf> Erişim: 24.05.2020
- Keleş, R. (1995). “Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(1), 3-14.
- Keleş, R. (2005). “Kent ve Kültür Üzerine”, *Mülkiye Dergisi*, 29/246, 9-18.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Keşen, Y. ve Yentürk, N. (2007). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Kermani A. A. and Lutten, E. (2010). “Preservation And Transformation Of Historic Urban Cores In Iran, The Case Of Kerman”, *Wseas Transactions On Environment And Development*, 6/1, 53-62.
- Keskin, N. (2014). “Kentlerde Yeni Bellek Mekânları Kent Müzeleri”, *folklor/edebiyat*, 20/79, 25-39.
- Keskinok, Ç. (2006). *Kentleşme Siyasaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, R (2007). *Millî Mücadele’de Denizli ve Denizli Olayı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Kılıncı, E. (2016). “Küreselleşme Sürecinde Yerel Ekonomik Kalkınma: Gaziantep Örneği”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2/1, 1-18.
- Kırışik, F. ve Sezer, Ö. (2006). “Türk Anayasalarında Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 15(2), 5-31.
- Kiper, P. (2004), “Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri” *Planlama*, 2004/4, 14-18.
- Klein, K. L. (2000). “On The Emergence Of Memory In Historical Discourse” *Representations*, No:69, 127-150.
- Koca, B. ve Ergönül E. (2018). “Şili’de Gizlice ve Kafamda Bir Tuhaflık Kitapları Üzerinden Neoliberalizmin Mekâna ve Belleğe Etkisi”, *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 6-25.
- Koçak, S. Y. ve Ekşi, A. (2010). “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 295-307.
- Kodal, T. (1998a). “Atatürk Döneminde (1923-1938) Denizli Sanayisi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 67-73.
- Kodal, T. (1998b). “Millî Mücadele’de Denizli ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/42, 1022-1043
- Kodal, T. (2004). “Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Denizli’nin Nüfus Yapısı”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (15), 62-72.
- Kodal, T. (2006). “Denizli Adının Kaynağı Konusuna Akademik Bir Bakış”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 10, 20-21
- Kodal, T. (2012). “Millî Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri”, *Belgi Dergisi*, sayı 3, 241-250.
- Kodal, T. (2014). *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2013)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli

- Kodal, T. (2015). *Cumhuriyet Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Koizhaiganova, M. ve Koyuncu Okça, A. (2015). “Geçmişten Günümüze Denizli’de Dericilik Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Vol: 10/6, 603-618.
- Kongar, E. (2002). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koyuncu, B. (2000). “Yerel Özerklik: Modeller ve Uygulamalar”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1/1, 97-117.
- Koyuncu Okça, A. ve Bilici, B. (2019). “Denizli’de Sürdürülebilir Kentsel Koruma İçin Kent Müzesinin Geerkliliği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, 29-37.
- Kök, Ş (bt.), *Denizli Yöresinin Su Değirmenleri*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Kökalan Çımrın, F. (2009). “Küreselleşme, Neo-liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, 195-203.
- Köker, L. (1995). “Local Politics and Democracy in Turkey: An Appraisal”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol 540, 51-62.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Köse, H. Ö. (2004), “Yerel Yönetim Olgusu ve Küreselleşme Sürecindeki Yükselişi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 52, 3-42.
- Köse, R. ve Küçük, B. (2007). “Denizli’deki Geleneksel Yaşamın Geleneksel Mimariye Etkileri: ‘Fındık Sokak Örneği’”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 2. Cilt*, içinde 237-245, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Kurgun, L. (2002). *Denizli İli Yer Adları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kutludağ, Ş. (2006). “Denizli Adının Hikayesi”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 9, 18-19.
- Kutludağ, Ş. (2012). “Denizli’de Mahalle Gezen Arklar”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 31, 6-15.
- Kutludağ, Ş. (2013a). “Denizli’nin Çeşmelerinden”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 35, 27-31.
- Kutludağ, Ş (2013b). “Delikliçınar Meydanı Neler Söyler”, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı 37, 28-31.
- Lalli M. (1988). “Urban Identity. Environmental Social Psychology” 303–311 doi:10.1007/978-94-009-2802-2_26 Erişim: 25.10.2020
- Langrod, G. (1953). “Local Government and Democracy”, *Public Administration: An International Quarterly*, 31(1), 25-34.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik* (çev. Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Leblebici, D. N., ve Çelik, D. (2021). “Dünyada Yerel Yönetimlere Dair Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel*

- Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 439-454, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi*, (çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, (çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*, (çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul.
- Lidström, A. (1999). "The Comparative Study Of Local Government Systems: A Research Agenda", *Journal of Comperative Policy Analyssis: Research and Practice 1*, 97-115.
- Lukes, S. (2005). *Power: A Radical Review*, Palgrave Macmillan, London.
- Lynch, K. (2017). *Kent İmgesi*, (çev. İrem Başaran), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Liotard, J. F. (1997). *Postmodern Durum*, (çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.
- Maisuria, A. (2014). "The Neo-Liberalisation Policy Agenda And Its Consequences For Education İn England: A Focus On Resistance Now And Possibilities For The Future" *Policy Futures in Education*, 12(2), 286-296.
- Makal, T. K. (1989). "Zeybekliğin Kökeni ve Ege Türküleri", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, içinde 229-231, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli.
- Malay, H. (1989). "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, içinde 295-298, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli.
- Marım, E. R. (2000). *Eski Denizli Evleri Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Şehrin Gelişimi ve Değişimiyle Oluşan Yeni Yapısı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Massey, D. (2009). "Concepts of Space and Power in Theory and in Political Practice", *Doc. Anal. Geogr.*, 55, 15-26.
- May, V. (2011). "Self, Belonging and Social Change", *Sociology*, 45/3, 363-378.
- Mayer, M. (2016). "Neoliberal Urbanism and Uprisings Across Europe", *Urban Uprisings Challenging Neoliberal Urbanism in Europe*, (eds Margrit Mayer, Catharina Thörn and Hakan Thörn) in 57-91, Palgreve Macmillan UK.
- Medanipour, A (1999). "Why Are Design And Development of Public Spaces Significant For Cities?", *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26/6, 879-891.
- Meder, M. ve Çiçek, Z. (2012). "Çağdaş Toplumda Kent ve Kentsel Mekânların Tüketimi", *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları*, (ed. Neslihan Sam ve Rıza Sam), Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Menge, T. (2017). "The Role of Power in Social Explanation", *European Journal of Social Theory*, XX(X), 1-17.
- Mitroiu, S. (2014) "Site Of Memory: An Urban Perspective", *Human And Social Sciences*, 36/1, 1-7.

- Molotch, H. (1976). "The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place", *American Journal of Sociology*, 82/2, 309-332.
- Moran, J. (2004). "History, Memory and Everyday", *Rethinking History*, 8/1, 51-68.
- Moulin, L. (1954). "Local Self-Government as a Basis for Democracy : A Further Comment", *Public Administration: An International Quarterly*, 32(4), 433-437.
- Mutluer, M. (1995). *Denizli'de Sanayi Faaliyetleri ve Sorunları Üzerine Bir Ekonomik Coğrafya Araştırması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Nadia, S., Vanessa, C. and Calliari, M. (2017). "The Soul of the city: Urban Memory and Heritage", http://www.uia2017seoul.org/P/papers/Full_paper/Paper/Oral/PS3-42/O-0150.pdf Erişim: 26.04.20
- Nane, P. (2018). "Malzemeye Kazınan Bellek: Tasarımı Biçimlendiren Bir Olgu Olarak Bellek, Zaman ve Malzeme", "*Tasarım ve Bellek*" temalı *Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2018 Bildiri Kitabı*, 167-175.
- Negiz, N. (2017). "Kentlerin Tarihsel Sürdürülebilirliğinde Kültürel Miras: Önemi ve Değeri Üzerine Düşünmek", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 159-172.
- Nora, P. (2006), *Hafıza Mekânları*, (çev. M. Emin Özcan). Dost Kitabevi, Ankara.
- Norberg-Schulz, C. (1976). *Genius Loci: Towards A Phenomenology of Architecture*, Rizzoly, New York.
- Novak, G. and Midgley, L. (2007). "Remembrance at the Past" *Rewiew of Books on the Book of Mormon 1989-2011*, 19/2, 37-65.
- Ogan, A. (1944). "Kervansaraylar, Akhan", *İnanç Dergisi*, Sayı 94-95, 4.
- Oktay, T. (2020). "1920-2020 Döneminde Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 171-223.
- Olick, J.K and Robbins, J. (1998). "Social Memory Studies From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices" *Annual Rewiew of Sociology*, Vol:24, 105-140.
- Olick, J.K. (2014). "Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür", (çev. Meral Güneşdoğmuş) *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1/2, 175-211.
- Orhan, E. (2016). "Kent'in 'Modern Harabeleri'nin İncelenmesi: Denizli Taş Atölyeleri Örneği", *Planlama*, 26 (2), 160-167.
- Ortaylı, İ. (1982). "Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi (İHİD) Sarıca'ya Armağan*, 3(1-3), 137-148.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ozankaya Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öksüz, E. (1974). "Sosyal Değişme", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 12, 135-161.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (2010). "Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", *Mekân Kültür İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* (der. Ayşe Öncü ve Petra Weyland) (çev. Leyla Şimşek ve Nilgün Uygun) içinde 9-39, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Öymen Özak, N. (2008). *Bellek ve Mimarlık İlişkisi Kalıcı Bellekte Mekânsal Ögeler* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özaloğlu, S. (2009). "Sakinlerinin Anılarında Ankara'nın Mekânsal Yaşanmışlığı: 1935-1950" *Dosya*, 16, 25-35.
- Özcan, K. ve Akay, S. (2020). "Kent Formunun Morfolojik Analizi: Denizli Örneği", *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 141-160.
- Özcan, K. ve Özkan, H. T. (2012). "Denizli Kentinin Planlama Deneyimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, sayı 27, 233-250.
- Özçelik A. (2006). "Türk Hakimiyetinde Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 9, 28-33.
- Özçelik P. K. (2013). "Kapitalist Sermaye Birikimi ve Kapitalist Kent", *Mülkiye Dergisi*, 37/2, 97-124.
- Özdede, S., Doğan D. ve Zengin, M. (2021). "Kolektif Bellekte Antik Kentlerin İzi: Denizli Kenti Örneği", *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 6(2), 688-703.
- Özdemir, N. (2013). "Belediye Eski Çalışanının Anılarından Denizli Belediye Hizmet Binaları", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 34, 24-27.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme* Ekin Yayınları, Ankara.
- Özer, M. A. (2013). "Yerel Yönetimler Reformunda Reform: 6360 Sayılı Kanunun Düşündürdükleri", *Yerel Politikalar*, Sayı 3, 97-126.
- Özgür, H. (2002). "Türkiye'de Küçük Belediyelerin Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, (ed. Bekir Parlak ve Hüseyin Özgür) içinde 285-330, Alfa Kitabevi, İstanbul.
- Özgür, H. (2008). "Denizli Kentsel Alanının Yönetiminde Söylemden Eyleme Bütünşehir Belediyesi Tasarımları: Ali Aygören Teklifi (2001), Denizli'ye Özel Kanun Teklifi (2003), Belediye Kanunu'nun 11. Maddesi (2006)", *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler*, (ed. F. Neval Genç, Abdullah Yılmaz ve Hüseyin Özgür) içinde 249-298, Gazi Kitabevi, Ankara
- Özgür, H. (2014). "Denizli Kenti ve İlinde Yönetimsel Ölçek Arayışları (1876-2014): Dört Bütünşehir (Belediyesi) Söylemi/Tasavvuru (2001-2014) ve Büyükşehir Belediyesi Statüsü (2012-2014)", *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 (Özel Sayı), 30-53.
- Özgür, H. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2016). "Türkiye'nin Büyükşehir Belediye Sistemi: 1982-2015", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1, 903-926.
- Özkan, H. T. (2010). *Denizli Kentinin Planlama Deneyimi Üzerine Bir Süreç Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya
- Özkazanç A. (2005). "Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce", *SBF GETA Tartışma Metinleri*, No: 85, 1-17.
- Özmkas, U. (2014). "Foucault: İktidardan Biyoiktidara", *Cogito*, Sayı: 70-71, 53-82

- Özmen, A. (2021). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Tarihi Gelişimi”, *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 131-168, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özdemir, M.A. ve Ersöz Tüğen, A. (2020). “Merkezefendi ve Pamukkale İlçelerinin (Denizli) Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Yerleşmeye Olan Etkileri”, *Journal of History School*, 48, 3624-3652.
- Özpınar, Y. (2004). “Denizli İl Merkezi ve Yakın Çevresinde Oluşan Depremler”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 2, 9-12.
- Öztürk M. ve Karabağ, S. (2012). “Öğretmen Görüşlerine Göre Coğrafyada Paradigmalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/20, 421-444.
- Öztürk, A. (1996). “Türkiye’de Halkın Yönetime Katılması, Mevcut Yerel Yönetim Anlayışı ve Çözüm Bekleyen Temel Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 105-116.
- Öztürk, S. (2019). *Türkiye Selçuklu Uç Teşkilatının Kurulması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Pallasmaa, J. (2011). *Tenin Gözleri*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç), YEM Yayın, İstanbul.
- Pamukkale Belediyesi (2019). *Faaliyet Raporu 2019*, Denizli.
- Pardo Abad, C. J. (2018). “Geographical Analysis of Industrial Heritage and Landscapes of Industrialization as Tourism Resources”, *Annals of Geographical Studies*, 1/1 51-58.
- Parsons, T. (1963). “On the Concept of Political Power” *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107 (3), 232-262
- Peck, J. and Tickell, A. (2002). “Neoliberalizing Space”, *Antipode*, 34/3, 380-404.
- Peck, J., Theodore, N. and Brenner, N. (2009). “Neoliberal Urbanism: Models Moments Mutuations”, *SAIS Review XXIX/1*, 49-66.
- Peker, Ö. (1996). “Belediye Yönetimlerinde Kalite Üretimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(2), 15-23.
- Pekküçükşen, Ş. (2021). “Yerel Yönetimlerde İnsan Kaynakları Yönetimi”, *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 399-414, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Polat, F. (2009). *Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. and Kaminoff, R. (1983). “Place-Identity: Physical World Socialization of the Self”, *Journal of Environmental Psychology* 3, 57-83.
- Purcell, M. (2013). “Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to The City”, *Journal of Urban Affairs*, 36/1, 141-154.
- Pustu, Y. (2005). “Yerel Yönetimler ve Demokrasi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 57, 121-134.
- Relph, E. (1976). *Place and Placeness*, Pion Limited, London.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş* (çev. M. Emin Özcan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı Küreselleşme*, Efil Yayınevi, Ankara.

- Rose-Redwood, R., Alderman, D. and Azaryahu, M. (2010). "Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies", *Progress in Human Geography*, 34/4, 453-470.
- Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London.
- Russell, B. (1976). *İktidar*, (çev., Mete Ergin), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul.
- Sadioğlu, U. ve Çifci, Y. (2021). "Yerel Yönetim Gelenekleri, Sistemleri ve Modelleri", *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 41-76, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sağsöz, A. ve Al, S. (2013). "Kent İçinde Bir Yapı, Yapı İçinde Bir Kent" XXII/2, 91-109.
- Sallan S. ve Boybeyi S. (1994). "Postmodernizm–Modernizm İkilemi", *Araştırma – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* C:15 S: 0 s. 313–323
- Sam N. ve Sam R. (2012). "Bir Kente Bakmak, Bir Kenti Görmek", *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alışım Mekânları*, (ed. Neslihan Sam ve Rıza Sam), içinde 397-425, Ezgi Kitabevi, İstanbul
- Santich B. (2004). "The Study Of Gastronomy And Its Relevance To Hospitality Education And Training", *International Journal of Hospitality Management*, 23, 15-24.
- Saraçoğlu, B. (1937a). "Derginin Adını Niçin İnanç Koyduk", *İnanç Dergisi*, Sayı 1, 3-4
- Saraçoğlu, B. (1937b). "Hiyarpolis Pamukkale", *İnanç Dergisi*, Sayı 2, 2-4.
- Saraçoğlu, B. (1937c). "Laodikya", *İnanç Dergisi*, Sayı 4, 3-4.
- Sarıtaş, İ. (2009). "Küreselleşme" *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*, (ed. Tevfik Erdem), Lotus Yayınları, Ankara.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve Post-Modernizm*, (çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat, Ankara
- Sassen. S. (2005). "The Global City: Introducing a Concept", *Brown Journal of World Affairs*, XI/2, 27-43.
- Savaş Yavuzçehre P. (2013). "Küreselleşmenin Artan Etkisinde Denizli", *İdealkent*, Sayı 8, 200-227.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2011). *Kentsel Mekânda Değişim, Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Savaş Yavuzçehre, P. ve Altıntaş, M. (2020). "Yerel Yönetimlerin Kent Kimliğinin Korunmasındaki Rolü". *Yerel Yönetimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar*, (Levent Memiş, Oğuzhan Erdoğan, Cenay Babaoğlu, ed.) Ankara, Orion Kitabevi.
- Savaş Yavuzçehre, P. ve Altıntaş, M. (2021). "Türkiye’de Kentli Hakları ve Yerel Yönetimler", *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 563-582, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Savaş Yavuzçehre, P. ve Çezik, K U. (2015). "Sümerbank’tan Sümerpark’a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 23-53.

- Savelsberg, J.J. and King, R.D. (2007). "Law and Collective Memory", *The Annual of Law and Social Science*, 3, 189-211.
- Schudson, M. (2007). "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri" (çev. Begüm Kovulmaz), *Cogito*, Sayı:50, 179-200.
- Sennet, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Serter, G. (2018). *Türkiye 'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar-Mekân İlişkisi ve Muhafazakâr Kentin İnşası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sezener, A. (2015). "Denizli'nin İçme Suyu Hikayesi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 43, 31-33
- Sezer, Ö. (2021). "Yerel Yönetimlerin Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi", *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (ed. Özgür Önder, Esra Banu Sipahi ve Murat Yaman), içinde 3-42, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sezgül, İ. (2009). "Küreselleşme, Neo-liberalizm ve Etik", *TÜBAV Bilim Dergisi*, 2(4), 504-509.
- Sharpe, L.J. (1970). "Theories And Values of Local Government", *Political Studies*, XVIII(2), 153-174.
- Sholte, J. A. (2005). "The Sources of Neoliberal Globalisation" <https://www.files.ethz.ch/isn/102686/8.pdf> Erişim: 28.01.2021
- Simmel, G. (2005). "Metropol ve Zihinsel Yaşam", *Şehir ve Cemiyet* (çev. Ahmet Aydoğan), (haz. Ahmet Aydoğan) içinde 167-184 İz Yayıncılık, İstanbul
- Smith, A. D. (1988). *Toplumsal Değişme Anlayışı, İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi*, (çev. Ülgen Oskay), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Sökmen Alaca, İ. A. (2019). "Şehir Savaşları ve Yeni Askeri Kentçilik" *Kamu Güvenliği Politikaları Yerelden Küresele*, (ed. Hasan Acar), içinde 201-221, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Strabon, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika), Kitap XII, XIII, XIV*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Swyngedouw, E. (2018). "The Urbanization of Capital and the Production of Capitalist Natures", oxfordhandbooks.com (Erişim: 10.04.2021).
- Şahin, Ö. ve Balta, E. (2001). "Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce", *Praksis*, 4, 185-217.
- Şakir, K. (2012). *Tarihi, Coğrafi, İctimaî, Sihhî, İktisadî, Nokta-i Nazardan Denizli*, (Yayına Haz. İbrahim Budak), Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Şemsoğlu, C. (2016). *20. Yüzyıl Başlarında Denizli*, (Yayına Hazırlayan: Haluk Şemsoğlu), Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli
- Şengül, T. (2013), "İktidar", *Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, (der. Gökhan Atılğan ve Atilla Aytekin) içinde 41-53, Yordam Kitap, İstanbul.
- Şimşek, C. (1998). "Uyuyan Dev Laodikeia", *Ekol Denizli Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 2, 33-38.
- Şimşek, C. (2008). "Laodikeia Ad Lycum (Lykos Laodikeia'sı)" *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 19, 13-22.

- Şimşek, C. (2013b). “Laodikeia Antik Kenti’nde Yapılan Çalışmalar”, *Colloquium Anatolicum* Sayı: 12, 15-36.
- Şimşek, C. (2013a). “Lykos’u Aydınlatan Işık: Laodikeia”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 35, 4-17.
- Tamm, M. (2013). “Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies”, *History Compass*, 11/6, 458-473.
- Tanyeli, U. (1989). “Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11-15. yy)”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, içinde 341-148, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli.
- Tarhan, A. B. (2010). *Türkiye’de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Taşkın Karaçam, N. (2006), *Denizli Ekonomisi (1920-1980)* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Tekeli İ. ve Gülöksüz, Y. (1976). “Belediye Sorunları”, *Amme İdaresi Dergisi*, 9(2), 3-25.
- Tekeli, İ. (1983). “Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 16/2, 3-22.
- Tekeli, İ. (1991). *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İ. (1991). “Türkiye’nin Son 30 Yıllık Kent Planlama Deneyinin Kuram-Uygulama İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye 15. Dünya Şehircilik Günü, 3. Türkiye Şehircilik Kongresi*, içinde, 17-25.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi II. Cilt*, (çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Theodore, N., Peck, J. and Brenner, N. (2012), “Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasanın Egemenliği”, *İdealkent*, Sayı 7, 21-37.
- Therborn, G. (2015). “Cities and Power”, *International Journal of Urban Sciences*, 19/1, 1-6
- Tıkıroğlu, Z (2005) *Onurlu Bir 5 Hizmet Yılı*, Türker Ofset, Denizli
- Tıkıroğlu, Z. (2011). *Belleklerden Gerçeklere Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli
- Tok, T. ve Otaklı, H. (2021). “Vatanın İşgaline Başkaldırışın Sembolü: Denizli Sancağı”, *15 Mayıs Millî Mücadelede Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Toker, T. (1944). “Yeşil Denizli”, *İnanç Dergisi*, Sayı 91, 7.
- Toker, T. (1977). *Denizli Ekonomisi*, Hizmet Gazetesi Tesisleri, Denizli.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür* (çev. Arzu Eker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Topaloğlu, G. ve Beşgen, A. (2017). “Bir Kolektif Bellek Hikayesi: Trabzon Tekel Binası ve Çevresinin Anlattıkları” *idealkent*, 8/22, 692-721.
- Toraman, E. ve Ormanlı, O. (2019). “Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medyanın Haber Etiği Bağlamında İncelenmesi” *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 3/3, 192-199.
- Tortop, N. (1986). *Mahallî İdareler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Tortop, N. (1991). “Özerk, Üretken ve Katılımcı Mahallî İdare Anlayışı”, *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 3-9.
- Tortop, N. (1996). “Yerel Yönetimler ve Malî Özerklik”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(5), 3-13.
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, M. A. (2008). *Mahalli İdareler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, (çev. Hülya Tufan), YKY Yayınları, İstanbul.
- Tuan, Y. F. (2001). *Space and Place, The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, London.
- Tuncer Gürkaş, E., Barkul, Ö. (2012). “Yer üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi” *Sigma* 4, 1-12.
- Tuncer, E. (2012). *İktidarın Mekânsal Örgütlenmesi, İktidarın Mekânsal Fantamazgorisi Olarak İstanbul'daki Büyük Alışveriş Merkezleri*, Kibele Yayınları, İstanbul.
- Turgut Gültekin, N. (2016). “Kültürel ve Endüstriyel Miras Olarak Ankara Şeker Fabrikası” *İdealkent*, 7/20, 906-935.
- Tümtaş, S. ve Ergün, C. (2016). “Küreselleşme ve Kentlere Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 135-150.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) (1995). *Yerel Yönetimler Sorunlar Çözümler*, (haz. Selçuk Yalçındağ), Yayın No: TÜSİAD-T/95-9/184, İstanbul
- Türktaş, M. (2004). “Denizli’de Debbağlık (Tabaklık-Dericilik)”, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı: 26-29.
- Ujang, N. and Zakariya, K. (2015). “The Notion of Place, Place Meaning and Identity in Urban Regeneration”, *Procedia-The Social and Behavioral Sciences*, 170, 709-717.
- Uludağ, Z. ve Aycı, H. (2016). “Modernin Güçlü Sahnesi Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara’ında Kolektif Belleğin İnşası ve Toplumsal Unutma Süreci”, *idealkent*, 7/20, 746-773.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2005). *Mahallî İdareler Teori Uygulama Maliye*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2009). “Yerel Yönetimler ve Malî Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 259-287.
- UNESCO (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, Paris
- Urhan, V. F. (2008). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 70, 85-102.
- Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek*, (çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Usta, G. (2020). “Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açından İrdelenmesi”, *The Turkish Online Journal of Design*, 10/1, 25-30.
- Uygun, O. (2015). “Yerel Yönetim Reformu İçin Anayasal İlkeler”, *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, No: 2, 1-27.
- Uykur, R. (2005). “Seyahatnamelerde Denizli (14.-17. Yüzyıl)”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 7, 38-39.
- Uysal, M. A. (1999). *Cumhuriyet Döneminde Denizli Kazası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- Uysal, S. (2017). *Şehrin İzleri*, Mavi Nefes Yayınları, Denizli.
- Uysal, S. (2020). *Öncülerin Yolu*, Mavi Nefes Yayınları, Denizli
- Uzun, T. (2004). “Akhan Kervansarayı”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı 3, 9-13.
- Ünal, F. (2011). “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 30, 241-248.
- Ünlü, S. T. (2017), “Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekân İlişkisi: Mersin Örneği”, *Planlama*, 27/1, 75-93.
- Watt, P. A. (2006), “Principles and Theories of Local Government”, *Economic Affairs*, 26/1, 4-10.
- Weber, M. (2010). “The Distribution of Power Within the Community: Classes, Stande, Parties” *Journal of Classical Sociology*, 10 (2), 137-152.
- Wertsch, J. V. (2015). “Kolektif Bellek”, *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (haz. Pascal Boyer ve James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), içinde 149-175, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Whitehead, A. (2009). *Memory, The New Critical Idiom*, Routledge, New York, London.
- Wikan, S. V. (2015). “What Is Neoliberalism and How Does It Relate to Globalization” <https://www.e-ir.info/pdf/54834> (20.01.21).
- Winter, J. (2015). “Tarihçiler ve Bellek Mekânları”, *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (haz. Pascal Boyer ve James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), içinde 149-175, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Varol, Ç. ve Eceral, T. (2013). “Denizli Tekstil Sanayi: Yerel Kakınmada Bir Başarı Hikayesi Mi?”, *idealkent*, sayı 8, 180-199.
- Yalçındağ, S. (1991). “Türk Yerel Yönetimlerinde Yeniden Yapılanma”, *Amme İdaresi Dergisi*, 24(3), 123-152.
- Yalçındağ, S. (1992). “Yerel Yönetimlerde Yeniden Düzenleme Çalışmaları ve Yeni Bir Bakanlık”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(4), 3-11.
- Yalçınkaya B. (2019). *Kent Girişimciliği ve Markalama Samsun Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Yalçınkaya, Ş., Kurak Açıcı, F. ve Faiz Büyükçam, S. (2019). “Tarihi Çevrede Yeni Yapı Tasarımı ve Daniel Libeskind”, *International Black Sea Coastline Countries Symposium II*, 189-200.

- Yaprak, N. (2020). “Mahalli İdarelerin Türk İdare Tarihi Açısından Gelişim Süreci ve Hizmet Sunum Yöntemleri”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı)*, 19(37), 319-341.
- Yavuz, S. ve Şenel, M. (2013). “Yer Adları: Toponim Terimleri Sözlüğü”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, 2239-2254.
- Yazıcı, M. (2013). “Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler”, *International Periodical for the Languages*, 8/8, 1489-1501.
- Yemen A., Çelik, E. Çelik, R. (2018). “Kentsel Dönüşüm Sürecinde Kentsel Kimliğin Korunmasına İlişkin Bilincin Twitter Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/68, 1599-1618.
- Yıldırım, C. (2019). “Türkiye’de Belediye Personel Sisteminin Sorunları Üzerine Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 346-372.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, A., Çetin M., Çeltikçi, O. (2016). *Denizli Sarnıçları*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Yıldız, H. (2015). “Postmodernizm Nedir?”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13
- Yıldız, M. (1996). “Yerel Yönetimler ve Demokrasi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(4), 3-15.
- Yılmaz, M. (2010). *Ortaçağ’da Denizli Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- Yırtıcı, H. ve Uluoğlu, B. (2004). “Mekânın Altyapısal Dönüşümü”, *itü/dergisi/a*, 3/1, 43-52.
- Yiğit, E. (2012). “Küreselleşen Dünyada Kentsel Alanlar: Mekânla İmtihan”, *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları*, (ed. Neslihan Sam ve Rıza Sam), Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Yüksel, F. (1998). “Yerel Yönetimlerde Özerklik”, *Öneri*, 2(10), 91-96.
- Zeybek Çetin, R. ve Öbek Sönmez, İ. (2014). “Tarihi Kent Merkezlerinde Yeniden Canlandırma Stratejileri”, *Ege Mimarlık*, 18-21.
- Zunino, M. H. (2006). “Power Relations in Urban Decision-making: Neo-liberalism ‘Techno-politicians’ and Authoritarian Redevelopment in Santiago, Chile”, *Urban Studies*, 43/10, 1825-1846.

İnternet Kaynakları ve Haberleri

- “Atatürk’ün Denizli’ye Ziyaretleri” Konferansı Yapıldı (2022)
<https://denizli.bel.tr/Default.aspx?k=odullerimiz&id=20925> (Erişim: 06.02.2023)
- 15 Temmuz’un Sembolü Denizli’de Anıt Oldu (2017)
<https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/denizli/15-temmuzun-sembolu-denizlide-anit-oldu-40519298> (Erişim: 10.02.2023).

- 29 Ekim 1968 Denizli Atatürk Anıtı Açılışı (2012)
<https://www.oguztopoglu.com/2012/05/denizli-ataturk-ant-29-ekim-1968-hayat.html> (Erişim: 10.02.2023)
- Ahi Evran'ın Hocası Ahi Kaysar'ın Mezarı Ziyarete Açıldı (2022).
<https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/ahi-evranin-hocasi-ahi-kaysarin-mezari-ziyarete-acildi/> (Erişim: 08.03.2023)
- Ahilik Haftası Genel Bilgiler (2019). <https://ticaret.gov.tr/esnaf-sanatkarlar/ahilik-kulturu-tanitim-faaliyetleri/ahilik-haftasi-hakkinda-genel-bilgiler/ahilik-haftasi-hakkinda-genel-bilgiler> (Erişim: 3.2.2023).
- Altmışlı Yıllarda Denizli (2018)
<https://www.facebook.com/eskidenizli/photos/a.720346324716644/1576878119063456/?type=3> (Erişim: 13.03.2023)
- Atatürk Denizli'de 1931 <https://denizli.ktb.gov.tr/TR-211860/ataturk-denizli39de-1931.html> (Erişim: 06.02.2023).
- Belediye Başkanı Atatürk Anıtına Neden Muhalefet Etti (2012)
<https://www.denizlihaber.com/ozgun/kent-bellegi/belediye-baskani-denizli-ataturk-anitina-neden-muhalefet-etti/?site=desktop> (Erişim: 11.02.2023).
- Belediye Binası (2022). <https://www.denizlihaber.com/yasam/gundem/bu-eserler-yikilmasa-denizli-belki-de-cok-daha-guzel-olacakti/?site=desktop> (Erişim: 15.04.2023).
- Boz, S (2017). “Denizli'nin İlk Alt Geçidi”
<https://www.deha20.com/koseyazarlari/detay/270> (Erişim: 26.11.2022).
- Darby D. ve Selçuk, İ. (2015). “Denizli Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı Yayalaştırma Düzenlemesinin Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Sonuçları”,
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=398&RecID=3707> (Erişim: 30.07.2022)
- Denizli Belediyesi 1200 Yıllık Ağacı Yok Olmaktan Kurtardı (2016)
<https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=16425#:~:text=M.S.-,800'1%C3%BC%20y%C4%B1llarda%20toprakla%20bulu%C5%9Ftu%C4%9Fu%20tahmin%20edilen%201200%20y%C4%B1ll%C4%B1k%20an%C4%B1t,Dairesi%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20b%C3%B6lgede%20incelemede%20bulundu.> (Erişim: 13.03.2023)
- Denizli Horozu (2022). <http://www.denizli.gov.tr/denizli-horozu> (Erişim: 09.04.2022)
- Denizli Horozunu Seçti (2012) <https://denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=12556> (Erişim: 12.02.2023)
- Denizli Lezzet Festivali (2021) <https://www.pau.edu.tr/personelimiz/tr/etkinlik/denizli-lezzet-festivali-2> (Erişim: 29.03.2023)
- Denizli Ulu Camii Nasıl Yıkıldı (2012) <https://www.denizlihaber.com/ozgun/kent-bellegi/denizli-ulu-cami-nasil-yikildi/> (Erişim: 17.01.2023)

Denizli Yeni Camii. https://mekan360.com/sanaltur_denizli-yeni-camii_367.html (Erişim: 01.05.2023).

Denizli'deki Dev Horoz Guinness Rekorlar Kitabına Girdi (2020)
<https://www.denizli20haber.com/denizlideki-dev-horoz-guinness-rekorlar-kitabina-girdi-32084-haberi> (Erişim: 13.02.2023)

DSP'li Ürem Seçilirse, Pamukkale'nin İsmi Lâdik Yapacak (2019).
<https://d20haber.com/politika/politika-politika/dspli-urem-secilirse-pamukkalenin-ismini-ladik-yapacak/> (Erişim: 04.02.2023).

Eski Başkanlar (2019). <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=eskibaskanlar> (Erişim: 13.04.2023)

Eski Denizli Fotoğrafları (2017). <https://d20haber.com/denizli/kent/fotograflarla-eski-denizli/> (Erişim: 15.05.2022).

Eski Denizli Meserret Oteli.
https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Flookaside.fbsbx.com%2Flookaside%2Fcrawler%2Fmedia%2F%3Fmedia_id%3D944878878930053&tbnid=HattStXw2rx-rM&vet=12ahUKEwjU3bP-jKn_AhXC0qQKHQFtAnsQMygAegQIARBP..i&imgrefurl=https%3A%2F%2Fm.facebook.com%2Feskidenizli%2Fphotos%2Fmeserret-oteliyeni-camis%25C4%25B1ras%25C4%25B1nda-lise-cadba%25C5%259Flang%25C4%25B1c%25C4%25B1ndayd%25C4%25B1foto%25C4%259Fraf%25C4%25B1-g%25C3%25B6nderen-ysa%2F944878878930053%2F&docid=KJFNMexXpL4sSM&w=960&h=617&q=meserret%20k%C4%B1raathanesi%20denizli&ved=2ahUKEwjU3bP-jKn_AhXC0qQKHQFtAnsQMygAegQIARBP (Erişim 12.04.2023).

Fotoğraflarla Dünde Kalan Meydan: Bayramyeri (2020).
<https://d20haber.com/denizli/kent/denizlide-fotograflarla-dunde-kalan-meydan-bayramyeri/> Erişim 17.04.2023)

<https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=20> (Erişim: 29.03.2023)

İlgili Kanunlar <https://yeryonetimler.csb.gov.tr/kanunlar-i-90281> (Erişim: 12.07.2023)

Kız Meslek Lisesi Binasının Yıkılması ile İlgili TMMOB Denizli İl Koordinasyon Kurulu Basın Açıklaması Yaptı. <https://mmo.org.tr/basin-aciklamasi/kiz-meslek-lisesi-binasinin-yikilmasi-ile-ilgili-tmmob-denizli-il-koordinasyon>(Erişim: 07.04.2023)

Merzeci Un Fabrikası Gençlik Merkezi Oluyor (2013)
<https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=13841> (Erişim: 23.02.2022)

Özgeçmiş <https://www.hilalmocan.com/ozgecmis/> (Erişim: 12.02.2023)

PAÜ Kalite Güvence Göstergelerinde İlk 10'da (2021).
<https://www.pau.edu.tr/kavdem/tez.aspx/haber/pau-kalite-guvence-gostergelerinde-ilk-10%E2%80%99da> (Erişim: 17.07.2022)

- Population (2022). <https://denizli.ktb.gov.tr/EN-251300/population.html> (Erişim: 23.10.2022).
- Saltak Caddesi ve Kurşunlu Camii <https://mapio.net/pic/p-46353822/> (Erişim: 03.06.2023)
- Servergazi Türbesi Emin Ellerde (2011) <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=11914> (Erişim: 09.04.2023).
- Tabakhane'de Yıkım Sürüyor (2015) <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/tabakhanede-yikim-suruyor/> (Erişim: 22.02.2023)
- Tarihçe (2022). <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=tarihce> (Erişim: 12.02.2022).
- Tarihçe (2022). <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=tarihce> (Erişim: 04.02.2023).
- Tok, Y (2021). "Denizli Müze Protokolü: Çok Katmanlı Nafile Bir Öykünün Mutlu(!) Finali" chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.denizlimimarlarodasi.org.tr/uploads/mimaringundemi/mimarin_gundemi_2021-1.pdf (Erişim:12.01.2023)
- Tuğba, E. ve Yılmaz, G. (2013) "Askeri Alanlarda Betonlaşma Tehlikesi" <https://www.arkitera.com/haber/askeri-alanlarda-betonlasma-tehlikesi/> (Erişim: 17.03.2023)

Sözlü Görüşmeler

- Acar, A. (2023). (İş İnsanı- Eski ANAP İl-İlçe Başkanı) "*ANAP Belediyeciliği ve Ziya Tıkroğlu Dönemi*" başlıklı sözlü görüşme
- Akhisar, C. (2022). (Fotoğraf Sanatçısı) "*Merceklerden Belleklere*" başlıklı Sözlü Görüşme
- Alayont, S. (2023). (Mimar- Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı) "*Denizli'de Sivil Mimari*" başlıklı sözlü görüşme
- Aygören, A. (2022). (İnşaat Mühendisi- 1999-2004 yılları arası Denizli Belediye Başkanı) "*Pişman Değilim*" başlıklı sözlü görüşme
- Balkanay, A. (2022). (Mimar- Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı- Yerel Siyasetçi) "*Denizli'de Neo-liberal Kentleşme*" başlıklı sözlü görüşme
- Bayar, T. (2022). (Mimar- Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı) "*Odanın Gözü*" başlıklı sözlü görüşme
- Boz, S. (2022). (Mimar- Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı- Denizli Belediye Meclisi Eski Üyesi- Yazar- Köşe Yazarı) "*Kültür-Kıran ve Kent*" başlıklı sözlü görüşme
- Demirci, A. (2021). (Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi- SBKY Bölüm Başkanı) "*Çalışmanın Dördüncü Tez İzleme Oturumu*"

- Gönüllü, H. (2022). (1973-1980 yılları arası Denizli Belediye Başkanı) “*Denizli Kentinin Yeniden İnşası*” başlıklı sözlü görüşme
- Gökoğlan, M. (2023). (Denizli Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı-Denizli Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Daire Başkanı) “*Denizli’de 2004 Yılı Sonrası Dönem*” başlıklı sözlü görüşme
- Helvacı, N (2023). (Esnaf- İş İnsanı- Denizli Belediye Meclisi Eski Üyesi) “*Bayramyerinde Esnaflık*” başlıklı sözlü görüşme
- Horoz, A. (2023). (Mali Müşavir-Denizli Belediye Meclisi Eski Üyesi) “*Küçük Belediyeler ve Denizli*” başlıklı sözlü görüşme
- Kallimci, H. (2023). (Yazar-Köşe Yazarı) “*Denizli’de Ahilik ve Somut Olmayan Kültürel Miras*” başlıklı sözlü görüşme
- Kaşıkcı, Y. (2022). (Mimar- İş İnsanı- Denizli İl Genel Meclisi Eski Üyesi) “*Mimar Gözüyle Denizli*” başlıklı sözlü görüşme
- Marım, A. (2022). (1989-1999 yılları arası Denizli Belediye Başkanı) “*Doksanların Denizlisi*” başlıklı sözlü görüşme
- Otaklı, H. (2023). (Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı) “*Denizli’de Yerel Yönetimlerin Kent Belleği Çalışmaları*” başlıklı sözlü görüşme
- Özkan, H. T. (2023). (Denizli Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanı) “*Denizli’nin Kent Planları*” başlıklı sözlü görüşme
- Şenel, İ (2023). (Mimarlar Odası Denizli Şubesi Eski Başkanı) “*Belleksiz Kent Denizli*” başlıklı sözlü görüşme
- Uzun, F (2022). (Denizli Belediyesi Eski Yazı İşleri Müdürü) “*Dokuz Dönem Yedi Başkan*” başlıklı sözlü görüşme

Yerel Gazete Haberleri

- “Halkevi Yöneticileri Belediye Binasını İstiyor”, (20 Nisan 1970), *Doğuş Gazetesi*
- “Denizli’de İhracat İmkânları Geliştirilecek”, (14 Şubat 1967), *Doğuş Gazetesi*
- “Denizli’ye 100 Belediye”, (22 Eylül 1998), *Hizmet Gazetesi*
- “Kat Mülkiyetine Göre Apartmanlaşma İlgi Gördü” (2 Mayıs 1967), *Doğuş Gazetesi*
- “Deprem Denizli’yi Üzüntüye Boğdu” (20 Ağustos 1976), *Hizmet Gazetesi*
- “Büyükşehir Belediyesi Denizli Lisesi’ne Taşınacak” (11 Aralık 2013), *Hizmet Gazetesi*
- “Denizli’de de Metropoliten Belediye Sistemine Geçilecek...” (18 Nisan 1981), *Hizmet Gazetesi*
- “Gümüşçay ve Şemikler’de Belediye Olmağa Evet, Hayır Oylaması” (18 Ağustos 1987), *Hizmet Gazetesi*
- “Tıkıroğlu: Belediyelik Olmak İsteyen Kenar Semtlerimizi Destekliyoruz” (24 Ağustos 1987), *Hizmet Gazetesi*

- “Denizli Bütünşehir Oldu” (14 Ağustos 2006), *Hizmet Gazetesi*
- “Denizli Vilayeti Umumî Meclisinin 5. Seçim Devresi Birinci İçtima Yılı (4 Mart Pazartesi Günü) Yapılan Birinci Toplantısında Vilayetin Okunan İzahnamesi” (7 Mart 1935), *Denizli Gazetesi*
- “Çınar Projesinde Alt Yapı Tamam!” (6 Temmuz 2006), *Hizmet Gazetesi*
- “Kasın Mı? Kalkmasın Mı? ‘Heykel’ Bilmecesi”, (2 Ocak 1988), *Hizmet Gazetesi*
- “Şehitleri Unutmadık” (11 Mayıs 2007), *Hizmet Gazetesi*
- “Belediye Başkanı Candoğanın Aktif Bir Çalışma Yapması İstendi” (9 Şubat 1967) *Doğuş Gazetesi*
- “Denizli’nin eski arkları ıslah ediliyor” (21 Şubat 1995), *Hizmet Gazetesi*.
- “Su Arkları Sivri Sinek Yuvası Haline Geldi” (3 Haziran 1969), *Doğuş Gazetesi*
- “Denizli Belediye Başkanı Gönüllü Sokak ve Caddelere İhlamur Ağacı Diktiriyor”, (5 Ekim 1975) *Barış Gazetesi*
- “Belediye ‘Anıt Çınar’ Uygulaması Başlattı” (19 Şubat 1994) *Meydan Gazetesi*
- “Marım: Yeşil Denizli’yi Kurmak İçin Çalışacağım” (24 Mart 2989) *Meydan Gazetesi*
- “Çınar Ağaçları Koruma Altına Alınıyor”, (18 Haziran 1994), *Hizmet Gazetesi*
- “Belediye Asfaltlama İşini Mayıs’ta Başlıyor”, (28 Nisan 1967) *Doğuş Gazetesi*
- “Delikliçınar Meydanı Genişletiliyor” (1 Kasım 1982) *Hizmet Gazetesi*
- “Delikli Çınarda Plan Tadilatı Yapıldı” (27 Aralık 1972) *Doğuş Gazetesi*
- “Gazi Bulvarı’nın Çehresi Değişiyor” (1 Şubat 2012) *Hizmet Gazetesi*
- “Belediye Başkanı Ali Aygören: ‘Kaleiçi’ne Sahip Çıkacağız” (12 Ağustos 1999) *Hizmet Gazetesi*
- “Şehrimizin Birçok Meselesi Çözümüne Kavuşuyor” (28 Mart 1982) *Hizmet Gazetesi*
- “Delikliçınar Meydanının Yeniden Düzenlenmesi İçin 2 Martta Açık Oturum Düzenlenecek” (28 Şubat 1983), *Hizmet Gazetesi*.
- “Üçgen Çarşısı’na İlk Kepçe” (17 Ekim 2017) *Hizmet Gazetesi*
- “Gençlik Merkezi Denizli’de Hizmete Girecek” (4 Kasım 1997) *Hizmet Gazetesi*
- “Çınar Meydanında Tanzim Çalışmaları Başlatıldı” (25 Eylül 1985), *Hizmet Gazetesi*
- “Türkiye Elektrik Kurumu Trafosunu Kaldırırsa Ulu Camii İnşaatı Başlayacak” (22 Kasım 1991) *Hizmet Gazetesi*.
- “Özel İdarenin İnşa Edeceği İş Hanı Dün İl Meclisine Getirildi” (7 Aralık 1967) *Doğuş Gazetesi*
- “Ulu Camii İnşaatı Başladı” (11 Aralık 1992) *Hizmet Gazetesi*
- “Ulu Camii Bugün Açılıyor” (8 Aralık 2000) *Hizmet Gazetesi*
- “Belediye Meclisi Laodikya’yı Ele Aldı” (19 Ağustos 2008) *Hizmet Gazetesi*

- “Şehrimizde En Büyük İş Hanının Temeli Dün Törenle Atıldı” (25 Eylül 1972) *Doğuş Gazetesi*
- “Anıt Açıldı” (29 Ekim 1968) *Doğuş Gazetesi*
- “(Atatürk) Heykeline Ait Müsabaka İlanı” (4 Nisan 1935) *Denizli Gazetesi*
- “Horozsuz Kaldık” (5 Ocak 2012) *Hizmet Gazetesi*
- “Horoz Heykeli Açılışı Bekliyor” (1 Eylül 1995) *Meydan Gazetesi*
- “Belediye Başkanı Söz Verdi Ahmet Hulusi Efendi’ye Anıt Yapılacak”, (17 Mayıs 1999), *Hizmet Gazetesi*
- “Mezarı Ortada Yok” (5 Ağustos 2008) *Hizmet Gazetesi*
- “Çınar Horozuna Kavuşuyor” (20 Ağustos 2013) *Deha20 Gazetesi*
- “Belediye Dokumacılarla İlgili Bir Kararını İptal Etti” (2 Mart 1968) *Doğuş Gazetesi*
- “Tıkıroğlu, İpliğiniz Bakır, Dokuduğunuz Altın Olsun” (20 Şubat 1985) *Hizmet Gazetesi*
- “Dokuma Tezgâhlarını Susturan İl Hıfzıssıhha Kurulu Neden Açık Arkların Üzerine Gidemiyor” (4 Ağustos 1986) *Hizmet Gazetesi*
- “Vilayet İdare Heyetinin 30/11/1933 Tarih ve 4/739 Numaralı Kararı Sureti” (12 Temmuz 1934) *Denizli Gazetesi*
- “Tabakhaneye Mühür” (23 Temmuz 2014) *Hizmet Gazetesi*
- “Un Fabrikası Konservatuvar Oldu” (23 Eylül 2006) *Hizmet Gazetesi*
- “Kentimizde İkinci Sanayi Sitesi İnşaatına Başlanıyor” (16 Mart 1968) *Doğuş Gazetesi*
- “Dün Bir Basın Toplantısı Düzenleyen Sanayi Odası Başkanı Feridun Alpat ‘Denizli Organize Sanayi Bölgesinin Meselesi İçin Vali, Belediye Başkanı ve Ticaret Odası Başkanı İle Anlaşmaya Varılmıştır’ Dedi” (2 Şubat 1982) *Hizmet Gazetesi*
- “Şehitleri Unutmadık” (11 Mayıs 2007) *Hizmet Gazetesi*
- “Tarihi Belgeler Işığında Kent Müzesi Kurulacak” (25 Temmuz 2006) *Hizmet Gazetesi*
- “Denizli Kent Belleği Müzesine Kavuşuyor” (11 Şubat 2021) *Hizmet Gazetesi*
- “Ekonomi Bakanı Zeybekçi Kent Müzesi Tartışmalarına Son Noktayı Koydu” (15 Mart 2014) *Hizmet Gazetesi*
- “Kent Müzesimde Geri Sayım” (27 Mayıs 2013) *Hizmet Gazetesi*
- “Denizli Müze Kent Olacak” (24 Eylül 2012) *Hizmet Gazetesi*
- “Tarihi Zafere Görkemli Kutlama” (21 Eylül 2021) *Barış Gazetesi*
- “Tripolis Festivali Bekliyor” (25 Temmuz 2006) *Hizmet Gazetesi*
- “Serinhisar Leblebisi Dışa Açılıyor” (14 Temmuz 2001) *Hizmet Gazetesi*

- “Tescillendi Görücüye Çıktı Herkes Bayıldı” (2 Kasım 2018) *Barış Gazetesi*
- “Şarap Üzüm Oldu!” (13 Ağustos 2013) *Deha Gazetesi*
- “Bekilli Şarapları Yurt Dışına Açılıyor” (11 Eylül 2006) *Hizmet Gazetesi*
- “Merkez Bankası’nın Şube Açması Hayal Mı Oluyor?” (17 Kasım 1966) *Doğuş Gazetesi*
- “Hazineye Ait Arsa Yüzünden Merkez Bankası’nın Açılması Gecikecek” (9 Nisan 1969) *Doğuş Gazetesi*
- “Merkez Bankası Genel Müdürlüğü İle De Mutabakata Varıldı” (30 Haziran 1969) *Doğuş Gazetesi*
- “Merkez Bankasının İnşaatına 1971 Yılında Başlanacak” (24 Mart 1970) *Doğuş Gazetesi*
- “Merkez Bankası Denizli Şubesinin İnşaatına Başlanıyor” (18 Şubat 1972) *Doğuş Gazetesi*
- “Şehitlik Anıtı 15 Mayıs’ta Açılıyor” (2 Mayıs 1995) *Hizmet Gazetesi*
- “Büyükşehir İle Tarihi Değerler Ayağa Kalkıyor” (17 Ağustos 2018) *Barış Gazetesi*
- “Tarihi Yapılar Hayat Buluyor” (5 Ekim 2021) *Barış Gazetesi*
- “Forum’u Başbakan’a Sordu” (20 Haziran 2009) *Hizmet Gazetesi*
- “Yıkılacak Mı?” (1 Ağustos 2008) *Hizmet Gazetesi*
- “Forum Yıkılmaktan Kurtarıldı” (17 Eylül 2008) *Hizmet Gazetesi*